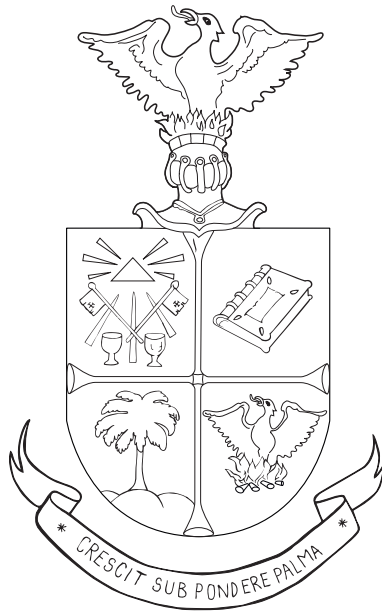

Glossa Iuridica

XI. évfolyam, 3-4. szám

Glossa Iuridica

XI. évfolyam, 3-4. szám

Budapest, 2024

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter, Móré Sándor,
Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien, Stipta István,
Szabó Imre, Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András, Tóth András,
Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila, Trócsányi László, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Homicskó Árpád Olivér, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

ISSN 2064-6887

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

TARTALOMJEGYZÉK

DÓSA ELEK ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

NAGY PÉTER

Dósa Elek utazása és a korabeli német jogtudomány11

KOLUMBÁN JUDIT

Dósa Elek (1803–1867) kéziratai a Kolozsvári Lucian Blaga
Központi Egyetemi Könyvtár kéziratárában29

SOMOGYI GRÉTA

Egy marosvásárhelyi jugtudor és politikus: Dósa Elek
tevékenysége az 1848-as forradalom és szabadságharc alatt és
a megtorlás éveiben49

HERMANN RÓBERT

Az erdélyi kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben61

SZABADFALVI József

Dósa Elek jogbölcseleti nézetei73

P. SZABÓ BÉLA

Dósa Elek és a szászok jogai85

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Unio Trium Nationum. Natio Transylvanica (?)115

AKTUELLE RECHTSPRECHUNG ZUR BRÜSSEL IA-VO

ARATÓ BALÁZS

Vorwort zu den Beiträgen über die Anerkennung und
Vollstreckung ausländischer Entscheidungen nach der
Brüssel Ia-VO143

MATTHIAS NEUMAYR

Aktuelle Rechtsprechung zur Anerkennung und Vollstreckung
von Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO: Die europäische
Perspektive147

KATHARINA LUGANI

Aktuelle Rechtsprechung zur Anerkennung und Vollstreckung
von Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO: Die deutsche
Perspektive169

THOMAS GARBER

Aktuelle Rechtsprechung zur Anerkennung und Vollstreckung
von Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO: Die österreichische
Perspektive183

EVA DOBROVOLNÁ

Zur Anerkennung und Vollstreckung ausländischer
Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO aus der Perspektive
der tschechischen Höchstgerichte197

ARATÓ BALÁZS

Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Beschlüsse
in Ungarn207

TANULMÁNYOK

SZÓLLÁTH BERNADETT

Közjólétszolgálat219

GIOVANNINI MÁTÉ

D. 3,5,45 pr.-1: Contemplatio domini a voluntas referenciájaként235

BÁN-FORGÁCS NÓRA

A horizontális hatály kiépülésének buktatói az adatvédelmi
ombudsman jogfejlesztő tevékenységében255

DOBROCSI SZILVIA

A büntetőeljárás egyszerűsítésének hatása a sértett jogaira275

GYÜRE BETTINA

Kialkudott igazság? Gondolatok az egyezségkötés
büntetőeljárásban szabályozott lehetőségéről293

KISS ANNAMÁRIA

A kiskorú veszélyeztetése büntettének második alakzatához
kapcsolódó ítélkezési gyakorlat elemző bemutatása315

BÉRCES VIKTOR

A közokirat-hamisítás dogmatikája és ítélkezési gyakorlata329

DÓSA ELEK ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

DÓSA ELEK UTAZÁSA ÉS A KORABELI NÉMET JOGTUDOMÁNY

NAGY PÉTER
adjunktus (KRE ÁJK)

Absztrakt

Apja halálát követően Dósa Elek lett a marosvásárhelyi kollégium jogi tanára. Az oktatói feladatokra való felkészülés keretében fél évet töltött azzal, hogy felkeresse a legfontosabb német egyetemeket, professzorokat, és megismerje a kortárs jogtudomány legfontosabb irányzatait. A nemrég előkerült útinapló tanúsága szerint Dósa számos egyetemen látogatást tett, és a korszak meghatározó gondolkodói közül számissal személyesen is találkozott. Az út jelentős hatást gyakorolt az erdélyi jogtudósra. A tanulmány célja az, hogy számba vegye azokat a fontosabb tudósokat és különösen jogtudósokat, akikkel Dósa személyesen is találkozott.

Kulcsszavak: Erdély, jogtörténet, Dósa Elek, német jogtudomány

DÓSA ELEK'S JOURNEY AND THE CONTEMPORARY GERMAN JURISPRUDENCE

Abstract

After the death of his father, Elek Dósa became a law teacher at the College of Reformed Church in Marosvásárhely (Târgu Mures). As part of the preparation for his future role as teacher of legal studies, he spent half a year visiting the most important German universities and professors and learning about the most important contemporary trends in jurisprudence. According to a recently discovered travel diary, Dósa visited several universities and met many of the leading thinkers of the time. The trip had a significant impact on the Transylvanian jurist. The aim of this study is to take stock of the important scholars, and especially legal scholars, whom Dósa met in person.

Keywords: Transylvania, legal history, Elek Dósa, german jurisprudence

Dósa Elek jogtudós fiatalkori, 1830-ban írt útinaplója hosszú évtizedek lapangását követően 2018-ban került a kutatás látókörébe a rimaszombati Gemersko-Malohontské múzeum könyvtárában.¹

A fontos forrás lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjünk egy 27 éves ifjú jogász gondolataiba, aki éppen akkor utazhatott először külföldre. Dósa általános nyitottsága és érdeklődése áthatja naplót, amelyet azonban nem feltétlenül csak az elérhető szakirodalom és tudományos előadások kötötték le. A rögzített események, élmények, benyomások, gondolatok egy rendkívüli tudásvágygal rendelkező fiatalra engednek következtetni. Ennek a tanulmánynak a keretei között azonban nincsen mód arra, hogy általánosságban elemezzük az utat, a megszerzett ismeretek naplóban megőrzött lenyomatait számba vegyük. Ehelyütt csupán a legfontosabb tapasztalatokat vizsgálom, azokat, amelyek a jogtudósi pályára készülő erdélyi fiatal gondolkozására – ebben az időszakban – a leginkább hathattak. Különösen fontos a téma ilyen irányú szűkítése, mert a nem meghatározott egyetemhez kötött körút rendkívüli lehetőséget biztosított Dósának arra, hogy a kor jogtudományának és tudományos gondolkodásának legnagyobb hatású személyiségeivel találkozzon, és az utókor mércéjével mérve is unikális tapasztalatokat szerezzen.

1. A Dósa család tudományhoz és külföldi egyetemjáráshoz kapcsolódó viszonya

A Dósa család – amellett, hogy a régi székely családok egyike volt –, a marosvásárhelyi kollégium egyik meghatározó tanárdinasztiája volt. Dósa Elek nagyapja, Basa István² a kollégium neves teológia tanára volt, aki felesége révén beházasodott Baczoni Incze István marosvásárhelyi professzor családjába, ezzel pedig a Verestói–Baczoni Incze–Pataki „atyafiság” része lett, „mely a XVIII. század közepén és végén a kolozsvári és marosvásárhelyi tanszékeken uralkodott.”³ A külföldi egye-

1 Gemersko-Malohontské Múzeum, Kniznica, Rimavská Sobota. (Gemersko-Malohontské Múzeum, Könyvtár, Rimaszombat) Dósa Elek útinaplója 1830. M 9573. (A továbbiakban: M 9573. Dósa Elek útinaplója.)

2 Basa István 1742-ben Koronkán született. Marosvásárhelyen tanult, ahol 1760-ban subscribált, majd „orat. praec., ephorus ill. comitis Stephani Toldalagi, collegii adessor” volt. A marburgi egyetemet látogatta. 1774. május 1-től a teológia professzora a marosvásárhelyi kollégiumban. 1800-ban vonult nyugalomba. 1808. július 25-én halt meg. SZABÓ MIKLÓS – SZÖGI LÁSZLÓ: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849.* Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 1998, 72.; TONK SÁNDOR: *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848.* Szeged, 1994, 85.; KONCZ i. m. 177–178.

3 JUHÁSZ (1969) i. m. 247.

temjárás Basa számára is már a munkájára való felkészülés szerves részét képezte.

Az erdélyi református egyház főkonzisztóriumuma már 1790 körül elhatározta, hogy Marosvásárhelyen egy jogi tanszéket állít fel. Ennek a betöltésére a fiatal Dósa Gergelyt, Dósa Elek édesapját kérték fel. A felkészülés éve alatt a göttingeni egyetemen tanult, ahol többek között a következő ismereteket szerezte: „[...] a göttingai egyetemen végezte a jogkörébe tartozó tanokat, úm. genealogica, heraldica, numismatica, diplomatica, politica, statistica, az európai államok történelme, egyházjog, római magánjog, hazai jog [...]”.⁴

Az 1803-ban született Dósa Elek tanulmányait a marosvásárhelyi református főtanodában kezdte 1810-ben. A latin nyelvű osztályt kitűnő eredménnyel végezte, majd 1819-től ugyanitt tanult történelmet, bölcsészetet, jogot és teológiát. 1825-ben, utolsó iskolai évében már a filológiai osztályban tanított.⁵ Tanulmányai végeztével, 1825 júniusának végén lett kancellista az erdélyi királyi táblánál. 1826. január 25-én kapott bizonyítványt a táblán végzett lelkiismeretes munkája elismeréseképpen, két héttel később, február 11-én hunyt el édesapja. A kollégium professzorai Dósa Eleket tartották a legalkalmasabbnak arra, hogy apja tanszékét betöltse. Az erdélyi református Főkonzisztórium 1826. május 7-én tartott ülésén a professzori kezdeményezés mellé állt, és kinevezte a fiatal kancellistát a marosvásárhelyi kollégium jogi tanszékére. A Főkonzisztórium ahhoz is hozzájárult, hogy Dósa három évet a felkészülésre fordítson, a jogi tárgyak oktatását addig helyettesítéssel biztosították. Feltételül azt is megszabták, hogy legalább egy évet Pesten kell tanulnia.⁶

Az erdélyi ügyvédi vizgát végül csak 1827. január 30-án tette le. Ezt követően Pestre utazott, ahol gyakorlati tapasztalatait tovább gyűjtötte. Bárczay Pál, Pest megye első alispánja mellett gyakornokoskodott, emellett ideje jelentős részét a tanulásra fordította. Ezt a munkát csupán egy alkalommal szakította meg, amikor 1827 szeptemberében és októberében – Kövy Sándor előadásait hallgatta Sárospatakon.

A bírósági, valamint a közigazgatási tapasztalatok megszerzését követően november 11-től Hubai József ügyvéd mellett gyakornokoskodott. Erről bizonyítványt 1828. szeptember 2-án kapott. 1828. május 19-én büntető jogból, július 14-én római jogból, majd 1829. január 8-án egyházi jogból is jeles vizgát tett.

A korabeli szabályok szerint két év gyakorlati munkára volt szüksége ah-

4 KONCZ i. m. 204.

5 KONCZ i. m. 317.

6 Direcția Județeană Tirgu Mures a Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Marosvásárhelyi Igazgatósága) (a továbbiakban: ANDJM) Fond Colegiul reformat Tirgu-Mures (A marosvásár-helyi református kollégium fondja) (a továbbiakban: Colegiul reformat TM) Nr. actului 817.

hoz, hogy ügyvéd lehessen, erről oklevelet 1828. szeptember 24-én kapott.⁷

A doktori szigorlatok közül az elsőt természetjogból 1829. január 9-én, a másodikat a római és büntető jogból február 20-án, a harmadikat, egyben utolsót a hazai jogból, politikai, kereskedelmi és pénzügyi tudományokból április 24-én tette le. Június 16-án nyerte a pesti egyetemtől jogtudori oklevelét és ezzel Erdély első jogtudora lett.⁸ Összesen két és fél évet töltött Pesten. 1830 márciusában indult féléves körútra annak érdekében, hogy különböző német egyetemeket látogasson meg. Útjáról hazatérve 1831-ben foglalta el katedráját Marosvásárhelyen, ahol a kétéves képzés keretében erdélyi köz- és magánjogot, perjogot, büntetőjogot, római magánjogot és református egyházjogot tanított egészen 1848-ig.⁹

2. A naplóról¹⁰

A német egyetemi körút beszámolóját őrző kézirat hosszú útja ismeretlen, a füzet lapjaira annyit rögzített utólag egy ismeretlen kéz, hogy Kálmán Károly

7 KONCZ i. m. 317.

8 Lásd még: ECKHART Ferenc: *A Jog- és államtudományi Kar története 1667–1935*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936, 170–171. és KONCZ i. m. 317.

9 Vö.: NAGY Péter: A marosvásárhelyi jogakadémia neves tanárának, Dósa Eleknek oktatási tevékenysége. *Gerundium*, 2023, 14 (1–2), 41–56.

10 A napló nyelvezetére, a szöveghűség és az olvashatóság alapkövetelményei mentén a betű szerinti átírás és a modern helyesírás közötti átmeneti megoldást választottam. Az eredeti szövegben meglehetősen sok esetben használt nagybetűket csak a személy-, illetve helyneveknél tartottam meg, illetve az intézmények neveiben. Az idegen szavak, a szövegrészekben használt kifejezések esetén az eredeti nyelv szabályai szerint írtam a kis- és nagybetűket. Azokat a kifejezéseket, amelyeket a napló írója részben vagy egészben magyarosított, a hatályos magyar nyelvtan szerint írtam át. A zs hangértékű s-et zs-vel, a tz-t, cz-t c-vel, a ts-t cs-vel írtam át a mai helyesírás szabályai szerint. A mai helyesírás szerint tettem ki az ékezeteket, valamint a központosítást is a jelenlegi nyelvi normák szerint végeztem el, szem előtt tartva az egyes mondatok értelmét és az olvashatóság megkönnyítését. A könnyebb értelmezés érdekében a mai helyesírás szerint egészítettem ki, vagy rövidítettem a dupla betűket. Kiegészítés pl.: kedvel, kedvvel; rövidítés pl.: sebes, sebes. Igyekeztem mindenhol megtartani a tájnyelvi alakokat. A szövegben használt rövidítéseket feloldottam. A helynevek és a személynevek eredeti, a naplóíró által sokszor hallás után lejegyzett alakját a ma használt alaknak megfelelően írtam át. A latin, német, francia kifejezéseket az eredeti alakban rögzítettem, a mai helyesírás által használt alakot és a magyar jelentést pedig lábjegyzetben tüntettem fel. A nyilvánvaló tollhibákat, toldalékolási hibákat jelzés nélkül javítottam. A szavak egybe- vagy különírását a mai alakban rögzítettem pl.: meg ettem, megettem, a' kik: akik. A dátumokat a mai helyesírás szerint írtam ki. A földrajzi neveket megtartottam az eredeti alakban akkor is, ha a fentebb ismertetett szabályok valamelyikével ütközik. A helyes elnevezést, a mai elnevezést és az országot lábjegyzetben tüntettem fel.

mészárosmester ajándékként került a rimaszombati múzeum gyűjteményébe 1931. szeptember 24-én.

Az éppen 27. életévét betöltő ifjú erdélyi jogász „Jegyzések Német Országi Utazásomba” címmel kezdte meg élményeinek feljegyzését születésnapjának másnapján, 1830. március 16-án Bécsben. Az utazás két nappal később kezdődött, az utolsó írott lapokon pedig kiderül, hogy szeptember 1-jén érkezett vissza Bécsbe.

A magyar nyelvű kézirat mintegy 237 oldal, a feljegyzett eseményekkel egyidőben született.

Dósa még 1829-ben folyamodott engedélyért, hogy tudásának gyarapítása érdekében németországi egyetemeket látogathasson.¹¹ A metternichi kormányzat magyarokra vonatkozó oktatáspolitikája miatt azonban – amely a tanulni és világot látni vágyó magyar fiatalokat itthon akarta tartani – az ilyen jellegű engedélykérelmeket rendszerint elutasították. Dósa Elek, I. Ferenc király magánkihallgatását követően mindösszesen fél évi külföldi tartózkodásra kapott engedélyt. 1830. március 18-án indult Bécsből, és az év tavaszát és nyarát cseh és német városok, egyetemek látogatásával töltötte, ahol híres tudósok előadásait hallgatta, többek között a göttingeni, kasseli, berlini, hamburgi és müncheni egyetemek jogi fakultásain.¹²

A Dósa Elek életével foglalkozó írások mind megjegyzik, hogy 1830 tavaszát és nyarát azzal töltötte, hogy barátjával, Szentkirályi Mórral beutazza Németországot, végigjárva azokat az egyetemeket, amelyek látogatására engedélyt kapott.¹³ Ennek némiképp ellentmond a napló, ugyanis az első hetek leírásai egyáltalán nem említik Szentkirályi nevét, de azt sem, hogy állandó útitársa lett volna, sőt, Dósa több helyen is a magány érzéséről számolt be és honvágygal küzdött. Dósa jóval később, csak április végi Göttingenbe való megérkezésekor találkozott a Péterffi Alberttel együtt megszállt Szentkirályi Mórral.¹⁴ A későbbiekben a napló oldalain valóban többször találkozhatunk Szentkirályi nevével, mint aki több városon keresztül együtt utazott Dósával és a leghosszabb ideig volt útitársa, de ennek oka vagy módja nem derül ki a naplóból.

11 Folyamodványát 1829. december 12-én az erdélyi udvari kancellária áttette az állami kancelláriához, ahol 1830. január 23-án adták ki a választ. KONCZ i. m. 318.

12 KONCZ i. m. 318. NAGY Péter: Bécsből Drezdáig. Dósa Elek tanulmányútjának első, csehországi szakasza (1830). *Lymbus*, 2021/1, 635–658.

13 Lásd: KONCZ i. m. 318.

14 Lásd: M 9573. Dósa Elek útinaplója, április 27 és május 9. közötti időszakot összevontan tárgyaló szövegrészlet.

Ezzel a tudósi pályát meghatározó időszakokkal kapcsolatban egy másik, korábbi panel is korrekcióra szorul. Minden korábbi vonatkozó megemlékezés, elemzés rögzítette, hogy Dósa előadásokat hallgathatott a göttingeni, kasseli, berlini, hamburgi és müncheni egyetemek jogi fakultásain.¹⁵ Elsőként Prágában töltött el egy hetet, március 24-én érkezett meg, és 30-án indult Drezdába. Prágában jogi előadásokat is hallgatott, valamint bejárta az egész várost. Fontos adalék, hogy egyik egyetemen sem iratkozott be. Ennek oka az lehetett, hogy a német egyetemek meglátogatására összesen fél évet kapott, az úti célok nagy száma miatt azonban annyi időt egyik városban sem tölthetett, hogy ott hosszabb ideig tanulhasson. A napló alapján megállapítható útvonal az alábbi volt: Prága, Drezda, Lipcse, Weimar, Jéna, Göttingen, Kassel, Hannover, Hamburg, Berlin, Göttingen, Marburg, Heidelberg és Augsburg. Előadásokat Prágában, Lipcsében, Jénában, Göttingenben, Berlinben, Marburgban, Heidelbergben és Augsburgban hallgatott.¹⁶

Ahogy már a bevezetésben említettem, Dósa Elek az útinaplóban nem csak a jogi tanulmányaival foglalkozott. Részletesen – olykor kifejezetten aprólékosan – ismertette azokat a városokat, ahol járt, a falvakat, amelyek mellett az utazás során elhaladt. Az utókor, valamint az érdeklődő hazai közönség számára azokat az emlékműveket, csatahelyeket és fontos nevezetességeket is részletesen lejegyezte, amelyeket fontosnak, megörökítésre érdemesnek tartott. Az egyes hercegségek, vidékek jellemző mezőgazdasági termékeiről, közigazgatási sajátosságairól is beszámolt. Emlékezetes eset volt, amikor éppen Prágából Drezda felé vezető úton egy kisváros mellett árvákat pillantott meg: „Pirnába¹⁷ egy árvák háza van, anglus fundatio. Furcsa gyakorlatát látám az árváknak. Több befedett targontsákba 4:6:8 pár bé volt fogon hámba, azt húzták ki a mezőre hajdan főn. Talám bizony nem gályavonásra nevelik?”¹⁸

Az adott települések jellege mellett rögzítette a megtekintett épületek és emlékművek elhelyezkedését, kinézetét, és rögzíteni igyekezett néhány mondatban a történetét is. A nevezetességek mellett előszeretettel látogatta a színházakat is. Az előadások címét és szereplőinek nevét is feljegyezte, gyakran a színészek és énekesek által nyújtott teljesítményt is részletekbe menően véleményezte, összehasonlította a Pesten és Bécsben tapasztaltakkal.

15 Lásd pl.: KONCZ i. m. 318.

16 Uo. Az útlevel 1830. január 29-én kiadott útlevelén az alábbi állt: gültig auf sechs Monate, gratia. Az alábbi láttamozások láthatók rajta: Lipcse, Göttinga, Cassel, Berlin, Hamburg, München stb.

17 Pirna (Németország).

18 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. április 2.

A fontos tapasztalatai közé tartozik, hogy április 28-án például a göttingeni koncertteremben élőben hallgatta Paganini játékát.¹⁹

A kéziratot nem jellemzi a következetes naplóvezetés. Helyenként összefolynak az események, egy-egy városban töltött hosszabb idő alkalmával a napi bejegyzések ritkulnak, helyenként általánosabb összefoglalókká állnak össze. A barátokkal való találkozások sem segítették a fegyelmezett munkát. Minél jobban elmerült a barátokkal szervezett programokban, annál inkább folynak össze a napok eseményei. Dósa időnként, de különösen az utazással töltött napokról, csupán összegzőleg nyilatkozik, esetleg általános megjegyzéseket tett, egy-egy helyet és az ott tapasztaltakat ismertette. Saját gondolatainak, politikai, filozófiai eszmefuttatásainak sokkal szűkebb teret engedett, mint későbbi barátja, Wesselényi Miklós.

Az út fontos aspektusa volt, hogy számos új barátságot kötött, valamint több régi ismerősével, tanulótársával is találkozott. Dósa ismeretségi hálójának teljes feltérképezése önálló tanulmányt igénylő témakör, itt csupán annyit jegyzek meg, hogy a 'nem várt ismeretségek' mellett számos korábbi iskola-társával, valamint erdélyi honfitársával is hosszabb-rövidebb ideig kapcsolatba lépett, vagy akár az út egy bizonyos szakaszára társult. Egyetemeket, professzorokat látogattak, vagy új városokat, vidéket fedeztek fel. Lipcsében Kalós Mózzsal,²⁰ későbbi debreceni tanárral találkozott. Göttingenben, ahol a legtöbb időt töltötte, Szentkirályi Mórival,²¹ Péterfi Alberttel²² és Wesselényi Farkassal²³ találkozott. Legnagyobb hatást ez a három társa tette, innentől kezdve pedig főként Szentkirályi Mórival utazott, ennyiben tehát van igaz-

19 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. április 28.

20 Kalós Mózes, református főiskolai tanár, 1818-ban került a debreceni református főiskola felső osztályaiba. Tanulmányai végeztével rektor lett Szikszón, majd Debrecenben segédlelkész volt Budai Eziás református püspök mellett. 1829 augusztusában tanári állást nyert Debrecenben, ahol magyar irodalmat és német nyelvet tanított, illetve a főiskola könyvtárnoka lett. Mielőtt a tanári székét 1831-ben elfoglalta volna, külföldi egyetemeket látogatott. 1845-ben lemondott tanári állásáról. Az 1860-as évek körül halt meg Debrecenben.

21 Szentkirályi Móric (1809–1882) 1809. március 2-án született Pesten. Apja Pest vármegyében nagybirtokos volt. Tanulmányait a pesti egyetemen végezte, majd a jogtudori szigorlatot is letette. Több évet töltött külföldön különböző egyetemeket látogatva. Jogot és filozófiát hallgatott.

22 Péterfi Albert (Sóvárad, 1800. június 24. – Bukarest, 1850. március 29.) református lelkész. Marosvásárhelyen tanult, 1819-től pedig Debrecenben, ahol 1824-ben köztanító, majd contrascriba, 1827 ősztől pedig senior lett. 1828-ban külföldre ment, ahol több egyetemen, főként a göttingenin időzött.

23 Wesselényi Farkas (1809–1870) báró Wesselényi József főrendi tag fia.

ságalapja a korábbi véleményeknek, de arról továbbra sem lehet szó, hogy a két ifjú peregrinus közös utazása lett volna a német egyetemjárás. Április végén Szentkirályi Móriccral és báró Wesselényi Farkassal Kasselbe utaztak.²⁴ A göttingeni visszatérésüket követően Szentkirályival először Hannoverbe, majd Hamburgba látogattak, ahol Szentkirályi megbetegedett.²⁵ Dósa – az eredeti úticélját nem feledve – itt sem tétlenkedett. Annak ellenére, hogy a pénze folyamatosan fogyott, és a hazatérés határnapja is egyre jobban közeledett, próbálta kihasználni a fennálló időt arra, hogy a várossal való megismerkedés mellett a német jogtudományban való elmélyülését is folytassa. Az utazása végén, Augsburgban Zeyk Józseffel,²⁶ Kemény Domokossal²⁷ és Bánffy Jánossal is találkozott.²⁸

3. Kapcsolat a német tudományos élettel

3.1. A német tudományos élet a 19. század első felében és a fiatal Dósa Elek

Dósa Elek utazásának alapvető célja az volt, hogy új ismereteket és tapasztalatokat gyűjtsön a német jogtudományról és felkészüljön a jogi oktatói pályára, hogy átvehesse édesapjának a marosvásárhelyi kollégiumban betöltött állását.

A napló tanúsága szerint azonban nem csak a jogtudományi előadásokat látogatta, hanem előszeretettel vett részt filozófiai, teológiai, történettudományi előadásokon, több esetben pedig a természettudomány jeles képviselőinek eszmefuttatását is személyesen követte. A legtöbb esetben csupán érdeklődés hajtotta, vagy egy-egy társát kísérte el a kevésbé mozgalmas napokon. Az alábbiakban csupán néhány fontosabb professzor, vagy előadás kiemelésére van mód.

24 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. április 30.

25 M 9573. Dósa Elek útinaplója, június 4., június 8.

26 Zeyk József (zejkfalvi) országgyűlési követ (1805. november 30. – 1852. szeptember 24.) Tanulmányait Göttingenben végezte. 1834-ben Gyulafehérvár követe az erdélyi országgyűlésen, attól kezdve minden országgyűlésen részt vett.

27 Kemény Domokos, báró (1806–1885) az erdélyi református egyház főgondnoka.

28 Bánffy János (1810–1873) Kükküllőmegye főispánja, országgyűlési képviselő. 1830-ban van fejezte be jogi tanulmányait id. Szász Károly tanítványaként. Ezt követően beutazta Svájcot, Németországot és Franciaországot. Az 1834. erdélyi országgyűlésen mint székvárosának szabadelvű követe vett részt az ellenzéki oldalon. Az 1848. erdélyi országgyűlésen is részt vett, az unió kimondása után Kükküllőmegye főispánjává nevezetett ki. A szabadságharc bukását követően visszavonult birtokára. 1869-ben Tordamegye felső kerületének képviselője lett.

Utazása első heteiben Lipcsében Wilhelm Traugott Krug²⁹ filozófus előadását látogatta meg, aki 1809-től tanított az egyetemen, Dósa látogatásának évében pedig a rektori tisztet is betöltötte.³⁰ Jénában Jakob Friedrich Fries³¹ pszichológia témájú óráján vett részt, valamint Heinrich Luden,³² a *Handbuch der Staatsweisheit oder der Politik* szerzőjének történettudományi előadására ült be.³³

Kétségtelen, hogy az utazás egyik csúcspontja az volt, amikor Johann Wolfgang von Goethe weimari otthonában meglátogatta a költőt. Fontos momentum, hogy ezt a látogatást nem csak Dósa, hanem Goethe is megörökítette naplójában.³⁴ Az otléte nemcsak Goethe nyomtatásban kiadott naplójához készült regiszterben, hanem a sajtó alá rendezett kötetben is fellelhető, de a szerkesztő Goethe Dósával történt találkoztól jellemző szavait kivette a kötetből, így sokáig csak a látogatás ténye volt az egyetlen ismert információ ebben a kérdésben.

„24., [...] Hogy a mai napnak is haszna vevődhessek, kettőt tevék fel magamban: 1ör, hogy Göthét meglátogassam, 2szor, hogy östve a Theatrumba az Oberont meghallgassam. [...] Az elsőhöz kevés reménységem vala, mivel amint hallám, tegnap indult el Göthének a fia Olaszországba, az öreg különben is nem szereti a visitákat, és tegnap egy berlini ifjú egy Hofdama canalissán csúszhata be oda. Mindezeket meggondolám, s azonban mégis fájt, hogy ha Rómába járva pápát nem láthaték vala. [...] Kipuhatólám, hogy délelőtti 11 és 12 közt legkevesebb dolga szokott lenni. Felvevém két esztendő's pesti fekete frakkomat, (mellyel itt talán még a Hofzirkelbe is el lehetne menni). Kifésülém hajamat, rendbe szedém minden német culturámat, minek utána egy bilérre ezt írtam volna Alexis Dósa Dr. Jur Rechts. aus Siebenbürgen.³⁵ Elindulék. A legénynek a Billétet által adám. Bevivé. Bezzeg féltem a repulsától, és nézegettem a keményen a grádicson lévő bronz képeket [...]. Egyszer jó a legény, és bevezetni kezd a Visitzimmerbe.³⁶ Örvendettem is, szepegtem is. A

29 Wilhelm Traugott Krug (1770–1842).

30 M 9573. Dósa Elek útinaplója, április 19.

31 Jakob Friedrich Fries (1773–1843) német filozófus, a német idealizmus kiemelkedő alakja.

32 Heinrich Luden (1778–1847).

33 M 9573. Dósa Elek útinaplója, április 23.

34 SEIFERT, Siegfried (szerk.): *Goethes Leben von Tag zu Tag: Generalregister: Namenregister – Register der Werke Goethes – Geographisches Register*, szerk. Berlin–Boston, Walter de Gruyter GmbH–Co. KG, 2011, 93.

35 Jogász Erdélyből (német).

36 Látogatók fogadására fenntartott (német).

szobában stamák voltak gipszből, egy nagy Niobe fő [...] mintegy 5 minutaig néztem, midőn az öreg úr megjelenék gesztenyeszín hosszú kaputban. Nyájasva fogadott. Leültetett maga mellé a kanapéra a magyar jurisprudentiarul tudakozódott, és különösen arról, hogy micsoda relatióban van a rómaival. Midőn röviden elmondtam volna, azt mondá, hogy bajos az uraknál törvénytudónak lenni. Sajnálkozik, hogy keveset lehet tudni a két magyar hazáról. Megemlítém az okát, és reflexiójában okosan kikerülé a censura keménységét, és azt mondá, hogy eljő az idő, mikor minden akadályokon keresztül az igazság mindenütt életre, elevenségre kap. Megkérde úti planumomat. Kevés idő múlva felkelék, engedelmet kérek bátorságomért, és ajánlám magamat ő Excelenciája emlékezetébe. Ezt felelé: Es war mir angenehm Sie gesehen zu haben. Segen Sie glücklich auf Ihrer Reise. Kehren Sie glücklich nach Hause. Wenn Sie nach Göttingen kommen, sagen Sie meinen Freunden, daß ich mich wohl befinde.³⁷

Én tehát Göthét, a híres Göthét látám, sőt beszélék is vele. Lassan jár, kivált nehezen ül le, különben egyenes, ábrázatja inkább szeles. Esztendei száma (mely 81) nem látszik felettébb rajta. Szeme eleven, termete inkább magas, testes. [...] Fogai kihullása miatt beszéde lassú, ajkai inkább nagyok. Rövid idő alatt bajos egy ábrázatot felfogni, de aligha jól vannak képei találva.”³⁸

Göttingenben Arnold Heeren³⁹ Staatengeschichte előadását hallgatta, valamint Johann Tobias Mayer⁴⁰ fizikus óráján is részt vett. Berlinben Friedrich Schleiermacher⁴¹ evangélikus teológus és filozófus előadását hallgatta az öntudatról, valamint részt vett August Johann Wilhelm Neander⁴² egyháztörténész óráján is, aki éppen Márk evangéliumát magyarázta.⁴³

Berlinben töltött napjainak egyik legkülönlegesebb lehetősége az volt, hogy részt vehetett Georg Wilhelm Friedrich Hegel⁴⁴ előadásán. A természetfilozófia kérdéseit tárgyaló óra azonban nagy csalódást keltett Dósában. Egyrészt az előadás alig volt érthető „egyik hang a másikat elnyeli, s szót érthetlenné teszi”, másrészt Hegel mondandójának lényegét és fonalát

37 Öröm volt látni Önt. Kísérje áldás az útján. Térjen haza szerencsésen. Ha Göttingenbe ér, mondja meg a barátainak, hogy jól vagyok. (a szerző fordítása).

38 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. április 24.

39 Arnold Hermann Ludwig Heeren (1760–1842) német történész.

40 Johann Tobias Mayer (1752–1830) fizikus, matematikus.

41 Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768–1834) evangélikus teológus, filozófus.

42 August Johann Wilhelm Neander (1789–1850) német egyháztörténeti író, berlini egyetemi tanár.

43 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. július 6.

44 Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831).

sem értette. Dósa megállapítása szerint a Földről szóló előadásból alig tudott valamit megjegyezni. Schelling⁴⁵ filozófiája csupán néhány helyen volt érzelhető.⁴⁶ Az idős tudós arról értekezett, hogy véleménye szerint a Föld az egyetlen olyan bolygó, ahol értelmes élőlények élnek, a többi bolygó pedig nem más, mint gőzcsomó.⁴⁷

3.2. *Kapcsolat a német jogtudománnyal*

Dósa Elek német területeken tett utazása a német jogtudomány egyik legmeghatározóbb időszakában valósult meg. A 19. század elejére a német jog rendkívül partikulárisra vált. Közjogi értelemben csak a Német-Római Birodalom bukásával vált teljessé a szétesés, valójában azonban a különböző hercegségek, grófságok jogrendszerei között megfigyelhető sokféleség hosszú évszázadok eredménye volt. A Code Civil helyenként visszafordíthatatlanul „előrenyomult, korábban pedig az osztrák és a porosz kodifikációs törekvések is a fokozatos eltérést erősítették”.⁴⁸ Anton Friedrich Justus Thibaut szavaival: „Így tehát az egész hazai jogunk egymással vitázó, egymást megsemmisítő, tarka meghatározások végtelen pusztasága, teljesen alkalmas arra, hogy a németeket egymástól elválassza és a bírák és ügyvédek számára a jog alapos megismerését lehetetlenné tegye. De ennek a kaotikus mindenféleségnek a tökéletes ismerete sem vezet messzire. Mert egész hazai jogunk annyira nem tökéletes és üres, hogy száz jogkérdés közül legalább kilencvenet mindig a recipiált idegen törvénykönyvekből, a kánonjogból és a római jogból kell eldönteni.”⁴⁹ Ebben a korszakban, 1814-ben folyt le a meghatározó vita Thibaut és Savigny között,⁵⁰ amely fontos kérdéseket hozott a felszínre, és új lendületet adott a jogtudomány fejlődésének, amely a 19. század első évtizedeiben meghatározó volt.

45 Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775–1854) filozófus. A hegeli rendszer kibontakozásának schellingi inspirációihoz lásd: GURKA Dezső: *A schellingi természetfilozófia és a korabeli természettudományok kölcsönhatásai*. Budapest, Gondolat, 2006, 121–125.

46 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. július 6.

47 Uo.

48 HAMZA Gábor – SAJÓ András: Savigny a jogtudomány fejlődésének keresztútján. *Állam- és Jogtudomány*, 1980, 23 (1), 81.; PESCHKA Vilmos: Thibaut és Savigny vitája. *Állam- és Jogtudomány*, 1974, 17 (3), 350–362.

49 Idézi: PESCHKA i. m. 355.

50 SZABADFALVI József: *A történeti jog iskola: Friedrich Carl von Savigny és Henry Sumner Maine*. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei. A kezdetektől a XIX. század végéig*. Budapest, Szent István Társulat, 2021, 281–284.; SZABADFALVI József: *A történeti jogi iskola*. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei: A kezdetektől a XIX. század végéig*. Budapest, Szent István Társulat, 2012, 288–295.

1930-ban Magyarországon már lezajlott a reformkor kezdetét jelentő 1825–1827-es pozsonyi országgyűlés. A korszakban a korábbiakhoz képest jelentős politikai újító törekvések mellett az európai mintájú jogi modernizációs szándék is erőteljesen megjelent a jogrendszer minden részén. Erdélyben is az 1820-as 'csendes évek' után az 1830-as évek elején a közélet újból aktív lett, felszínre hozva számos régóta égető problémát. Dósa Elek ebben a pezsgő szellemi légkörben utazhatta körbe a legfontosabb német szellemi központokat, amelynek jogtudományi tapasztalatait az alábbiakban vázolom fel.

Régóta élő megállapítás, hogy Dósa – a családi örökségen túl – német útján alapozta meg híres könyvtárát. Ezt a megállapítást – a jelen kutatások alapján – se megcáfolni, se pedig minden kétséget kizáróan megerősíteni sem lehet. Ennek egyrészt az az oka, hogy tételes lista sem a könyvvásárlásairól, sem pedig az egykori híres könyvtáráról nem maradt fent, másrészt pedig az olvasmányélményeiről naplójában is csak rendkívül szűkszavúan ír. Példának okáért: „10-én olvastam délelőtt a museumban a francia journalokon kívül a következő folyóiratokat: *Jahrbücher der gesammten deutschen juristischen Literatur*⁵¹ Tübingen; inkább csak recensioval bajlodik nem igen érdekelt; *Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst*.⁵² Ebben sok jó van, és méltó a megszerzésre. *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft Tübingen* – ebbe is többnyire recensiók vagynak.”⁵³ A betegség miatt elhúzódó hamburgi tartózkodása alatt például nem megvásárolja, hanem jegyzetekben a naplójában rögzíti Hamburg alkotmányának és közigazgatásának alapvető jellemzőit Friedrich Buek német jogász⁵⁴ *Handbuch der Hamburgischen Verfassung und Verwaltung* című könyve alapján.⁵⁵

Ugyanakkor ahogyan később utalok rá, néhány megjegyzéséből pedig az látszik, hogy korához képest jelentős olvasottsága volt, és tisztában volt a német jogtudomány képviselőivel és legfontosabb munkáikkal egyaránt.⁵⁶

51 SCHUNCK, Friedrich Ch. Karl: *Jahrbücher der gesammten deutschen juristischen Literatur*. Erlangen, Palm & Enke, 1828, 354.

52 1828 és 1836 között Karl Heinrich Ludwig Pölitz által Lipcsében havonta kiadott történelemmel és politikával foglalkozó periodika.

53 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. április 10.

54 Georg Friedrich Buek (1795–1860) német jogász.

55 BUEK, Friedrich Georg: *Handbuch der Hamburgischen Verfassung und Verwaltung*. Hamburg, Hoffmann und Campe, 1828, 1–514. M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. június 20.

56 PAPP, Ferenc: Báró Kemény Zsigmond I, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadója, 1922, 122–124. Dósa ezen a körútján gyűjtötte össze híres könyvtárának jelentős részét, amely fontos helynek számított az állam- és jogtudományok iránt érdeklődők számára

Dósa Elek utazása nem meghatározott egyetemre szolt, hanem általánosságban azt célozta, hogy elmélyüljön a jogi tanulmányaiban, ezért egyetlen egyetem hallgatói listájában sem található meg. Ez egyrészt szabadságot adott arra, hogy minél több híres egyetemet, szellemi központot meglátogasson, ugyanakkor komoly feladatot és felkészültséget igényelt az, hogy ezt az időszakot minél jobban ki tudja használni.

Utazásának első állomásán, Prágában két olyan előadáson vett részt, amely a jogtudományi tanulmányai szempontjából említésre érdemes. Egyrészt Wenzel Gustav von Kopetz,⁵⁷ másrészt Michael Schuster⁵⁸ órájára ült be. Mindkét esetben csak a vizsgáztatást vagy feleltetést figyelhette meg, azonban már az ezeket megörökítő sorokból is jól észrevehető, hogy nem volt elragadtatva a tapasztaltaktól. Március 26-án ment be a politia professzorához, Wenzel Gustav von Kopetzhez, aki éppen akkor feleltetett a hallgatók egy kisebb csoportja előtt: „Examinált⁵⁹ éppen, persze, hogy kevés vala a hallgató. Kettő künn ült mellette egy asztal mellett, ezek a procedensek⁶⁰ valának és igen modeste⁶¹ hallgattak. A professor eleget beszélt, de hogy mit? Nem tudom.”

Ezt követte Michael Schuster órája: „Voltam Professor Schuster⁶² Jus Patrii professor leckéjén is, ez is examinált. Öreg ember, csendes, száraz beszédje van. Módja akadémikus és faggató, nem igen mély kérdéseivel csak zavarja a felelőt. Jobbra-balra egyezősödtek körülöttem az ifjak, hogy ha megszólíttatnának, egyik a mást betegnek, absensnek⁶³ kiáltsák, satöbbi.”⁶⁴

1830. május 21-én Göttingenben meglátogatta Gustav Hugo⁶⁵ előadását, aki *A pozitív jog filozófiája* (Philosophie des positiven Rechts) címmel tartott előadást. „Minthogy gondolkodása módjával esméretes vagyok olvasván Civilistischer Cursussát, csak tanítása módját kívántam megnézni. Barna, köpcös ember. Előadása szakadozott, darabos. Közbe-közbe kelleetlenül röhög, anek-

Marosvásárhelyen. Itt alapozta meg Kemény Zsigmond is a jogtudományi ismereteit. A könyvtárát a szabadságharc leverését követően lefoglalták és jelentős részét elárverezték.

57 Wenzel Gustav von Kopetz (1782–1857) jogász.

58 Michael Schuster (1767–1834) jogász, a prágai egyetem jogi karának meghatározó alakja. 1712–1713 között a kar dékánja, 1721–1722 között az egyetem rektora volt.

59 Examinál: vizsgáztat, feleltet (latin).

60 Procedens: eljáró, felelő (latin).

61 Modeste: szerény (latin).

62 Michael Schuster (1767–1834) jogtudós, a római jog és az osztrák magánjog tanára a prágai egyetemen (lásd fent).

63 Távollevő (latin)

64 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. március 26.

65 Gustav Conrad Hugo (1764–1844).

dotisal.⁶⁶ Egyszóval kedvetlen. Csak 8 hallgatói voltak.”⁶⁷ A kissé leereszkedő stílusú leírás – ha Hugoról alkotott képünket nem is írja újra – fontos adalékot tartalmaz Dósa olvasottságáról, ugyanis a fiatal erdélyi jurista elárulja, hogy olvasta Hugo Lehrbuch eines civilistischen Cursus⁶⁸ című munkáját. Az nem derül ki, hogy a hét kötetes monumentális mű egészét, vagy csupán részeit ismerte, de máshol is megmutatkozó, átlag feletti tájékozottságát ez a megjegyzés tovább erősíti.

A hosszas göttingeni tartózkodás, majd a hamburgi kirándulás és az apadó pénz miatt a berlini látogatás majdnem elmaradt. Végül július elején Dósa mégis lejuthatott a porosz fővárosba. Az itt töltött napok a féléves utazás legmeghatározó időszakai közé tartoztak, ugyanis itt nyílt lehetősége élőben találkozni Friedrich Carl von Savigny-vel,⁶⁹ akinek az Institutiokról szóló előadását is meghallgatta: „Elmenék professor Savigny leckéjére. A jurista sokat magyarázta de modis acquirendi Dominium, előadása, hangja tiszta, nem pedant,⁷⁰ rövid precis, és példákkal helyesen világosít, egy szóval azon kívül, hogy igen híres jurista, igen jó tanító is, s a göttingai híres Hugónál ítéletem szerint több és hasznosabb tanító. Hallgatói igen számosak.”⁷¹

Savignyvel még egyszer, két nappal később találkozott a „Revisions és Cassations Hofban”, amelynek kasszációs ügyeket tárgyaló ülései nyilvánosak voltak. A hét fős testület tagja volt a híres professor is.⁷² Az ülésezés menetét Dósa megörökítette, ugyanakkor az utazás során megörökített szertartások, doktori disputák, ülések leírása egy önálló tanulmányt igényelnének.

A Marburgban töltött rövid idő alatt két fontosabb, a jogtudományhoz kapcsolódó előadáson vett részt. Július utolsó napján Hermann Ernst Endemann,⁷³ a Ius Germanicum oktatójának a jobbágyságról (Leibeigenschaft) tartott előadásán vett részt, amely elnyerte az ifjú jogász tetszését. Ezt követően az egyetem egyik termében filozófiai témájú doktori vitán vett részt.⁷⁴

66 Anekdotákat mesél.

67 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. május 21.

68 HUGO, Gustav Conrad: *Lehrbuch eines civilistischen Cursus* (1–7. kötet). Berlin, August Mylius, 1792–1802.

69 Friedrich Carl von Savigny (1779–1861). HAMZA Gábor: *Savigny, Friedrich Carl von (1779–1861)*. In: HAMZA Gábor (szerk.): *Portrét a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól* (1. kötet). Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021.

70 Pedant – tudálékos (német).

71 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. július 5.

72 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. július 7.

73 Hermann Ernst Endemann (1796–1846).

74 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. július 31.

Másnap Eduard Platner órájára ült be, amely a legnegatívabb élményei közé tartozott, nem is annyira az előadáson elhangzottak, mint inkább az előadó sértő magatartása miatt:

„Templom után meglátogattam az itt leghíresebbnek és Savignyvel mérekezhetőnek tartott juristát, Professzor Platnert⁷⁵. [...] nékem különösen társalkodásbeli nyájas és megelőző elevenségéről dicsérték. Nem kevéssé ütődtem meg. Igaz jurista, száraz, hideg, monoton maga viseletében. Egy darabig peroráltam⁷⁶ előtte, igen és nemmel reflectalt. Utoljára meguntam, és oda hagytam bosszankodva arra, hogy ha egy német juristával az actio petitoriáról, cofessoriaról vagy az extraordinaria cognitioról nem beszél az ember, száraz hallgatása által megöli unalommal az embert. Kár, hogy az elannyira negligált józan philosophia a német juristákba egy kedveltető lelki elevatit⁷⁷ nem generálhat. Kár és szégyen, hogy a római törvény csávája a conversatioban még egy juristácska orrát is facsarja.⁷⁸

Dósa ifjú büszkeségét sértő fenti eset kifejezetten emberi okáról nem-sokkal később szerzett tudomást: „Csakugyan másnap tudám meg, hogy einsilbigségét⁷⁹ egy kis megelőzőtt tivornya, vagyis Zekkerés⁸⁰ következésének lehet tartani.”⁸¹

A jogtudományi tapasztalatszerzés szempontjából legfontosabb úticélok közé tartozott az utolsó hetekre eső heidelbergi látogatás, ahol hosszas időzésre nem volt lehetőség, mivel néhány héten belül vissza kellett érnie Bécsbe. Heidelbergben találkozott a korszak egyik legmeghatározóbb büntetőjogásával, Carl Joseph Anton Mittermaierrel is.⁸²

A büntetőjog heidelbergi professzorának jelentős hatása volt a reformkori magyar büntetőjogi gondolkodásra és annak jeles képviselőire is, különös tekintettel Pulszky Ferencre és Szalay Lászlóra.⁸³ Dósa még az 1843-as javaslat

75 Eduard Platner (1786–1860) a marburgi egyetem római jogász professzora, 1827 és 1860 között több alkalommal is a jogi kar dékánja, 1829-ben és 1836-ban az egyetem prorektora.

76 Beszédet mond; beszél.

77 Emelkedés (latin).

78 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. augusztus 1.

79 Einsilbig – szótlán (német).

80 Die Zeche – tivornya, ivászat (német).

81 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. augusztus 1.

82 Carl Joseph Anton Mittermaier (1787–1867).

83 KÉPES György: *Szalay László (1813–1864): A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja*. In: HAMZA Gábor: *Portrék a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól* (2. kötet). Budapest, Akadémiai Kiadó, 2023, 185–189.; ERDŐDY Gábor: *Szalay László, a politikus. Történelmi Szemle*, 2015, 57 (1), 67–95.; MEZEY, Barna: *Deák, der Kodifikator. Annales Universitatis*

kodifikációjának kezdetét megelőzően járt Mittermaiernél, akinek már ekkor is tekintélyes helye volt a büntetőjog tudományának terén Európában. Fayer László a következőképpen összegezte Mittermaier tevékenységét:

„Mittermaier a legszélesebb látkörű szakférfiú volt a német jogtudósok közt s elfogulatlan ítélete mértékadónak vétethetett a büntetőjogi dogmatika vagy codificatio bármely kérdésében. A mi codificatorainkat talán leginkább az vonzotta Mittermaierhez és erősítette meg az iránta táplált rokonszenvet, hogy ő nem szorítkozott a jogtudomány egyik szakmájára és nem is egyedül a szoros értelemben vett jogtudományra. Mittermaier politikai férfiú is volt, élénk részt vett hazája politikai ügyeinek intézésében és előkészítette az átalakulást körülbelül ugyanazon eszközökkel, mint a mi államférfiaink. S Mittermaier, mint a délnémet liberalizmus egyik legelőkelőbb képviselője, és oly hévvel küzdött a porosz hegemonia ellen, mint a mieink küzdöttek az osztrákok ugyanily törekvései ellen.”⁸⁴

Dósa Elek ezúttal sem írta le az előadót a színi előadások vagy múzeumi kiállítások, templomok, emlékhelyekhez hasonló részletességgel, csupán az alábbiakat jegyezte le: „Elmenék az Universitasba, betekinték professor Mittermaier leckéjébe. A Pandekten Audito tele vala. Jus Criminalet olvasa, dicta a középidejű híres férfiú Fayerbach 10ik kiadása szerint. A dictatumot nagy energiával, declamatorisch⁸⁵ eleven adással magyarázza.”⁸⁶ Érdekes tény, hogy Mittermaier nem a saját műveiből, hanem korábbi tanárának, Feuerbachnak⁸⁷ *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden Peinlichen Rechts*⁸⁸ című munkájának 10. kiadásából olvasott fel. Mittermaier és Feuerbach kapcsolata ugyanakkor több évtizedre nyúlt vissza, mivel az 1813-ban bajor büntető-törvénykönyv készítésében mindketten részt vettek.⁸⁹

Egy nappal később Dósa újra felkereste Mittermaier óráját: „több időm lévén, mint elébb, megesmérhetésére. Igen pathetischnek, pedantnak és olyannak tanáltam, aki keresi az alkalmatosságot, hogy valami nevetségest

Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Iuridica, 2004, 45, 55.; BALOGH Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. *Jogtörténeti Szemle*, 2008, 10 (4), 6.

84 FAYER László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye (1. kötet)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896, 87–88.

85 Deklamatorisch – dagályos, fellengző (német).

86 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. augusztus 6.

87 Paul Johann Anselm von Feuerbach (1775–1833).

88 Feuerbach, Paul Johann Anselm von: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden Peinlichen Rechts*.

89 FAYER László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye (1. kötet)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896, 87–88.

mondjon, sok jót mondott, de módja ugyancsak nem tetszik.”⁹⁰ Az ifjú erdélyi jogtudós heidelbergi napok alatt Karl Salomo Zachariae⁹¹ nemzetközi jogi tárgyú előadását is meglátogatta, akit Mittermaierhez hasonlóan kíméletlen kritikával örökített meg naplójában: „Anspruchlos,⁹² száraz öregember, hangja kemény, ernst,⁹³ formája düsteretcske.⁹⁴ Előadása ép száraz, de a rövid precízió nál fogva mégis interessant. Egyszóval nékem igen tetszett.”⁹⁵

A napló tanúsága szerint a legnagyobb hatást Dósára Goethe és Schiller jóbarátja,⁹⁶ Anton Friedrich Justus Thibaut⁹⁷ gyakorolta. Savignyval folytatott híres vitájáról⁹⁸ Dósa nem tesz említést, ez azonban ezúttal sem vezethet arra a következtetésre, hogy a fiatal jogtudós ne lett volna azzal tisztában, a korábbi tapasztalatok alapján ennek ellentéte valószínűsíthető. Dósát Thibaut stílusa, előadása lenyűgözi, jól lehet az elmondottakat ezúttal sem értékelte, azonban a téma jogfilozófiai megközelítése magával ragadta.

„Ezután megkerestem Hofrat⁹⁹ Thibaut tanítását a Code Napoleonról. Dictal és példákkal világosítva magyaráz úgy, hogy hozzá hasonlítható tanításról, könyvét kivéve, meg nem hallottam. Ebben a nagy jurista és philosophus aligha párosítva nincs. Őszbe borult, szelíd ábrázata. Kemény hangja, nyelve egy kevéssé Westphalisch.¹⁰⁰ A tractált tárgyban megmondja, hogy mennyiben observáldott a *lus Romanum*, és hogy mennyiben és *in specie*¹⁰¹ mikben távozott el attól a Code, és ennél fogva mi az, amit a Code tulajdonának lehet tartani. Megemlíti a Code szerkesztése alkalmatosságával a különböző vélekedéseket, és végre philosophico-politico juridisch kritikáját adja elő pedantság nélkül való tiszta rövidséggel.”¹⁰²

A Dósa Elekre gyakorolt hatásról a napló írója maga számol be: „Egy óra alatt bajos egy tudós tanítót merőben felfogva megítélni, de mégis ex ungue

90 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. augusztus 7.

91 Karl Salomo Zachariae (1769–1843).

92 Anspruchlos.

93 Ernst – komor, zord (német).

94 Düster – borús, sötét (német).

95 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. augusztus 7.

96 PESCHKA i. m. 355.; VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002, 120–121.

97 Anton Friedrich Justus Thibaut (1772–1840).

98 THIBAUT, Anton Friedrich: *Justus Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*. Heidelberg, 1814, 1–67.

99 Udvari tanácsos (német).

100 Vesztfáliai (német).

101 Részletesen, tételesen (latin).

102 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. augusztus 6.

Leonem¹⁰³ vala mennyire megesmérve, el merem mondani, hogy én valaha ilyen jurista szeretnék lenni, melynek ideája már még ezelőtt valamennyire ki vala fejtve fejemben.”¹⁰⁴

4. Összegzés

Dósa Elek 1830-ban külön uralkodói engedéllyel bejárhatta a legfontosabb német egyetemeket. Nemcsak Erdélyben vagy Magyarországon, de a német nyelvterületen is a szellemi élet egyik kiemelkedő korszakát jelentették az 1830-as évek. Ez az utazás meghatározó élményt és unikális tapasztalatokat, ismeretet jelentett számára, amely az egész későbbi életére jelentős hatást gyakorolt. Nemcsak a jogi oktatáshoz való viszonyát határozta meg, vagy az oktatói hozzáállást illetően gyűjtött jó és rossz példákat, hanem egész szemléletmódját és politikai nézeteit illetően is fontosnak bizonyult.

A napló előkerülése, elemzése és tervbe vett esetleges kiadása számos fontos információval szolgálhat annak érdekében, hogy Dósa későbbi pályáját, gondolkodását megérthessük. Híres könyvtára nem maradt fent egyben, az abba tartozó kötetek a történelem viharai miatt máig beazonosíthatatlanok, de a napló nagy segítséget jelenthet abban, hogy újabb adalékokat ismerhessünk meg arról, hogy a korabeli európai jogtudomány milyen hatást gyakorolt Erdélyre.

103 Oroszlánt a körméről (latin).

104 M 9573. Dósa Elek útinaplója, 1830. augusztus 6.

DÓSA ELEK (1803–1867) KÉZIRATAI A KOLOZSVÁRI LUCIAN BLAGA KÖZPONTI EGYETEMI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁBAN

KOLUMBÁN JUDIT
Kolozsvár

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy bemutassa Dósa Elek (1803–1867) erdélyi jogtudós kézíratait a Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár gyűjteményéből. A 35 kéziratot számláló gyűjtemény főleg magyar és latin nyelvű eredeti és pár másolati kéziratot tartalmaz. A dokumentumok nagy része kéziratban maradt. A Dósa Elek 220. születésnapja tiszteletére Budapesten rendezett tudományos konferencia alkalmat adott a gyűjteményünkben található kéziratok részletesebb számbavételére, amelyek között a szerző munkáinak legrepresentatívabb műveit is megtaláljuk. A tanulmány a gyűjteményünkben őrzött Dósa-kéziratok katalógusát is tartalmazza.

Kulcsszavak: Dósa Elek (1803–1867), jogász, kéziratok, kéziratkatalógus, 19. század, Kolozsvár, Erdély, Románia

THE MANUSCRIPTS OF ELEK DÓSA (1803-1867) IN THE MANUSCRIPT ARCHIVE OF THE LUCIAN BLAGA CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY IN CLUJ-NAPOCA (KOLOZSVÁR)

Abstract

The purpose of this study is to present the manuscripts of Transylvanian jurist Elek Dósa (1803–1867) housed at the “Lucian Blaga” Central University Library in Kolozsvár. The 35 manuscripts, both original and copies, are largely written in Hungarian and Latin. His writings were mostly unpublished throughout his lifetime. A scientific symposium held on the 220th anniversary of Elek Dósa’s birth at Budapest, afforded an opportunity to assess these manuscripts, which include Dósa Elek’s most representative works. The study comprises a catalog of Dósa manuscripts included in our collection.

Keywords: Dósa Elek (1803–1867), jurist, manuscript, catalog, 19th century, Cluj-Napoca/Kolozsvár, Transylvania, Romania.

A Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában a legutóbbi számbavétel során makfalvi Dósa Elek erdélyi jogtudós gyűjteményéből 35 darab, főleg magyar és latin, pár német és francia nyelvű eredeti, illetve másolati példányt sikerült azonosítani.

Dósa Elek kéziratai az utóbbi két évtized során kerültek a figyelem központjába, miután a kortársai által megbecsült jogász munkái lassan feledésbe merültek. Ezeknek a kéziratoknak egy része még Dósa életében megjelent. Ezek közé tartozik a főműve, az *Erdélyhoni jogtudomány és Az Erdélyhoni Evangelico-Reformátusok Egyházi jogtana*, valamint több publicisztikai írása. Az előbb említett munkákat, a kéziratban fennmaradt egyetemi előadásait, levelezéseit számos kutató használta, de Dósa Elek szakmai tevékenységének, életpályájának átfogó elemzése csak az utóbbi évtizedekben kezdődött el.¹

A Dósa Elek születésének 220. évfordulójára szervezett tudományos konferencia alkalmat biztosított, hogy számba vegyünk a Kolozsvári Lucia Blaga Központi Egyetemi Könyvtár kézirattárában őrzött kéziratait. A 35 tételt tartalmazó gyűjtemény 1913 és 1914 között került be a kézirattárba, részben adomány útján, lánya, Gaál Gyuláné, Dósa Katinka jóvoltából,² részben pedig Rozmann Mórtól vásárlás révén.³

1. Dósa Elek és kéziratgyűjteménye

Dósa Elek anyai és apai ágon is elkötelezett református pedagógus családból származott. Édesapja, Dósa Gergely, a Marosvásárhelyi Református Kollégium első jogtanára volt, anyai nagyapja, Basa István pedig a kollégium híres teológia tanára. Ebbe az intellektuális miliőbe született Dósa Elek 1803. március 15-én. Tanulmányait a marosvásárhelyi kollégiumban kezdte el 1810-ben, és 1825-ben fejezte be.

Ezekből az iskolai évekből származik az a kézírata, amelyet a gyűjteményünk, a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára őriz a *Gróf*

1 NAGY Péter: A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve. *Jogtörténeti Szemle*, 2015/2, 34–41. [a továbbiakban: NAGY (2015a) i. m.]; NAGY Péter: Dósa Elek élete és egyházi munkássága. *Theológiai Szemle*, 2015/1, 42–49. [a továbbiakban: NAGY (2015b) i. m.]; NAGY Péter: Marosvásárhelyi Jogakadémia neves tanárának, Dósa Eleknek oktatási tevékenysége. *Gerundium*, 2023, 14 (1–2), 41–55.

2 ERDÉLYI Pál: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve 1913-as évre*. Kolozsvár, 1914, 10. és 27.; *Az Erdélyi Országos Múzeum Kézirattára, Gyarapodási Osztálynapló, Kézirat*. 1904–, Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár. (A továbbiakban: On.)

3 On. 1914–, 5–6. sz.

Toldalagi Sigmond ő nagysága tiszteletére írt Idylium cím alatt.⁴ A hat levél terjedelmű kézirat kezdő lapján olvasható a pontos keltezés: 1818 1a Maij, a 6. lap rectóján a szerző névjegye. Az *Idylium*ot a szerző koronkai Toldalagi Sigmondnak ajánlotta, aki 1830-tól haláláig, 1847-ig, marosvásárhelyi református főgondnok volt.

Iskolai éveinek másik kéziratosa emléke az *Erdélyi úti napló*, amely főleg magyar, de kevesebb latin nyelvű szöveget is tartalmaz. Az 1821. július 29-én kezdődő utazás során a Nyáradmente, a Kis-Küküllő, a Nádas vidéke, – majd a Szászföld és Székelyföld településeit érintették. Az útleírásban a települések érdekességeiről és építéstörténeti emlékeiről írt. Nyárádszentbenedektől kezdve Balavásár, Kend, Czikmántor, Szásznádas, Segesvár, Fehéregyháza, Kisbun, Nagybun, Almakerék, majd Udvarhelyszék pár településén keresztül kalauzolja az érdeklődőt. Kis- és Nagyalambfalva, Rugonfalva és végül Oláhfalva bemutatásával zárul a kézirat. A 16 lapból álló kézirat sajnos csonka, félvászonkötése enyhén rongált.

Diákéveinek kicsit későbbi időszakából származik a *Jegyzetei iskolai tanulmányaiból (1822–1826)*⁵ című vegyes tartalmú, francia, német, magyar és latin nyelvű kézírata. Az 1822–1826 között készült, 142 lapból álló kézirat filozófiai, vallástörténeti- és vallásfilozófiai, néprajzi, irodalmi és jogi tematikájú, népszerű szerzők műveiből készített kivonatok vagy másolatok. Szemléltetésként említjük a Christoph Martin Wieland *Musarion, oder die Philosophie der Grazien* című munka után 1822-ben készített jegyzetét, Wöellner *Fürstbürger Phosphorus*⁶ című verses vallás-filozófiai művének 1823-ban készült másolatát, *Corinne on l'Italie* Madame de Staël genfi francia író regénye után készült francia nyelvű jegyzetét. A filozófiai tematikájú jegyzetei, illetve szövegmásolatai között található az 1823-as *Jegyzések Montesquieu L'Esprit de Loise* című, az 1824 júliusában J. J. Rousseau *Les confession* című munkája után készített, vagy az 1825-ben a *Contrat Social* után készített jegyzete.

Dósa Elek 1825-ben fejezte be tanulmányait a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban, ezt követően az erdélyi királyi tábla írnoka lett.⁷ Rövid ideig

4 Dósa Elek: *Gróf Toldalagi Sigmond ő nagysága tiszteletére írt Idylium*. Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára (A továbbiakban: KEKK), Ms. 1869.

5 Dósa Elek *Jegyzetei iskolai tanulmányaiból (1822–1826)*. KEKK, Ms. 3003.

6 Dósa Elek még Johann Christoph Wöellnernek tulajdonította Johann Friedrich Ernst Albrecht: *Fürstbürger Phosphorus oder Die Allerweltpfaffenharlekinade, Eine komische Geschichte aus der Sphäre des Mondes* című munkáját, így a másolaton is az ő nevét találjuk. Ld.: ERDŐDI Alexandra Anita: Körmöczi János (1763–1836) *Phosphorus Polgárfejedelem* című mű magyarázata és európai háttere. Ph.D. értekezés. Szeged, 2023, 23.

7 SZABÓ Sámuel: Makfalvi Dósa Elek. *Székely Közlöny*, 1867/35, 275.

töltötte be ezt a tisztséget, mert édesapja, Dósa Gergely 1826 februárjában elhunyt, helyébe pedig már azon év májusában az egyházi főtanács a fiatal Dósa Eleket választotta meg tanárnak. Megválasztásával három évnyi „szakmai továbbképzésre” kapott engedélyt. 1827-ben az erdélyi, 1828-ban pedig a magyarországi királyi tábla előtt tett ügyvédi vizsgát, majd 1829-ben a pesti egyetemen jogi doktori címet szerzett.⁸ 1829-ben I. Ferencz császár jóváhagyásával Németországba utazott tanulmányútra, ahonnan 1830 őszére visszatért Marosvásárhelyre. 1831. január 22-én iktatták be hivatalosan is tanári hivatalába. Az 1830-as években a mérsékelt liberális eszmék képviselőjeként aktívan bekapcsolódott az erdélyi közéletet érintő politikai és egyházi vitákba. Számos publikációt írt, amelyek részben kéziratban maradtak, részben a kor jelesebb lapjaiban, a *Nemzeti Társalkodó*ban, az *Erdélyi Híradó*ban jelentek meg.

A közéleti problémákat érintő kéziratok, a *Marosszéki primipilus és pixidarius szabad székelyek tisztválasztási szabad votumok megszorítottát tzelozó törekedés ellen az 1832ik esztendő januaris 30-án kezdett és az ezt követő napokon folytatott gyras gyűlésen előterjesztett Vélekedés*⁹, vagy az *1833. május 2-án tárgyalatott több tárgyakról* nézetek¹⁰ című 12 lapnyi terjedelmű, 1833-as keltezésű kézirata, az *Általános jegyzések és kivonatok erdélyi Országgyűlési jegyzőkönyvekből és irományokból*¹¹ című 1834, 1837, 1839-es években készített jegyzetei a gyűjteményünk részét képezik és sok más írásához hasonlóan nyomtatásban nem jelentek meg.

A *Hírlapi értekezések (1832–1845)*¹² címen egybefűzött írásai a kor sajtóorgánumaiban megjelent cikkek eredeti kéziratait tartalmazza. Ezek közé tartozik az 1832. szeptember 18-i keltezésű *A három politikai rendszerekről - honnyi tapasztalás szerint*¹³ és *A szokásról törvényes értelemben* című kézirat, amelynek címlapján *Hírlapi értekezésem a szokásról, 1833-ban* cím szerepel.¹⁴ A *Nemzeti Társalkodó* 1834. év végi számában közölte a *Felelet: az 1834. esztendő első fél esztendei Nemzeti Társalkodó 20, 21, 22ik számjaiban megjelent Feleletekre*¹⁵ című cikkét és az 1845 folyamán az egyik legismertebb

8 Uo.

9 KEKK Ms. 1994.

10 KEKK Ms. 1985.

11 KEKK Ms. 3158.

12 KEKK Ms. 1970. (*Hírlapi értekezések 1832–1845*).

13 DÓSA Elek: *A három politikai rendszerekről – honnyi tapasztalás szerint. Nemzeti Társalkodó, 1832, 2. félév, 18. sz., 273–289.*

14 DÓSA Elek: *A szokásról törvényes értelemben. Nemzeti Társalkodó, 1834, 1. félév, 1. sz., 1–23.*

15 DÓSA Elek: *Felelet: az 1834. esztendő első fél esztendei Nemzeti Társalkodó 20, 21, 22ik számjaiban megjelent Feleletekre. Nemzeti Társalkodó, 1834, 2. félév, 10., 11., 12. sz., 161–194.*

egyházi joggal foglalkozó írását, *Az egyházi jegyző successioja nem abusus* címűt.¹⁶ Ide tartozik *A nemtelen jószágot nem bírhat (!?)*¹⁷ című, datálatlan, 4 lapnyi terjedelmű írása, amely nem jelent meg nyomtatásban.¹⁸

Jogtanárként a hazai köz- és magánjogot, pertant, büntetőjogot, római magánjogot és a református egyházjogot oktatta.¹⁹ Magyar, latin és német nyelvű előadásai nagy népszerűségnek örvendtek. Ezekben az években számos jogtudományi munkát írt, jegyzeteket készített, amelyek főleg kéziratos másolatban terjedtek. A kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár kézirattára Dósa számos jogi vonatkozású munkáját őrzi.

Az *Erdélyhoni közönséges törvény (Jus publicum) rövid előterjesztése*²⁰ című munkájának két példánya található meg gyűjteményünkben. Mindkettő 1832-es keltezésű, és egy korábbi kézirattáros szöveg összehasonlítása alapján csupán szerkezeti felépítésükben térnek el egymástól.²¹ Az *Elementa Juris Publici Transilvanici*²² szintén két változatát őrzik. Az 1833-as példány részleteiben egyezik ugyan, de kidolgozásában teljesen eltér az 1833 körüli, datálatlan *Az Erdélyi közönséges törvény*²³ címet viselő latin nyelvű csonka kézirattól.²⁴

A *Jus Romanum, pars generalis et specialis*²⁵, *A római magánjog tudomány*²⁶, *Prima lineae juris criminalis legibus patriis quantum fieri potuit accomodati*²⁷, a *Jegyzések a Corpus Jurisból*²⁸, az *[Iskolai jegyzet]*²⁹ című művek, akárcsak az *Erdélyhoni közönséges törvény*, az aktív 1830-as évek kutató- és pedagógiai munkájának az eredményei.

Koncz József marosvásárhelyi tanár-történész több tanrendet is közzétett a 19. század 1835–1842 közti időszakára nézve, amelyek a kollégium jogi osztályaival kapcsolatos jelentősebb reformokat is tartalmazzák. Az iskolai felélv végén a diákok szóbeli vizsgák keretében számoltak be ismereteikről. Ezzel

16 Erdélyi Híradó, 1845/63.; NAGY (2015b) i. m. 6.

17 KKEK Ms. 1987.

18 KKEK Ms. 1970., On. 90–1913.

19 Uo.

20 KKEK Ms.1972 (1832), On. 47–1913 és Ms. 1973, On. 46–1913.

21 On. 1904–.

22 KKEK Ms. 1981 (1833) és Ms. 1974 (1833?).

23 KKEK Ms. 1974.

24 On. 1904–, 45. sz.

25 KKEK Ms. 1911 (1830–1836), On. 57–1913.

26 KKEK Ms. 1979, On. 56–1913.

27 KKEK Ms. 1984 (1831), On. 109–1913.

28 Ms. 2070 (1835), On. 39–1913.

29 KKEK Ms. 2025.

a céllal készülhetett a *Quaestiones e jure patrio privato*³⁰ című latin nyelvű kérdésgyűjtemény, amely 148 kérdést tartalmaz a magánjog, 59 kérdést az erdélyi közjog, 62-t a római magánjog és 45-öt a büntetőjog területéről.³¹

Dósa Elek *Erdélyhoni jogtudomány* című munkájának több változata megtalálható a gyűjteményünkben. Az évek során az egyes fejezetek több átdolgozását is elkészítette, nyelvileg és tartalmukban is aktualizálta őket. A kéziratunkban őrzött *Bevezetés az erdélyi törvénytudományba*³² című, 1841-es keltezésű, a szerző javításait tartalmazó eredeti kézirat Dósa Elek főművének az első könyve/kötete. Tartalmában egyezik az azonos című és datálású másolati példánnyal³³. A szövegösszehasonlítást végző korábbi irattáros széljegyzete alapján azonos az 1861-ben kiadott *Erdélyhoni jogtudomány I. könyvének* első 40 lapjával. Az Osztálynapló bejegyzése szerint a két kéziratpéldány között csak enyhe stiláris eltérés tapasztalható, és az eredeti példányban „*A fejedelmi feltételekről*” című cikkely bővebb.³⁴

Az *Erdélyhoni jogtudomány, melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000dik év olta* törvényszeresen költ, s az 1849 évig érvényességgel *birt* Törvények és szokások szerint³⁵ című kézirat a mű mindhárom kötetét tartalmazza, cím szerint az *Erdélyhoni közjogtan, Erdélyhoni magánjogtan* és a *Jog követelésről* című könyveket (köteteket). Terjedelmük kötetenként 176, 266, és 129 lap. Az első kötet datálatlan, a második 1839. július 30., a harmadik kötet 1842-i keltezésű. A 2. könyv (*Erdélyhoni magánjogtan*) az osztálynapló és a kézirat első szennylapján található kéziratpéldány bejegyzés szerint „az Erdélyi jogtudomány II. Könyvének egyik régebbi kidolgozása”. A 3. kötet (*Jog követelésről*) a szerző számos javítását, széljegyzetét és a kézirat végén *Tartalom- és tárgymutató tervezetét* tartalmazza. Az *erdélyi magyar és székely magán jog*, az Erdélyhoni jogtudomány 2. kötetének egy régebbi kidolgozása a kézirat ceruzabejegyzése alapján datálatlan, de az osztálynapló szerint 1839 körül készült példány³⁶ az előbb bemutatott tétel³⁷ javításokkal és kiegészítésekkel átirított szövege.³⁸

30 KKEK Ms. 1975, On. 111–1913.

31 NAGY Péter: Marosvásárhelyi Jogakadémia neves tanárának, Dósa Eleknek oktatási tevékenysége. *Gerundium*, 2023, 14 (1–2), 51.

32 KKEK Ms. 2035, On. 48–1913.

33 KKEK Ms. 2028.

34 KKEK Ms. 2028, On. 49–1913.

35 KKEK Ms. 2000, On. I. kötet, On. 101–1913, II. kötet. On. 41–1913, III. kötet. On. 51–1913.

36 KKEK Ms. 2001.

37 KKEK Ms. 2000.

38 KKEK Ms. 2001., On. 42–1913.

Az 1840-es évek második felének politikai változásai tudományos téren is kihívások elé állították Dósa Eleket. Egy esetleges Magyarország és Erdélyi uniót remélő és igénylő politikai konjunktúrában olyan munkák megírására kapott felkérést, amelyeknek teljesítését erkölcsi és intellektuális kötelességének érezte.³⁹ Az 1848-as szabadságharc idején és a későbbi politikai állásfoglalásában is Erdély és Magyarország unióját támogatta. Amikor a szabadságharc évében Teleki József kormányzó felkérte egy átfogó erdélyi jogi munka megírására – amellyel nem titkolt célja az volt, hogy a helyi jogi sajátosságok ismerete által megkönnyítse a két egyesített országrész egységes jogrendjének kidolgozását – Dósa Elek rekordidő alatt teljesítette feladatát.⁴⁰ Sajnos a forradalom viszontagságos éveiben a kézirat nyomtalanul eltűnt, Dósa hiába kerestette később Pesten, majd Bécsben is, nem járt sikerrel. A mű újraírt változata 1861-ben került kiadásra.

Dósa Elek időközben egyre aktívabban vett részt a református egyház életében: báró Kemény Ferenc felkérésére elkészítette a református egyház külviszonyainak szabályzati tervezetét, *Az erdélyi Evangelico Reformata Egyház külviszonyainak ideiglenes szabályozása [terve, 1850-ben]* címmel, amely kéziratári gyűjteményünk része és kiadásban nem jelent meg.⁴¹

A forradalmat követő időszakban Dósa életében számos megpróbáltatás következett; belső ellentétek, kényszerek, börtönbüntetés, vagyonekbobzás. A vészterhes időkben, amikor elveivel, politikai meggyőződésével ellentétes feladatok elvégzésére vagy hivatalok betöltésére szólították fel, többszörösen elutasította azokat (lásd Székelyföld polgári kormánybiztosi hivatalát és Marosvásárhely kormánybiztosi hivatalát)⁴². Csányi László országos főkormánybiztos a Brassó város- és környéke kormánybiztosi hivatalának betöltésére kérte fel 1849. április 19-én, amelyet végül elvállalt és méltósággal el is látott az 1849. június 20-i orosz támadásig. A forradalom alatti politikai tevékenységéért 1851. október 15-én a pesti törvényszék elé idézték és 1852. május 5-én négy évi fogházra ítélték.⁴³ Előbb Szebenben, majd Bécsben, később a josphstadi börtönben tartották fogva. Josphstadi fogsága idején fordította le Jérémie Bentham *Traités de législation civile et pénale* című két kötetes munkáját

39 NAGY (2015a) i. m. 37.

40 Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. Előszó*. Kolozsvár, Gámán József, 1861, III.

41 KEKK. Ms. 2179.

42 SOMOGYI Gréta: Dósa Elek, a kormánybiztos. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129 (2016/2), 548–558.

43 SÜLI Attila: A Brassó-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. *Acta Siculica*, (2010), 339.

Értekezés a törvénykezési bizonylatokról, (...) címen⁴⁴. Gyűjteményünkben a fordítás eredeti kézírata mellett egy datálatlan és ismeretlen másolótól származó példány is megtalálható.⁴⁵

Dósa végül császári kegyelemben részesült és fél év szabadságvesztés után, 1852. november 25-én szabadult. A marosvásárhelyi kollégium vezetőségének köszönhetően 1853-ban az ideiglenesen felállított jog- és vagyoni ügyi hivatal igazgatói állását ajánlották fel neki. Egyre aktívabban vett részt az egyházi és a tudományos feladatok teljesítésében. 1857-ben a marosvásárhelyi egyházmegye algondnokává, 1865-ben főgondnokává választották. Amikor 1865-ben az egyházi tanács elrendelte a jogi tanszék felállítását, nagy lelkesedéssel kezdte meg annak szervezését. Mindeközben a passzív ellenállásba visszavonuló, hivatalától megfosztott Teleki József kormányzó arra kérte, hogy készítse el ismét *Erdélyhoni jogtudomány című* munkáját, ha másért nem, legalább azért, hogy fennmaradjon az utókor számára Erdély jogviszonyainak dokumentumaként.⁴⁶ A 3 kötetes munka 1853-ban, határidő előtt elkészült.⁴⁷ Megírásának körülményeit, nehézségeit, módszertanát Nagy Péter részletesen ismerteti a *Hármaskönyv és Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány című tanulmányában*.⁴⁸ A munka hányatott keletkezéstörténetére maga a szerző is rávilágított műve előszavában.⁴⁹

A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár gyűjteménye őrzi az 1861-ben kiadott *Erdélyhoni jogtudomány Előszavának*⁵⁰ két kézirati példányát. Az 1861. február 18-i fogalmazvány, a nyomtatásban megjelent változattól kisebb tartalmi és stílári eltérésekben különbözik. Az 1861. február 22-i Vályi Károly által készített másolat a korábbi kézirat változtatásait is tartalmazza. A szöveg végén Dósa Elek kézírásos megjegyzése igazolja, hogy a másolat az ő kérésére készült sógora által: „Ezt másoltatván Vályi Sógor által, ki küldöttem B. Bánffy János Urnak 1861 Febr. 23-án. D[ósa] E[lek]”.⁵¹ Tartalmában azonos az előbbi kézirattal, csupán néhány stílári különbség van a kiadásban megje-

44 KKEK Ms. 1818. Teljes címe: *Értekezés a törvénykezési bizonylatokról, melyet Bentham Jeremias jogtudor kézírataiból szerkesztett Dumont István genevai képviselő, frantziából magyarosította Dósa Elek jogtudor a' második kiadás után Josephvárosi fogságában 1852 január 25-én kezdve.*

45 KKEK Ms. 1968.

46 DÓSA ELEK: *Erdélyhoni jogtudomány. Előszó.* Kolozsvár, Gámán József, 1861, III–IV.

47 Uo. III.

48 NAGY (2015a) i. m. 34–41.

49 DÓSA ELEK: *Erdélyhoni jogtudomány.* Kolozsvár, Gámán József, 1861, II–V.

50 KKEK Ms. 2211.

51 KKEK Ms. 2211. (1844) DÓSA ELEK: *Erdélyhoni törvénytudomány.* Bevezetés, 4.

lent változathoz képest. Enyhe eltérés található a köszönetnyilvánításban. A kézirati példányok név szerint említik a kiadást támogató báró Bánffy János és a „correctura kellemetlen fáradságát hazafias készséggel elvállalt Ocsvay Ferencz” nevét, amelyeket nyomtatásban az általánosító „tisztelt hazafiak” kifejezések helyettesítenek.

Az *Előszó* Dósa főművének, az *Erdélyhoni jogtudomány* című összefoglaló jogi munkájának keletkezéstörténetét részletesen tárja elénk annak 1848-as első megírásától 1861-es kinyomtatásáig. Gróf Teleki József erdélyi kormányzó részéről 1848-ban az unió kimondása után érkezett a felkérés egy olyan összefoglaló jogi munka kidolgozására, amely az érvényben lévő írott és szokásjogon alapuló törvényeket is tartalmazza azok értelmezésével együtt. A felkérést határidő előtt teljesítette és továbbította az igazságügyi minisztériumba.

Dósa Elek 1848 folyamán Wesselényi Miklósnak írt levelében említi, hogy „volt hazánk törvényei esméretére törvénytárunk tömkelegébeni bűvárkodás útján szert tenni nékem is 18 évi fáradozásba került”. E szinte két évtizednyi kutatómunka eredménye semmisült meg, amikor a forradalom idején munkája elveszett. 1851-ben Pesten és Bécsben is hiába próbált a munka nyomára bukkanni. Ekkor ismételten felkérte Teleki József kormányzó a munka elkészítésére, azzal a céllal, hogy az Erdély jogviszonyait dokumentáló munka a történelem és az elkövetkező generációk számára fennmaradhasson. Dósa 1853-ban már készen állt a feladattal.

Az *Előszó*ban a mű esetleges hiányosságaira utalva, mentségére hozza fel azokat a nehézségeket, amelyekkel szembe kellett néznie: „csak úgy [írtam], miként azt egy várfogságból menekült, hivatalától, jövedelemforrásaitól s főleg könyvtárától is megfosztott családtyának lelkülete s elsötétedett körülményei engedték.”⁵² Művét elkészítette ugyan, de annak kiadására nem volt megfelelő anyagi háttere. Ezért 1856-ban azzal a kéréssel fordult Mikó Imréhez, hogy ha méltónak találja munkáját, helyezné el a „honi régiségek raktárába”. Kérésének Mikó Imre készségesen eleget tett.⁵³ Munkája innen került kiadásra 1861-ben. Báró Bánffy János kezdeményezésére az erdélyi értelmiség alapítványt hozott létre és biztosította a kiadáshoz szükséges anyagi hátteret.⁵⁴ Műve pozitív fogadtatásban részesült, annak hivatalos elismerése sem váratott sokat magára. A Magyar Tudományos Akadémia 1861 decemberében tartott gyűlése a művet a szakmában egyedinek és újszerűnek ítélte és szerzőjét az Akadémia Törvénytudományi osztályának

52 KKEK Ms. 2211., Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. Kolozsvár, 1861, V.

53 SZABÓ Sámuel i. m. 275.

54 Uo.

levelező tagjává választotta. Székfoglalójának témája az éppen kiadás alatt álló *Az erdélyi reformata evangelico reformátusok egyházi jogtana* volt (1863).⁵⁵

Dósa Elek számára az *Erdélyhoni jogtudomány* megírása szakmai tevékenységének a csúcsát jelentette, két évtizednyi kitaró kutatási munka eredményének a megkoronázása volt, amelyért a Magyar Tudományos Akadémia nagydíját is elnyerte 1867-ben. Ugyanebben az évben az Akadémia Tiszteletbeli címét is megkapta. A 16 lap terjedelmű, 1866-ban elkezdett székfoglalójának kéziratát a gyűjteményünk őrzi. *Jog biztonsága feltételeiről*⁵⁶ című írását sajnos már nem tudta bemutatni. 1867 november 19-én lábsérülésből szerzett egészségügyi problémák okozták a halálát.

A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratok között feltétlenül meg kell említenünk az *Erdélyhoni jogtudomány* tisztázati példányait. Az *Erdélyhoni jogtudomány* 2. könyvének⁵⁷, *Az erdélyhoni magyar magánjogtan* című résznek a tisztázata 248 lap terjedelmű. Az Ocsvai Ferencnek, a kézirat korrektorának⁵⁸ kiküldött példányváltozata a szerző több megjegyzését is tartalmazza. Az 1 f. r.: „kijavítandó hibák a Magánjogtanba”, vagy az 1 f. v.: „Kiküldöm Ocsvai úrnak. 1861. 20. 3.” A kiadvány szövegét a kézirat szövegével később összevető kéziratáros széljegyzete alapján a csonka kézirat „terjed az Erdélyhoni jogtudomány. II. Könyv. (Erdélyhoni magyar magánjog) Kvár. 1861. 441. l.[apjáig]-ig., mint a nyomtatvány eredeti kézírata. Köteteskör, ha a hiányzó rész elő nem kerül, arányos számítással hozzákötendő 70-80 levél.”

A tisztázat második kötete *Az Erdélyhoni jogtudomány* 3. része, *A jog követeléséről – De Actionibus*⁵⁹ című munkája 136 lapnyi terjedelmű. A mű egy korábbi kidolgozása 1839. március 20-ai keltezésű⁶⁰, az *Erdélyhoni jogtudomány* 3. részének körülbelül a 186. lapjáig terjedő anyagának tekinthető, az *Erdélyi Magyar Pertan* első latin változata. A 76 lapot számláló, 29 x 22 cm, félvászonkötésű kézirat a szerző javításait és kiegészítéseit tartalmazza.⁶¹

Az *Erdélyhoni jogtudomány* 2. és 3. kötetének egy másolati példányát is őrzi a gyűjteményünk. Az Etédi Gothárd főügyvéd által 1848 és 1851 között készült másolat⁶² jelzi, hogy a szakmában érdeklődést mutattak Dósa munkái iránt. Noha szakértők úgy emlegetik Dósa Eleket, mint a méltatlanul elfelej-

55 NAGY (2015a) i. m. 36.; NAGY (2015b) i. m.

56 KEKK Ms. 2215; NAGY (2015a) 45.

57 KKEK Ms. 1938/1., On. 43–1913.

58 Ms. 2211, ff. 1–4. Dósa Elek az *Erdélyhoni jogtudomány* korrektúráját köszöni meg neki.

59 KKEK Ms. 1938/2., On. 52–1913.

60 KKEK Ms. 1971, On. 53–1913.

61 On. 53–1913.

62 KKEK Ms. 2397 és Ms. 2398.

tett jogtudóst, az utóbbi évtizedekben a kutatók megelégnélő érdeklődéssel fordulnak munkái iránt.

*

A gyűjteményünkben fellelhető kéziratokon keresztül kerek egészként rajzolódik ki előttünk Dósa Elek szakmai tevékenysége, általuk munkásságának fontosabb állomásai képviseltetve vannak művei által. Egy tudatosan összeválogatott és őrzött kézirategyüttesről van szó, amelyben a szerző reprezentatív munkáit találjuk. Teljesen helytálló ez az állítás, ha tudjuk, hogy a gyűjtemény a lánya, „a marosvásárhelyi Gecse Dániel u.”-ban lakó dálnoki Gaál Györgyné, született makfalvi Dósa Katinka jóvoltából került a Múzeum Egyesület tulajdonába. A kéziratokat Vályi Gyula matematikus egyetemi tanárnál őrizték a kolozsvári Majális utca 3. szám alatti lakásában mindaddig, amíg bátyjához, Vályi Gábor statisztikus, jogász, nyugalmazott egyetemi tanárhoz nem költözött a Majális utca 14. szám alá.⁶³ Az ő közvetítésével kerültek az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonába 1913-ban.⁶⁴

A bemutatott és a kéziratjegyzékben leírt 35 kéziratból csupán két tétel beszerzése történt vásárlás útján. Mindkettőt 1914 folyamán vásárolta meg a könyvtár Rozmann Mórtól.⁶⁵

2. Dósa Elek kéziratainak jegyzéke a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár gyűjteményében

Az egyetemi könyvtár kéziratárában található 35 kézirat leírásakor a következő szabályokat követtem: jelzet, tartalmi leírás, amely a szerző nevét, a kézirat címét, műfajmegjelölését, keltezési adatokat és a kézirat nyelvét tartalmazza. Amennyiben a kézirat csak magyar nyelvű, akkor a nyelvet nem jelöltem. Az eredeti címet idézőjelben közöljük, ha a kézirat cím nem Dósa Elektől származik, a címet kerek zárójelbe tettük. Ezt követi a kézirat formai leírása – a példányleírás, vagyis a kézirat jellege, ami jelzi, hogy a dokumentum eredeti vagy másolati példány, másoló neve, terjedelem, méret, állapot,

63 Ma Köztársaság utca (strada Republicii), amelyben a Román Vasutas Kórház (Spitalul CFR) működik.

64 On. 1913. szeptember 13-i kéziratárosi megjegyzés. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet a Román Népköztársaság 1949-ben megszüntette. Gyűjteményei a Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár részévé váltak.

65 On. 1914. január 22-i kéziratárosi megjegyzés (Ms. 2397, Ms. 2398.).

kötésleírás. A tulajdonost, possessort akkor is jelöltük, ha az adatok külső forrásból származnak, ez esetben az osztálynaplóból, vagy szakirodalomból. A leírások utolsó elemeként a bibliográfiai vagy egyéb tájékoztatósi adatokat rögzítettük (pl. a régi címet, amennyiben lényeges különbséget észleltünk). A kéziratok pár másolati példány kivételével eredeti kéziratok.

A tanulmányhoz csatolt kéziratjegyzék tételeit időrendi sorrendben mutatom be. Tematikai szempontból elsősorban jogi vonatkozású kéziratok, de találunk köztük irodalmi, filozófiai, közéleti vonatkozású kéziratokat és útleírást is.

1. Ms. 1869

Dósa Elek: „Grof Toldalaghi Sigmond tiszteletére írt Idylium.” 1818.
Autogr. 6 ff. 20 x 13 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 89-1913.
Poss: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

2. Ms. 1874

(Dósa Elek erdélyi úti naplója). 1821. M., lat., fr., [etc.].
Autogr. 16 ff. 21 x 13 cm. Csonka. Félvászonkötés, enyhén rongált. Ltsz. ENMK. On. 88-1913.
Inc.: „Indulunk 1821 július 9-én, Ny[árád] Sz. Benedekről...”
Poss: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

3. Ms. 3003

(Dósa Elek jegyzetei iskolai tanulmányaiból 1822–1826.) Fr. Ném. M.
Autogr. 142 ff., több különálló füzetből. 21 x 14 cm. (különböző méret). Kötés nélkül.
Ltsz. ENMK On. 85-1913.
Poss: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

4. Ms. 1972

Dósa Elek: „Az erdélyi közönséges törvény rövid előterjesztése.” Marosvásárhely, 1832.
Autogr. 36 f. 28 x 22 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK. On. 47-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

5. Ms. 1911

Dósa Elek: „Jus Romanum. Pars generalis et specialis.” 1830–1836. Lat.
Autogr. 36 ff. 31 x 23 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 57-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

6. Ms. 1984

Dósa Elek: „Primaе lineae juris criminalis legibus patriis quantum fieri potuit accommodati.” Marosvásárhely 1831. Lat.

Autogr. ff. 29 x 22. cm Félvászónkötés. Ltsz. ENMK On. 109-1913.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

7. Ms. 1973

Dósa Elek: „Az erdélyi közönséges törvény (jus publicum) rövid előterjesztése”. Marosvásárhely, 1832.

Autogr. 55 ff. 28 x 22 cm. Félvászónkötés. Ltsz. 46-1913.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

8. Ms. 1970

Dósa Elek: „Hírlapi értekezések”. (1832–1845)

Autogr. 57 ff. 29 x 22 cm. Félvászónkötés. Ltsz. ENMK On. 90-1913.

Tartalmazza:

ff. 1–12: „A három politikai rendszerekről - honnyi tapasztalások szerint.” 1832
[Megjelent a Nemzeti Társalkodó 1832. évf., II. Félév. 18. sz. 273–289.]

ff. 14–25: „A szokásról törvényes értelemben.” 1833

Megjegyzés: ff. 13. „Hírlapi értekezésem a szokásról, 1833-ban.”

[Megjelent a Nemzeti Társalkodó 1834. évf., I. Félév, 1 sz. 1–23.]

ff. 26–45: „Felelet: az 1834. esztendő első fél esztendei Nemzeti Társalkodó 20, 21, 22ik számjaiban megjelent Feleletekre” 1834.

[Megjelent a Nemzeti Társalkodó 1834. 10. 11. 12. Sz. I-II. félév. 145–195.

ff. 46-57: „Az egyházi jegyzők successioja nem abusos.” 1845.

Megjelent a Nemzeti Társalkodó 1845. 69. sz.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

9. Ms. 1994

Dósa Elek: „A marosszéki primipilus és pixidarius szabad székelyek tisztválasztási szabad votumok megszorítását tzelző törekedés ellen az 1832ik esztendő janarius 30-án kezdett és az ezt követő napokon folytatott Gyras gyűlésen előterjesztett vélekedés.” (1832?).

Autogr. 5 ff. 28 x 21 cm. Félvászónkötés. Ltsz. ENMK On. 63-1913.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

10. Ms. 1981

Dósa Elek: „Elementa juris publici Transilvanici.” Marosvásárhelyini, 1833. Lat. Autogr. 112 ff. 29 x 21 cm. Ltsz. ENMK On. 44-1913.

Széljegyzetekkel, szövegkiegészítésekkel.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

11. Ms. 1985

Dósa Elek: „1833 „(Ezernyolcszázharminchárom) május 2-án tárgyalatott több tárgyakról nézetek.” 1833.

Autogr. 12 ff. 28 x 22 cm. Félvásznonkötés. Ltsz. ENMK On. 67-1913.

Inc. „A Polgári Társaságok eredetével tsaknem egyidős a Constitutio és Kormány közti küzdés...”

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

12. Ms. 2070

Dósa Elek: „Jegyzések a Corpus Jurisból”. Marosvásárhely, 1835.

Autogr. 25 ff. 26 x 22 cm. Ltsz. ENMK On. 39-1913.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

13. Ms. 2025

Dósa Elek: „Az Approbata Constitutionak rövid kivonata.” 1835.

Autogr. 27 x 25 vm. Ltsz. ENMK On. 40-1913

Ld. még: Ms. 2070

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

14. Ms. 3158

Dósa Elek: „Általános jegyzések és kivonatok erdélyi Országgyűlési jegyzőkönyvekből és irományokból, 1839.4.3–18.03.” 1939.

Autogr. 45 x 26 cm. 11 f. Ltsz. Félvásznonkötés. ENMK On. 83-1913

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

A kézirat egy terjedelmesebb iratcsomó részét képezhetette, amit a kézirat első oldalán található hiányos kezdő mondat bizonyít.

15. Ms. 1971

Dósa Elek: „De Actionibus.” 1839. Lat.

Autogr. 76 f. 28x 22 cm. Félvásznonkötés. Ltsz. ENMK On. 53-1913.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

Bejegyzés: korábbi kéziratáros által ceruzával: ff. 76 v.: „Dósa Elek Erdélyhoni jogt. III. részének hozzávetőleg a 186. lapjáig terjedő anyagának lehet tekinteni.”

16. Ms. 2000

Dósa Elek: „Erdélyhoni jogtudomány, melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000dik év olta törvényszeresen költ, s az 1849 évig érvényességgel birt Törvények és szokások szerint szerkeszté Dósa Elek Jogtudor.” (1839–1942)
Ajánlás: Az alkotmányos Erdélyhoni Nagy Fejedelemség emlékezetének szenteli a szerkesztő

Autogr. 1-3 kötet. 31 x 24 cm. Félvászonkötés

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

Könyv 1: Erdélyhoni közjogtan. É. n. 176 ff. Ltsz. ENMK On. 101-1913.

Poss: G. Eszterházy (bélyegző)

Könyv 2: Magánjogtudomány. (1939.) 266 ff. Ltsz. ENMK On. 41-1913.

Bejegyz. ceruzával: szennylap 1.: „NB. Az erdélyhoni jogtudomány II. Könyvének egyik régebbi kidolgozása. (I.)”. A szerző javításaival, kiegészítéseivel.

Könyv 3: A jog követelésről. (1842.). Ltsz. ENMK On. 51-1913.

17. Ms. 2035

Dósa Elek: „Bevezetés az erdélyi törvénytudományba.” 1841.

Autogr. 26 ff. 26 x 21 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 48-1913.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

18. Ms. 2028

Dósa Elek: „Bevezetés az erdélyi törvénytudományba.” (1841?)

Egykorú másolat. 15 ff. 27 x 21 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 49-1913.

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

Megjegyz.: „Az előbbinek [Ms. 2035-ös jelzet] más kézzel írt s annak javításai szerint igazított szövege

19. Ms. 2211

Dósa Elek: „Erdélyhoni törvénytudomány. Bevezetés.” 1844.

Autogr. 38 f. 36 x 23 cm. Ltsz. On. 50-1913.

Hozzákötve még: Előszó 1861. febr. 18. Autogr.

Előszó 1861. febr. 22. Vályi Károly másolata

ff. 1–2: „Előszó.” [1861. Febr. 18.]

Dess.: „Végeztem Mvásárhelyen az 1861ik év Februáriusa 18án Dósa Elek Mpria Jogtudor”

Bejegyzés korábbi kéziratárostól: „Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány cz. munka Előszójának a nyomtatásban megjelenttől eltérő fogalmazványa.”

ff. 3–4: Előszó [1861. Febr. 22.]

Bejegyzés: „NB. Ezt másoltatván Vályi Sógor által, kiküldöttem B. Bánffy János

úrnak 1861 Febr. 23-án. [D[ósa]E[lek]]”

ff. 5–36: „Erdélyhoni törvénytudomány, 1ső könyv. Bévezetés. 1844.3.8.”

Bejegyzés a kéziratári osztálynaplóba: „A kiadvány (Erdélyhoni jogtudomány, Kvár. 1861. I. könyv) 1–40 lapjaival egyezik. Ettől kevés stiláris módosításban tér el s abban, hogy e kézirat a fedelmi feltételekről cz. ... §-al bővebb.”

ff. 37–38: (Dósa Elek válasza id. gr. Teleki Domokosnak és br. Bánfy Jánosnak könyve bírálataira válaszként.)

Inc. „Id. Ml. Gr. Teleki Domokos úr ő nagysá[gán]ak...”.(1861.)

Bejegyzés, ceruzával: ff. 37: „Dósa Elek válasza id. gr. Teleki Domokosnak és br. Bánfy Jánosnak könyve bírálataira válaszként.”

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

20. Ms. 2397

Erdélyi magánjogtudomány, kidolgozta Makfalvi Dósa Elek jogtudor' s' a marosvásárhelyi év. Ref. Fő iskolának törvényes rendes jogtanár, MVásárhelyt 1848. (Marosvásárhelyt, 1848. Febr. 5. – 1851. Április 15.)

Másolat, Etédi Gothárd főügyvéd másolata. 497 ff. 24 x 21 cm. Papírkötés, felső része enyhén rongált. A gerincen: „Erdélyi magánjogtan”. Ltsz. ENMK On. 5-1914 (I-II rész., III. részt lásd az Ms. 2398 sz. alatt)

A másolat időpontja a kézirat 6. ill. 254. laján található bejegyzés alapján: „írja Gothárd 1848 Febr 5. MVásárhelyt”

Poss.: „Etédi Gothárd ügyvéd”. Vásárlás Rozman Mórtól. EMEKvt.

21. Ms. 2398

Dósa Elek: Erdélyi magánjogtudomány, III. rész. MVásárhelyt. 1848.

Másolat, Etédi Gothárd főügyvéd másolata. 64 f. 24 x 20 cm. Papírkötés. Ltsz. ENMK On. 6-1914.

Poss.: „Gothárd”. Vásárlás Rózman Mórtól. EMEKvt.

22. Ms. 2179

Dósa Elek: „Az erdélyi Evangelico Reformata Egyház külviszonyainak ideiglenes szabályozása”

(Az erdélyi ref. Egyház külviszonyai szabályozásának terve 1850-ben.; Ebben van a Lutherana Egyház hasonló terve is.) 1850.

Autogr. 6 ff. 41 x 26 cm. Félvásznonkötés. Ltsz. ENMK. On. 69-1913.

Dósa Elek bejegyzése: „Írtam B. Kemény Ferenc őnagysága általi felszólításom következtésébe- s ő Exelenciájának egy magyarázó levél kíséretében kiküldöttem 1850. Julius 7én. D.E.”

Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adomány. EMEKvt.

23. Ms. 1818 (ld. még Ms. 1968)

Bentham Jeremy, Dumont Étienne: Értekezés a törvénykezési bizonylatokról, melyet Bentham Jeremias jogtudor kézírataiból szerkesztett Dumont István genevai képviselő, frantziából magyarosította Dósa Elek jogtudor a' második kiadás után Josephvárosi fogságában 1852 Január 25.én kezdve. 1852. Eredeti tisztázat. 124 ff. 42 x 27 cm. Félvásznon kötés. Ltsz. ENMK On. 70-1913. Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

24. Ms. 1938/1

Erdélyi magánjogtudomány, 2. könyv. Marosvásárhely. É.n. (1861?)
Könyv 2: Az Erdélyhoni magánjogtudomány
Eredeti tisztázat. 248 ff. (329 lapig számozott üres lapokkal). 31 x 24 cm. Csonka. Félvásznonkötés.
Ltsz. ENMK On. 43-1913.
Bejegyzés: „NB. Csonka! Terjed a Dósa E. Erdélyhoni jogtud. II. könyv (Erdélyhoni magyar magánjog.) kolosc.1861. 441. l.-ig mint a nyomtatvány eredeti kézírata.”
A kézirat után bekötött, más méretű lapon a szerző bejegyzése: 1 f. r.: „kijavítandó hibák a Magánjogtanba”,
1 f. v.: „Kiküldöm Ocsvai úrnak. 1861. 20.3.”, „A Magánjogtan Sajtó hibái”
Ostállynapló: „A szerző eredeti javításokkal s közbeszúrt pótlásokkal írt kézírása. A kiadvány szövegével egyezik, de a vége hiányzik.”
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

25. Ms. 1938/2. Az Ms. 1938/1. folytatása.

Rész 3: A jog követelésről
Autográf tisztázat. 136 f. 31 x 24 cm. Félvásznonkötés. Ltsz. ENMK On. 52-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.
Bejegyzés: Könyv 3: 133. f. r.: kézíratos ceruza bejegyzés „(V. Ö. A kiadvány 188. lapjaival.)”

26. Ms. 2122

(Dósa Elek naplószerű bejegyzései). 1861-1862. [in. Országos nagy képes naptár. 1861-dik évre. Erdélyi kiadás. Pest, Kolozsvár].
26 ff. 25 x 18 cm. Ltsz. ENMK On. 68-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

27. Ms. 2215

Dósa Elek: „A jog biztonsága feltételeiről.” Pesten, 1866.
Autogr. 19 ff. 36 x 24 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 72-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

28. Ms. 1987

Dósa Elek: „A nemtelen jószágot nem bírhat (!?)” 19.sz.
Autogr. 4 ff. 28 x 21 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 90-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.
Az osztálynaplóban még az Ms. 1970-es jelzetre van beírva, a Hírlapi értekezéseim című kéziratok közé. Később került más jelzet alá. Leltári száma ezért azonos az Ms. 1970-es jelzetű kéziratokkal

29. Ms. 1979

Dósa Elek: A római magánjog tudomány. 19. sz.
Autogr. 104 ff. 28 x 21 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 56-1913.
Tartalmazza: ff. 1-4: „A római magánjogtan tartalma”. (23 x 17 cm). A szerző javításaival.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

30. Ms. 1975

Quaestiones e jure patrio privato. 19. sz. Lat.
Autogr. 10 ff. 28 x 21 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On. 111-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.
Tartalmazza még: „Quaestiones e jure Publico Transilvanico” ; Quaestiones e jure Civili Romano; Quaestiones e jure Criminali

31. Ms. 2032

Dósa Elek: „A Büntető Törvénytudomány (Jus Criminale)”. 19. sz.
Másolat. ff. 26. 37. 26 x 20,5. Ltsz. ENMK. On. 55-1913.
A Jus Criminale (Ms. 2033) kézirat magyar változata. A másolat készítőjét nem ismerjük. A széljegyzetek, a szöveg javítása Dósa Elektől származik.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

32. Ms. 2033

Dósa Elek: „Jus criminale” (kurzus-szerű összefoglaló). 19. sz.
Autogr. ff. 31. 26 x 21 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK On.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

33. Ms. 2001

Dósa Elek: „Az erdélyi magyar és erdélyi magánjogtudomány.” 19. sz.
Autogr. 217 [-259] ff. 27 x 22 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK. On. 42-1913
Bejegyzés: ceruzával, korábbi kézirataros által: „Az Erdélyhoni jogtudomány
II. Könyve régebbi kidolgozásának újból való (II.) leírása. Az I. kézirat javításait
is átíró kézirat.”

34. Ms. 1974

Dósa Elek: „Erdélyi közönséges törvény.” 19. sz. Lat.
Autogr. 144 ff. 31 x 24 cm. Félvászonkötés. Ltsz. ENMK. On. 45-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

35. Ms. 1968 (Id. még Ms. 1818)

Bénthám Jérémiás, Dumont István: Értekezés a törvénykezési bizonylatokról, (...). Frantziából magyarosította Dósa Elek (jogtudor a' második kiadás után Josephvárosi fogságában 1852 Január 25.én kezdve. 1852.). É.n. (19. sz. második fele)
Egykorú másolat. 141 ff. 30 x 23 cm. Félvászon kötés. Ltsz. ENMK On. 71-1913.
Poss.: Gaál Gyuláné, Dósa Katinka adománya. EMEKvt.

EGY MAROSVÁSÁRHELYI JOGUDOR ÉS POLITIKUS: DÓSA ELEK TEVÉKENYSÉGE AZ 1848-AS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ALATT ÉS A MEGTORLÁS ÉVEIBEN

SOMOGYI GRÉTA

szerkesztő és tudományos munkatárs (HM HIM)

Absztrakt

Dósa Elek – édesapja, Dósa Gergely nyomdokaiba lépve – az erdélyi református joggyakorlat egyik legkiválóbb szaktekintélye volt a 19. században. 1829-ben Pesten jogtudorrá avatták, és ezzel ő lett Erdélyben az első, aki hivatalosan is ezt a címet birtokolta.

Bár nem volt politikusi alkat, és nem is vonzotta ez a pálya, elfogadta kinevezését Csány László teljhatalmú országos biztostól a Brassó-vidéki kormánybiztosi pozícióra. Az első irat május 4-ei keltezésű (ekkor kezdte el munkásságát), az utolsó pedig június 20-ai, amelyben a távozását latolgatja a bekövetkezett események (az oroszok bevonultak Brassóba) miatt.

Hagyatéka a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában (Directia Județeană a Arhivelor Naționale) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található, ennek segítségével pályaképe – ha nem is hiánytalanul, de – felvázolható.

Ez a másfél hónapos tevékenység komoly hatást gyakorolt későbbi pályájára, hiszen a megtorlás időszakában megfosztották tanári tisztségétől, elkobozták vagyonát, börtönbe zárták.

Kulcsszavak: Dósa Elek, jogtudós, Erdély, 1848-as forradalom, szabadságharc

A LAW SCHOLAR AND POLITICIAN FROM TARGU MURES (MAROSVÁSÁRHELY):
THE ACTIVITIES OF DÓSA ELEK DURING THE 1848 REVOLUTION AND WAR OF
INDEPENDENCE AND THE YEARS OF REVENGE

Abstract

Following in the footsteps of his father, Gergely Dósa, Elek Dósa was one of the most distinguished authorities of Transylvanian Reformed jurisprudence in the 19th century. In 1829, he was made a professor of law in Budapest, becoming the first person in Transylvania to hold this title officially.

Although he was neither a politician nor attracted by the career, he accepted an appointment from the plenipotentiary national commissioner László Csány to the position of government commissioner for the province of Brasov. The first document is dated 4 May (when he started his work) and the last one is dated 20 June, in which he reflects on his departure in the light of events (the Russians invaded Brasov).

His papers are held at the National Archives of Romania in Cluj-Napoca (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale) and at the Hungarian National Archives, which help to sketch his career, albeit incompletely.

This month and a half of activity had a major impact on his later career, as he was deprived of his teaching post, had his property confiscated, and was imprisoned during the period of the reprisals.

Keywords: Elek Dósa, jurist, Transylvania, revolution of 1848, war of independence

1. Bevezetés

E kiváló marosvásárhelyi jogtudor 1803. március 15-én született Marosvásárhelyen (az előneve Makfalvi volt). Tanulmányait a marosvásárhelyi Református Kollégiumban végezte, 1825. július 1-jén lépett ki annak kapuin, és az erdélyi királyi tábla írnokává esküdt fel. Édesapja, Dósa Gergely nyomdokaiba lépve a református joggyakorlat egyik legkiválóbb szaktekintélye lett. 1829-ben Pesten jogtudorrá avatták, ezzel ő lett Erdélyben az első, aki hivatalosan is e címet birtokolta. 1831-től alma materének (amelynek akkor jogászképző főiskolája is volt) jogászprofesszora lett. Mielőtt elfoglalta volna e katedrát, külföldi tanulmányútra ment. Nem volt egyszerű megszerezni az engedélyt, mivel Metternich kormánya nem támogatta, hogy magyar ifjak külföldi egyetemeket látogassanak. I. Ferenc királytól magánkihallgatás után kivételképpen félévre külföldi tartózkodási engedélyt kapott, de útlevelet nem az erdélyi, hanem az Állami kancelláriától kapott.¹ Tanulására és utazására a főkonzisztórium 1200 forintot adott neki kölcsön, a törlesztésre 10 évet engedélyezett a hivatal, melyet a fizetéséből vontak le. Német nyelvű egyetemeket látogatott, megismerkedett a nyugati eszmékkel, amelyek hatást gyakoroltak későbbi közéleti és tudományos tevékenységére.

1 Folyamodványát 1829. december 12-én az erdélyi udvari kancellária áttette az állami kancelláriához, amely 1830. január 23-án adta meg a választ. Az útlevél január 29-én kelt: Lipcse, Göttinga, Berlin, Hamburg, München láttamozások láthatók rajta. Lásd Koncz (2006) i. m. 318.

1831. január 22-én ünnepélyes keretek között beiktatták, ezzel kezdetét vette tanári pályája. Ő tartotta a honi köz- és magánjogtan, pertan, büntető törvény, római magánjogtan és a helvéthitűek magánjogtanának kurzusait. Előadásai népszerűek voltak, kortársai visszaemlékezései szerint „még a csilláron is hallgatók lógtak”.

Dósa Elek, elvbarátaihoz hasonlóan, fontosnak tartotta, hogy felhívja a figyelmet a lényeges jogalkotási különbségekre az anyaország és Erdély között, emiatt komoly vitái voltak az 1843-as erdélyi országgyűlésen. Az *Erdélyi Hiradó* hasábjain a Pálffy János által félreértelmezett „Dósa-elve” maga a jogtudor válaszolt,² hogy tisztázhassa magát. Javaslatot tett az erdélyi úrbéri viszonyok rendezésére.³ Tévesen úgy ítélték meg álláspontját, mintha az erdélyi arisztokrácia jogait védené, s elutasítaná az úrbér rendezésének kérdését, holott ő csak olyan jogi hiányosságokra hívta fel a figyelmet, mint például a földek birtokleveleinek a hiánya, mert ez komoly akadálya a törvény szerinti elosztásnak.

Wesselényi Miklós báró kiállt mellette, de nem tudta meggyőzni, hogy maradjon a politikai pályán. A közéleti szerepléstől visszavonult, nem akart további ellenségeket szerezni magának. Úgy érezte, hogy tudását inkább a jogtanári pályán szeretné kamatoztatni.

2. Dósa Elek tevékenysége az 1848-as forradalom és szabadságharc idején

A politikai helyzet viszont megváltozott a forradalom és szabadságharc kitörésével. Legnagyobb örömemre a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale)⁴ és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában⁵ megtaláltam Dósa Elek hagyatékát, így pályaképe – ha nem is hiánytalanul, de – felvázolható. A személyes levelezésén kívül *Marosszék* című emlékirata⁶ szolgáltatta a legtöbb „hasznos” információt. Feltételezhető, hogy ez a magyar konzervatívok valamilyen politikai megmozdulásának háttéranyagaként készült, hiszen a tisztázati példány a Dessewffy család iratanyagában található.⁷ Némi túlzással az is állítható, hogy ez a munka nem más, mint a liberális ellenszék felelősségre vonásának a vázlata. A szemléletmód

2 *Erdélyi Hiradó*, 1842/70, 426.

3 *Erdélyi Hiradó*, 1842/2, 70–71.

4 DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond.

5 MNL OL F 248.

6 SOMOGYI Gréta: Dósa Elek: Marosszék. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2012/1, 238–268.

7 MNL OL F 248.

is erre utal, mivel nagyon keményen bírálja a magyar forradalmi kormány helyi képviselőit (különösen Berzenczey Lászlót, aki a liberálisok táborához tartozott). A marosszéki események tárgyalását a „márciusi napok” leírásával kezdi: a diákok, de főleg a kancellisták, éltették a forradalom kitörését, gyűléseket tartottak, petíciókat nyújtottak be, „idétlenebbnél idétlenebb” indítványokkal hozakodtak elő, az adófizetés megtagadására bujtogatták a székelyeket, így napról napra egyre aggasztóbb volt, hogy megmozdulásaik a törvényes keretek közt maradnak-e. Próbálta lecsendesíteni a diákságot, de ezzel a kísérletével csak azt érte el, hogy bojkottálták az óráit, a nemzeti eszme elárulójaként tekintettek rá. Dósa Elek ezt a korhangulatot okolja az események végső kimenetelét illetően. Meggyőződése, hogy ennek köszönheti Berzenczey László a követté választását, s aggodalmának adott hangot, hogy a katonailag képzetlen ifjúság ágyútütelékként a harctéren fogja életét veszteni, s akkor kié lesz a jövő?

Mikó Imre gróffal közösen fogalmazták meg az agyagfalvi székely nemzetgyűlés főbb pontjait, miután kompromisszumot kötöttek Berzenczeyvel. Próbálták „mérészkélni a felbuzdulást”, és a szabadság eszméjét tévesen értelmező tömeget igyekeztek távol tartani az önbíráskodás gyakorlásától.

A város 1848. november 5-ei császári kézre kerüléséért egyértelműen a szervezetlen székely és magyar sereget okolta, valamint a magyar kormányt, amely nem a megfelelő helyismerettel és tudással rendelkező kormánybiztosokat küldte Erdélybe. Személyük gyakori váltogatása is hozzájárult ahhoz, hogy a hadműveletek végkimenetele ne legyen sikeres. Elítélően tárgyalja Szászrégen felgyújtásának esetét, hangsúlyozva, hogy a polgárháború idején nemcsak a magyar civil lakosságot üldözték, kínozták, fosztották meg vagyonától, hanem a vadászcsapatok portyázásainak időnként a szászok és románok is áldozatul estek. Felelősöket próbál találni, akiken számonkérhetné, hogy a nemzetiségek egyébként is ingadozó hangulatát miért kellett teljes mértékben a magyarok ellen fordítani. Lázár Dénes gróf önkényes portyázásait, románokat irtó hadműveleteit, valamint a „magyar álladalom pénztárából” való garázdálkodását maró gúnnyal taglalja.

Éles kritikával illeti Csány László kormánybiztos munkáját is, annak ellenére, hogy éppen őt, Dósa Eleket akarta kormánybiztossá kinevezni Marosszéken: „Az elősorolt intézmények által előidézett zavarok s rendfelbomlás híre nagy későre arra bírja országos biztos Csányt, hogy a már csaknem orvosolhatatlanná vált bajon, kormánybiztos kinevezése s fölléptetése által segítsen. Meglepő vala az, hogy Csány a veres sipkás forradalom embere marosszéki

kormánybiztossá elébb Dósa Elek tanárt nevezé ki,⁸ aki a magyarhoni veres sipkásokkal⁹ Brudertoastat¹⁰ ivott Berzenczey s Lázár helybeli párt által mér-sékelttségért gyanúsított, s a *novis rebus studensek*¹¹ őrjöngő s öntudatlan radikalizmusa ellen szegült constitutionális liberalismusáért¹² – pechovitsnak¹³ s hazaárulónak is híreszteltetett vala országszerte. Dósa e megbízatást nem fogadá el, mivel az addig korlátlanul rakoncátlankodott, s a helybeli katonai parancsnoksággal is szövetségben állott pártnak a közügy érdekében kikerülhetetlenné vált leültése, újabb s nagyobb zavarok előidézése nélkül – már lehetetlen vala, amit eléggé igazola pártfőnök Lázár Dénes grófnak azon őszinte nyilatkozata is, hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonverettetett volna.”¹⁴

Joggal tehetjük fel a kérdést, ezen keserű megnyilatkozás után, hogy mi készítette arra a jogtudort, hogy meggyőződése ellenére ismét politikai pályára lépjen?

Ha alaposan megvizsgáljuk önéletírását,¹⁵ abból kiderül, hogy az 1848. évi erdélyi polgárháború családjának is komoly anyagi veszteségeket okozott. Több rokona is a románok irtóhadjárata elől hozzá menekült nincstelenül. A saját kis családjának eltartásán kívül rá hárult a feladat, hogy az ők megélhetéséről is gondoskodjon. Mivel a tanítás szünetelt, nem volt állandó jövedelme, amiből a költségeit fedezni tudta volna, ezért szüksége lehetett a havi bevételre. Ha későbbi munkásságát is figyelmesen tanulmányozzuk, azokból viszont az is egyértelműen kiderül, hazafiúi kötelességének érezte, hogy elvbarátait ne hagyja cserben. Valószínű, hogy éppen kiváló jogászai képzettségére volt szükség, hogy a lehetőségekhez képest úrrá tudjanak lenni a kialakult kaotikus helyzeten.

Mielőtt részletesebben elemezném kormánybiztosi munkásságát,¹⁶ tisztázni szeretnék egy szakirodalmi tévedést: Dósa Elek nem volt marosvásári, csak

8 A kinevezési okiratra lásd HERMANN Róbert: Csány László kormánybiztos iratai 1848–1849. II. Zalaegerszeg, ZMMI, 1998, 183.

9 Utalás a márciusi ifjak azon küldöttségére, amely 1848. május végén – június elején megjelent az erdélyi országgyűlésen.

10 Baráti áldomást.

11 Az új dolgokban elmerülők.

12 Alkotmányos szabadelvűség.

13 A magyar és erdélyi konzervatívokat illették ezzel a jelzővel.

14 SOMOGYI (2012) i. m. 247.

15 SOMOGYI Gréta: Egy Brassó-vidéki kormánybiztos. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017/1,97–121.

16 Kormánybiztosi iratai fellelhetőek az MNL OL F 248.

Brassó-vidéki kormánybiztos. Csány László erdélyi kormánybiztos 1849. február 15-én kiadott rendeletében valóban a jogtudort bízta meg a marosszéki kormánybiztosi feladattal, de Dósa Elek ezt nem fogadta el. Levelezéséből, *Marosszék* című emlékiratából,¹⁷ illetve ítéletének peranyagából ez egyértelműen kiderül.

Kutatásaim során nem találtam olyan iratot, ami ezt a tényt cáfolná, így bátorkodom feltételezni, hogy a marosszéki kormánybiztosi kinevezésről szóló rendeletet azelőtt tették közzé, mielőtt Dósa Elek azt elfogadta volna. Felesége is említést tesz erről a tényről a császárhoz írott kegyelemkérő levelében.¹⁸

Eddig még nem bukkantam rá arra a levélre (már ha egyáltalán létezett), amelyben Dósa Elek nemleges válaszát közölte Csányval. Az viszont kimondottan érdekelni kezdett, hogy miért utasította el ezt a politikai megbízást, illetve, hogy ugyanazon országos biztostól pár hónap elteltével miért fogadott el egy másikat.¹⁹

A brassói kormánybiztosi munkásságával kapcsolatos iratok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak.²⁰ Ezek közül fontosnak tartom kiemelni a Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztossal, Berde Mózes (Mózsa) nagyszebeni kormánybiztossal és Kiss Sándor ezredessel folytatott levelezését.

Az iratanyag hiányos, mint azt az iktatókönyv is jelzi. A kutatást viszont megkönnyítette, hogy nagyon sok fogalmazványt tartalmaz, ami segített összeállítani a feladatkört és az azok teljesítésére rendelkezésre álló lehetőségeket.

Csány László utasításából egyértelműen kiderül, hogy mi a legfőbb feladat: „A Királyföld fészke lévén a hon- és magyar nemzet ellen támasztott legisten-telenebb lázadásnak, miután isten segedelmével sikerült vitéz seregeinknek a bűnfészket a magyar haza törvényes kormánya iránti engedelmességre szorítani²¹, igen-igen sok téendő várakozik ottan a kormányra a törvényes rend helyreállítása, a bűnösök méltó lakoltatása, az ártatlanok védelme, a károsultak felsegélése, az igazság kiszolgáltatásának törvényes folyamba indítása, a polgárok kebléből száműzött nyugalom visszaállítása, mind feladatai a tiszta szándékú magyar kormánynak, mindezek esztközlésére azonban erélyes, a hon minden oldalú viszonyaival esméretes, egyenes lelkületű hazafiak szükségeltetnek – ilyet hiszek önben feltaláltatni, ugyanezért a haza nevében

17 Az emlékiratot közli: SOMOGYI (2012) i. m.

18 SOMOGYI Gréta: Dósa Elek, a kormánybiztos. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2016/2, 553–555.

19 Kinevezési okmányát lásd uo. 550–552.

20 MNL OL F 248.

21 Bem tábornok 1849. március 20-án vonult be Brassóba.

ezennel felhívom, és azon hatalomnál fogva, mellyel a kormány által felruházva vagyok, az ide mellékelt kinevezőlevél által kinevezem önt Brassó városába és vidékére kormánybiztosnak – általánosan utasítván önt, hogy mindazt tegye, intézze és végezze, mit a fennebbi célra idvesnek és hasznosnak lát, a kétes esetekben tőlem sürgetvén részletes utasítást.”²²

Az első irat május 4-ei keltezésű, kormánybiztosi munkásságának kezdő időpontja, az utolsó pedig június 20-ai, amelyben a távozását latolgatja a bekövetkezett események (az oroszok bevonultak Brassóba) miatt.

Erdély egyik legkiválóbb jogászaként Dósa Elek tisztában volt azzal, hogy Brassó és vidéke különleges elbírálást igényel. Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztos okkal választotta le e területet a királyföldi kormánybiztos, Berde Mózes hatásköréből.

Szászföld politikusai már az unió 1848. májusi kimondásának idején sem tudtak egységes álláspontot megegyezni. Brassó, Segesvár és Szászváros igennel szavazott, de Szeben nemmel, s végül az utóbbi akarata érvényesült.

Brassó, mint szabad királyi város a kereskedelem és ipar virágzása által érte el, hogy polgárai viszonylagos jólétben éltek. Az unió létrejötte ezt tovább fejlesztette volna.

A város nemcsak a szászok, hanem a románok kulturális központja is volt.

Bem tábornok 1849. március 20-án vonult be Brassóba, miután megfutamodtak a császári és cári csapatok. Március 21-én tartotta meg szónoklatát a város piacterén, s Albrichfeld brassói főbíró előtt garantálta a polgárok személyi- és vagyonbiztonságát. A március 23-ai tisztújításon a főbíró új-raválasztották, de az ellenforradalomban való szerepléséért Csány 40 000 forint hadisarc megfizetésére kötelezte a várost.

A szász, román és magyar egyházak lelkészei április 18-án tették le az esküt a magyar alkotmányra. Sejthető volt, hogy a főbíró támogatása csak látszólagos, de ideig-óráig engedelmeskednie kellett a magyar kormánynak.

Dósa Elek munkáját az amúgy is érzékeny nemzetiségi problémák mellett a váltópénz hiánya is nehezítette. Kormánybiztosként alapfeladata volt a hadsereg élelmezésének, ruházatának és fegyverzetének beszerzése, amit nehezen tudott teljesíteni anyagi forráshiány miatt, a kiskereskedők pedig nem rendelkeztek tartalék tőkével, így nem tudtak hitelezni.

Kossuth Lajos a kirótt hadisarc behajtását sürgette, valamint a fegyverek beszedését a szászoktól. Bevezették a rögtönítélő bíráskodást (így megszűnt a polgári törvénykezés), s felszólították a román fejedelemségekbe menekült polgárokat a visszatérésre, különben a hűtlenség vétkébe esnek. Ugyanekkor

22 DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 3. csomó.

Dósának meg kellett kezdeni az újoncozást és a nemzetőrség megszervezését. A törvényhatóságot a brassói hadosztály biztosította, melynek élén Kiss Sándor ezredes állt, aki a polgárokat (főleg az újraválasztott Albrichsfeld főbíró) a csend és béke fenntartásának fontosságáról tájékoztatta. Így sem lehetett elkerülni a kihágásokat, mint például Peter Lang brassói szenátor magyarellenes kirohanását, aki nem volt hajlandó beszo­l­gáltatni a kardjait.

Wentzel József esete sem számított egyedinek, aki aprópénze elrejtésével akadályozta a kereskedelmi forgalmat.

A kereskedők is megpróbáltak hasznot húzni a forradalmi helyzetből, hirtelen megemelték a gyapjú árát, így Dósa Elek azzal szembesült kormánybiztosként, hogy a rendelkezésére álló összegből nem tudja fedezni a katonák ruháztatásának költségeit. Ezért arra a döntésre jutott, hogy nyugtatvány mellett lefoglalja a gyapjúraktárakat az álladalom számára.

A kovácsoknak elrendelte, hogy minden kaszát, amit hozzájuk visznek, mihamarabb egyenesítsenek ki, hogy a fegyverhiánnyal küzdő katonáknak legalább legyen védekezésre használható eszközük.

Kiss Sándor tanácsára szigorította az idegenek ellenőrzését, a vendéglőknek előírta, hogy kötelesek vendégekönnyvet tartani, amelybe mindenkinek, aki ott megfordul, be kell írni a nevét.

A hadisarc behajtása sem volt egyszerű feladat, mivel a közpénztárakban lévő pénzeket a szászok elmenekítették a román fejedelemségekbe.

Czecz János kérésére „előteremtett” 7000 pft-ot, amiből Oláhországban titkos úton fegyvert vásároltak.

A feltárt dokumentumok is azt igazolják, hogy Dósa Elek igyekezett megfelelni „az esméretlen volta miatt is kényszerpályának” titulált kormánybiztosi pozíció elvárásainak, igazoltnak véljük Egyed Ákos,²³ Miskolczy Ambrus²⁴ és Süli Attila²⁵ megállapítását, miszerint a bő másfél hónapos működése alatt tiszteletben tartotta a helyi viszonyokat, pártatlanul és jogszerűen járt el. Legfőbb törekvése a törvény betartása és betartatása volt.

23 EGYED Ákos: *Erdély. 1848–1849. II.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 1999, 127.

24 MISKOLCZY Ambrus: *Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849)*. In: SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története*, III, Budapest, 1986, 1414.

25 SÜLI Attila: *A Brassó-vidéki kormánybiztosság története. Acta Siculica: a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*, 2010, 339–353.

3. A megtorlás évei

Dósa Eleket kormánybiztosi szerepvállalása miatt 1851. október 15-én a pesti haditörvényszék elé idézték, majd 1852. május 5-én négy év várfogságra ítélték és Josephstadtba vitték.²⁶ Az ellene felhozott legsúlyosabb vádak a következők: Kossuth lelkes híveként örömmel tagadta meg a cs. kir. udvar utasításait, sőt, megfenyegette azokat, aki nem követték példáját; terjesztette a Függetlenségi nyilatkozatot, vagyis felségárulást követett el. A császár viszont a kezdeti kötél általi halálbüntetést vagyonek kobzásra és várbörtönre változtatta. 1854. február 6-án elárverezték javait, de barátai (Tomba Ádám, Nagy János, Gáti Gábor, Ujvárosi Lajos) megvették 413 ft-os áron, s a pénz megtérítése mellett visszaszolgáltatták neki.

1852. november 25-én császári kegyelem útján szabadult várfogságából. A haditörvényszék ítéletében látszólag se jogtudori, se tanári rangjától nem fosztották meg, mégsem folytathatta munkáját. Fellebbezésére azt a választ kapta: „minden közhivatalra rehabilitáltatik a tanítói hivatalon kívül.”

A szabadulása és tanári katedrájának újbóli elfoglalása közti átmeneti időszakban szülővárosában, hogy meghálálják addigi önzetlen munkáját, felállították a marosvásárhelyi Református Főtanoda Ideiglenes Jog- és Vagyonügyi igazgatói hivatalát, amelynek vezetője lett.

Míg 1853-ban a császári kegyelemtől várta a taníthatási engedélyt, ennek megtagadása után az 1848-ban eltévedt, Erdély jogtörténetét összefoglaló, munkája kéziratának pótlásául ismét nekiállt annak megírásához. Már fennálló szembetegsége miatt nem nézte át alaposan, ennek ellenére a Magyar Tudományos Akadémia a fáradozásait nem csak 200 arannyal díjazta, hanem 1861-ben levelező-, 1865-ben tiszteletbeli tagjának választotta.

1865-ben Marosvásárhely országgyűlési képviselője és az országgyűlés egyik alelnöke lett. Jogtudorként segítséget nyújtott a hozzá hasonló helyzetben lévő kortársainak, birtokelkobzási perekben segítkezett Bánffy Miklósnak, Mikó Imrének.

Baráti szálak fűzték Kemény Ferenchez, Bihari Mártonhoz, a Dessewffy családhoz, akik várfogsága idején az ő feleségét és gyermekeit pártfogolták, anyagilag támogatták.

Jogász látásmódra vall az elítélése és teljes vagyonek kobzási eljárásának leírása, az erdélyi, illetve a magyar joggyakorlattól való eltérés elleni fellebbezése. Érdekes módon a legádázabb harcot a könyvtárának megmentéséért folytatta, hiszen mint azt többször kifejezésre is juttatta, családi hagyomá-

²⁶ Az ítélet szövegét közli SOMOGYI Gréta: *Marosszék 1848–1849*. Budapest, 2017, 131–133.

nyok kötelezték őt arra, hogy azt a marosvásárhelyi főtanoda könyvtárának adományozza.²⁷

A marosvásárhelyi kollégium gondnokaként célul tűzte ki, hogy a szabadságharc idején az épületben esett károkat helyrehozassa, sokszor saját vagyonából fedezte ezeket a költségeket.

Látszólag semleges magatartást tanúsított 1860-ban is, amikor ismét közéleti szerepet vállalt Kemény Ferenc kérésére (tehát másodszor is visszatér a politikai életbe), s bár betegsége nem tette lehetővé, hogy részt vegyen az 1861. február 11-én tartott gyulafehérvári gyűlésen,²⁸ szakmai tanácsaival ellátta a követeket.²⁹

Az uralkodó 1861 szeptemberére elrendelte az erdélyi országgyűlés Gyulafehérvárra való összehívását. A Főkörmányszék és a megyék tisztikara ellenszegült ennek az intézkedésnek, Kemény Ferenc és Mikó Imre lemondott, őket követték a kormányzékai tanácsosok, illetve a székely székek főkirálybírái.

A magyar képviselők részt vettek a misén, amelyet Haynald Lajos püspök celebrált, de a megnyitón három regalista kivételével már egyikük sem jelent meg. Távozásuk előtt az országgyűlés elnökéhez egy tiltakozó iratot adtak be, a császárhoz pedig memorandumot, mely tartalmazta, hogy nem ismerik el ennek a gyűlésnek a törvényességét.

A magyarországi és az erdélyi magyar sajtó helyeselte ezt a passzivitást. A képviselők távozása miatt újabb választásokat kellett kiírni, de a magyar ellenállást nem tudták megtörni.

Ez a tartománygyűlés román vonatkozásban viszont három fontos döntést hozott: a román nemzet egyenjogúsítását, a román nyelv egyenjogú hivatali használatát, a román egyházak egyenjogúsítását. Hiába születtek meg ezek a döntések, a magyarok nélkül ezt nem lehetett tartósan életbe léptetni, s ezt a románok is tudták. Ennek hatására 1864 végén titkos tárgyalások kezdődtek, amelyek folyománya lett az 1865. november 19-ére, Kolozsvárra meghirdetett országgyűlés összehívása. Ennek egyedüli tárgya az 1848. évi unió törvény revíziója volt.

Hogy gazdasági érdekek mennyire játszottak közre a döntések meghozatalában, egyértelműen nem megválaszolható. Egyes történészek szerint a brassóiak unióbarát álláspontja a Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó vasútvonal tervének köszönhető.

27 453 kötetből és füzetből álló könyvtárát 500 ft-ra értékelték. Az árverezéskor Szász István tanár megvette 18 ft-os áron a kollégium könyvtára számára.

28 DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 12. csomó. Dósa Elek levele Kemény Ferenchez. 1861. január 19.

29 SOMOGYI (2017) i. m. 143–145.

Végül 1865. november 19-én összeült az utolsó erdélyi országgyűlés, amely a Zeyk Károly által benyújtott indítványt az unió jogszerűségéről elfogadta. Şaguna érsek a románok nevében, Rannicher a szászok nevében különvéleményt adott be, amelyben új országgyűlés összehívását sürgették. Ez már lényegtelen volt, mert 1866. január 10-én a császári leirat megengedte, hogy az erdélyi képviselők részt vegyenek a pesti országgyűlésen, bár formálisan még nem hagyta jóvá az uniót.

4. Összegzés

Dósa Elek élete végéig azon fáradozott, hogy a megtépázott jogrendszert helyreállítsa. Egyetértett Kővári Lászlóval, aki ugyancsak sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, amelyről így vélekedett: „Erdély speciális nemzetiségi és gazdasági problémáira nem volt felkészülve a magyarországi politikai elit. A magyar erejében, értelmiségében, jogaiban, királyában bízva, egyenlően kicsinylette elleneit. [...] Kormány és haza két törvénycikk alkotását hitte szükségesnek: az elsőt az unióról, a másodikat a népképviselétről, hogy Pestre július 2-ára hirdetett hongyülésre népképviselet alapján küldhessünk mi is követeket. S mit tett a hongyülés? Törvénycikket törvénycikkre alkotott. Feltétlen uniót akart, s mégis minden nap új feltételeket iktatott törvénybe. Törvénycikkeket hozta, melyeket senki megerősíteni nem akart, de melyek elégségesek voltak, hogy szűkkeblű politikájokkal a nemzetiségeket felkorbácsolják.”³⁰

Részt vett az Erdélyi Múzeum Egyesület alapításában Mikó Imre oldalán, igyekezett megnyerni magának azokat a román egyházi vezetőket, akik segítettek felkutatni a nagyenyedi kollégium kifosztása és felgyújtása után a még lappangó magyar nyelvű kéziratokat és egyéb ásványi és numizmatikai ritkaságokat. Az 1867-es kiegyezés előkészületeiben is részt vett jogászként, de annak gyümölcseit már nem élvezhette. Függetlenségét élete végéig megőrizte. A képviselőház alelnökké, a törvénykezési bizottmány pedig elnökévé választotta. 1867. november 19-én bekövetkezett halála mindenkit megrendített. 22-én átszállították holttestét a Nemzeti Múzeum kerek termébe, mely gyászba borult. Tiszteletőrséget álltak mellette a képviselőház hivatalnokai. Temetésén megjelentek az országos hatóságok: a képviselőház majdnem teljes létszámban, a felsőház tagjai, a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetem tanári kara, a protestáns egyházak hivatalnokai. Török Pál református lelkész búcsúztatta, és Gajzágó Salamon mondott felette

30 KŐVÁRI László: Erdély 1848–1849-ben. S. a. r. SOMOGYI Gréta, Budapest, HM HIM, 2014, 217.

beszédet. A Kálvin téri református templom sírboltjából indították utolsó útjára, a marosvásárhelyi temetőbe 23-án. 1864-ben elhunyt felesége mellé temették a családi sírboltba.

AZ ERDÉLYI KORMÁNYBIZTOSI RENDSZER 1848-1849-BEN¹

HERMANN RÓBERT
egyetemi tanár (KRE BTK)

Absztrakt

Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc sajátos intézményei közé tartozott a kormánybiztosság rendszere. Az intézmény a forradalmi közigazgatás sajátos alkotása volt. 1848 szeptemberéig a végrehajtó hatalom és a helyi közigazgatási szervek közötti kapcsolattartást szolgálta, a Batthyány-kormány lemondása után pedig – a végrehajtó hatalom átalakulásából következően – a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egyaránt részt vett kialakulásában. Eredetében és súlyában jelentősen különbözött mind feudális kori előzményeitől, mind a francia forradalom kormánybiztosi intézményétől. Az alábbi tanulmány a királyi, majd kormánybiztosi intézmény erdélyi vonatkozásait tekinti át a szakirodalom és a forráskiadványok alapján.

Kulcsszavak: királyi biztosság, kormánybiztosság, Batthyány-kormány, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség, Szemere-kormány, Erdély, forradalom, szabadságharc

THE SYSTEM OF GOVERNMENT COMMISSIONERS IN TRANSYLVANIA IN 1848-1849

Abstract

One of the specific institutions of the 1848-1849 Revolution and War of Independence was the system of government commissions. This institution was a specific creation of the revolutionary administration. Until September 1848, it served as a link between the executive and the local administrations,

1 A kormánybiztosi intézet kialakulására ld. CSIZMADIA ANDOR: A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae*. Tom II. Fasc. 1. 1960.; SZŐCS SEBESTYÉN: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972.; SZŐCS SEBESTYÉN: *Szemere Bertalan szerepe a kormánybiztosi intézmény megteremtésében (1848. április - szeptember)*. In: RUSZOLY JÓZSEF (szerk.): *Szemere Bertalan és kora*. Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/1. Miskolc, 1991. I. k. 223-265.; HERMANN RÓBERT: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998/1, 28-74. Külön nem jegyzetelt adatainkat e munkából vettük.

and after the resignation of the Batthyány government, the legislative and executive powers were both involved in its development, following the transformation of the executive. In its origin and importance, it differed significantly from both its feudal predecessors and the institution of the government commissioner of the French Revolution. The following paper reviews the Transylvanian aspects of the institution of the royal and later government commissioner, based on the literature and source publications.

Keywords: Royal Commissariat, Government Commissariat, Batthyány government, National Defence Committee, Governor's Office, Szemere government, Transylvania, Revolution, War of Independence

1. A kormánybiztosi rendszer előzményei

A kormánybiztosi intézmény a magyar közjogban és államszervezetben komoly előzményekre tekintett vissza. A királyi biztosság intézménye a 14-15. századra nyúlt vissza, s a 16. századtól kezdve egyre nagyobb jelentőséghez jutott. Az intézmény eredete a késő-római császárkorra nyúlt vissza, innen vette át előbb a pápaság, majd a legtöbb európai uralkodói udvar, s így a magyar király is. A királyi megbízottak esetében kezdetben az uralkodó bírói hatalmának átruházásáról volt szó, s ez a későbbiekben egyéb közigazgatási és politikai feladatokkal egészült ki. Ilyen volt például a hadsereg élelmezése, a járványok és éhínségek elleni védekezés ügye, folyószabályozások irányítása, a parasztmozgalmak vagy az uralkodói akaratnak ellenálló törvényhatóságok megzabolázása. Elsősorban tehát a biztosságok két típusát különböztethetjük meg. Az egyik a több törvényhatóság működését koordináló, illetve irányító királyi biztosság, amely egy vagy több törvényhatóság hatáskörét és erejét meghaladó feladatok ellátását kapta feladatul.

A másik típusba a központi hatalomnak a helyi végrehajtó hatalommal szembeni fellépését szolgáló királyi biztosságokat sorolhatjuk. Ez utóbbiakról a magyar társadalom az 1848 előtti hét évtizedben három komoly, s nem éppen kedvező tapasztalattal is rendelkezett. Ebbe a típusba sorolhatjuk a II. József császár által 1785-1790 között kiküldött királyi biztosokat (kiküldésükkel egy időben az uralkodó felfüggesztette a megyei önkormányzatok működését). Ide tartoztak az 1822-1823-ban az emelt összegű adókievetés és az újoncozás végrehajtását megtagadó megyék ellenállásának felszámolására kiküldött királyi biztosok.

Végül, a kormányzat a liberális többségű megyék megzabolázására 1845 tavaszától főispáni helyetteseket, úgynevezett adminisztrátorokat küldött ki,

akik a főispán jogait gyakorolva irányították a helyi közigazgatást, s a megyei tisztújítások és az országgyűlési követválasztások alkalmával igyekeztek többséget szerezni a kormánypárti konzervatívoknak.²

2. Az első biztosi kiküldetések 1848 tavaszán

Az első biztosi kiküldetéseket maga István nádor és a kinevezett miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf eszközölte 1848. március 23-án. Batthyány ekkor a fővárosból érkező hírek hatására egyrészt bejelentette az országgyűlésen a kormány tagjainak névsorát, másrészt a kijelölt miniszterek közül Szemere Bertalant és Klauzál Gábort, valamint Pulszky Ferencet Pestre küldte, hogy ott „ideiglenes rendőri országos bizottmányként” működjenek. A továbbiakban a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) feladata a rend és nyugalom fenntartása, a budai főhadparancsnoksággal, valamint a feudális kormányzésekkel, így a Helytartótanáccsal és a Kamarával történő kapcsolattartás volt. A Bizottmány tagjai magukat ugyan nem nevezték biztosoknak, de a hozzájuk érkező jelentések többsége miniszteri, országos és ideiglenes biztosként említi őket. A Bizottmány koordinálta a nemzetőrség országos szervezését, igyekezett fegyvert szerezni a szerveződő nemzetőri alakulatoknak, megakadályozni az országban található fegyver-, lőszer- és nemesfémkészletek kiszállítását. A Bizottmány rendeletek feladata volt az egyelőre még nem létező kormány képvisellete, s forradalmi közigazgatási szervezetek, így a Pest megyei Rendre Ügyelő Választmány ellensúlyozása. A Bizottmány egészen április 20-ig folytatta működését. Jellegét tekintve a Bizottmány egyszerre volt „kihelyezett” kormány és kormánybiztosi testület. Az előbbire mutat az is, hogy a Bizottmány maga is eszközölt újabb biztosi kinevezéseket.³

A Batthyány-kormány egyik legnagyobb gondja az volt, hogy a március-áprilisi átalakulás következtében megingott közhatalmat hogyan szilárdítsa meg. Ezért is figyelte különös gonddal az ország nem-magyar lakosságának mozgalmairól

-
- 2 Minderre Id. *Magyarország története 1686-1790*. EMBER GYŐZŐ és HECKENAST GUSZTÁV (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 4/1-2. k. Budapest, 1989, 1084-1092. (A vonatkozó részt írta H. BALÁZS ÉVA); *Magyarország története 1790-1848*. MÉREI GYULA (főszerk.), VÖRÖS KÁROLY (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 5/1-2. k. Budapest, 1980, 620-631. és 936-943. (A vonatkozó részt írta VÖRÖS KÁROLY)
 - 3 URBÁN ALADÁR: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, Magvető, 1986, 156-158.; URBÁN ALADÁR: *A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848 március – április*. In: A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig. 48-as Könyvtár. Bp., Line Design, 2020, 32-56.

érkező híreket. Kormánybiztosokat küldött ki a felvidéki szlovák, a délvidéki szerb és az erdélyi román mozgalmak megfigyelésére is. Kormánybiztosok feladata volt az antiszemita és a parasztmozgalmak megfékezése, de kormánybiztosokat küldött ki a kormány a Partium visszacsatolására és az erdélyi unió végrehajtására is.

3. Az erdélyi királyi biztosság és az 1848 őszi kinevezések

Vay Miklós báró koronaőrét június 19-én nevezte ki Erdélybe teljhatalmú királyi biztossá a nádor. Felhatalmazása Erdély területére szólt, de a későbbiekben egyes volt partiumi megyékkel is rendelkezett, ahogy az őt felváltó erdélyi országos biztosok többsége is. Vay legfontosabb feladata a polgárháborús veszély elkerülése, a választások lebonyolítása, a nemzetőrség felfegyverzése és az erdélyi honvédtoborzás beindítása volt. Vay a közigazgatási kérdések többségével jól megbirkózott, a politikai rendezésre tett kísérletei (így a magyarellenes román és szász mozgalmak leszerelése) nem sikerültek. A nem magyar kiegészítésű erdélyi sorkatonaság és a két román határőrezred azonban csak addig engedelmeskedett Vaynak, amíg Puchner főhadparancsnok ezt szükségesnek tartotta.⁴

István nádor és Szemere augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezte ki a magyarországi román- és ruszinlakta törvényhatóságok (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kővár és Kraszna megyék) és a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává. Feladata a nemzetiségi lakosság felvilágosítása, és a békét veszélyeztető személyek elleni határozott fellépés volt. Mihályi területi illetékességi köre a 17. (2. román) határőrezred esetében átfedte Vay Miklósét. Mihályi kinevezésével befejeződött a magyarországi nemzetiségek által lakott területeken a királyi biztosi intézmény kiépítésének folyamata.

A katonaaállítási törvény elfogadása után Szemere Bertalan belügyminiszter elrendelte, hogy az újoncállítás mielőbb megkezdése érdekében az egyes törvényhatóságok vezetői mielőbb intézkedjenek az újoncköteles korban lévő férfilakosság összeírásáról. Az újoncösszeírás vezetésére az érintett fő- és alispánokat, főkapitányokat és polgármestereket nevezte ki újoncállítási biztossá. Miután az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni a törvényjavaslatot, s a Batthyány-kormány szeptember 11-én lemondott, az országgyűlés Kossuth

4 Vay működésére ld. MISKOLCZY AMBRUS: *Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849)*. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története III. k. 1830-tól napjainkig*. Budapest, 1986, 1379-1405.

javaslatára határozati úton léptette életbe a törvényt. A szeptember 12-én ügyvezető miniszterelnökké kinevezett Batthyány miniszterelnök szeptember 13-án elrendelte az ellenség betörése által veszélyeztetett megyékben a népfelkelést, majd 14-én az ország egész területén a honvédtoborzást, 19-én pedig az újoncozást.

E három aktushoz kapcsolódott az újabb kormánybiztosi kinevezések eszközlése. Ezek már valóban szó szerinti értelemben vett kormánybiztosok voltak, hiszen megbízólevelüket szeptember 27-ig Batthyány Lajos, ezt követően az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai írták alá. A nádor egyikük kinevezését sem ellenjegyezte.

Szeptember 17-18-án Batthyány kb. 33 honvédtoborzási kormánybiztost küldött ki a különböző törvényhatóságokba. Szeptember 22-23-án kilenc erdélyi képviselőt nevezett ki honvédtoborzási kormánybiztosul. (Igaz, alig a feléről van adatunk, hogy működését meg is kezdte). Az átfedéseket is tekintetbe véve legalább 40 kormánybiztosi kiküldetésről tudunk.⁵

4. Az Országos Honvédelmi Bizottmány kinevezési gyakorlata és a kinevezések típusai

Szeptember 15-én az országgyűlés Kossuth javaslatára úgy döntött, hogy a miniszterelnök katonai intézkedéseinek parlamenti ellenőrzésére hattagú bizottmányt küld ki. Ennek tagjaivá választották Kossuthot, Madarász Lászlót, Sembery Imrét, Nyáry Pált, Pálffy Jánost és Patay Józsefet. A későbbiekben Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) néven működő testület már tagjai már szeptember 22-én közelebről meg nem határozott státusú megbízottakat küldtek ki a dunántúli megyékbe. Kossuth alföldi toborzóútja során tíz népfelkelési biztost nevezett ki. Első visszatérése alkalmával a bizottmány elnöklő tagjaként nevezte ki Pozsony megye és város teljhatalmú országos biztosát. Október 7-ig, Kossuth visszatéréséig az OHB további 13 kormánybiztosi vagy ilyen jellegű felhatalmazást adott ki, három képviselőt pedig élelmezési biztosként rendelt a főszereg mellé.⁶

5 Batthyány intézkedéseire ld. URBÁN (1986) i. m. 660-693. Vonatkozó rendeleteit ld. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta URBÁN ALADÁR. Budapest, 1999. II. k. passim. A kinevező rendeletek fogalmazványait ld. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai 1848:633., 722. (továbbiakban OHB)

6 A kinevezéseket közli *Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. S. a. r. BARTA ISTVÁN. Magyarország Újabbkori Történe-

Október közepére a kormánybiztosi intézmény országossá vált. Batthyány és az OHB intézkedéseinek köszönhetően szinte nem volt olyan törvényhatóság, amelynek ne lett volna legalább egy kormánybiztosa. A kinevezési rendeletek alapján a következő típusokat állíthatjuk fel:

Honvédtoborzási (újoncállítási) biztosok. Feladatuk az újoncállítási ügyeinek intézése, az újoncok felruházása és felszerelése. Többségüket Batthyány küldte ki. A honvédtoborzási biztos gyakran (különösen a városokban) azonos volt az újoncösszeírási biztossal, s ily módon a polgári közigazgatás vezetőjével. Honvédtoborzási biztosként általában a törvényhatóságban élő személyt (főispán, alispán, képviselő) működött.

Népfelkelési biztosok. Feladatuk a horvát haderővel szembeni népfelkelés megszervezése. A dél- és kelet-dunántúli területeken Batthyány, a többi területen főleg az OHB nevezte ki őket. A népfelkelési biztosok általában a törvényhatóság fő- vagy alispánjai, esetleg képviselői voltak. Városokba ritkán neveztek ki népfelkelési biztost. Miután az országgyűlés hivatalosan is a végrehajtó hatalom vitelével bízta meg az OHB-t, a testület egyre több olyan népfelkelési biztosi megbízatást adott ki, amelyek több törvényhatóság területére vonatkoztak.

Teljhatalmú országos biztosok vagy főkormánybiztosok. A megnevezés több törvényhatóságra kiterjedő (azaz, a korábbi királyi biztosságnak megfelelő) teljhatalommal rendelkező biztosokra vonatkozott. Feladatuk az adott terület védelmének szervezése és koordinálása volt. Jogkörük alapján beleszólhattak az ott állomásozó hadsereg alkalmazásába is.

Törvényhatósági teljhatalmú (országos) biztosok. Ezek egyetlen törvényhatóság (megye) feletti teljes intézkedési joggal rendelkeztek. Feladatuk a helyi védelmi intézkedések szervezése volt, de közigazgatási és politikai ügyekben is intézkedhettek. Képviselőket, fő- és alispánokat egyaránt találunk közöttük. Az egy-egy törvényhatóságba kinevezett biztosok esetében is előfordult, hogy nem az illető megye vagy város területén éltek.

Élelmezési biztosok. Feladatuk a haderő élelmezésével kapcsolatos adminisztráció volt. E biztosokat többnyire az OHB küldte ki, de az egyes teljhatalmú országos biztosok is nevezhettek ki ilyeneket. Az előbbieket főleg képviselők, az utóbbiak alacsonyabb beosztású közigazgatási hivatalnokok (fő- és alszolgabírók, jegyzők stb.) lehettek.

tének Forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1952, 67-75.;
URBÁN ALADÁR: Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok
tükreben, 1848 szeptember 30 - október 7. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994/4, 83-114.

Országgyűlési biztosok. Feladatuk a hadműveletek politikai irányának ellenőrzése és befolyásolása volt. Ezek mindannyiszor képviselők voltak. Kiküldésüket parlamenti határozattal, nem pedig megbízólevéllel eszközölték. Miután megbízatásuk eseti jellegű volt, annak elvégzése után vissza kellett volna térniük a képviselőházba. Ám gyakran előfordult, hogy a táborban maradtak, s ott egyéb feladatokat (például hadseregélelmezés) láttak el.

Eseti megbízással kiküldött biztosok. Feladatuk speciális megbízások (várak, erődök átvétele, szerezeti zászlóaljok engedelmességének biztosítása) volt. Ezek képviselők voltak, s többnyire párosával küldték ki őket. Ebbe a típusba sorolható Pázmándy Dénesnek, a képviselőház elnökének kiküldetése is. Pázmándyt az OHB bízta meg, a nemzetgyűlés külön felhatalmazása alapján, hogy a lajtai táborba menjen, s ott a nemzeti becsület megóvásán munkálkodjon, azaz a bécsi forradalmi erők megsegítésével kapcsolatos döntést kieszközölje.

Speciális, több megyére kiterjedő felhatalmazást kaptak azok a biztosok, akiket Kossuth a Győr, Pozsony és Moson megyei gabonakészletek felvásárlásával és az ország belső területeire történő szállításával bízott meg november 10-én.⁷ Ilyen volt Halasi Kázmér Heves és Külső-Szolnok megyei szolgabíró szolnoki szállítási biztos kinevezése is.⁸

Az egyes országos biztosságok területi illetékességében komoly változások történtek. Október végére több megyei biztos kinevezése révén Mihályi Gábor teljhatalmú országos biztossága megszűnt, a továbbiakban Máramaros megye kormánybiztosaként működött.⁹

5. Az erdélyi kormánybiztosság 1848-1849 fordulóján

December 13-án, Franz Schlik altábornagy cs. kir. hadtestének betörése és a budaméri vereség után az OHB Szemere Bertalant, az OHB tagját nevezte ki Felső-Magyarország teljhatalmú országos biztosává. Szemere hatásköre Abaúj, Gömör, Szepes, Sáros, Torna, Zemplén, Szabolcs, Borsod, Heves és Pest megyékre, a Hajdú- és Jászkun kerületekre terjedt ki, s a fenti törvényhatóságokba kinevezett kormánybiztosokat is fennhatósága alá rendelte. A maga Szemere által fogalmazott kinevezés olyan általános felhatalmazást tartalmazott, amely teljes cselekvési szabadsággal ruházta fel az országos biztost.¹⁰

7 KOSSUTH 1952. i. m. 394-398.; HERMANN RÓBERT: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg, 1995. 91-93.

8 KOSSUTH 1952. i. m. 640-641.

9 MNL OL OHB 1848:1441.

10 KOSSUTH 1952. i. m. 725. Kormánybiztos ténykedésére ld. HERMANN RÓBERT: Szemere

Kolozsvár eleste után az OHB november 20-án Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztost az erdélyi hadsereg teljhatalmú polgári főkormánybiztosának nevezte ki. Tudomásunk szerint ez volt az első olyan eset, hogy a testület nem adott területre, hanem egy mozgó hadsereghez nevezett ki kormánybiztost, noha a polgári főkormánybiztos kifejezés arra utal, hogy Hodossy jogköre főleg a hadseregellátási ügyekre terjedt ki. Hodossy kinevezése nem járt együtt az erdélyi királyi biztos, Vay Miklós leváltásával.¹¹

December 9-én Kossuth a bácskai teljhatalmú országos biztosnak, Beöthy Ödönnek ajánlotta fel az erdélyi főkormánybiztosságot. Beöthy helyét pedig Haczell Márton foglalta volna el.¹² Beöthy késedelmes válasza miatt a kinevezésre csak december 19-én került sor. Beöthy hatásköre az erdélyi megyéken kívül kiterjedt Szabolcs, Bihar, Szatmár, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék, Kővár-vidék és a Hajdú-kerület területére. Az erdélyi hadsereg hadműveleteitől függően Máramaros, Ugocsa, Bereg, Arad, Békés, Csanád megyék és a Jászkun-kerület hatóságai is kötelesek voltak rendeleteit követni. A felhatalmazás kiadásával együtt az OHB – Hodossy Miklós kivételével – valamennyi, az adott területen eddig működő kormánybiztos megbízását felfüggesztette, s felszólította őket végjelentésük benyújtására. Egyben felhatalmazta Beöthyt, hogy a fennhatósága alatti törvényhatóságokban új kormánybiztosokat nevezzen ki. Beöthy ezzel olyan jogkört kapott, amilyennel eddig egyetlen kormánybiztos sem rendelkezett. Az 1849. január 27-én utódjául kinevezett Csány László ugyanezeket a jogokat kapta meg.¹³ (A

Bertalan mint a honvédelem szervezője 1849-ben. In: RUSZOLY I. M. I. k. és SZEMERE BERTALAN: Politikai jellemrajzok. Okmánytár. Sajtó alá rendezte HERMANN RÓBERT és PELYACH ISTVÁN. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, 281-471. (továbbiakban Szemere)

11 KOSSUTH 1952. i. m. 517.

12 KOSSUTH 1952. i. m. 687-688.

13 KOSSUTH 1952. i. m. 810-811., 880. *Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* II. S. a. r. BARTA ISTVÁN. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 252. Bemnek az erdélyi hadsereg főparancsnokává történt kinevezéséről az OHB az erdélyi és az Erdéllyel határos megyék, kerületek és városok hatóságaihoz szóló nyílt rendeletet adott ki. A kormánybiztosok közül külön értesítést kapott Vay Miklós, Hodossy Miklós (Bihar megye), Mihály Gábor (Máramaros megye), Eötvös Mihály (Szatmár megye), valamint Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Szatmár megye hatósága; Zaránd megye és Kővár-vidék nem. KOSSUTH 1952. i. m. 613. beöthy erdélyi biztosságára ld. SÜLI ATTILA: *Beöthy Ödön erdélyi főkormánybiztos (1848. december 19. – 1849. január 31.)* Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2014. Csányra ld. KATONA TAMÁS: *Csány László erdélyi főkormánybiztos.* In: MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): *Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790-1849.* Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1990. 221-254.; *Csány László kormánybiztosi iratai 1848-1849.* S. a. r. HERMANN RÓBERT. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1998. II. k.

kormánybiztosok leváltásának joga a többi országos biztost is megillette, de az erdélyihez hasonló tabula rasáról nem tudunk.)¹⁴

Szemere felső-magyarországi és Beöthy erdélyi országos biztosi kinevezésével megszilárdult az országos biztosságok rendszere. A továbbiakban öt ilyen országos biztosságról beszélhetünk: a bácskai, bánsági, erdélyi, felső-magyarországi, tehát területhez és hadsereghez egyaránt kötött, és a feldunai, majd a főserég mellett működő, tehát nem annyira területhez, mint inkább intézményhez kötött országos biztosságról. A főváros feladása előtt, december 31-én kiadott megbízólevélben Kossuth felhatalmazta Csányt mindenütt, hol a hadsereg táboroz, így Budapesten is, országos biztosi hatóságát gyakorolni”.¹⁵

Az utolsó, csaknem minden kormánybiztost érintő intézkedések kibocsátására december közepén került sor. December 16-án Kossuth Pest, Nógrád, Gömör, Bars, Esztergom, Komárom, Győr, Veszprém, Somogy, Zala, Baranya, Tolna, Fejér, Csongrád, Békés és Szabolcs megye, a Jászkun- és a Hajdú-kerület közönségét mozgó szabadcsapatok alakítására szólította fel. December 18-án a fenti törvényhatóságokon kívül hasonló felszólítást intézett Nyitra, Trencsén, Liptó, Zólyom, Turóc, Hont, Szepes, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Szatmár, Bihar, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok, Arad, Csanád, Temes, Torontál, Krassó, Bács, Vas és Sopron megyék, Kővár-vidéke és Szeged város közönségéhez is. (E felszólításban a december 16-iban szereplők közül kimaradt Szabolcs megye és a Hajdú-kerület). A szervezéssel általában az illető törvényhatóságok fő- és alispánjait, illetve kormánybiztosait bízta meg. Összesen 42 megye és kerület, illetve 3 város szerepelt a felhívásban, s közülük húszban a kormánybiztos kapta a szervezés feladatát. Kivételt képeztek a bánsági megyék (Temes, Torontál és Krassó), illetve Szatmár, Bihar és a volt partiumi megyék: az előbbiben Vukovics Sebő, az utóbbiakban Beöthy Ödön kapta a megbízást.¹⁶

14 Az erdélyi kormánybiztosok többségének tevékenysége feldolgozatlan. A kivételek közé tartoznak: BENCZÉDI GERGELY: *Berde Mózsza életrajza*. Kiadta az unitárius egyház. Budapest, Athenaeum Részvénytársulat, 1901.; SÜLI ATTILA: A Brassó-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. In: *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 2010, 339-353.; SÜLI ATTILA: A Szeben-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. *Századok*, 145. évf. (2011.) 3. szám. 561-602.; SÜLI ATTILA: *Két háromszéki kormánybiztos a forradalomban és a szabadságharcban. Gál Dániel és Németh László tevékenysége 1848-49-ben*. 48-as Könyvtár. Budapest, Line Design Kiadó, 2017.; HERMANN RÓBERT: Keller János udvarhelyszéki kormánybiztos iratai. In: BENKŐ LEVENTE – DEMETER LÁSZLÓ (szerk.): *Adalékok a Székelyföld történetéhez. Tanulmányok Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére*. Sepsiszentgyörgy – Barót, Háromszék Vármegeye Kiadó – Tortoma Könyvkiadó, 2019, 225-246.

15 KOSSUTH 1952. i. m. 935-936.

16 KOSSUTH 1952. i. m. 767-770., 794-798.

A kormánybiztosi megbízások között továbbra is találkozunk speciális, nem területhez kötött kiküldetésekkal. Ioan Drágos bihari román képviselőt az aradi görögkeleti papok fizetésének rendezésére, s egyházi zsinat tartására küldte ki az OHB, 1849. április 14-én pedig arra hatalmazta fel Kossuth, hogy lépjen érintkezésbe a román fölkelőkkel, s igyekezzen békére bírni őket.¹⁷ Drágos utóbb a tárgyalások során indított magyar támadás következtében a román felkelők áldozatául esett – ő volt az egyetlen olyan kormánybiztos és képviselő, aki a szabadságharc folyamán erőszakos halállal halt meg.¹⁸

6. A hadseregi főkormánybiztosok

Csány 1848 decemberi dunántúli működése és Luzsénszkyék kinevezése már megelőlegezte az országos biztosság sajátos típusának, a hadseregi (tábori) országos biztosságnak a kialakulását. A többi országos biztosság és hadseregparancsnokság területi illetékessége nagyjából azonos volt. A főseregnél azonban a hadiesemények dinamikája miatt a területileg illetékes országos biztos személye állandóan változott. A főserег mellett 1849 február közepétől március elejéig Szemere Bertalan, felső-magyarországi országos biztos töltötte be ezt a feladatot. A március 14-16-i cibakházi ellentámadási kísérlettől kezdve Vukovics Sebő tartózkodott a főserег mellett állandó országos biztosként. Az ő igazságügyminiszteri kinevezése után Ludvigh János, képviselő kapta ezt a tiszteletet. Ludvighot Vukovics bízta meg, de ezt Kossuth is jóváhagyta. Megbízólevelét (ha volt egyáltalán), nem ismerjük, de Ludvigh volt az első olyan hadseregi országos biztos, akit pozíciója a hadsereghez, s nem egy adott országrészhez kötött. Ludvighot július 6-tól Bónis Sámuel követte e poszton. Feladata ugyanaz volt, mint amit Luzsénszkyék 1849 január 13-án kaptak: a hadműveletek politikai felügyelete. Hasonló felhatalmazást kapott a Komáromban maradt hadsereggel (II. és VIII. hadtest) kapcsolatban a város és a megye kormánybiztosa, Újházi László is.

Figyelemreméltó tény, hogy az 1849 április-május fordulóján megalakuló kormányban négy országos biztos is miniszteri tárcát kapott: Szemere miniszterelnök és belügyminiszter, Batthyány külügy-, Vukovics igazságügy-, Csány közlekedés- és közmunkaügyi miniszter lett.

17 Kossuth 1953. i. m. 512. és 889-890.

18 A részletekre ld. SPIRA GYÖRGY: A túlpartról üzenő Ioan Drágos. In: *Jottányit se a negyvennyolcból!* Budapest, Gondolat, 1989, 241-271.; HERMANN RÓBERT: *Az abrudbányai tragédia 1849. Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyar-román megbékélés megíúsulása.* Budapest, Heraldika Kiadó, 1999.

7. Az erdélyi országos biztosság a Szemere-kormány időszakában

A kormányalakítás újabb változásokat okozott mind az országos biztosi, mind a kormánybiztosi rendszerben. Kossuth május 1-én nevezte ki erdélyi országos biztossá Szent-Iványi Károly Gömör megyei főispánt és kormánybiztost. Szent-Iványi hatásköre tehát – ellentétben elődeivel – már nem terjedt ki a volt partiumi megyékre.¹⁹ Hasonló hatáskört kapott a Szent-Iványi utódjává június 29-én kinevezett Boczkó Dániel, Arad és Békés megyék volt kormánybiztosa is.²⁰

Azaz, az 1849 telén létező öt országos biztosság közül egy (a bácskai) megszűnt, a bánági és az erdélyi területi illetékessége jelentősen szűkült, a felső-magyarországi jogköre pedig a tábori biztosság irányába mozdult el. Ez a szám 1849 július végén eggyel bővült: Szemere Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztost Tolna, Baranya, Somogy és Zala megyék teljhatalmú („a dunántúli alsó megyék”) biztosává nevezte ki.²¹ Ha figyelembe vesszük, hogy 1849 tavaszán mind a Bácska, mind a Bánág, mind a Felvidék és Erdély nagyobb részét biztosítottnak látszott, érthető, hogy mind Kossuth, mind a kormány csökkenteni akarta az országos biztosságokat, illetve szűkíteni kívánta jogkörüket.

Szemere a belügyminiszteri tárca átvétele után igyekezett kiterjeszteni fennhatóságát a kormánybiztosokra is. Noha a kormánybiztosok egy része (s főleg az országos biztosok) fontosabb jelentéseiket továbbra is Kossuthnak küldték, Szemerének lassan sikerült a kormánybiztosi intézmény feletti fennhatóságát elismertetnie. Július 18-án Szemere egyenesen arra utasította a kormánybiztosokat, főispánokat, a törvényhatóságok elnökeit, hogy jelentéseiket ne a kormányzói hivatalhoz, hanem egyenesen az illetékes miniszterekhez küldjék. Ezt követően ugyan érezhetően megritkultak az egyenesen Kossuthnak küldött jelentések, de a kormánybiztosok egy része azt a korábban már alkalmazott megoldást választotta, hogy jelentéseit mind a minisztereknek, mind Kossuthnak megküldte.²²

A kormány- és országos biztosok legfontosabb feladata kétségkívül a hadfelszerelési-, -kiegészítési, -szervezési és ellátási ügyek intézése volt,

19 *Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai.* S. a. r. BARTA ISTVÁN. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1955, 176-177. Május 6-án -- Szemere előterjesztésére hivatkozva a Közlönyben is közzétette a kinevezést. uo. 227.

20 MNL OL H 9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 1849:367.; SZEMERE i. m. 543-544.

21 ANDRÁSSY ANTAL: *Noszlopy Gáspár 1820-1853.* Somogyi Almanach 43-44. szám. Kaposvár, 1987, 104.; VÖRÖS KÁROLY: *Noszlopy Antal visszaemlékezései. Századok*, 1953. 319-378.

22 Közli SZEMERE i. m. 564-566.

de – különösen az országos biztosok – politikai feladatokat is elláttak. A kormánybiztosi intézmény a végrehajtó hatalom képviselője volt az önkormányzatokban, de az volt a hadseregben is. A kormánybiztosok feladata volt a kormány határozatainak közvetítése és végrehajtása a hadseregben, de nekik kellett ideiglenesen vagy véglegesen rendezniük a hadseregen belüli konfliktusokat is. Ez eleve feszültségeket teremthetett a hadtest- és hadseregarancsnokok és a kormánybiztosok között, így nem voltak ritkák a kormánybiztosok és katonák közötti nézeteltérések sem.

8. A kormánybiztosok és a megtorlás

A szabadságharc leverését követően a kormánybiztosokat is elérte a megtorlás. Kivégezték közülük Csány Lászlót és Jeszenák Jánost, majd 1853-ban Noszlopy Gáspárt. Sokan külföldre menekültek. Az emigrációban halt meg Beöthy Ödön. A többiek súlyos börtönökkel fizettek az önvédelmi harcban tett szolgálataikért, köztük Szent-Iványi Károly. Vay Miklóst először nem bántották, majd 1852-ben mégis több évre bebörtönözték. A bebörtönzöttek közül az utolsók között, 1857-ben szabadult Boczkó Dániel. A volt kormánybiztosok többsége 1860 után visszatért a politikai életbe, Vay Miklósból egyenesen kancellár lett. 1867 után Szent-Iványi Károly kimondottan komoly szerepet játszott a parlamentben is.²³

23 A megtorlásra ld. HERMANN RÓBERT: *Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után*. Változó Világ 27. Budapest, Útmutató Kiadó, 1999. Az emigránsokra és a bebörtönzöttekre ld. BERZEVICZY ALBERT: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. I. k. Budapest, Franklin Társulat, 1922, 188-191., 343-350., 374-375. II. k. Budapest, Franklin Társulat, 1925, 99-102.; Vayra ld. LÉVAY JÓZSEF: *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. Budapest, Franklin Társulat, 1898.

DÓSA ELEK JOGBÖLCSELETI NÉZETEI¹

SZABADFALVI József²
egyetemi tanár (DE ÁJK), az MTA doktora

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy bemutassa Dósa Elek erdélyi jogtudós jogbölcseleti nézeteit. Dósa munkássága alapvetően nem elméleti irányultságú. Ugyanakkor hatottak rá a 19. század nagy jogelméleti irányzatai, mint a kantai észjogi iskola, a történeti jogi szemléletmód, illetve a benthami utilitarizmus. Az életmű jobb megértéséhez fontos feltárni mindezek hatását.

Kulcsszavak: Dósa Elek, kantai észjogi iskola, történeti jogi szemléletmód, Erdély

ELEK DÓSA'S VIEWS ON THE PHILOSOPHY OF LAW

Abstract

This study aims to present the legal philosophical views of Transylvanian jurist Elek Dósa. Dósa's work is basically not theoretically oriented. At the same time, he was influenced by the great legal theoretical trends of the 19th century, such as the Kantian legal philosophy, the historical legal approach, and the Bentham's utilitarianism. For a better understanding of his life's work, it is important to explore the effect of all these.

Keywords: Elek Dósa, Kantian legal philosophy, historical legal approach, Transylvania

Dósa Elek (1803-1867)³ – számos jogterületet művelő erdélyi jogtudós, poli-

1. Vö. SZABADFALVI József: Jogbölcseleti hatások Dósa Elek jogszemléletében. *Debreceni Szemle*, 2024 32(1), 71–81.
2. DSc, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogbölcseleti és Jogsociológiai Tanszék, H-4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu
3. Vö. NAGY Péter: Dósa Elek életéről és egyházi munkásságáról. *Theológiai Szemle*, 2015, 58(1), 43-49.; NAGY Péter: Dósa Elek, az elfelejtett jogtudós. *Erdélyi Jogi Magazin*, 2015, 1(5) 47-52.; NAGY Péter: A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve. *Jogtörténeti Szemle*, 2015, 13(2), 34-41.; NAGY Péter: Erdélyi református egyházjog és a realiztikus történeti-jogi iskola. *Jogtörténeti Szemle*, 2017, 15(4), 35-39.;

tikus, református egyházi vezető, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja⁴ – munkásságát bemutató és értékelő írások mindeddig nem foglalkoztak behatóbban jogbölcseleti nézeteivel. Ez nem véletlen, hiszen megjelent művei alapvetően nem elméleti jogi irányultságúak. Ugyanakkor a 19. század első felében a kiegyezésig alkotó jogtudós nem tudta, de vélhetően nem is akarta függetleníteni magát a korabeli meghatározó jogbölcseleti eszméktől, jogi ideológiáktól. Ennek rekonstruálására történik kísérlet e rövid írásban.

Dósa életrajzi adataiból tudjuk, hogy 1827 szeptemberében Kövy Sándort,⁵ a 19. század első harmadának jeles magyar magánjogászát, a sárospataki református jogakadémia alapító professzorát, Csokonai Vitéz Mihály, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és Teleki László egykori tanárát hallgatta a Bodrog-parti Athénban. Fölvethető a kérdés, hogy milyen szellemiséggel szembesülhetett az ifjú Dósa Kövy előadásain?

A 18. század végére, a 19. század elejére a felvilágosodás, illetve a francia forradalom eszméivel a legtöbb elemében ellentétes, az abszolutista törekvéseket szolgáló Carl Anton Martini-féle természetjogi felfogás oktatása, művelése egyre inkább anakronisztikussá vált. A szabadság, az egyenlőség, a népszuverenitás, valamint az emberi és polgári jogok eszméi ellenállhatatlanul kerítették hatalmukba Európát. Mindennek folyamányaként a klasszikus (naturalista) természetjog „tisztá észjoggá” formálódott.⁶ Immanuel Kant 1785-ből származó meghatározása szerint: „A jog [...] azoknak a feltételeknek

VERESS Emőd: *Az Erdélyhoni jogtudományról és Dósa Elekéről (1803–1867)*. In: DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. Könyv. Erdélyhoni közjogtan. Budapest, Közjegyzői Akadémia Kiadó, 2019, 5-15.; NAGY Péter: A marosvásárhelyi jogakadémia neves tanárának, Dósa Eleknek oktatási tevékenysége. *Gerundium. Egyetemtörténeti közlemények*, 2023, 14(1–2), 41-56.

- 4 Székfoglaló előadását betegsége, majd halála miatt nem tudta megtartani. *A' jog biztonsága föltételeitől* [Pest, 1866.] című előadás befejezetlen kéziratát a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár (Central University Library Cluj) Ms 2215 nyilvántartási szám alatt őrzi. Vö. <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/47631>
- 5 Kövy életéről és munkásságáról lásd BALLAGI Géza: Kövy Sándor. *Sárospataki Lapok*, 1893, 12(47), 1025-1031.; SZINYEI Gerzson: Kövy Sándor életrajza. *Sárospataki Lapok*, 1893, 12(47), 1031-1033. (Másodközlés: *Jog*, 1894, 13(10), 74-76.); FINKEY Ferenc: *Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján*. (Miskolci Jogászélet Könyvtára 61.) Miskolc, Ifj. Ludvig István Könyvnyomdája, 1930.; SZATHMÁRY Béla: Kövy Sándor emlékezete. *Zempléni Múzsza*, 2013, 13(2), 15-21.
- 6 Vö. FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908, 44. (A magyar észjogi gondolkodás és jelentős alakjainak bemutatását lásd: 192-195.); SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011, 33-59.

az összessége, amelyek között az egyik ember önkénye a szabadság általános törvénye szerint egyeztethető össze a másik emberével.”⁷ A szabadság értelme ebben a jogi összefüggésben függetlenséget jelent mások kényszerítő hatalmától, önkényétől. A szabadságot tekinti az egyetlen „velünk született jognak”, amely az embert, mint személyt megilleti.⁸ Ennek az összefüggésnek a felismerése kétségtelenül természetjogi nézőpontra vall, hiszen a jog vonatkozásában mércévé emeli a szabadság biztosítását.

Kövy eredetileg 1800-ban Kassán megjelent *Elementa jurisprudentiae Hungaricae* című műve bevezetőjében a jog legáltalánosabb kérdései kapcsán – a hazai jogirodalomban az elsők között – Kant szellemében értekezett. A jog és erkölcs elválasztásából kiindulva megkülönböztette a külső- és belső szabadságot, s a jog jellemzésekként így fogalmazott: „[K]ülső szabadság azt cselekedni, mi mások külső szabadságával nem ellenkezik.”⁹ A jog definiálásakor is kantianus érveléssel találkozunk: „Jog, [az] embernek azon szabadsága, miszerint akaratát gátlan teljesítheti másnak sérelme nélkül. – Ettől különbözik az állományi jog. [...] Állományi jog azon szabadság, miszerint akaratát minden állományi tag a törvényírta határok közt másnak sérelme nélkül korlátlan teljesítheti.”¹⁰

A császári udvar, illetve a helytartótanács észlelve az egyetlen hazai egyetemen és főképpen a protestáns jogakadémiákon Kant filozófiai tanainak terjedését, 1795-ben döntést hozott az ország összes tanintézetében való oktatásának további sorsáról. A „legfelsőbb elhatározás” értelmében a kanti tételek előadása meg lett tiltva, s a helytartótanács állásfoglalása értelmében csupán „irodalomtörténeti megemlítésére” kerülhetett sor.¹¹ A indoklás szerint: „Mivel Kantnak a filozófiai tudomány tárgyaiban kiadott rendszere számos benne foglalt elvnel fogva, amelyek kétséget kelthetnek, sőt scepticismusra, továbbá új meghatározásokra és definitiókra vezetnek, veszélyes és egyébként

7 KANT, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In: KANT, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. (Ford.: Berényi Gábor) Budapest, Gondolat Kiadó, 1991, 325.

8 Uo. 333.

9 Idézi: FOGARASY János: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. Kövy Sándor után. Pest, Eggenberger, 1842, 2.

10 KALLÓS Lajos [(1819-1882) sárospataki, majd debreceni jogakadémiai tanár]: *Alapelvek a magyarhoni polgárjogban* Kövy Sándor szerint. *Rendszerezítve, példákkal fölvilágosítva, és egy röpirati példánnyal ellátva*. Pest, Beimel, 1846. 1. Kövyről érdemes megjegyezni, hogy ő volt az, aki a sárospataki kollégiumban elsőként szorgalmazta a „gyakorlatias” jogi oktatást. Vö. A feudális magyar magánjog összefoglalásáról lásd Kövy Sándor: *A magyar törvények rövid summája a’ gyermekek ízámára*. Pozsony, 1798.

11 PAULER Tivadar: *A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1880, 351-352.

is homályos és annyira mélyenjáró, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb képességűek pedig egyáltalában nem képesek követni, következésképpen ezek az elvek részben megrontják őket, részben kétséget keltenek fel bennük és hagynák hátra lelkükben a legnagyobb jelentőségű igazságok felől.”¹² Mindez azonban nem akadályozta meg a kanti szellemben fogant gondolatok megjelenését az oktatásban, illetve a tudományos gondolkodásban; így elsősorban a protestáns intézményekben, melyek sem a Ratio Educationis előírásait, sem az említett helytartótanácsi tiltást nem tartották magukra nézve kötelezőnek.¹³ Ennek eredményeképpen a 19. század elejétől kialakult hazánkban egy igen erős kanti hagyomány, amely magára Kantra, majd később a posztkantianus gondolkodók nézeteire támaszkodott.¹⁴ Említésre érdemes, hogy Kant tanaival szembeni ellenérzés a birodalom központjában, a bécsi egyetemen is hamarosan eloszlott. Martini bécsi utóda, Franz Zeiller már 1802-ben megjelent művében felhasználta Kant gondolatait, sőt az 1809-ben Franz Eggerrel közösen publikált munkájában immár meghatározóvá váltak a „königsbergi bölcs” tanításai.¹⁵

A 19. század második évtizedének elején az új filozófiai nézőpontról a hazai bölcséleti irodalomban ekképp vélekedtek: „[M]a már Kant, Fichte, Schelling

12 A helytartótanács rendeletét idézi ECKHART Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667-1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története*. II. köt. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936, 230. Ugyanerre utal HORVÁTH, Barna: *Die ungarische Rechtsphilosophie. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 1930/31, 24(1), 38.

13 Különösen érdekes fejleménye a hazai jogbölcsélet történetének, hogy az észjogi gondolkodás megjelenésében és elterjedésében a protestáns intézmények, jogakadémiák jeleskedtek, holott a 18. század végén és még azt követően is a jogakadémiák – mint „az egyetem leányai” – fölött a jogi kar minden fajta oktatási kérdésben, beleértve a megüresedett állások betöltésére tett javaslatvételi jogtól kezdve, az oktatók előadási jegyzeteinek értékelésén át a könyvbeszerzés ellenőrzéséig a helytartótanács kérésére vagy felhatalmazása alapján döntöttek, illetve tettek javaslatot. (Vö. ECKHART i. m. 183-184.)

14 E téren leginkább az evangélikus gondolkodók jártak élen. Vö. MÉSZÁROS András: *Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a 19. században*. In: MESTER Béla – PERECZ László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Budapest, Áron Kiadó, 2004, 128-129. Kant magyarországi recepciójáról lásd még HORKAY László: *Kant első magyar követői*. In: SZAUDER József – TARNAI Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 201-228.; MÉSZÁROS András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2000.; PERECZ László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2008.

15 Vö. ZEILLER, Franz – EGGER, Franz: *Das natürliche öffentliche Recht*. I-II. Wien – Triest, Geistinger, 1809–1810.

adják a tónust, az ő húrjukon pendül a philosophia.”¹⁶ Hasonló véleményt olvashatunk a *Tudománytár* első évfolyamában megjelent írásban is: „Kanttal mind a’ philosophiára közönségesen, mind a’ jogtudományra új fény derült.”¹⁷ A kanti tanok hatásáról – a legjelentősebb hazai észjogi gondolkodó – Pauler Tivadar így vélekedett: „Kant rendszerének érdemét a gyakorlati bölcsészet körül, még ellenei sem vonták kétségbe; működése ép e téren válpontot képez a régibb és újabb korszakok között. [...] A kik Kanttal ellenkeztek is, azt és irányát, ha czáfolólag is, de minden esetre tekintetbe venni kénytelenültek.”¹⁸ A sok szempontból konzervatív jogi teóriákkal szemben a kanti filozófiai és (ész)jogi tanok ez idő tájt végképp előtérbe kerültek.

A korabeli észjogi szerzők sorából említésre méltó Szibenliszt Mihály, akinek Zeiller és Egger hatását tükröző művei a Martinitől való elszakadást és az önálló útkeresést példázzák.¹⁹ Deák Ferenc egykori jogbölcselet tanára művének különlegessége, hogy „hivatalos” tankönyvben először vált bírálat tárgyává Martini természetjoga, illetve a jogtan és erkölctan kantiánus megkülönböztetésével hozzájárult a jogbölcselet hazai diszciplináris önállósodásához. Pauler szavaival élve Szibenliszt „az újabb jogbölcseleti elveknek első hirdetője lett az egyetemen”,²⁰ ahol Dósa pesti tanulmányai idején, illetve „jogtudori” oklevelének átvételekor éppen ő tartotta a tárgy előadásait.²¹

16 ERTSEY Dániel: *Philosophia*. Debreczen, 1813, 5. (Érdemes hivatkozni Ertsey filozófiatörténeti művére is, melyben részletesen ír az új filozófia képviselőiről. Vö. ERTSEY Dániel: *Philosophia históriája*. Debreczen, 1825, 170-193.)

17 WARGA János: *Az okosságtörvény alapvonatai*. Tudománytár, 4. köt. Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1834, 32.

18 PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1878, 295.

19 SZIBENLISZT Mihály: *Institutiones iuris naturalis*. I. köt.: *Jus naturae extrasociale complectens*. Jaurini, 1820., II. köt.: *Jus naturae sociale complectens*, Jaurini, 1823.

20 PAULER (1878) i. m. 297.

21 A hazai kantiánus jogbölcseleők sorából mindenképpen kiemelkedik Csatskó Imre, akinek a nevéhez fűződik az első magyar nyelven megjelent koherens elméleti rendszer megalkotása. Az 1839-ben közzétett művében főleg a német szakirodalomra támaszkodva fejtette ki nézeteit. Vö. Csatskó Imre: *Bevezetés a természeti jogba és a tiszta általános természeti jog*. Győrött, 1839. (Művének első fele már korábban napvilágot látott „Bevezetés a természeti jogba”, illetve „A természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről” címen: *Tudománytár*, III. évf. 1836. 11. kötet 84-131. és *Tudománytár*, Új folyam I. évf. 1837. Értekezések. 1. kötet 1. füzet 96-154.) Csatskó munkásságának köszönhetően az észjogi szemléletmód végleg teret nyert a hazai jogi gondolkodásban, ugyanakkor a „hivatalos” jogi álláspontot és tananyagot ekkoriban Virozsil Antal művei jelentették. Latin és részben német nyelven írt könyvei – a korabeli felsőoktatási politika bonyolult világát idéző módon – formálisan a hivatalos Martini-féle jegyzetek mellett

A kanti hatás természetesen nem csupán a jogbölcseleti kérdéseket tárgyaló művekben és szerzőknél figyelhető meg. A tételes jogtudomány művelőire is termékenyítőleg hatottak az új eszmék. Ennek példáját láthatjuk Dósa *Erdélyhoni jogtudomány* című fő műve első kötetének bevezetésében olvasható fejtegetésekben. „A jogról és törvényről” című alfejezetet az alábbi gondolatokkal kezdi: „Az embernek, mint szellemi s érzéki valóságnak, rendeltetése az erkölcsi tökély és boldogság. Ezen kettős irányú törekvéseiben ösztöne, az öntudatában elébe tűzött erkölcsi szép és jó, s a gyönyör és fájdalom érzete; eszközei pedig a működéseiben végnélkül tökélyesíthető lelki és testi tehetségek, segedelmezve a kültermészet által. Ezen eszközök használhatása azonban működésének szabadsága, vagy is az által van feltételezve, hogy lelki s testi tehetségei lelkiismeretének ösztönzése szerinti munkásságukban ne gátoltathassanak. Mivel pedig a működés ezen szabadságát minden ember, mint olyan, igényelheti, több embernek rendeltetése megközelítésére irányzott működhetése csak is ezen szabadság viszonyosságának feltétele alatt lehetséges; mely abban áll, hogy saját működési szabadságát mindenki csak

„segédkönyvként” szolgálták a jogászképzést. 1833-ban jelent meg háromkötetes természeti magánjoga, mely egyes vélemények szerint a magyar jogbölcseleti irodalom első originális darabja. Vö. VIROZSIL Antal: *Jus naturae privatum, methodo critica deductum*. I-III, Pestini, 1833. Jogbölcseleti fő műve 1839-ben *Epistome juris naturae, seu universae doctrinae juris philosophicae* (Pestini, 1839.) címen látott napvilágot, aminek magyar fordítása 1861-ben jelent meg. Vö. VIROZSIL Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei. I. Főrés: Magán-természetjog*, ford. Márki József, Pest, Heckenast, 1861.; *Egyetemes természet- vagy észjog elemei. II. Főrés: Természetes nyilván- v. közjog*, ford. HOFFMANN Lajos Pál, Pest, Heckenast, 1861. A természetjog (észjog) értelmét és legfőbb alapelveit Virozsil – következetes kantiánusként – az észből, az „ember erkölcsi természetéből” vezette le. Mindazonáltal elmélete sajátosan ellentmondásos maradt. Kiindulópontjait tekintve a kanti szabadság-eszményt követte, következtetéseiben azonban számos abszolutista igénynek megfelelő megoldás szerepelt. Az 1840-es éveitől Pauler Tivadar munkássága révén lehetünk tanúi a magyar jogbölcseleti gondolkodás önállósodásra irányuló első jelentős törekvésnek, aki elsőként használta az észjogi tanok hazai elnevezésére az „észjogtudomány” terminust. Vö. PAULER Tivadar: *Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. Tudománytár* (Új folyam), 1842, VI. évf., 12. köt. 12. füz. 351-371.; VII. évf. (1843) 13. köt. 3. füz., 188-194.; 13. köt. 4. füz., 233-254.; 14. köt. 7. füz., 26-49.; 14. köt. 8. füz., 77-94.; 14. köt. 9. füz., 147-163.; 14. köt. 10. füz., 208-215.; *Jog és államtudományok encyclopaediája*. Emich, Pest, 1851.; PAULER Tivadar: *Bevezetés az észjogtanba*. Pest, Emich, 1852.; PAULER Tivadar: *Észjogi alaptan*. Pest, 1854.; PAULER Tivadar: *Észjogi előtan*. Pest, Athenaeum, 1864. Pauler – a kanti filozófiára alapozottan vallotta, hogy „vannak örökös és szent igazságok, mellyeket az ész természetszülte hatalmas szózata socialis viszonyaink zsinórmértékéül kiszabott.” (PAULER Tivadar: *Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. Tudománytár* (Új folyam), VI. évf. /1842/ 12. köt. 12. füz. 352.)

embertársai hasonló szabadsága sérthetlenségének feltétele alatt gyakorolhatja. A szabadság viszonyosságának sérelme nélküli illetén működésképpen általában jognak neveztetik; mely mint az egynél több emberek közötti viszony jellemzője, midőn kimutatja az egyikre nézve azt a mit cselekedhetik, abban kijeleli egyszersmind azt is, a mit a többek nem cselekedhetnek, a jogosított szabadságkörének sérelme nélkül; az, a minél fogva a cselekvésre jogosított mások által nem gátoltatik, kötelességnek neveztetvén.”²²

A kantianus hatás egyértelműen tükröződik e sorokból, még akkor is, ha a kiindulópont, így az ember erkölcsi tökélyre és boldogságra törekvésének „rendeltetésére” való utalás a felvilágosult abszolutizmus gondolatiságát képviselő Martini-féle természetjogi szemléletmód reminiszcenciájának tűnik. Az életművet eddig legbehatóbban kutató Nagy Péter véleménye szerint ezt a megfogalmazást a korabeli kormányzat kényszeríthette ki a szerzőtől,²³ ugyanakkor a „szellemi” és „érzéki” világ megkülönböztetése, illetve a szabadságeszmény „viszonos” jellege és az ezen nyugvó jogfelfogás, már egyértelműen Kant szellemében fogant gondolat, melyet Kövy és a hazai kantianus filozófia és az ezen nyugvó észjogtudomány képviselői közvetítettek Dósa számára. Így az sem véletlen, hogy a már említett bevezető fejtegetésekben a törvények fajtáinak distinkciójakor – melyek a jogok és kötelezettségek részletes szabályozását tartalmazzák – szintén a hazai észjogtani fogalomhasználatnak megfelelően tesz különbséget „okossági” és „polgári” törvények között. Az ész-, azaz okossági törvényekről a következőket írja: „[A]z emberekre, mint olyanokra nézve, általános törvényhozói tekintélyvel csak is az okosság birhat, ilyen törvényeket csupán az okosság alkothat, melyek ennél fogva méltán nevezetethetnek okosságiaknak.” A polgári, azaz pozitív törvényeket pedig ekképp jellemzi: „Azon törvények pedig, melyek az embert, mint valamely polgárzatnak tagját [társadalom – Sz. J.] érdeklik, mint főleg a bizonyos időben és helyen alakult polgárzat által létesített, s azért mindenhez nem is alkalmazható viszonyokat szabályozók, csakis a társaság elismert törvényhozói tekintélyének lehetnek műveletei, s az embereket, mint bizonyos polgárzat tagjait, vagyis mint polgárokat illethetők polgáriaknak (leges civiles positivae) szoktak neveztetni.”²⁴ A két törvényfajta viszonyáról – szintén a korabeli észjogtan téziseit követve – megállapítja: „Az ezen kétféle törvények

22 DÓSA ELEK: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. könyv. *Erdélyhoni közjogtan*. Kolozsvár, Gámán, 1861. 1. Lényegében e kanti gondolatokkal szembesülünk akadémiai székfoglaló beszédének bevezetésében. Vö. DÓSA ELEK: *A' jog biztonsága föltételeitől*. Pest, 1866.

23 Vö. NAGY (2017) i. m. 36.

24 DÓSA ELEK: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. könyv. *Erdélyhoni közjogtan... 2*.

közti viszony hasonlít a jog és törvény köztihez; a mennyiben a polgáratok azért alkottatván, hogy az ember okossága által kitűzött rendeltetési célját azok segédelmével megközelítse, s ugyanazért polgárrá léte által, az ember nem szűnven meg ember lenni: a polgári törvények az okosságiakkal nem ellenkezhettek, s nem is lehetnek egyebek, mint az okossági törvényeknek hely- és időbeli körülmények által módosított emberi viszonyokhoz illesztett alkalmazásai.”²⁵ Azaz az észjog elveivel nem ellenkezhettek a pozitív törvény rendelkezései, vagy másképpen az észjog előírásai a tételesjog alkalmazása révén jutnak érvényre.

Ugyancsak a törvények megkettőzésének tétele jut kifejezésre a „törvények rendszeres ismertetésével foglalkozó tudományról” szóló fejtegetéseiben, azaz a jogtudományi diszciplínák rendszertanában is szembesülhetünk a természetjogi gondolkodásra általában jellemző ismeretelméleti kiindulóponttal. Dósa szerint „ahoz képest, a mint az okossági vagy polgári törvényeket tűzte ki ismertetése feladatául, lehet vagy okossági vagy polgári törvénytudomány. Az egész emberiségnek csak egy okossági törvénytudománya van, a törvényhozó okosság ugyanazonosságánál fogva. Polgári törvénytudomány pedig annyi lehet és van, a hány saját törvényhozással bíró polgáratokra oszlott fel az egyetemes emberiség.”²⁶

Mindebből egyértelműen kiderül, hogy Dósát nem hagyta érintetlenül a hazai jogtudományi gondolkodásban az 1820-as évektől hegemón szerepbe kerülő észjogi szemléletmód. Jogtudósként ugyanakkor elsősorban szülőföldje „jogtudományának” művelésével, a pozitív (polgári) törvények számbavételével és elemzésével foglalkozott. Ennek során nem csupán a történeti jogot kívánta összegyűjteni, hanem a hatályban lévő erdélyi szokásjog dokumentálására is törekedett. E munkája során egy másik, a 19. század első felét jelentősen befolyásoló jogtudományi, de nevezhetjük jogbölcseleti irányzat hatása is kimutatható. Ez pedig nem más, mint a történeti jogi iskola szemléletmódja, amely a német jogirodalomban az észjogi felfogással konkuráló, azt sok szempontból tagadó álláspontot képviselt.

Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy amikor Dósa a jogtudori oklevélét a pesti egyetemen megszerezte, a jogi kar nagyhatású magánjog professzora Frank Ignác volt.²⁷ Dósa egykori tanára az 1820-as évek legelején

25 Uo. 2-3.

26 Uo. 3.

27 Frank Ignác életéről és munkásságáról lásd PAULER Tivadar: *Emlékbeszéd Frank Ignác m. acad. tag felett*. Tartotta a M. Académia ülésén nov. 25. 1850. Pest, 1851. (Újból megjelent: PAULER (1878) i. m. 158-171.); FÜRST László: *Frank Ignác (1788-1850)*. In: *Jogi*

írt, csak kéziratban fennmaradt Észjogtani vázlatában – elutasítva a korabeli uralkodó Martini-féle jogi tételeket – részben akceptálva a kantianus tanokat, az emberi jogokat nem a természeti állapotból, hanem az emberi természet „örökös változtathatatlan forrásából” eredeztette, illetve részben átvéve az ekkoriban a német jogi gondolkodásban meghatározóvá váló történeti jogi szemléletmódot, például a tulajdonjogot nem az „ész törvényeiből”, hanem a „nemzetek tételes intézeteiből” származtatta.²⁸ Ebből is látszik, hogy nem csupán Dósa műveiben, hanem egykori professzoránál is tetten érhető a korabeli rivalizáló jogbölcseleti nézetek iránti nyitottság, és azok alkalmankénti eklektikus interpretációja.

Frank – mint Friedrich Carl von Savigny kortársa – a későbbiekben egyre inkább a történeti jogi iskola hazai szószólójává válva hangoztatta, hogy a „bölcészeti jogtan” (értve alatta az észjogi iskolát) nemcsak felesleges, de veszélyes irányzata a jogbölcseletnek, ezért az oktatásból kiküszöbölendő és a római jog tudományával helyettesítendő. Továbbá a Savigny-féle iskola főbb tételeinek megfelelően – írta róla Pauler – „a törvénykönyvek rendszeresítésére irányzott munkálatokat [...] a jog természetes fejlődésével ellenkező merész kísérletnek tartotta.”²⁹ A kodifikáció elutasítása terén Savigny feltétlen követőjének számított. Habár sok szempontból akceptálta és vallotta a jogképződés ún. organikus elméletét, a német történeti jogi iskolára oly jellemző nemzeti romantikus látásmódtól – főleg annak hazai „szittyás”, naiv változatától – mentes volt az elmélete. A jogfejlődés egyetemes törvényszerűségeit tagadó és az egyes nemzeti jogok sajátosságait előtérbe helyező felfogás néhány hazai követője között meghatározó szerepet játszott a Dósára hatást gyakorló Frank, aki az 1820-as évek második felétől az ún.

professzorok emlékezete. Budapest, Sárkány-nyomda, 1935, 52-64.; NIZSALOVSKY Endre: *Frank Ignác. A jogtörténeti iskola és a szabadságharc*. In: *Jogtörténeti tanulmányok*. III. köt. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974, 193-212.; HORVÁTH Pál: *Frank Ignác és a történeti jogi iskola*. In: HORVÁTH Pál: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974, 115-207.; PÓLAY Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica*. Tom. XXIII. Fasc. 6. Szeged, Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1976, 92-109.; HORVÁTH Pál: *Frank Ignác*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.; STIPTA István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány – Iurisperitus Betéti Társasága, 2015, 65-70. [A továbbiakban: STIPTA (2015a)]

28 Vö. PAULER (1878) i. m. 161. (Érdemes e helyen utalni arra, hogy Frank 1823-ban Kassán megjelent „*Specimen elaborandarum institutionum juris civilis Hungarici*” című művében az alanyi jog fogalmát Kant nevének megemlítésével használja.)

29 Uo. 169.

történeti-kritikai módszer alkalmazásával – az utókor által „realisztikus történeti jogi iskolaként” meghatározott felfogás hazai alapítójaként – inspiráló hatással volt tanítványaira.³⁰

A 19. századi jogi gondolkodást Európa-szerte befolyásoló szemléletmóddal Dósa nem csupán pesti professzora közvetítése révén, hanem 1830-ban barátjával, Szentkirályi Mórral közösen tett fél éves tanulmányútján is szembesült. A legjelentősebb német egyetemek meglátogatása során a berlini jogi fakultáson alkalma volt Savigny-t hallgatnia. A Németországban szinte kizárólagos, politikai eszközökkel is támogatott pozíciókkal rendelkező irányzat Magyarországon a 19. század első felében a jogtudomány művelőire ugyanakkor viszonylag szerény hatást gyakorolt.³¹

Végül szót kell ejteni egy harmadik impulzusról, melynek behatóbb vizsgálata az előző két jogbölcseleti befolyáshoz képest további kutatást igényel. Nagy Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy Dósa munkásságában felfedezhető az utilitarista (jog)filozófia hatása. A korabeli erdélyi közállapotok megváltoztatására irányuló törekvések vonzó elméleti kiindulópontjaként tekintett a Jeremy Bentham által kidolgozott haszonelvű (konzekvencializmus) felfogásra. A reformkori Erdélyben népszerű angol filozófus, jogbölcselet *Theory of Legislation* című művét franciából Dósa fordította le 1851-ben fél éves josefstadti fogsága alatt.³² Az *Értekezés a törvénykezési bizonylatokról*, melyet *Bentham Jeremiás angol jogtudós kézírataiból szerkesztett Dumont István genevai képviselő* című kéziratban fennmaradt munka beleillik abba a korabeli törekvésbe, mely a korszakos jelentőségű angol tudós munkásságá-

30 Vö. STIPTA István: *A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon*. In: JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, HVG-ORAC LAP- ÉS Könyvkiadó Kft., 2015, 389. [A továbbiakban: STIPTA (2015b)]; STIPTA (2015a) i. m. 65.; Nagy (2017) i. m. 35.

31 A történeti jogi iskola hazai térhódításának több akadályja is volt. Így a népszerű, de alkalmanként hamis illúziókra támaszkodó *ius patrium* kutatása gátolta Savigny és követői tanainak hatását a magyar jogtudományban. Ugyancsak a történeti jogi szemléletmód elterjedésének ellenében hatott a kanti észjogtudomány hazai elterjedtsége, és itt elsősorban Pauler megkerülhetetlen tekintélyére kell gondolni. Továbbá említésre érdemes az OPTK hatása és jelenléte, mely ellentmondott az iskola tudatos jogalkotást negligáló megközelítésének. Vö. HORVÁTH Pál: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből...* 102. skk; PÓLAY (1976) i. m. 90. skk; SZABADFALVI József: *A történeti jogi szemléletmód hazai históriájához. Zempléni Múzsza*, 2008, 8(4), 13-18.; STIPTA (2015a) i. m. 63-73.

32 Kolozsvári Központi Egyetemi könyvtár Kézirattár. Ms. 1818. A kéziratra Nagy Péter hivatkozik. Vö. Nagy (2017) i. m. 39. (16. lábjegyzet).

nak hazai megismertetésére irányult.³³ A magyarországi Bentham-recepció történetében ugyanakkor voltak már Dósa előtt is jelentős fejlemények. Az utilitarizmus atyjának egyes művei Gindery Jánosnak és Récsi Emilnek köszönhetően már az 1840-es évek elején napvilágot láttak magyar nyelven.³⁴ Mindez azonban semmit sem von le Dósa érdeméből, aki a fennmaradt dokumentáció szerint 57 ív terjedelmű kéziratban fordította le a jeles művet. Az utókor elgondolkozhatna ennek esetleges publikálásán!

Összességében megállapítható, hogy a jogbölcseleti hatások csak közvetett impulzust gyakoroltak Dósa jogtudományi munkásságára. A 19. század első felében uralkodó elméleti jogi nézetek interpretálása alkalmanként eklektikus megállapításokhoz vezettek. Ugyanakkor nemcsak Dósa, hanem az elődök, a kortársak és kései utódok tudományos működésének jobb megértéséhez fontos adalékul szolgálhat az életművek jogbölcseleti beágyazottságának a feltárása. Ez még inkább elősegítheti az egyes tételes jogi diszciplínák tudománytörténetének alapos megismerését. E téren még sok munka vár ránk!³⁵

33 Bentham kézirateit Étienne Dumont rendezte össze francia nyelven és ennek második kiadása képezte a fordítás tárgyát: Vö. Jérémie Bentham: *Principes de législation, Traités de Législation. Civile Et Pénale. I-III.* Paris, Bossange, 1820.

34 1840-es évek első felében magyar nyelven megjelent Bentham művek: *Ál-okoskodási módok törvényhozási kérdésekben.* Bentham után. Francziából fordította 's kiadta Gindery János. Pest, Beimel, 1842.; *Polgári s büntető törvényhozási értekezések.* 1-2. Bentham Jeremias kéziratából kiadta Dumont István. (ford. Récsi Emil) Kolozsvár, Tilsch, 1842-1844.; *Taktika, vagy A' politikai gyülekezetek tanácskozási rendének teoriája.* Bentham Jeremiás-tól. Francziából fordította Dumont István után Gindery János. Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1843.

35 Pozitív példaként csupán Peschka Vilmos hat és fél évtizeddel ez előtt megjelent tanulmányát lehet megemlíteni, amely a 18-19. század fordulójától a második világháború végéig tekinti át a magyar magánjogtudomány fejlődésében hatást gyakorló legfontosabb jogfilozófiai gondolatokat. Az írás ugyan magán viseli a korszak jogtudományi fogalomhasználatának egyes markáns jegyeit, de mindennek ellenére ma is hasznos és részben „hézagpótló” olvasmány. Vö. PESCHKA Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, 1959, 2(1–2), 37-74. A tanulmány elemzését lásd SZABADFALVI József: „A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai”: Peschka Vilmos nézeteinek rekonstrukciója. In: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae.* LIII-LIV. Ann. 2016-2017. (Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka) Budapestini, ELTE, 55-65.

DÓSA ELEK ÉS A SZÁSZOK JOGAI

P. SZABÓ BÉLA
egyetemi tanár (DE ÁJK)

Absztrakt

Az írás célja, hogy megvizsgálja, hogyan viszonyult az erdélyi szászok ingatag-gá vált jogi helyzetéhez a neves 19. századi erdélyi jogtudós, Dósa Elek. Az erdélyi szászok századokon keresztül zárt nyelvi, egyházi és jogi közösségét a 18-19. század fordulójától kezdődően olyan sokkhatások érték, amelyek révén a közösség elveszítette az erdélyi államon belüli privilegizált helyzetét és lassanként egy nemzeti kisebbséggé vált. Érdekes megvizsgálni, hogy Dósa, a magyar jogtudós a három együtt élő nemzet (magyarok, székelyek, szászok) jogi helyzetét elemezve mit érzékelt ezekből a folyamatokból.

Kulcsszavak: erdélyi szászok, alkotmányjog, koncivilitás, polgárjog, privilégiumok elvesztése

ELEK DÓSA AND THE RIGHTS OF THE TRANSYLVANIAN SAXONS

Abstract

The paper aims to examine the attitude of Elek Dósa, the well-known Transylvanian jurist of the 19th century, towards the volatile legal situation of the Transylvanian Saxons. From the turn of the 18th and 19th centuries onwards, the Transylvanian Saxon linguistic, ecclesiastical, and legal community, which had been closed for centuries, was subject to shocks that caused it to lose its privileged position within the Transylvanian state and gradually to become a national minority. It is interesting to examine what Dósa, the Hungarian jurist, perceived of these processes when analysing the legal situation of the three nations living together (Hungarians, Szeklers, Saxons).

Keywords: Transylvanian Saxons, constitutional law, citizenship, loss of privileges

Az utóbbi években néhány elszánt kutató törekvéseinek köszönhetően egyre többet tudhattunk meg Dósa Elek, a jelentős 19. századi jogtanár és jogtudó

életének és munkásságának számos aspektusáról.¹ A soknemzetiségű Erdély egyik törzsökös székely nemesi családja magasán képzett sarjaként tanítványai révén jelentős szerepet játszott kora erdélyi jogéletének alakításában, elvhű dietális, majd parlamenti politikusként, rövid ideig kényszerpolitikus-kormánybiztosként szolgálta legjobb szándékkal kortársai érdekeit, átvészelt vészorszakokat és elviselt háttérbe szorítottságot. Kora egyik legérdeműsőbb közéleti személyiségét tisztelték benne kortársai.²

Egyértelműnek tekinthető, hogy az utókor jogtörténészei számára a legmaradandóbb szolgálatot a talán háromszor is megírt *magnum opus*ával, az *Erdélyhoni Jogtudomány* három kötetével tette.³ Bizonyos hiányosságai ellenére e munka megkerülhetetlen *origo* a 19. század közepéig terjedő erdélyi jogtörténet számos fontos kérdésében.

- 1 Az újabb irodalomból jelen folyóiratszám tanulmányai mellett vö. többek között NAGY Péter: A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve. *Jogtörténeti Szemle*, 2015, 17 (2), 34–41. NAGY Péter: Dósa Elek, az elfelejtett jogtudós. *Erdélyi Jogász Magazin*, 2015, 4 (1), 47–52. NAGY Péter: Dósa Elek élete és egyházi munkássága. *Theologiai Szemle*, 2015, 58 (1), 43–49. SOMOGYI Gréta: *Egy marosvásárhelyi jogtudor és politikus, Dósa Elek életéről*. In: PÁL-ANTAL Sándor – SIMON Zsolt (szerk.): A Maros megyei magyarság történetéből 4. Marosvásárhely, Mentor Könyvek, 2016, 199–227. SOMOGYI Gréta: Dósa Elek. Marosszék. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2012, 125, 238–268. Minimumra szorítkozva: P. Szabó, Béla: *Dósa, Elek (1803–1867), Jurist*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon ab 1815 (2. überarbeitete Auflage – online) = ÖBL Online-Edition, Lfg. 8 (10.12.2019) DOI:10.1553/0x003b1f36.
- 2 A korábbi életrajzokra, illetve értékelésekre vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* 2, Budapest, Hornyánszky, 1893, 1027–1030. KONCZ József: *A Maros vásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története 1557–1895*. DÓCZY Örs – VIDA Erika (szerk.). Marosvásárhely, Mentor Könyvek, 2006², 316–334. NAGY Lajos: Igazságügyi szervezeti reformtörekvések az erdélyi jogirodalomban (1830–1848). *Jogtudományi Közlöny*, 1980, 35 (10), 673–683. különösen 674–675. KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon I (A-K)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 392–393.
- 3 Legújabb kiadása: DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány I-III*. Sajtó alá rendezte ROKOLYA Gábor. (Studia Notarialia Hungarica 23). Budapest, Közjegyzői Akadémia Kiadó, 2019. Jelen tanulmányban ezen kiadás oldalszámait vesszük alapul. Az eredeti kiadás: *Erdélyhoni jogtudomány, melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-dik év olta törvényszerűen költ, s az 1849-dik évig érvényességgel birt törvények és szokások szerint szerkeszte Dósa Elek jogtudor*. Három Könyvben. I. Könyv: Erdélyhoni közjogtan. II. Könyv: Erdélyhoni magánjogtan. III. Könyv: Erdélyhoni Magyar pertan. Kolozsvár, 1861. (A továbbiakban a kötetekre DÓSA 1 i. m., DÓSA 2 i. m., DÓSA 3 i. m. jelöléssel hivatkozom.)

1. Az Erdélyhoni Jogtudomány – pillantás a szász múltba

A katedrójától hosszú időre elzárt, de tudásától és tapasztalataitól meg nem fosztható jogtudós olyan alaplámpát alkotott, amely mindmáig pótolhatatlan. S nem csak az erdélyi magyar és székely jog történetét kutatók számára, hanem haszonnal forgathatják azok is, akik egy kortárs tanú szemével akarják látni az erdélyi szászok 19. századi és azt megelőző jogfejlődését, mind az alkotmányjog, mind a magán-, mind pedig a perjog területén.

Hiszen Dósa egy soknemzetiségű világban élt, tanított és alkotott, tanítványai legalább három anyanyelven beszéltek, és jórészt latin nyelvű tankönyvekből tanultak. 1830 és 1848 között szász ajkú hallgatók sora hallgatta előadásait.⁴ Akár már e miatt is tisztában kellett lennie a „harmadik egyesült nemzet” köz- és magánjoga legfontosabb forrásaival és elveivel.⁵

Fontos szem előtt tartanunk, hogy az *Erdélyhoni jogtudomány* 1861-ben megjelent újabb megfogalmazása idején tulajdonképpen már jogtörténeti munkának

4 „[Marosvásárhelyen] székel a királyi tábla, amely mellett mintegy 200 jogvégzett ifjú gyakornokoskodott (kancellisták), ezenkívül a református kollégium a nagy hírnévnek örvendő Dósa Elek jogtudós tanárkodása révén központja lett az erdélyi jogtanításnak, és sok ifjút vonzott a városba. A tanuló ifjúság és a kancellisták között sok román és szász nemzetiségű is volt.” BÖZÖDI György: *1848 márciusa Marosvásárhelyen*. In: KOVÁCH Géza (szerk.): *Magyar történetírók Avram Iancuról*. Bukarest, Kriterion, 1972, 79. „A szászok elkülönülő mozgalmának a negyvenes években még egy másik figyelemre méltó jelével is találkozunk. Ez időpontig azok a szász ifjak, akik közpályára szánták magukat, a jogi tanfolyamot a kolozsvári királyi líceumban, vagy később Marosvásárhelyen a híres jogtudóstól, Dósa Elektől tanulták. Most azonban Szebenben egy szász jogakadémia felállítását határozták el, amely 1844-ben meg is nyílt.” JANCSÓ Benedek: *Erdély története*. BÁTRÁNY Attila (szerk.): Budapest, Attraktor, 2008², 237. Lásd még KONCZ i. m. 318. Maguk a szászok is megemlékeznek Dósa tanításának jelentőségéről a szász jogászok számára: „Seine Praxis erwarb der junge Jurist, wenn er in Vasarhely bei Dosza Recht studiert oder am Kollegium in Klausenburg in dasselbe eingeführt war, bei der Tafel in Vasarhely oder unter den Juratoren beim Gubernium und wenn er dann nach langen Subalterndiensten im Heimatsort endlich zur leitenden Stelle kam, Stuhlrichter oder gar Königsrichter wurde, da war in dem behäbigen Sonderleben das Streben nach Fortschritt regelmäßig verloren gegangen.” TEUTSCH, Fr[iedrich]: *Stille Jahre 1805–1830*. In: *Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert*. Hermannstadt, Verlag von W. Krafft, 1896, 34–35.

5 Közvetlen tapasztalatokat szerezhetett a szászok viszonyairól és törekvéseiről rövid barcasági kormányzósága alatt is, melyről Somogyi Gréta forrásfeltáró kutatásai adnak némi képet. SOMOGYI Gréta: Dósa Elek, a brassó-vidéki kormánybiztos. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017, 130, 97–120. SOMOGYI Gréta, Dósa Elek, a kormánybiztos. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2016, 129, 548–557.

volt tekinthető.⁶ A szerző kifejezetten az 1848-ig terjedő jogi helyzet ismertetését vállalta és a '48 utáni jogfejlődésre csak bizonyos utalásokat tett, jelezve, hogy az általa leírtak jelentős mértékben módosultak az elmúlt több mint egy évtized alatt. Ilyen tényező volt például az egyesült és nem egyesült nemzetek közötti – Dósa által szerkezeti jelentőséggel bíró – különbségtétel szükségtelemmé válása a jogegyenlőség kimondása miatt,⁷ vagy a papi dézsma eltörlése.⁸

1.1. A szászok és a *magnum opus* – első megközelítés

Az 1848 előtti időszak szász anyagi és alaki magánjoga területén viszonylag egyszerűnek volt tekinthető a Dósa által figyelembe veendő források köre, hiszen a szász statútumok még hatályban voltak.⁹ A jogkönyv magánjogi szabályai

6 Maga Dósa is könyve céljaként azt jelöli meg, hogy az által az „egyetemes magyar történelem számára Erdély jogviszonyait jobb időközéig emlékezetben tartandó adatok szolgáltatassanak.” DÓSA 1 i.m. IV. A munka tételes jogi forrásoként elsősorban a Hármaskönyv, valamint az *Approbatae* és *Complatae Constitutiones*, valamint az *Articuli novellares* azon hatályos anyaga szolgált, amely az 1848-as unió időpontjában Erdélyben még érvényben volt.

7 „Ennélfogva népnek szokták nevezni Erdély mindazon lakosainak tömegét, kik a törvényhozásban részt vesznek személyesen vagy személyeseik által, s közhivatalok folytathatására is jogigénnyel bírnak. Azonban mivel Erdély ezeken kívüli lakosainak is vannak közjogtudomány körébe tartozó törvények által szabályozott polgárzati jogai s kötelelességei, és azok is hazafiainak neveztetnek (*patriae filii*) az 1791: 19 cikkben: a széles értelemben vett nép képzete alá foglaltathatnak az Erdélyben lakó minden nemzetek, melyek egyesült és nem egyesült nemzetekre (*nationes unitae et non unitae*) osztatnak azon megjegyzéssel, hogy ezeknek jogegyenlősége kimondatván az 1848: 1 cikkben, a következők csak a régiebb jogviszonyok megismertetése végett közöltetnek.” Dósa 1 i. m. 68–69.

8 Az 1848. évi VI. (erdélyi) törvénycikk eltörlte a dézsmakötelezettséget, ennek ellenére Dósa szükségét érezte a kérdés alapos történeti vizsgálatának, az alábbi indokolással: „Mivel ezen törvényekben ígért kárpótlás még nem történt meg, és mivel az bármikor is a dézsmák eltörltetésök előtti törvényszerű állásának szem előtt tartandása mellett történhetik meg helyesen: az annak emlékezetben tartásárolí gondoskodást nemcsak történészeti, hanem jogbiztosítási érdek is tevő mellőzhetetlen kötelelességgé.” Dósa 1 i. m. 203.

9 „A szász nemzet azon saját törvénye, melyet Báthori István fejedelem erősített meg 1583-ban ezen cím alatt »Statuta iurium municipalium saxonum in Transilvania«. Ezen a Leop. Dipl. 5 pontjában ujabban is megerősített törvénykönyv osztatott 4 könyvre [...] Ezen könyvön kívül használhatja a szász nemzet azon kérdésekre nézve, melyek abban nincsenek szabályozva, a római törvénytár (*corpus juris roma*) a Stat 1 K. 1 cz. 7 pontjában látható felhagyás szerint, de a H.K. 3 R. 2 cz. 5 § értelmében, csak is honi országos törvényeink sérelme nélkül.” DÓSA 1 i. m. 19. Megjegyzendő, hogy a *Statutumok* latin szövegében az idézett helyen nincs kifejezett utalás az országos jognak – a *Tripartitum* felhívott helyén kimondott – elsőbbségére, viszont a német fordításban és az arra alapozó értelmezésekben ez hangsúlyozódik, és valószínűleg szokásjogi alapon elfogadott volt.

kapcsán Dósának viszonylag kevés mondanivalója volt, ebben a tekintetben nem nagyon bocsátkozott részletekbe. Egyetlen kérdéskör tekintetében azonban mélyebben foglalkoznia kellett a szászok magánjogi viszonyaival, mégpedig a „szászok fekvő jószágain” való „birtokolhatási jog” kapcsán.¹⁰ Erről és ennek közjogi vonatkozásairól a későbbiekben részletesebben szólok.

A harmadik, perjogi kötet bírósági szervezeti és eljárásjogi elvei kapcsán azonban Dósa – a forráshelyzet okán – kénytelen volt túlterjeszkedni a szász *Statutumok* szabályozási körén, hiszen az *Approbaták*, a *Compilaták*, valamint a *Diploma Leopoldinum* több olyan újítást hoztak be, amelyek felülírták, illetve kiegészítették a *Statutumok* első könyvében megfogalmazottakat. A szászok királyi tábla ülnökei közül való kizárásának okai,¹¹ a királyi tábla elé vihető szász érintettségű első folyamodású és fellebbezett ügyek,¹² a szász polgárokat érintő tanúskodási privilégiumok¹³ vonatkozásában találunk ilyen fejtegetéseket.

Nem lekicsinyelve a Dósa által a szászok magánjogáról és igazságszolgáltatásba való bekapcsolódásuk lehetőségeiről írottakat, azt jelenthetjük ki, hogy a szászok jogi helyzetével kapcsolatos legizgalmasabb kérdések a szászok közjogi és alkotmányos viszonyaival kapcsolatban kerülnek elő az első és – részben – a második kötetben.

Természetesen jelen keretek között nem minden olyan problémakört, szabályozási területet érinthetünk, amelyeket Dósa a szászok jogi helyzetével kapcsolatban elővett. De néhány kardinálisnak tekinthető pontot mindenképpen közelebről is megvizsgálhatunk.

1.2. A meghatározó történelmi környezet

Előjáróban fontos megjegyeznem, hogy Dósa a szászok történetének azon évtizedeihez kapcsolódóan vázolta fel – természetesen a történelmi előzmények és folyamatok mélyreható elemzésével – az erdélyi szászok jogi helyzetét, mikor a közösség a privilegizált rendi nemzeti létből elindult a nemzeti kisebbséggé válás útján.¹⁴ A folyamat Mária Terézia uralkodása idején kezdődött és jelentősen intenzívebbé vált II. József alatt, midőn a császár gyakorlatilag hatályon kívül helyezte a *Diploma Leopoldinum* rendelkezéseit, és ezzel je-

10 DÓSA 2 i. m. 148–150.

11 DÓSA 3 i. m. 42–43.

12 DÓSA 3 i. m. 45., 68. és 155.

13 DÓSA 3 i. m. 107–109.

14 GÜNDISCH, Konrad: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, Langen Müller, 1998, 124.

lentős mértékben megváltoztatta a szász közösség létkörülményeit.

József törekvései ugyanis a szászok középkorból eredő alkotmányos berendezkedésének teljes átalakítását jelentették.¹⁵ Egyebek mellett például az ún. koncivilitási rendelet (1781) felszámolta a szászok kizárólagos birtoklási és polgársági jogait (*Besitz- und Bürgerrecht*) a Királyföldön, s lehetővé tette, hogy magyarok/székelyek és románok telepedjenek be a szász közösségekbe.¹⁶ Az 1784-es közigazgatási reform a Szász Nemzeti Egyetem (*Sächsische Nationsuniversität*) megszüntetésével felszámolta a szászok öngazgatását és önálló igazságszolgáltatását. Vármegyékbe olvasztotta a szász székeket és vidékeket.¹⁷ A közigazgatás centralizálása érdekében egyesítette az erdélyi és magyar udvari kancelláriát, amit az unió – mármint Magyarország és Erdély uniója – felé tett első lépésként értékelték a kortársak.¹⁸

II. József halála után a szászok bíztak jogaik restaurációjában,¹⁹ amelytől azt remélték, hogy azáltal visszanyerhetik összes régi jogait, mivel eltörlik a Szászföldön életbe léptetett koncivilitást, és ismét csak a szászoknak lesz joguk földbirtokszerzésre és hivatalviselésre a szász területeken, valamint megtartják politikai súlyukat az országgyűlésen.²⁰

Céljaik elérése – a restauráció – érdekében az (1790 decemberében kezdődött) 1790/91-es országgyűlésre küldött képviselőiket arra utasították, hogy tegyenek meg mindent az unió megvalósulása ellen, védjék Erdély és az erdélyi kancellária különállását, követeljék az országgyűlés évenkénti összehívását és a korábbi gyakorlatnak megfelelő nemzetenként való szavazást.

15 A korszak szász küzdelmeire vö. összefoglalóan TEUTSCH, Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, 2. Hermannstadt, Verlag von W. Krafft, 1907, 269–328. ZIEGLAUER, Ferdinand: *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Joseph's und Leopolds II.* Wien, Wilhelm Braumüller, 1881, 14–65. SCHULLER, Fr[iedrich]: *Die Reaktion gegen die Josephinischen Reformen und die Regulation 1790–1805.* In: *Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert.* Hermannstadt, Verlag von W. Krafft, 1896, 1–26. GÜNDISCH i. m. 124–127. TRÓCSÁNYI Zsolt: *Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770).* In: MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története, Második kötet. 1606-tól 1830-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986³, 1101., 1109. és 1111. ARATÓ Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1840 I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960, 54.

16 TEUTSCH (1907) i. m. 279–280. ZIEGLAUER i. m. 35.

17 ZIEGLAUER i. m. 36. TRÓCSÁNYI i. m. 1101. ARATÓ (1960) i. m. 54.

18 GÜNDISCH i. m. 125. Az ezzel kapcsolatos későbbi, 1790/91-es vitára, amelynek eredménye az 1791. évi VI. törvénycikk lett vö. SCHULLER i. m. 10–12.

19 Erre a korszakra vö. TEUTSCH (1907) i. m. 329–376. GÜNDISCH i. m. 127–130. TRÓCSÁNYI i. m. 1112.

20 SÁRKÖZI i. m. 40.

El akarták érni, hogy a Szász Nemzet belső ügyeibe senki ne szóljon bele, és a rendek közötti vitás ügyekben ne a Gubernium és az országgyűlés, hanem az udvar döntsön.²¹

1790-ben ugyan helyreállt az *Universitas Saxonum* („*Restitution der sächsischen Nation*”²²) és újra elkezdte képviselni a szász érdekeket, a konci-
vilitási rendelet elveit azonban az 1790/91-es országgyűlés fenntartotta, bár a polgárjogra való igényt vagyoni, műveltségi előfeltételekhez, vagy céhbeli tagsághoz kötötte.²³ Ezen az országgyűlésen – a szász képviselők tiltakozása ellenére – eltörölték az ún. *Kuriatvotum* intézményét is,²⁴ így a jövőben már nem volt érvényesíthető a három nemzet egyikének vétőjoga, hanem a küldöttek szavazattöbbsége lett egyedül irányadó az országgyűlés döntéshozatali folyamataiban. A szász képviselők számarányuknál fogva jelentős kisebbségbe kerültek az országgyűlés magyar és székely tagságával szemben.²⁵

A szászok politikai vezető rétege ugyanakkor továbbra is ragaszkodott korábbi alkotmányos helyzetük fenntartásához és alapvető alkotmányos jogaikhoz (*Grundverfassung*), a Királyföldön fennálló tulajdonjogukhoz és kizárólagos polgárjogukhoz. Már az 1790/91-i országgyűlésre készült instrukciókat is történeti érvekkel akarták alátámasztani municipális jogaik sérthetetlenségét, az országgyűlés zárása után pedig – sikertelenségüket nem akarván elfogadni – a harcot az irodalom, tudomány és publicisztika területén folytatták, ami valószínűleg történeti irodalmi forradalmat idézett elő a szászoknál.²⁶ Helyzetük kon-

21 A szászok programjára vö. ZIEGLAUER i. m. 95–120. SCHULLER i. m. 8. TRÓCSÁNYI i. m. 1113–1115. SÁRKÖZI i. m. 40. és 46. ARATÓ (1960) i. m. 55. ARATÓ Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 28.

22 GÖLLNER, Carl: *Reaktion und Vormärz 1790–1847*. In: GÖLLNER, Carl (Hrsg.): *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*. Erster Band. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest, Kriterion, 1979, 271.

23 TEUTSCH (1907) i. m. 357–358. és 369. ARATÓ (1960) i. m. 55–56. ARATÓ (1983) i. m. 29.

24 A fogalomra vö. MYSS, Werner (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen – Lexikon*. Innsbruck, Kraft, 1993, 365. A kérdés körüli igen heves országgyűlési küzdelmekre vö. ZIEGLAUER i. m. 402–408. Továbbá Vö. MÜLLER, Georg: *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, NF 44, 1927/28, 358–360. TEUTSCH (1907) i. m. 237. és 369.

25 TEUTSCH (1907) i. m. 342., 372–373. GÜNDISCH i. m. 126–127.

26 [GRÄSER, Daniel]: *Der Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen, nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen*. Hermannstadt, Hochmeister, 1790. [TARTLER, Johann]: *Das Recht des Eigenthums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem ihr vor mehr als 600 Jahren von ungarischen Königen verliehenen Grund und Boden, in so weit selbiges, unbeschadet der oberherrschaftlichen Rechte des Landesfürsten, der Nation zusteht, aus diplomatischen*

zerválása érdekében, privilégiumaik igazolásául történeti intenzív kutatásokba kezdtek, történeti dokumentumokhoz nyúltak, röpiratokat szerkesztettek.²⁷ Ezek a dokumentumok mostani vizsgálódásunk szempontjából azért fontosak, mert Dósa nemzedéke is jórészt ezen munkák alapján állva, azt elfogadva, vagy éppen azt cáfolva közelített a szászok közjogi helyzetéhez.

Végeredményben megállapítható, hogy a 18. század végén átélt sokk azt vetítette előre, hogy a szászok elveszítik azt a státuszt, amit korábban a három államalkotó nemzet egyikeként élveztek a rendi államban. Rá kellett döbbsenniük, hogy középkori privilégiumaik hosszú távon már nem lesznek fenntarthatók, és meg kell barátkozniuk az etnikai kisebbség szerepével Erdélyen belül.²⁸ Tulajdonképpen magukra maradtak, hiszen a császári udvar törekvései az erdélyi alkotmány módosítására szintén ez irányba mutattak.²⁹

II. Ferenc uralkodása alatt, a szász történetírók által csendes éveknek („*stille Jahre*”)³⁰ nevezett időszakban a szászokat is érintő átalakulási folyamatok Erdély politikai életében bizonyos értelemben lelassultak, a józsefi reformok utáni restaurációval elért „*status quo*” mindenféle megváltozását a központi kormányzat a cenzúra és rendészeti intézkedések révén igyekezett megakadályozni. Ezt a célt szolgálták az ún. regulációk (*Regulativpunkte*), amelyek

Urkunden und Landesgesetzen erwiesen, und denen auf dem Landtag in Klausenburg versammelten Landesständen vorgelegt, von den Repräsentanten der Nation. Wien, bey Joh. Georg Mösle, 1791. [FRONIUS, Michael]: Über das ausschließende Bürgerrecht der Sachsen in Siebenbürgen auf ihrem Grund und Boden, Von dern Repräsentanten der Nation. Wien, bey Joh. Georg Edlen von Mösle, 1792. [HERRMANN, Georg Michael Gottlieb]: Die Grundverfassungen der Sachsen in Siebenbürgen und ihre Schicksale. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen ausser Deutschland. Offenbach bei Ulrich Weiß und Carl Ludwig Brede, 1792. EDER, Josephus Carolus: De initiis ivribusque primaevis Saxonvm Transsilvanorvm Commentatio. Viennae, Typis Ignatii Alberti, MDCCXCII. SEIVERT, Johann: Von den Vorrechten und Freiheiten der Sächsischen Nation in Siebenbürgen; nach Maaßgaben des (ihr vom König Andreas II. ertheilten Privilegiums) vom Jahr 1224. Siebenbürgische Quartalschrift, 1795, 4, 129–169.

27 Áttekintően lásd BÍRÓ, Annamária: Sächsische Volksschriften um 1790. *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, 2008/3, 1–14. BÍRÓ Annamária: 1790 körüli szász röpiratok. *Erdélyi Múzeum*, 2008, 70 (1–2), 64–76. ARATÓ (1983) i. m. 28–29.

28 GÜNDISCH i. m. 126.

29 A századforduló korára vö. TEUTSCH (1907) i. m. 376–424.

30 TEUTSCH, Fr[iedrich]: *Stille Jahre 1805–1830*. In: Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. Hermannstadt, Verlag von W. Krafft, 1896, 27–62. TEUTSCH (1907) i. m. 424. Részletelesen TEUTSCH, Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk, 3: Von der Zeit der Regulationen bis zur Einführung des Dualismus*. Hermannstadt, W. Krafft, 1910, 3–73.

részben visszaállították a szászok jozefinizmus előtti igazgatási struktúráját, de erős központosítási törekvéseknek és egy szigorúbban ellenőrzött, feszebb adminisztratív szemléletnek alárendelve.³¹

A 18–19. század fordulójának alkotmányjogi eseményei voltak tehát azok, amelyek egészen a század közepéig meghatározták a szászok privilégizált jogi helyzetének sorsát és a Dósa által leírtak eredőjüket ebből a korból nyerték.

Előzetesen megállapíthatjuk, hogy Dósa tulajdonképpen a szászok tradícionális jogi helyzete „restaurálhatatlansága” korának jogi viszonyait mutatta be az *Erdélyhoni jogtudomány* vonatkozó fejezeteiben.

Érdekes viszont, hogy a józsefi sokk után az erdélyi szász politikusokat és jogászokat leginkább foglalkoztató – ma így fogalmazzunk – alkotmányjogi vagy alkotmányos-politikai kérdések közül egyesekkel Dósa alaposabban foglalkozott munkájában, másokkal kapcsolatban feltűnően tartózkodón hallgatott.

2. Dósa és a szászok jogi helyzete

2.1. A szászok jogairól általában

Mielőtt ezen előtérbe állított, vagy éppenséggel nem proponált kérdésekről röviden szót ejtenénk, megemlítendő, hogy Dósa természetesen a szászokat az egyesült nemzetek egyikének tekintette, amely egyesülés – az *Approbatákra* támaszkodva (3 R. 1 cím 1. cikk)³² – szerinte 1630-ban jött létre, s amely egyesülést ő 1848-ig, bizonyos módosulásokkal fennállónak tekintett.³³

31 GÜNDISCH, 127. „Die Regulationen haben die vorhandenen Kräfte zum Teil vernichtet, zum Teil zur Untätigkeit verdammt, so daß daß neue Leben auß anderen Quellen seine Nahrung zog, und der unmittelbare Anftoß von außen kommen mußte.” Eine Folge der Regulationen und im Zusammenhang mit den allgemeinen Verhältnissen hielten die „Stillen Jahre“ ihren Einzug und das Leben schien erloschen.” Vö. TEUTSCH, F[riedrich]: Rede zur Eröffnung der 67. Hauptversammlung des Verein für siebenbürgische Landeskunde: Zerstörung und Aufbau in unserer Geschichte in den letzten 150 Jahre. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, NF 45, 1929/30, 347. TRÓCSÁNYI i. m. 1123.

32 „Ha valamelyik nemzetnek szabadságában, immunitásiban, privilegiumiban, a szokott és régen bevett rendtartásiban bántódása lenne, requirálván felőle a két nemzetséget, tartozzanak hitek és kötelességek szerént országgyűlésének előtte is defacto mindjárt megtalálni a fejedelmet és tanácsit, a panaszkodó nemzetségnek megbántódása felől; sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak ártalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszkodásokra.” MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 3. Budapest, Franklin-Társulat, 1900, 518–519.

33 DÓSA 1 i. m. 69.

Az *Erdélyhoni Jogtudomány* első kötete első részében a jogforrások bemutatása során a helyhatósági törvények között külön kiemeli az 1583-ban megerősített szász Statútumokat („a szász nemzet [...] saját törvénye”-ként aposztrofálva), amelyet a *Diploma Leopoldinum* is megerősített.³⁴ Különös figyelmet szentel utóbb említett jogforrásnak is,³⁵ felsorolva a szászokra vonatkozó, 1693. április 7-kén kelt pótlékdiploma (az ún. *nationalis accorda*) rendelkezéseit,³⁶ amelyek néhány olyan sérelmet orvosoltak, amelyek a szászok számára fontosnak mutatkoztak, és amelyeket az alapdiploma nem rendezett, de utóbb a másik két renddel sikerült ezen kérdésekben egyezséget kötni, és bizonyos kihatással voltak a későbbiekben a szászok egyes jogaira (a katonai állítás egyes részletekérdései, a hétbírák birtokai és vármegyék közötti kapcsolat egyes részletei, bírósági illetékességi kérdések hűtlenség, nagyobb hatalmaskodás és „örzeményi” ügyek esetén stb.).³⁷

A jogforrási részben a vármegyék, székely és szász székek helyhatósági törvényeit *Constitutiones* név alatt szintén a helyi jogforrások közé sorolja, és ezek hatályát a Hármaskönyvnek (III. 2. 5.) a *Diploma Leopoldinum* (3. pont) által is megerősített rendelkezésére vezeti vissza.³⁸

1848 előtti közjogi helyzetből kiindulva az első kötetben külön cikkben szól tehát a magyar és székely melletti harmadik egyesült nemzetről, a szászokról („A szász nemzetről”). A cikkben belül – követve az általa az előzőekben is alkalmazott módszert – a szász nemzetet is testületekre és egyénekre bontva tárgyalja.

Előbb a „szászszékekről, vidékekről és városokról” szólva, a szászok önkormányzati szintjei működésének legfontosabb elveit foglalja össze hat pontban, kiemelve a királybírák és a tanácsok, valamint az *universitas* közigazgatási és igazságszolgáltatási szerepét, a szászok országgyűlési követküldési jogát („[...] csak két követet [...]”), a szabad hivatalnokválasztás jogát, az önkormányzati jogok pillanatnyi „alkotmányellenes” korlátozottságát (amely kérdésre alább külön is kitérek majd), a szász közösség vármegyei területen bírt

34 DÓSA 1 i. m. 67.

35 DÓSA 1 i. m. 48–55.

36 Kiemeli, hogy az „tulajdonképpen három darabból áll, melyek között első maga a földiploma, második a catholica vallás jogigényeit szabályozó és harmadik a szászok sérelmeit orvosló, vagyis a nemzeti accordát megerősítő pótlékdiplomák, melyeknek tekintélyét azon, egyébiránt nagyfontosságú kötelesség elhanyagolását tanúsító körülmény sem csökkentheti, hogy azok a Leopoldinum diploma 1791 és 1838-ban történt megújításai s újabb kiadásai alkalmával mellőztettek.” DÓSA 1 i. m. 53.

37 DÓSA 1 i. m. 54–55.

38 DÓSA 1 i. m. 19.

birtokai problémáját, valamint a saját jogszabályok létét szász perlekedőkre vonatkozóan.³⁹

Majd a szászok egyéni jogait foglalja össze kilenc pontban, hangsúlyozva a szászok adományszerzési jogosultságát, igaz csak a Szászföldön kívül, közhivatal viselési jogukat, szinte teljes igazságszolgáltatási immunitásukat és meghallgatásuk nélküli elítélésük (szász Statútumokból eredő) kizárását, sóvételi jogaikat, postaszolgálati kötelezettségüket.⁴⁰

Bizonyos kritikai él érezhető Dósa soraiban, midőn a törvényhozó hatalomról szóló részben a helyhatósági jogszabályokat alkotó testületek között megemlíti a nemzeti gyűléseket, amelyeket a 16. században a székelyek is tartottak, de aztán ez a gyakorlat megszűnt. Viszont „[a] szász nemzet ma is tart ilyen gyűléseket, s azokon gyakorolja is ezen törvényhozó hatalmát, melytől a magyar és székely nemzetek sincsenek törvény által megfosztva. Ezen nemzeti gyűléseket elmulasztotta a törvényhozás szabályozni, s az által a magyar és székely nemzetekre nézve azoknak elavulását, a szász nemzetre nézve pedig elfajulását lehetségessítette.”⁴¹

Az első kötetben külön foglalkozik – a szászföldi dézsma kérdésével is,⁴² amelynek intézménye jelentős eltérést mutatott volt az Erdély magyar vármegyéiben szedhető dézsmától, s amelyet – mint láttuk – a még mindig fennálló „függő jogi helyzet” miatt látott elemzendőnek.⁴³

2.2. A szászok jogi küzdelmei és Dósa értékelése

Mint hangsúlyoztam, van néhány olyan – a szász nemzeti közösség alapvető jogait érintő – létfontosságúnak is tekinthető kérdéskör, amely érdemes arra, hogy azokkal kapcsolatban Dósa álláspontját részletesebben is megismerjük. Ezen problémakörök kiválasztása tűnhet némileg önkényesnek, de – mint azt a kérdések körül fellángoló küzdelmek mutatják – az bizonyos, hogy a korabeli szászok számára ezek kardinálisak, mindennapi életüket és önértékelésüket érintők voltak és ezért ezekkel Dósának is foglalkoznia kellett több-kevesebb elmélyüléssel.

39 Dósa 1 i. m. 102–104. Utóbbi pontban visszautal a szász bíróságok által figyelembe vendő jogforrásokra: „A CC. 3 R. 13 Cz. 4. cikkében határoztatott, »hogy a szásznemzet közt perlekedőknek minden tekintet és haladék nélkül, a continuus usus, municipale jus és privilegiumok szerint szolgáltassék ki az igazság«”. (CC = Compilatae constitutiones)

40 Dósa 1 i. m. 104–105.

41 Dósa 1 i. m. 136.

42 Dósa 1 i. m. 197–202.

43 Dósa 1 i. m. 203.

2.2.1. Az „alkotmányellenes” regulációk

Már néhány fenti utalásból is látható talán, hogy Dósa teljességre törekedve – igaz röviden – képet kívánt adni a szász önkormányzat működéséről és szászok egyéni jogairól.

Feltűnő azonban, hogy önkormányzati vonatkozásban – a szászok testületeiről értekezvén – mégsem ad(hat) teljes áttekintést, mivel kritikai vénája ebben megakadályozza. A szász öngazgatási szervezet elemzése során ugyanis Dósa az alábbi megjegyzést teszi:

„Ezen testületek gyakorolhatnák mindazon testületi jogokat, melyek a magyarföldi vármegyéket s vidékeket s illetőleg a székely székeket is illetik, a mennyiben az 1791: 13 cikk által biztosított a szász nemzet az iránt, hogy nemzeti gyűlése, székei, vidékei, városai, községei mind a hivatalnokok választására, mind közigazgatási, nemzetgazdászati (oconomica) és igazságszolgáltatási kormányzatára nézve törvényszerű és a Leop. dipl. szerinti állapotában meg fog tartatni. Ezen jogokkal azonban most nem él a szász nemzet, politikai élete 1795-, 1797-, és 1805-ben országgyűlésen kívül költ udvari rendeletek által levén szabályozva, melyek a közjogtanban azért nem tárgyalhatnak, mivel törvény erejével nem birnak. Mind azért, mivel nem költek országgyűlésen; mind azért, mivel, a mi még több, az ország törvényeivel ellenkezőket is tartalmazván, a szász nemzet által el sem fogadtathattak volna, a más két nemzet beléegyezése nélkül, a polgári alkotmány közegyetértesseli fentartását parancsoló egyesületi esküből (unionis juramentum) folyó kötelességnél fogva. Erdély polgári alkotmánya ugyanis a három egyesült nemzet hason szellemű nemzeti szabadságainak öszhangzása alapján nyugodván, az egyik politikai életének átalakításával az egész alkotmány fentarthalósága is nem csak nehezítve, hanem veszélyeztetve is van.”⁴⁴

Dósa gondolatainak megértéséhez tudnunk kell, hogy az általa említett években adta ki a központi kormányzat azokat a rendelkezéseket, (regulációk – *Regulativpunkte*), amelyekkel jelentős mértékben belenyúltak a szász igazgatás önállóságába,⁴⁵ annak ellenére, hogy az 1791. évi XIII. törvénycikk azt irányozta elő, hogy a szász nemzet régi jogi alkotmánya biztosítva lesz a jövőre nézve, és megmaradhat a leopoldi diplomának megfelelő állapotban.⁴⁶

44 DÓSA 1 i. m. 103–104.

45 Szövegük kinyomtatva: SCHULER VON LIBLOY, Friedrich: *Sammlung aller vom Jahre 1795 bis zum Jahr 1805 für die sächsische Nation in Siebenbürgen von allerhöchsten Orten erlassener Regulations-Vorschriften*. Hermannstadt, Verlag Steinhausen, 1861, 30–75.

46 „Ő felsége kegyes beleegyezésével a szász nemzet és annak egyeteme, valamint a szász

A mintegy évtizedre (1795–1805) elnyúló, több lépcsőben megvalósuló szabályozási folyamat⁴⁷ révén a kormányzat – szándékai szerint – bővítette a helyi igazgatási szintek, a közösségek hatáskörét és csökkentette ügyekben a korábban teljhatalmú városi magistratusok befolyását, valamint növelte a falusi közösségek befolyását a közelet szinte minden kérdésében. Az országgyűlési képviselők választását a kerületi gyűlések kezébe adta és lehetővé tette önálló, a vezető városok befolyásától mentes kerületi pénztárak létrehozását.⁴⁸ A rendelkezések feszebbé tették a közpénzek kezelésének szabályait és megkísérelték visszaszorítani a tisztviselői korrupciót.⁴⁹ Jelentős politikai küzdelmek után az említett reformok egy része nem vagy csak részben valósult meg, és az 1805-os regulációkkal tulajdonképpen a „status quo” állt vissza, de a bécsi udvari kancellári korábinál sokkal erősebb gyámkodása és ellenőrzése alatt,⁵⁰ amely tényben egyes értékelők – a pozitív vonások elismerése mellett – már a metternichi abszolutizmus szellemének előre vetülő árnyékát vélik felfedezni.⁵¹

Mégis a regulációk eredményeként megállapítható, hogy új alapokra fektették a gazdasági ügyvitelt, ami egyúttal a legmaradandóbb hatásnak tekintendő.⁵² A regulációk révén a közigazgatási ügyintézés valamennyire

székek és vidékek, szabad királyi városok és kiváltságolt városok közönségei és hatóságai is, úgy a törvénynél fogva őket megillető tisztválasztás, mint a polgári és gazdasági közigazgatás s igazságszolgáltatás tekintetében megmaradnak az ő törvényes és a Lipót-féle hitlevélnek megfelelő állapotukban.” *Magyar Törvénytár 1000–1895. 1540–1848. évi erdélyi törvények.* 515.

47 Részletesen ismerteti, jelentős kritikai éllel TEUTSCH (1907) i. m. 376–425. Emellett a jelentős részben rá támaszkodó újabb irodalomból vö. SCHULLER i. m. 16–19. GÖLLNER (Reaktion) i. m. 272–273. SÁRKÖZI i. m. 62–74.

48 GÖLLNER (Reaktion) i. m. 273.

49 SÁRKÖZI i. m. 62.

50 GÖLLNER (Reaktion) i. m. 273.

51 SÁRKÖZI i. m. 70. Az udvari Kancellária most már beleszólhatott még a falusi költségvetések összeállításába is, ispánt nevezhetett ki az Egyetem élére. Ugyanakkor a magistratusoknak a falvak feletti hatalma újra megszilárdult s a falusi bíróságok hatásköre megszűkölt. TEUTSCH (1907) i. m. 405–407. Még egyértelműbben fogalmaz Teutsch egy másik helyen: „Eine ganze Reihe polizeilicher Vorschriften, die als Fortschritt angesehen werden können, wie die Verbesserung der Verwaltung der öffentlichen Kassen, hat hie und da zum Urteil Anlaß gegeben, es sei die endgültige Regulation von 1805 ein Fortschritt gewesen. Es trifft in Einzelfällen zu, aber es übersieht die Hauptsache, abgesehen davon, daß man über die Ungesetzlichkeit der Verordnungen und die brutale Art ihrer Durhführung nicht hinüberkommt: daß sie die Nation in völlige Abhängigkeit von der Regierung brachte.” TEUTSCH (1929/30) i. m. 345.

52 TEUTSCH (1907) i. m. 405–407.

felgyorsult, visszaszorult a nepotizmus, a tisztviselők helyzetét egyértelműbb szabályokba öntötték, s a korábbi viszonyokhoz képest a városi és falusi köz-nép jobban beleszóllhatott a közügyekbe.⁵³

A regulációk keletkezéstörténete, történeti jelentősége és hatása a szász önkormányzat működésére rendkívül vitatott az irodalomban.⁵⁴ S nem csak a magyar és szász értékelők véleményei között találunk jelentős eltéréseket, hanem a kortárs (19. század első felében hangadó) szász elit tagjai között sem volt egyetértés ezzel kapcsolatban.

Egyes vélemények szerint a rendelkezések jelentős mértékben a szász rendi alkotmány korlátozását jelentették, amelyek a szász eliten belüli ellentétekből fakadó személyes bosszú által indított javaslatokra támaszkodtak, s a konkurens tisztviselők „üldözését” valósították meg a központi kormányzat segítségével. Az 1805-ben végleges formába öntött regulációk pedig hosszú időre megbénították a politikai életet.⁵⁵

Mások olyan szükséges intézkedéseknek tekintették a rendkívül terjedős szabályozásokat⁵⁶, amelyek azért születtek, hogy a szászok között a 18.

53 TEUTSCH (1907) i. m. 396–397. SÁRKÖZI i. m. 71–73.

54 Az eltérő véleményekről a következőkben adott rövid ízelítő mellett vö. SÁRKÖZI i. m. 71–72.

55 „[...] wie so viele meiner Landsleute, fechten die Regulativpunkte vom Jahr 1797 und 1805 an und machen es der sächsischen Nation zum Vorwurf, daß sie sich dieselben, da sie ohne gesetzliche Mitwirkung der Nation verfaßt worden seien, von der Regierung habe aufbringen lassen. Sie fügen diesem Vorwurf noch die Klage bei, daß eben dann diese Regulativpunkte die ursprüngliche Verfassung der Sachsen in Siebenbürgen wesentlich zum Nachtheil freier Volksentwicklung und allgemeiner Volkswohlfaht verändert worden sei. *Transsilvania – Beiblatt zum Siebenbürger Boten*, 1844, nr. 23. (1844.03.19.) 105. Ezt, a regulációkat az abszolutisztikus önkény manifesztumaként kritizáló felfogást követi a modernebb irodalomban a fennebb idézett Friedrich Teutsch mellet, apja Georg Daniel Teutsch is: „Die Verfassungs- und Verwaltungsformen (die „Regulativpunkte“), welche die siebenbürgische Hofkanzlei in Wien der sächsischen Nation gegen das Gesetz vor einem Menschenalter aufocroyirt hatte, wurden mit ihrem beengenden Zwang immer drückender empfunden[...]” TEUTSCH, G[eorg] D[aniel]: *Stephan Ludwig Roth*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 29, Leipzig, Duncker & Humblot, 1889, 343.

56 „Was nun also die Regulativpunkte anbelangt, so kann ich schon nach dem Vorausgeschickten der Ansicht durchaus nicht beistimmen, als wären dieselben entstanden und gegeben, um die ursprünglichen Freiheiten und Rechte des sächsischen Volkes zu beschränken; vielmehr mögen sie durch häufige Klagen über den Mißbrauch nicht genau bestimmter Freiheiten und Rechte von Seiten Einzelner hervorgerufen, und in dem Sinn und Geist verfaßt worden sein, daß dadurch jenen Freiheiten und Rechten eine zeitgemäßere Richtung und für das Volkwohl heilsamere Anwendung gegeben werde.“ B.: *Briefe aus und über Siebenbürgen XXV. Transsilvania – Beiblatt zum Siebenbürger Boten*, 1844, 23, (1844.03.19.), 106. Ezt az értékelést veszi át a jogtörténész Shuller von

század közepe óta elharapózott (idézve Jakab Eleket) „hivatali visszaéléseket megszüntesse, a nemzeti vagyonnak célszerűtlen kezelését s elpazarlását – a városok, az összes nép és a kormány ellenőrzése által – meggátolja, a nemzet adósságai örvényéből kimentse.”⁵⁷ Ezen vélemények szerint a regulációk megkísérelték megtörni a hivatalnoki elit teljhatalmát, és ki akarták szabadítani a falusi közösségeket a városi *magistratus* nyomasztó gyámkodása alól. Ugyanakkor a rendelkezések végrehajtása során gyakran előjöttek személyes ellenségeskedések, bosszúszándékok és sokszor fennálló jogi normákat is figyelmen kívül hagytak.⁵⁸

Dósa nem foglal állást, de nem is teheti, hiszen a regulációkat nem tekinti hatályos jogszabályoknak. Korábban idézett értékeléséből kitűnően nem azért feddi a szászokat, mert azok elfogadták a központi akaratot és így feladták régi szabadságaik egy részét, hanem azért, mert ezt a másik két nemzet beleegyezése nélkül, nem törvényhozási úton túrték el, nyugodtak bele abba.

Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a későbbi szász történészek felfogása szerint az 1810/11-es országgyűlésen a szász küldöttek kijelentették, hogy „die Nation sei mit dem Bestand der Regulativpunkte zufrieden und der Landtag inartikulierte nun deren Gültigkeit. Sie hatten damit formelle Gestzeskraft erhalten.”⁵⁹ („A nemzet belenyugodott a szabályozási pontok

Libloy is: „Die Regierung suchte durch eine Reihe von 1795–1805 erlassener – freilich auch vielfach widersprechender – Regulationsvorschriften jene mannichfachen Uebelständen abzuhefen und gab dadurch der »gesamten sächsischen Administration« eine veränderte und zwar so sehr gebesserte Grundlage, daß die Nation – mit deren Einvernehmen vorgegagngen war – diese Regulation auch formell auf dem Landtage 1810-11 [...] mit Freude und Dank angenommen sich erklärte.” SCHULER v. LIBLOY, Friedrich: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte I*, Hermannstadt, Closius, 1867, 273–274.

57 A pozitívabb megközelítéshez csatlakozik tehát 1871-es értékelésében Jakab is. JAKAB Elek: *A királyföldi viszonyok ismertetése 1*, Pest, Heckenast, 1871, 63–64. A puncta regulativa további magyar értékelésére vö. ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 1935, 320–321.

58 GÖLLNER (Reaktion) i. m. 273. Egy korabeli harmadik álláspont is körvonalazódott a szász publicisztikában: „Neben diesen beiden Meinungen macht sich eine dritte geltend, nämlich daß die Regulativpunkte obwohl nicht absolut vollkommen doch eine unsern Verhältnissen und unserer politischen Culturstufe im Ganzen entsprechende Gemeindeordnung seien.” N. N.: Stimmen über die Regulation. *Transsilvania – Beiblatt zum Siebenbürger Boten*, 1845 nr. 102. (1845.12.26.) 429. A vegyes megítélésre vö. N. N.: Ueber unsere Munizipalzustände. *Transsilvania – Beiblatt zum Siebenbürger Boten*, 1845, 6, (1845.01.21), 29–32.

59 TEUTSCH (1907) i. m. 407. Ezt elfogadja Sárközi is. Vö. SÁRKÖZI i. m. 70. Schuller meg is nevezi a törvénycikket: „Infolge diser Regulation, die der Landtag 1811 als 61. G.-A. inartikulierte [...]” SCHULLER i. m. 19.

létezésébe, és az országgyűlés inartikulálta azok érvényességét. Így azok formális jogerőre emelkedtek.”)⁶⁰

Ez az állítás talán gyenge lábakon áll, hiszen az országgyűlés jegyzőkönyvében nem találunk erre utalást,⁶¹ és mint látható Dósa is ezzel szögesen ellentétes álláspontot képviselt. Nem tartotta elemzendőnek a regulációk tartalmát, mert nem tartotta érvényeseknek azokat. A kérdés, hogy valóban megtörtént-e a becikkelyezés, ahogy azt az itt olvasható országgyűlési jegyzőkönyvi kivonat sugallja, vagy az – Dósa állítása szerint – elmaradt, egyelőre nyitott kérdésnek tekintendő.

2.2.2. A kizárólagos polgárjog kérdése

A Dósa által többször is előtérbe helyezett másik olyan kérdés, amely alapvetően érintette a szászok jogi helyzetét, a koncivilitás problémája volt,⁶²

60 Ugyanilyen értelemben: „Es war ein Zeichen gebrochener Kraft, als die Sachsen auf dem Landtag 1810/11 erklärten, die Nation sei mit den Regulativpunkten zufrieden und nun der Landtag sie als Gesetz inartikulierte.” TEUTSCH (1929/30) i. m. 346. Az országgyűlésről fontosabb kérdéseiről vö. TRÓCSÁNYI i. m. 1128–1129.

61 „Ennek alkalmatosságával a’ Nemes Szász Nemzet részéről az a’ jelentés tételgett, hogy a’ Deputatio által emlegetett Regulatioja a’ Szász nemzetnek már meg-esett, és a’ most itten lévő Követek mihelyt az általok már megtalált Közönségektől az azon Regulatio szerént való Personalis és Saláriális Státust kezekhez vehetik, leg-ottan a’ Nemes Státusok és Rendek eleibe fogják terjeszteni, hogy az-is inarticuláltassék. Továbbá: ugy nyilatkoztatja-ki magát a’ Nemes Szász Nemzet, hogy azon Regulátion meg-nyugszik ugyan annyiban, a’ mennyiben az a’ Szász Nemzet Diplomaticus Státusával egyeztethető, annyival is inkább, hogy ő Felsége a’ Tisztviselők fizetésének szükséges meg-nagyobbitását méltóztatott meg-igérni, mihelyt az arra kívántató fundus annyira nevedik, de annyiban a’ mennyiben ezen Regulatio által a’ Szász Nemzetnek régi Diplomaticus Státusa csonkulást szenvedett, a’ Szebeni, Segesvári, és Medgyesi Király-Birói Hivatalnak el-enyésztetésével, arra nézve a’ Nemes Rendektül, mint a’ kiknek akár-melyik Nemzet-is a’ maga Diplomaticus Státussában meg-tartani az Eggyesülésből következett köteleessége orvosoltatást kíván a’ fennálló Törvények szerint.” Vö. *Az Erdélyi Nagy Fejedelemség MDCCCIX^{dik} Esztendőről MDCCCekX^{dikre} által-nyújtatott és Sz. Jakab Havának 9^{dik} napjától fogva, Kolosvár várossában folytatva tartatott országos gyűlésének jegyző könyve*. Kolosváronn, Nyomtattatott a’ Réformátus Kollégyiom’ Betüivel Török István által 1881^{dik} Esztendőben, 44.

62 A koncivilitás elve szembe ment a szászok által képviselt azon nézettel, hogy a szász székekben és kerületekben nekik van kizárólagos polgárjoguk. Ez a kizárólagos polgárjog (das ausschließendes Bürgerrecht) nem volt más a szászok szemében mint jog arra, hogy a szászok „alle anderen Nationsverwandten, in und außer Siebenbürgen, welche nicht ächt- und rechter Deutscher Abkunft sind, von dem Bürgerrechte und Häuser-kauf” kizárhassanak, és a szászok egy „unvermischtes Volk” legyenek és maradhassanak. Vö.

amely szoros összefüggésben állt azzal a kérdéssel, hogy milyen joguk van a szászoknak a *fundus regiushoz*,⁶³ a Királyföldhöz, vagy Dósa megfogalmazása szerint „szászföldhöz.”

A kérdéskör megközelítéséhez tudnunk kell, hogy a 18. század közepén tartott országgyűléseken újólág megerősödtek azok a már a 17. században nagy vitákat kiváltó követelések az erdélyi magyar nemesség részéről, amelyek arra irányultak, hogy beköltözhesse a szász városokba és a nekik esetenként elzálogosított ingatlanokat tulajdonul megszerezzék.⁶⁴ A szászok egy ideig ellen tudtak állni ezen törekvéseknek, de nem tudták utóbb megakadályozni, hogy II. József 1781-ben az „összállam” érdekében, felszámolandó az összes helyi különjogokat, olyan rendeletet adjon ki, amely a szászok „Királyföldre” vonatkozó kizárólagos birtok- és polgárjogának a megszüntetését jelentette, kimondta a koncivilitás elvét, ami által a nem szász származású lakosság egyenjogúvá lett a kiváltságokat addig egyedül élvező szászokkal.⁶⁵ A rendelet a királyföldi románoknak jelentett legtöbbet, mert ez időtől kezdve sok föld került az ő tulajdonukba is.⁶⁶ Ennek nyomán a magyar nemesség is szeretett volna kiváltságai megőrzése mellett birtokokat szerezni a Királyföldön, vagy legalábbis a polgárjogot elnyerni. A szászok viszont vagy egyáltalán nem tartották lehetségesnek, hogy a Szászföldön mások is letelepedjenek⁶⁷ és a

[FRONIUS] i. m. 8. és 11. Teutsch az „das ausschließliche Eigentums- und Bürgerrecht” újbóli megerősítését, az ezzel ellentétes *Approbata*-rendelet eltörlését Sachs von Harteneck érdemének tudja be, mivel a szerinte az 1692-es *Accorda* az ő hatására kodifikálta ezt a kiváltságot a szászok számára. TEUTSCH (1907) i. m. 369.

- 63 Müller-Langenthal a „fundus regius” megjelölés egy tágabb értelmét is felveti (a szászok Királyföldje speciális és közkeletű elnevezése mellett), midőn általánosabb értelemben minden olyan területet ilyennek tekint, amely különleges rendelkezés folytán a királynak alárendelt volt, és amely terület államérdekből ki volt véve a „hűbéreseknak” (Lehensträger) való adományozás alól. MÜLLER-LANGENTHAL, Friedrich: Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nations-Universität” in Siebenbürgen und ihres Vermögens. *Südost-Forschungen*, 1938, 3 (1), 59.
- 64 TEUTSCH (1907) i. m. 113. és 162–164. Korábban az *Approbatá*kban már megteremtették ennek jogszabályi alapjait (lásd alább), de a rendelkezéseket a *Diploma Leopoldinum* hatálytalanította. Ez képezte alapját a szászok későbbi ellenállásának az udvar és magyar nemesség támadásaival szemben. [FRONIUS] i. m. 61–66. és 77–86. Hasonlóan [GRÄSER] i. m. 76–77.
- 65 GÖLLNER, Carl: *Der aufgeklärte Absolutismus 1740–1790*. In: GÖLLNER, Carl (Hrsg.): *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*. Erster Band. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest, Kriterion, 1979, 261. ZIEGLAUER i. m. 35.
- 66 ARATÓ (1960) i. m. 56.
- 67 Hermann szerint nem kaphat jogokat, aki „nicht ihre Geblüts und Herkommen sey”, és álláspontját középkori oklevelek citálásával támasztja alá, és a szász területek kizárólagos

szászokkal egyenlő jogokat bírjanak vagy a polgári egyenjogúságot csak úgy vélték megengedhetőnek, ha mindenki aláveti magát a szász szokásjognak.⁶⁸

Mint említettem az 1790/91-es országgyűléseken a szászok ragaszkodtak a koncivilitás eltörléséhez és a II. József rendeletei előtti helyzet visszaállításához.⁶⁹ A magyar és a székely rendek azonban nem engedtek, és ellenállásukon megtört a szászok szívós ragaszkodása privilégiumaik teljes restaurálására.⁷⁰

Dósa egyértelműen a 18. század végi törvényben kimondott megközelítésből indul ki: szerinte az erdélyi egyesült nemzetek tagjai „fekvőjük birtokolhatása tekintetében, nem voltak csupán saját nemzetük földére szorítva, egyik nemzet sem rekeszthetvén el az egyesült nemzetbelieket a földéni birtokolhatástól. A birtokolhatási jog ezen kölcsönössége a magyar és székely nemzet között soha sem volt kérdés alá hozva, és csupán a szász nemzet követeli, a más két nemzet tagjaira nézve, kizáró birtoklási jogot (jus exclusivae concivilitatis). Azonban a szász nemzet ezen követelése sem vala megállható.”⁷¹

tulajdonjogából vezeti le más nemzetek kizárását: „Mit diesem vollen Eigentums-Recht der Sachsen auf ihrem Grund und Boden war denn die Befugniß, andere Nationsverwandte von Besitzungen in ihren Städten auszuschliessen, unzertrennlich verbunden.” HERMANN i. m. 24–25. és 93. Szerinte a többi nemzetiség behatása a szászok földjére helyrehozhatatlan károkat okozna, mivel megfosztaná a szászok iparos népét sajátos alkotmányuktól, s olyan rabszolganéppé tenné őket, amely beolvadva más népek tarkaságába elveszítené nemzeti karakterét és kultúráját. HERMANN i. m. 229. Fronius arra utal röpiratában, hogy a jó fejedelmek alatt sem kérdőjelezték meg a szászok jogait: „[...] weder in Ansehung des Eigenthums von Grund und Boden, den sie [die Nation] Besaß, noch in Ansehung des privatierten Bürgerrecht angefochten wurde [...]” [FRONIUS] i. m. 40.

68 „[Die Adeligen] sich ihrer adelichen Prärogativen und Vorzüge in Rücksicht ihres dießfälligen Besitzes völlig begeben, und sich zu gleichen Grundsätzen der Gleichheit und andern engern Verhältnissen der übrigen Sächsischen Bürger bequemen müssen.” [FRONIUS] i. m. 99. Erre utal SÁRKÖZI i. m. 49. Fronius egyébként kifejti, hogy a koncivilitás senkinek nem lenne jó. Vö. [FRONIUS] i. m. 92–99.

69 „Da begegnen wir zunächst jenem Programmpunkte, der sich auf das Recht des Eigenthums der sächsischen Nation auf ihren von ungarischen Königen verliehenen Grund und Boden (Fundus regius = Königsboden) und die damit verbundene »Ausschließung der Concivilität der fremden Nationsverwandten« bezieht.” Az országgyűlési küldötteket utasították, hogy „in dieser Frage auf dem Landtage nicht die Initiative zu ergreifen, sondern abzuwarten, [...] während des Landtages sei dagegen durch Vermittlung des königlichen Commissärs die dringende Bitte an die Krone zu richten, das ausschließende Bürgerrecht wieder herzustellen und die Verordnung, betreffend die Einführung der Concivilität, ausdrücklich aufzuheben.” Vö. ZIEGLAUER i. m. 104–105.

70 ZIEGLAUER i. m. 595. ARATÓ (1983) i. m. 29.

71 DÓSA 2 i. m. 148–149.

Dósa értelmezése szerint az említett 1791. évi XIX. törvénycikkben „nemcsak megengedtetik akármely nemzetbelinek városi jószágok bármely czim alatti szerezhetése s birtokolhatása; hanem még az is rendeltetik, hogy a mely város a nemzetek tagjait ezen jogaik használatában akadályozná, minden külső’ jószágai, s ha azok nem volnának, kiváltsága elvesztésével s a kérdés alatti jószágnak a megsértett személy számára megvásárlásával is büntetessék.”⁷² Dósa tehát egyértelműen törvényellenesnek minősíti a szászok ellentétes törekvéseit, de megjegyzendő, hogy a szankciót megjelenítő rész nem található meg az említett törvénycikkben, nem rekonstruálható Dósa mire hivatkozhat.⁷³

Ellenvéleményét Dósa – a szászokhoz hasonlóan – szintén történeti-filológiai érvekkel is alátámasztja, amelyek részletes elemzésétől jelen keretek között el kell tekintenünk, de aminek lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy szerinte a 1224-es *Andreanum* azon – a szászok érvelésében fontos szerepet játszó – rendelkezése, amely megtiltotta az országnagyoknak, nemeseknek, hogy a szászok falvaiból vagy földterületéből maguknak a királytól valamit is igényeljenek, vagyis ott ingatlant szerezzenek,⁷⁴ pusztán azt jelenti, hogy azon

72 DÓSA 2 i. m. 149.

73 A törvénycikk szövege így szól: „[...] fennmarad annak lehetősége, hogy a polgári állású személyek és a polgári renden kívülálló hazafiak [...] nemességet nyerjenek, és hogy miután [...] nemesi fekvő jószágokat is szereztek és eképpen a vármegyékben és székely székekben lakhelyüket felütötték, más magasabb nemesi rendet megillető hivatalokba jussanak, a mint viszont az Appr. Const. III. r. 81. cz. 2. pontjának rendelkezésénél fogva a nemesek és a polgárok közt a polgárság kölcsönös jogát élvezhetik és ezt nekik minden polgári honossági taksa nélkül meg kell engedni.” A latin szöveg szerint: „inter cives mutuo concivilitatis jure gaudere possunt”. Vö. *Magyar Törvénytár 1000–1895. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. i. m. 518–519. A hivatkozott *Approbata* rendelkezés: „[...] annak okáért a régi végezések szerént is újabbán communi omnium voto concludáltatott, hogy akármely natióbéli, statusokbéli regnicoláknak szabados házak és örökségeknek vétele, adása, vévése, concambiálása, mind örökaron s mind zálogképen, vagy sellérül vagy megbérlés és alkuvás által az alkuvás szerént lehető akármely időre megengedessék semminemű szin és praetextus, fenyíték vagy egyéb alkalmatosságok által meg ne gátoltassék, a köztök resideálandó egyéb natiobéliek az ő ott való állapotoknak és örökségeknek mivoltok szerént, ők is a városoknak privilegiumival, szabadsággal és minden immunitásával egyaránt élhessenek és semmiben feljebb ne aggraváltassanak.” Uo. 153.

74 *Andreanum* (12) „*Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut nullus de iobagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia maiestate audeat postulare, si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate a nobis contradicant.*” DEÉR József: *A szászok jogállása*. In: DEÉR József: *Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930-1947. I. kötet*. BÁRÁNY Attila (szerk.): *Historia incognita 1. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005, 292.*

„már többé királyi adományzásnak helye nem lehet; a miből azonban, mint csupán a fejedelem adományozhatási jogát korlátozó biztosításból, semmiként sem következtethetni azt, hogy más nemzetbeliek vásár, magánosok közti ajándék, örökösödés, vagy végrendelet következtében falusi fekvő jószágot ne birtokolhatnának [...]”⁷⁵.

Ugyanezen irányba mutat Dósa másik filológizáló érve, amellyel vitatja az *Andreanum* egyik nehezen értelmezhető rendelkezésének⁷⁶ azon korabeli szász interpretációját, ami az idegenek telekvásárlás tilalmát jelentette volna.⁷⁷ Itt a neves göttingai történész August Ludwig Schlözer értelmezését is segítségül hívja.⁷⁸ S végül Dósa szerint „az osztóigazság igényli, hogy a szászföld ne legyen elzárva, birtokolhatási jog tekintetében, a más két nemzet tagjaitól.”⁷⁹ Zárójelben megjegyzendő, hogy Dósa a románokról nem szól, mint ahogy egyébként is kevés figyelmet szentel opusában ennek a nemzetiségnek.

75 DÓSA 2 i. m. 149.

76 *Andreanum* (2) „*nec etiam in comitatu Chybinienſi aliquis audeat comparare pecunia.*” A nehezen értelmezhető mondatot a magyar fordítások „És Szeben megyében ne merjen más valaki pénzt (adót) szedni” (Béli Gábor) vagy „Szeben megyében ne merjen senki pénzt beszedni” jelentés felé interpretálják. Vö. FAZAKAS Zoltán József – FEGYVERESI Zsolt – VERESS Emőd (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2021, 11. CZIRÁKI 2006, 29. A szász értelmezés azonban az, hogy a privilégium kizárta a tisztségek vásárlásának lehetőségét. Vö. WAGNER, Ernst: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 1. Köln-Wien, Böhlau, 1981². 16. MOLDT, Dirk: Unus sit populus et sub uno iudice [...], Bemerkungen zum „Goldenen Freibrief” der Siebenbürger Sachsen. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1999, 22 (2), 206. Ezt az álláspontot elfogadja Blazovich is. Vö. BLAZOVICH László: Az *Andreanum* és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In: TÓTH Károly (szerk.): *Molnár Imre Emlékkönyv*. Acta Juridica et Politica 65. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kara, 2004, 512.

77 EDER i. m. 107. és 184.

78 Dósa Schlözerre támaszkodva a rendelkezés értelmét abban látja, hogy „a szászföldön régi pénzeknek ujjalkali felcserélésével nyereszkesdni senkinek sem szabad.” DÓSA 2, 150. és 1, 43. SCHLÖZER, A. L.: *Kritische Sammlungen zur Geshichte der Deutschen in Siebenbürgen. Erstes Stück. Urkunden*. Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht, 1795, 577. Mintha ezen értelmezés felé hajlana G.D. Teutsch is, midőn így interpretál: „Auch soll sich niemand unterstehen, in der Hermannstädter Gau zu des neuen Geldes Wechsel zu erscheinen. TEUTSCH, G[eorg] D[aniel]: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. I. Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699. Hermannstadt, Verlag von Karfft, 1899³, 28.

79 DÓSA 2 i. m. 150.

2.2.3. A földterület tulajdonjoga

Az előző kérdéskört érintő – a különböző nemzetekhez tartozó történétírók közötti – örök vitatéma az, hogy tulajdonul bírhatták-e az *Andreanum* alapján a szászok az oklevélben nekik juttatott területet. Ahogy más keretek között már kifejtésre került,⁸⁰ II. András oklevelének kétértelmű megfogalmazása mind a „tulajdonjog” léte mellett, mind azzal szemben megenged megfontolásokat. Az arany szabadságlevél ugyanis – mint fentebb láttuk – egyrészt tiltotta a kívülállók, nem szászok földszerzését a szászok földjén, másrészt azonban az ezen tilalommal szembemenő esetleges királyi rendelkezések ellen tiltakozási jogot biztosított (Aranybulla 12), ami mégis csak a birtokok adományozási lehetőségének hallgatólagos fenntartását jelezheti.

A szászok mindenestre évszázadokon keresztül saját tulajdonuknak tekintették a nekik biztosított földterületet.

A 18. század közepén a magyar nemesség képviselői egyre többször hangoztatták azon véleményüket, hogy a szászok elődei állami földekre települtek be, és a szabad szász parasztok és a jobbágyok között csupán az a különbség, hogy míg a vármegyei földek a nemességhez, addig a „Királyföld” az államkincstárhoz tartozik. A szász parasztnak tehát az államkincstárnak kell megfizetniük mindazt, amit a nemesség a jobbágyoktól megkövetelt.⁸¹ Az elkövetkező évtizedekben a kincstaróság sok tekintetben úgy kezelte a szászokat, mintha azok valóban az államkincstár jobbágyai lennének.⁸² A szászok természetesen megkíséreltek ellenállni a követeléseknek és privilégiumaikra hivatkozva hangsúlyozták kizárólagos tulajdonjogukat a szász székekben és kerületekben.⁸³

A 18. század végén született röpiratok szellemiségére⁸⁴ támaszkodó régebbi

80 P. SZABÓ Béla: *Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfélszázados történetére.* In: MEZEY Barna (szerk.): *Az Aranybulla a jogtörténetben.* Budapest, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law, 2022, 205–206.

81 GÖLLNER (Der aufgeklärte) i. m. 257.

82 TEUTSCH (1907) i. m. 144–145. GÖLLNER (Der aufgeklärte) i. m. 259. 1769-ben az államkincstár azzal követeléssel állt elő, hogy a szász városok mutassák be elszámolásukat a kincstárnak. A szász ellenes törekvésekre vö. még MÜLLER-LANGENTHAL i. m. 62.

83 „Der Fundus regius ist ein den Sachsen sub conditionibus in Andreano contentis völlig überlassenes Eigenthum, der königliche Fiscus hat in demselben kein jus territoriale, und die Sachsen erkennen kein anderes dominium in suo fundo, als das dominium Imperantis et sacrae coronae naturale, dem alle anderen Stände und Classen des Landes unterworfen sind.” [TARTLER] i. m. 112–113. Vö. ZIEGLAUER i. m. 104.

84 Hermann például így fogalmaz: „Ihr Gebiet wurde unter dem Titel: Comitatus vel Provincia Cibiniensis, nach seinen Grenzen ausgezeichnet, und ihnen eigentümlich verliehen”. Utóbb dominiumról beszél, a szász Statumokra és fejedelemségi jogszabályokra

és újabb szász történetírók „ausschießliches Eigentumsrecht”-ként,⁸⁵ vagy „volles, echtes, unbeschränktes Eigentum”-ként tekintettek a Királyföldre.⁸⁶ Újabban a magyar történetírás is az egész Szászföldet a szászok közös tulajdonának tekinti.⁸⁷ Ennek az álláspontnak voltak a magyar jogtörténészek között is előzményei, hiszen Wenzel Gusztáv jóval megengedőbbnek látszott a szászok igényeivel szemben, mint a korának egyes magyar történészei.⁸⁸

Dósa megnyilatkozásai ugyanis inkább a 19. század azon magyar történészeinek álláspontjához⁸⁹ tekinthetők ebben a vonatkozásban közelállónak,

hivatkozik, majd az első Habsburg uralkodókban is jogaik elismerőit látja. HERMANN i. m. 12, 26, 178. Megkísérli megerőtleníteni azokat a forráshelyeket, amelyek a szászok földjét kincstári földekként (peculium fisci) jelölik. HERMANN i. m. 215–222. Gräser következetesen feudumnak, szolgáltatások fejében „jure feudali” a szászoknak adottnak tekinti földjüket, és ezért az nem „purum Bonum Camerale”. Kijelenti, hogy „[e]ben daher, und weil der Fundus Saxonicus feudalis naturae war, so ist auch das Jus Patronatus denen Sachsen eben so, wie denen Nobilibus in ihren Bonis von denen Statibus artikulärer zuerkannt worden.” [GRÄSER] i. m. 29. és 33–35.

85 SCHULER VON LIBLOY (1867) i. m. 428.

86 TEUTSCH (1899) i. m. 33. KESSLER, Wolfgang: Universitas Saxonum. Személyi szövetség – csoport autonómia – népcsoport. *Korunk*, 1991, (10), 1263.

87 Vö. MAKKAI László: *Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526)*. In: MAKKAI László - MÓCSY András (szerk.): *Erdély története*. Első kötet. A kezdetektől 1606-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 298. VOGEL Sándor: *A szász autonómia Erdélyben. Provincia*, 2002, (2), 11.

88 Wenzel magánjogi összefoglaló művének vonatkozó megállapításai jól tükrözik a kérdésben való állásfoglalás nehézségeit. Wenzel ugyanis előbb tartózkodóan nyilatkozik, midőn ezt írja: „Erdélyben következő különös jogi természetű fekvő javakra találunk: [...] 2) A szász birtok, mely a szászoknak földén privilégiumaiknak alapján alakult, és a nemzet statutumai által nyert határozott és részletes rendezést.” De azt is írja, hogy „[k]irályi jognak a magyar és erdélyi magánjogban az ország szent koronája azon hatóságát (Jurisdictio Sacrae Regni Coronae) nevezzük, melynél fogva a fennálló összes földbirtokot képviseli, közvetlenül pedig minden magánbirtok alapjául szolgál. Ezen értelemben [...] azon privilégiumok is, melyeknek alapján [...] az erdélyi szászok földén a birtokviszonyok alakultak, a királyi jognak csak kifolyása.” Majd könyve végén egyértelműnek tűnő állásfoglalást tesz: „A szász birtok Erdélyben. A szászok privilégiumainak folytán területök tulajdona a nemzetet illeti, úgy ahogy az egyéni tulajdon itt is, valamint a sz. k. városokban csupán a területnek kifolyása, hogy az egyes birtokosok csak származékos tulajdont bírnak. Ezt a nemzeti statutumok szabályozták.” WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Buda, 1843, 377. és 507.

89 Diódváralyay érvei szerint a szászok nem bírhatták tulajdonul a nekik átengedett földet, mert akkor nem kellett volna külön rendelkezni az erdők és vizek szabad használatáról, illetve a sótörés lehetőségéről. Vagyis a szászok nem bírtak a föld tulajdonjogából fakadó regálékkal. A szászok földhasználati jogát a római jogi emphyteusishoz hasonlítja. DIÓDVÁRALYAI Gy.: *Az erdélyi szászok köz és magánjoga*. Kolozsvár, Gámán J., 1876, 23-

amely inkább a szászok széleskörű földhasználati jogából indult ki: a szászok a földet nem tulajdonba kapták, hanem használatba, a hasznát élvezhették, de a tulajdonjog a királyé maradt (*bonum coronae*).

A nem nemesi javakról és a fejedelmi adományozási jogról szólva Dósa elismeri ugyan, hogy „a szász földet a nemzet fejedelmi adomány útján szerezte s nyerte meg azt is, hogy annak kebelében többé fejedelmi adományozásnak helye ne lehessen, mint láthatni II. Andrásnak a nemes szász nemzet birtokjoga s nemzeti szabadságai biztosítására adott kiváltságleveléből”, de szóhasználatából az következik, hogy nem tesz egyenlőségjelet az adományozás adott Királyföldre vonatkozó lehetőségének kizárása és a Királyföldön fennálló kizárólagos tulajdonjog közé.⁹⁰

2.2.4. A Márton-napi adó

A szászok kizárólagos tulajdonjogának inkább a tagadása tűnik ki a Dósa által az első kötetben érintett, a szászok által fizetendő, szintén az *Andreanumra* visszavezetett, de utána jelentős jellegváltozáson átesett „census sancti Martini”-hez kapcsolódó fejtegetésből is: végső formájában ugyanis szerin-

26. és 31-34. Orbán Balázs is így ír a Székelyföld leírásában: „A szászok által megszállott terület az Árpád házból való királyok alatt hűbér volt, azaz a települők annak csak hasznát élvezték; de a tulajdonosi jog kizárólag a koronáé volt, innen a Bonum coronae és a Királyföld elnevezés.” A fejedelmek alatt „a szász mint jövevény és földjének haszonbérlelője, Szent-Márton adót, tizedet fizetett, ingyen szállást adott stb. A Szászföld mindig peculium fiscinek nevezetett, s a fiscus hosszas még most is függőben levő pert kezdett több címen a Királyföld tulajdonjoga iránt.” ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása*. VI. Pest, Ráth Mór, 1868, 16. A legradikálisabban Jakab megy szembe a szászok vonatkozó igényeivel, midőn így ír: „A szászok mint vendégek jöttek be, a király meghatározott szolgálatok mellett adott nekik földet, hogy arról bért – Terragium vagyis évi adót – Census – fizessenek és katonát adjanak; lakói – incolae – nem absolut jogú birtokosai földjüknek, földesur a király, a ki a maga és korona jogát nekik soha át nem adta, nem is adhatta, mert nem adományozható természetű a föld, nem olyan az ő állapotjuk s birtokuk, mint a magyar nemesé, [...] mert nekik a fejedelem, a király először uralkodójuk, másodsor földesuruk, s mint ilyen magát a fiskus által képviselteti, innen a »fiskus Peculiuma« kifejezés; ebből folyólag a Királyföldön a tulajdonossági jog egyedül a királyé, az ott lakóknak csak lakosi – incolatus – örök birtokhasználati – emphyteuticus, usufructarius – joga van, ezért fizettetett a koronának a földhöz való tulajdonjoga elismeréséül a census, a dézma, ezért használták a királyok és fejedelmek szabadon a királyföldi erdőket, legelőket, tavakat stb.” Vö. JAKAB Elek: *A királyföldi viszonyok ismeretése* 2. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1876, 340. Az emphyteuticus jelleget a szászok következetesen tagadták. Vö. [GRÄSER] i. m. 38.

90 DÓSA 2 i. m. 236, 261.

te ez a kötelezettség „a közadón kívül s attól megkülönböztetve kezdett a fiscus által igénybe vétetni s felszedetni is fiscalis olyan jövedelem gyanánt, mely a fejedelmet a szászföld iránti tulajdonosi jogánál fogva, mint földbér (*census*) illeti.”⁹¹

Dósa itt tulajdonképpen elfogadja a 18. század második felében a Habsburg adminisztráció által képviselt álláspontot, amely szerint az idők folyamán a szászok fizetési kötelezettségei között hol nevesített,⁹² hol nem nevével nevezett adót azért kellett a szászoknak fizetniük, mert a szász nemzetet a kormány „kamarai tulajdonnak”⁹³ vélte.

Természetesen az ún. Martinszins lerovási kötelezettségének a jogalapja tekintetében is jelentős eltérések voltak a múltban és léteznek az újabb irodalomban is. A szász történetírók a Márton-napi adót (amit eredetileg az udvari kamarának fizettek egy összegben – „ad lucrum vero nostrae camerae” – pénzváltási haszon fejében⁹⁴) a középkor folyamán a szászok által fizeten-

91 DÓSA 1 i. m. 218.

92 A szászok által különböző címen fizetett adónemek („szokásos” *contributio – census*) megkülönböztethetőségét bizonyítják Oborni 16. századra vonatkozó kutatásai. Vö. OBORNI Teréz: Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén. *Történelmi Szemle*, 2005, 47 (3–4), 341.

93 „Kammerbesitz” Vö. *Die Siebenbürger Sachsen – Lexikon* i. m. 323. A Martinszins megfizetését I. Lipót 1705-ben elengedte a szászoknak, azt azonban 1721-től az Udvari Kamara ismét követelni kezdte, de a szászok jó ideig ellen tudtak állni a követelésnek, és természetesen továbbra is jelentős adókat fizettek. II. József 1782. december 24-én elrendelte, hogy a szászok a szokásos adóik mellett, nemcsak az *Andreanum* szerinti Martinszins-t fizessék meg a jövőben évente, hanem az is, hogy az 1705 óta elmaradt hátralékot, 387.000 forintot azonnal fizessék meg. Nehezen sikerült elérni, hogy a fizetési kötelezettséget 77 évre osszák el, amivel el lehetett kerülni a szászok teljes gazdasági összeomlását. Az udvar ezen követelését is arra alapozta, hogy a szászok a fiscus tulajdonán élnek. Vö. TEUTSCH (1907) i. m. 284. GÖLLNER (Der aufgeklärte) i. m. 262.

94 Hóman a kezdeti időben egy összegben lerovandó pénzváltási váltságnak tekinti az *Andreanum*ra visszavezetett szász fizetési kötelezettséget, ami idővel összeolvadt a *census*szal, amit Szent Mártonkor fizettek. Így a „lucrum camerae” egyenes adóvá alakult át. Vö. HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, MTA, 1916, 445. Ez a megközelítés közel áll a Dósa által képviselt állásponthez a *census* Martini történetével kapcsolatban, igaz a fentebb idézettek szerint tovább is lépett ezen: „2. András király 1224-dik évben kelt privilégiuma ezen szavainál fogva »ad lucrum vero nostrae camerae quingentas marcas argenti dare teneantur annuatim,« fizetett a szászföldi lakosság a fejedelmi kincstárba 500 márka ezüstöt évenként, mely adó, felszedetése idejéről, »census Martini« nevet kapott [...] Ennyiből állott három századon keresztül a szászföld adója, mely a 16-ik század folytában subsidium neve alatti fizetésekkel tetemesen öregbítettetni kezdvén, előbb azokkal közadóvá alakult, későbbben pedig a közadón kívül s attól megkülönböztetve [...]” stb. DÓSA 1 i. m. 218.

dő egyedüli rendes adónak tekintették.⁹⁵ Álláspontjuk szerint ez a fizetési kötelezettség a 14–15. század folyamán beleolvadt a királynak fizetendő *census*ba, amit azonban mindvégig királyi/állami rendes és egyenes adóként jelöltek meg és tagadták, hogy azt a szászok bármikor is földbérként lettek volna kötelesek nyújtani.⁹⁶

Ezzel szemben a magyar elemzők jelentősebb része a kötelezettséget kezdetektől a szászok földbérének (*terragium, census*) tekinti, amelyet a szászok a királynak, mint földesuruknak kellett, hogy fizessenek a később megjelenő rendkívüli adók mellett.⁹⁷ Igaz vannak olyan álláspontok is, amelyek

95 [TEUTSCH, Friedrich]: Zur Steuergeschichte der Hermannstädter Provinz im 15. Jahrhundert. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1883, 5 (3), 29–30. Schuler von Libloy arról ír, hogy ez a kedvezményes fizetési kötelezettség csak a későbbi hétszéki szászokra vonatkozott, a többi szászok hasonló jellegű kötelezettségei inkább *terragium* jelleggel bírtak, egészen 1464-ig. SCHULER VON LIBLOY (1867) i. m. 266–277. A régebbi apológiákra vö. [TARTLER] i. m. 35–58. részletes történelmi elemzéssel, valamint [GRÄSER] i. m. 38–40.

96 „Die im Privilegio Andreano bedungene 500 Mark sind, nicht titulo Terragii, sondern als eine ordentliche Kontribution von den Sachsen abgeliefert worden.” Vö. [TARTLER] i. m. 112. „[...] es war eine Reichssteuer, die freie Unterthanen dem Könige nicht als ihrem Grundherrn, sondern als ihrem Landesfürsten entrichteten. [...] Die Bestimmung, daß die Reichssteuer »zum Nutzen der königlichen Kammer« entrichtet werde, bezeichnet nicht die Unfreiheit der Ansiedler. Es war nicht ein Grundzins, den sie als Kammer-Bauern oder Erbzinsleute zahlten, sondern ein Kammergewinn, zu dessen Entrichtung auch der Adel verpflichtet war, bis ihn Ludwig I. im 14. Jahrhundert davon befreite.” Vö. GUNESCH, Gustav: *Die Zeit Andreas II. Ein kleiner Beitrag zu einem Handbuch der siebenbürgischen Geschichte in Charakterbildern*. In: Programm des evangelischen Obergymnasium A. B. und der damit verbundenen Lehranstalten zu Bistritz. Zum Schlusse des Schuljahres 1872/73. Bistritz, Filtsch's Erben, 1873, 27–28.

97 Többek között: „[...] az egész nép fizette a nekik adományozott föld fejében az uralkodó által megállapított évi bért (*terragium*).” Vö. DEÉR József: Állam és nemzetiség a régi Magyarországon. *Hitel*, 1943, 8 (3), 141. „A bevándorló szászok királyi földre telepedtek, földesuruk a király volt, akinek, miként a magyarországi szabad királyi városok is tették, földbér fejében évi *census*t fizették. Ezt a *census*t rendszerint Szent Márton napján rótták le, ezért Márton-napi adónak (*census Sancti Martini*) is nevezték.” Vö. EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest, Budapest-Intézet, 1946, 463. Hasonló értelemben EMBER Győző: A magyar királyi kamara pénzügyi bevételei és kiadásai 1555–1562. *Századok*, 1982, 106 (3), 507. Többek mellett ezen álláspontot képviselték és képviselik továbbá: JAKAB (1876) i. m. 340. TIMON Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére Budapest, 1903, 242. Oborni, igaz a 16. század vonatkozásában a „[...] királyi földért fizetett Szent Márton napi *census*”-t említi. Vö. OBORNI Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. (Fons Könyvek 1.) Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002, 102.

az egyébként fizetendő földadó és a Márton-napi adó közé nem tesznek egyenlőségjelet.⁹⁸

Dósa, mint láttuk, egyértelműen fogalmaz, igaz nem a kezdetektől, hanem hosszabb fejlődés eredményeként tekinti a „Census sancti Martini”-t földadónak.

2.3. A Dósa által nem, illetve nem részletekbe menően érintett kérdések

Természetesen jelen keretek között nem térhetünk ki minden részletre, Dósa szászok jogaival kapcsolatos valamennyi megnyilatkozására.

Mindenesetre feltűnő, hogy van néhány olyan fontos, a szászok jogi viszonyait érintő problémakör, amelyről Dósa nem, vagy csak nagyon tartózkodón nyilatkozik munkájában: ilyen a szászok unióhoz való viszonyulása, a nyelvkérdés, illetve az ún. *Kuriatvotum* kérdése. Az elsővel kapcsolatban semmit nem találni Dósa opusában, a nyelvkérdés a hivatali nyelvhasználattal kapcsolatos jogszabályismertetésként kerül elő, míg az utolsó kérdésben Dósa csak a személyenkénti szavazás lehetőségét látszik ismerni.

Megjegyzendő, hogy mindhárom kérdés heves küzdelmek tárgya volt a 18. század végi „restaurációs” országgyűléseken és megoldatlanságuk, illetve a kialakult helyzettel való elégedetlenség évtizedekre elnehezítette Erdély nemzetiségeinek viszonyát.

Ami az unió eszméjét illeti, azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a szászok II. József ebbe az irányba tett lépései óta kifejezetten ellene voltak a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség egyesülésének, uniójának. Ezt igazolják a restaurációs folyamatok során az országgyűlési utasításokban megfogalmazottak.⁹⁹

Dósa megélte ugyan az 1848-as uniós törvények körüli politikai küzdelmeket, de művének megírása idején a kérdésnek – a politikai viszonyok miatt – nem lehetett aktualitása. Talán ezért nem is foglalkozott mélyebben a kérdéssel.

A nyelvkérdés II. József nyelvrendeletének visszavonásával került előtérbe az uralkodását követő erdélyi országgyűlési küzdelmekben.¹⁰⁰ Az 1791. évi

98 MAKKAI i. m. 300. nem foglal állást abban, hogy az *Andreanum* után ez lett volna a szászok egyetlen adókötelezettsége, de sejteti, hogy a szászoknak más – föld után fizetendő – adói is voltak. Hasonlóan közelíti a kérdést KRISTÓ Gyula: *A korai feudalizmus (1116–1241)*. In: PACH Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 1/2*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984, 1246. Blazovich egyértelműen abból indul ki, hogy a Márton napi adó mellett a szászok terragiumot is fizettek. Vö. BLAZOVICH i. m. 515.

99 SCHULLER i. m. 10–12.

100 SÁRKÖZI i. m. 44–45. TEUTSCH (1907) i. m. 355–357.

XXXI. törvénycikk elfogadásával a magyar nyelv használata lett általánossá a vármegyei nemesség és a székelység körében, míg a latin nyelvet kellett használni az udvari kamara, a gubernium és a főhadparancsnokság irányában. Bár a törvény erről nem rendelkezik, a szászok között a német nyelv használata maradt érvényben.¹⁰¹ A szászok a reformkorban kísérleteket tettek arra, hogy a latin helyett a német fogadtassék el, a törvényeket német nyelven is fogalmazzák meg, és a központi hivatalokat kötelezzék arra, hogy a szászokkal németül levelezzenek, valamint kötelezzék a törvényhatóságokat német nyelvű levelek elfogadására.¹⁰²

Dósa a nyelvkérdéssel kapcsolatban kifejti, hogy „a nyelv csak az újabb időkben kezdett a törvényhozás figyelmére mélttatni s törvénytárunkba csupán két törvénycikkre található, melyek azt szabályozni megkísérették.” Az első jogszabály, az 1791. évi XXXI. törvénycikk kapcsán így ír: „Jellemzőleg feltűnő, hogy ezen törvénycikkben nem tétetett a szász nemzetről említés, mely ezen elhallgattatásnál fogva megmaradót azon szokás birtokában, mely szerint kebelbeli minden ügyeit, a felséges udvarral s főhadvezérséggeli levelezéseit német nyelven folytatta, a főkormányzékkel latin nyelven, a magyar s székelyföldi törvényhatóságokkal pedig hol latin s hol magyar nyelven levelezett.”¹⁰³ A másik reformkori jogszabály, az 1846/47. évi I. törvénycikk kapcsán pedig azt emeli ki a szászok vonatkozásában, hogy az uralkodó gondoskodni fog a magyar nyelvű törvények németre fordításáról a szászok belső használatára,¹⁰⁴ a szász törvényhatóságok és bíróságok a német nyelvet használhatják¹⁰⁵ és a szászok a külső levelezésükben továbbra is az eddigi szokások szerint járhatnak el.¹⁰⁶

101 SÁRKÖZI i. m. 45–46. SCHULLER i. m. 13. Hogy ez mennyire vezethető vissza az uralkodó döntésére az kérdéses lehet. Mindenesetre az említett szerzők által az irodalomban kifejtett álláspont „jogforrási” megerősítése nem fellelhető. Abból indulhatunk ki, hogy mivel a törvénycikk nem szól a német nyelvről, ez hallgatólagosan a korábbi állapot fenntartásának elfogadását jelenthette.

102 ARATÓ (1960) i. m. 163–164.

103 Dósa 1 i. m. 108. Ez a megközelítés, ma is elfogadott, mint fentebb láthattuk.

104 „A törvények ezentúl magyarul szerkesztetnek, egyébiránt ő felsége gondoskodni méltóztatik, hogy azoknak a szász törvényhatóságok nemzeti nyelvökre közhatósági felügyelet alatt eszközlendő fordítása azon törvényhatóságok kebelbeli használatára, az országgyűlési törvénycikkekkel együtt a királyi főkormány utján, annak idejében átküldessék.” Dósa 1 i. m. 108–109.

105 „Minden törvényhatóság, valamint minden törvényszék és polgári közhatóság mind tárgyalásaiban, mind tudósításaiban és jegyzőkönyvei szerkesztésében és kiadványaiban, a magyar és székelynemzet kebelében magyar, a szásnemzet kebelében pedig német nyelvet alkalmazandó.” Dósa 1 i. m. 109.

106 „A szásnemzet a többi törvényhatóságokali levelezéseiben továbbra is az 1791-ik évi

Végül az ún. *Kuriatvotum* intézményével kapcsolatosan abból indulhatunk ki, hogy a szászok nagy veszteségként élték meg, hogy az 1790-es országgyűlésen megfogalmazott proposícióik ellenére, amelyben követelték, hogy a törvényhozásban a régi rendet fenntartva maradjon meg a három „nemzet” egyenlősége,¹⁰⁷ s hogy a szavazás az eddigi szokásnak megfelelően „nemzetek” szerint történjék,¹⁰⁸ az 1791. évi XI. törvénycikk megreformálta az országgyűlés működési rendjét,¹⁰⁹ és elvetette a szászok kívánalmait.¹¹⁰

31-dik törvénycikk alkotása olta gyakorlott szokásban hagyatik.” Vö. Dósa 1 i. m. 109.
107 Az 1790-es évek országgyűlési csatározásaiban képviselt szász álláspontot Zieglauer így foglalta össze: „Man möge es als zweifellos ansehen, daß in Landesangelegenheiten jede Nation eine Stimme führe und die Abstimmung stets nach nationalen Curien und nie nach Köpfen vorzunehmen sei. Sollte sich der Fall ereignen, daß die drei Nationen über einen Verhandlungsgegenstand ihre Einigung nicht zu erzielen vermögen, so dürfe in keinem Falle die Majorisirung einer Curie, d. h. einer Nation durch die beiden andern stattfinden. Sind die Voten der Nationen nicht übereinstimmend, so könne kein giltiger Landtagsbeschuß zu Stande kommen, sondern die Entscheidung müsse im Angesichte eines solchen Zwiespaltes der Krone zufallen.” Vö. ZIEGLAUER i. m. 102.

108 SÁRKÖZI i. m. 48. TEUTSCH (1907) i. m. 347.

109 „[...] a melyeket, valamint a törvénytél fogva az országgyűlésre utalt más tárgyakat különben II. Ulászló 2-ik decretumának 25-ik cikkelye s az ettől fogva századokon át divó gyakorlat értelmében, az egyesek szavazataiból kikerülő szótöbbséggel döntenek el, a mely szavazatokat az ítélőmesterek szoktak beszédni: de a karoknak és rendeknek a felséges udvar elébe terjesztendő jelentéséhez az ellenkező nézetten levő pártnak a véleménye hozzá csatolandó. Minthogy pedig a három nemzetbeli karokat és rendeket az egység szoros köteléke fűzi össze, az egység az országgyűlési ügyek tárgyalására nézve határozottan megkivánja a következőket:

1. hogy az alkotmányt és a kormányformát mindnyájan sértetlenül tiszteletben tartásák;
2. hogy egyik nemzet a másikat az ő jogaikban, kiváltságaiban és jóváhagyott külön törvényeiben vallásra és személyre való tekintet nélkül megtartsa, sőt, hogy mindenki bármely egyes egyénnek az elnyomását is meggátolja.” Vö. *Magyar Törvénytár 1000–1895. 1540–1848. évi erdélyi törvények.* 49–51. A törvény körüli küzdelmekre Vö. TEUTSCH (1907) i. m. 344–349. SCHULLER i. m. 13–14.

110 A törvény elfogadása ellenére a szászok egészen 1792 végéig megpróbálták elérni az uralkodónál, hogy a régi szavazási rend fennmaradjon, de elérni csak annyit tudtak, hogy biztosították számukra a hátrányos országgyűlési határozatok esetében a nemzeti pecsét megtagadásának a jogát, ami azonban csak kevésbé emlékeztetett régi lehetőségeikre: „Für den schmerzlichen Verlust des Curiatvotums bot es nur einen schwachen Trost und hinfälligen Ersatz, daß den Sachsen die Möglichkeit gegeben schien, sich in Zukunft durch Verweigerung des National-Siegels gegen die Vergewaltigung der Nation durch die erdrückende magyarische Mehrheit des Landtages zu schützen und zu sichern. Nach dem Falle des Curiatvotums glich das Recht der Siegelverweigerung doch nur einer Form, aus der die Seele gewichen war [...]” Vö. ZIEGLAUER i. m. 595–596.

Dósa az országgyűlési szavazás módja kapcsán a hatályos gyakorlat igazolása érdekében bizonyos jogtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozik a kérdéssel összefüggésben, midőn azt írja: „A szózatoltatás következő renddel történik: előbb a királyi hivatalosok, a kik közé számláltatnak a királyi tábla, a főtisztek, azután a vármegyék, székely székek, magyarvidékek, szászszékek s vidékek, szabad királyi s kiváltságolt mezővárosok követei szólíttatnak fel a szózatadásra. Az ítélmesterek által beszédetni szokott szózat egyenként adatik ki (individualia suffragia) a II. Ulászló 2. V. 25 cz. és a százados szokás szerint. Azonban a többség határozatával ellenkező vélemény is, az illetők kívánságára, a felséghez küldendő felterjesztés mellé csatolatik (1791: 11 cz. 2 p.)”¹¹¹

A Dósa által az 1791. évi XI. törvénycikkből kritika nélkül átvett „százados szokás”-ra („usumque inde a seculis vigentem deciduntur”) való utalás valószínűleg figyelmen kívül hagyja a fejedelemtörvénykorban ténylegesen érvényesülő szavazási rendet.¹¹² A liberálisnak tekinthető Dósa jogtörténeti kérdések iránti érdeklődésének határai ebben a kérdésben egyértelműen megmutatkoznak. Annak ellenére így van, hogy könyvében – jellegénél fogva – alaposan el kellett merülnie a múlt jogi világában.¹¹³

Dósa egész könyvében végigvonulni látszik az az önuralom, amely révén tartózkodni kíván az állásfoglalástól a politikai szempontból „rázós” kérdésekben. Ez a tartózkodás talán arra vezethető vissza, hogy a könyv mögött Dósa, a

111 DÓSA 1 i. m. 130.

112 A modern szász történetírók szerint a gyakorlat, hogy az országgyűlés döntéseit mindhárom nemzetnek meg kell szavaznia, vagyis, hogy a nemzeteknek vétőjoga van, a 16. század közepén alakult ki, bár már ekkoriban is voltak törekvések arra, hogy két nemzet egyetértése elég legyen a határozathozatalhoz. Ennek legkirívóbb példája éppen 1653/54-es országgyűlés volt, ahol a magyar és székely rendek a szászok tiltakozása ellenére vitték keresztül és foglaltatták bele az *Approbaták*ba annak lehetőségét, hogy a magyar nemeseknek joguk van házakat vásárolni a szász városokban, illetve, hogy a szász polgárok a fejedelmi tábla elé idézhetőek lehessenek. MÜLLER i. m. 359. Vö. még HÖCHSMANN, Johannes: Der Streit über die Konzivilität. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1901/02, NF. 30, 79–94. TEUTSCH (1907) i. m. 237. A magyar irodalomban is elfogadott a nemzetenkénti szavazás ténye, igaz a vétőjogot inkább nem hangsúlyozzák. A fejedelemtörvénykorra utalva Csizmadia így ír az 1791-es reformmal kapcsolatban: „Míg tehát a nemzeti fejedelmi korban a nemzetek kollektíve adták szavazatukat, itt törvényhatóságoként folyik a szavazás.” Vö. CSIZMADIA Andor: Generalis congregatiók és a diéták Erdélyben. *Jogtudományi Közöny*, 1980, 35 (10), 635. Ugyanebben az értelemben ír röviden EGYED Ákos: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. Marosvásárhely, 2001, 10–11. és KISTELEKI Károly: *Az Erdélyi fejedelemség államszervezete*. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018, 206.

113 Egészen bravúrosan tette ezt az itt most közelebről nem vizsgált „szászföldi dézma” történeti szálainak felfejtése során. DÓSA 1 i. m. 197–202.

jogtudós, a jogi érvekkel dolgozó szerző áll, s nem a politikus. Ezért egyes kérdésekben megfelelően távolságtartónak látszik, s nem jeleníti meg saját személyes véleményét. Mint élettörténete mutatja, ennek kifejtésére más fórumokat látott alkalmasnak, igaz ezen fórumokon – jelen tudásunk szerint – a szászok jogairól önmagában kialakított kép nem játszott kitüntetett szerepet.

UNIO TRIUM NATIONUM. NATIO TRANSYLVANICA (?)

Az Erdélyi Nagyfejedelemség nemzetiségi kérdésre adott válaszai

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF
egyetemi docens (KRE ÁJK)

Absztrakt

Az Erdélyi Nagyfejedelemség önálló államfejlődésének utolsó évtizedeiben a rendi eredetű széttagoltság és a nemzeti eszme megjelenésének kihívásaival szembesült. Az erdélyi állam e tárgyban végül alkotmányfejlődésének betetőzéseként a középkori alkotmányos rendszerét sajátos megoldással újította meg, amely alapjaiban tért el az anyaország nemzetiségi kérdésre adott válaszáétól. Az Unio Trium Nationum törekeny alkotmányjogi rendszerét Erdélyben felváltotta jogalkotási szinten egy a korszellemnek megfelelő új, a modern nemzeti eszme elemeit integráló alkotmányos környezet, amely egy multikulturális állam képét vetítette előre. Az a körülmény, hogy ez az államszervezet végül nem teljesezhetett ki mégis napjainkra ható üzenetet hordoz magában, nevezetesen a nemzeti kisebbségek kérdésének tartalmi egyenlőség és alkotmányosság útján való megoldásának legitimitását.

Kulcsszavak: Erdély, nemzet, nemzetiség, nemzeti kisebbségek, alkotmány, alkotmányosság, Unió, Unio Trium Nationum, Natio Hungarica, Natio Transylvanica, történelmi alkotmány, államfejlődés.

UNIO TRIUM NATIONUM. NATIO TRANSYLVANICA (?)

Responses of the Principality of Transylvania to the nationality question

Abstract

In the last decades of its development as an independent state, the Principality of Transylvania faced the challenges of the emergence of the national idea and the fragmentation of the Estates and particularism. In this aspect, the Transylvanian state finally culminated its constitutional development by renewing its medieval constitutional system with a specific solution, which differed fundamentally from the motherland's response to the nationality

question and challenge. In Transylvania, the fragile constitutional system of the Unio Trium Nationum was replaced at the legislative level by a new constitutional environment in keeping with the spirit of the times, integrating elements of the modern national idea and projecting the way of a multicultural state. The fact that this state organisation could not be completed in the end nevertheless sends a message that is still relevant today, namely the legitimacy of resolving the issue of national minorities through substantive equality and real constitutionalism.

Keywords: Transylvania, nation, nationality, national minorities, constitution, constitutionalism, union, Unio Trium Nationum, Natio Hungarica, Natio Transylvanica, historical constitution, state development.

1. Az Erdélyi Nagyfejedelemség és a nemzetiségi kérdés kapcsolóeleme: a nemzet fogalmának értelmezései

A jogtörténet, így különösen az alkotmánytörténet nem öncélú, hanem annak művelése a jelenre mutató, eredményei pedig a jogintézmények kialakulásának, működésének ismeretét továbbítják, ezáltal szolgálják eszközként a jelen megértését és a jövő formálását.¹ A nemzetiségi kérdés jogtörténeti szempontú vizsgálata tehát a napjainkra ható jelentőséggel bír, amelynek különös kereteit a nemzeti közösségek létének történelmi ténye és az Erdélyi Nagyfejedelemség mint állam, és Erdély mint sajátos jogtörténeti tér² határozza meg. E meghatározott keretek között egy rendkívül összetett viszonyrendszer figyelhető meg, amelynek jelenbeli és történelmi értelmezését, az abból fakadó vitákat alapvetően befolyásolja, illetve határozza meg az a körülmény, hogy a 'nemzet' politikai, jogi fogalma a történelmi idősíkokban koronként eltérő jelentéstartalommal bírt. E kontextus problematikáját és központi szerepét Erdélyre – mint a magyar korona részének tekintett területre³ – Eötvös József akként fogalmazta meg, hogy: „Nincs ország, melynek helyzetére a nemzetiségi kérdés elhatározóbb s általánosabb befolyást gyakorolna, mint hazánk.”⁴

1 VERESS Emőd: *Erdély mint jogtörténeti tér*. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest - Kolozsvár, HVG-Orac Könyvkiadó - Forum Iuris, 2020, 19.

2 VERESS i.m. 15–19.

3 NAGY Ernő: *Magyarország közigazgatási jogja (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907, 47–50.

4 EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903, 9., 15.

A társadalmi tények oldaláról tekintve az eötvösi megállapítás nyilvánvaló alapjai abban lelhetők fel, hogy a magyar államiság kezdetei óta az államterületen⁵ az őshonos népe sségen túl⁶ a spontán migráció mellett az uralkodók, majd a földesurak, később a királyi kamara tudatos telepítési politikát folytatott, így Erdély lakossága többnyelvű társadalmat alkotott a XVIII. század végén,⁷ a nemzeti eszme megjelenésének idején. A többnyelvű társadalom ténye a XVIII-XIX. század fordulójáig nem nyert jogi jelentőséget, elvégre az Erdélyi Nagyfejedelemségben az 1437. évi kápolnai unió alapján fennálló és formálódó alkotmányos környezetben rendi alapon három politikai nemzet – az Unio Trium Nationum – volt az államszervezet alapja.⁸ Az *Erdélyi Nagyfejedelemség* tehát – amely állam közjogi értelemben a mohácsi vész óta a magyar államtól külön alkotmányfejlődési utat járt be és ennek eredményeként saját államszervezettel és jogrendszerrel rendelkezett⁹ – *a magyarországi, egyébként szintén többnyelvű egy politikai rendi nemzettel szemben három politikai nemzetet különböztetett meg*. E három politikai rendi nemzet a német nyelvű szász, a döntően, de nem kizárólagosan magyar nyelvű magyar, illetve a magyar nyelvű székely rendi nemzet.¹⁰

A társadalmi tények – azaz a többnyelvű lakosság – valamint *az alkotmányjogi környezet* – azaz a rendi államkeretek és az általuk kialakított politikai nemzetfogalmak – *kapcsolóeleme a nemzet fogalma és annak fogalmi bizonytalanságai*, amelynek alapjain válaszolhatók meg, illetve tisztázhatók azok a kérdések, amelyek a román-magyar viszonyban napjainkban is különleges jelentőséggel bírnak mind az egyének, mind a közösségek, mind az államok szintjén.

A történelmi társadalmi tények és az alkotmányjogi helyzet kapcsolóelemét képező nemzet fogalma ugyanakkor rendkívül problematikus kérdéskör, elvégre annak nem létezik általánosan elfogadott definíciója,¹¹ igaz, abban egyetértés

5 NAGY i.m. 46–55., 60–75.

6 ECKHART Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, Káldor Könyvkiadóvállalat, 1935, 17–21.

7 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Új etnikai kép, új uralmi rendszer*. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. Második kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 975–1004.

8 FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906, 85–90.

9 KISTELEKI Károly: *Történelmi háttér*. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest - Kolozsvár, HVG-Orac Könyvkiadó - Forum Iuris, 2020, 237–245.

10 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903, 692–701.

11 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 15–17.

mutatkozik a társadalomtudományok képviselői között, hogy a nemzet egy sajátosan modern jelenség, amely az 1789. évi Francia Forradalom rendi államot lebontó programjának eszmerendszeréből született meg.¹² Az *egységes fogalomrendszer hiánya* – a források elemzése, értelmezése és vizsgálata mellett – a köz-és tudományos gondolkodásban különös jelentőséggel bír, elvégre mind a XVIII-XIX. században, mind napjainkban *keverednek a nemzet-hez kapcsolódó különböző értelmezések*.¹³ A fogalmi bizonytalanságok és az értelmezési keveredések által egy csapdahelyzet keletkezik, amelyből fakadóan a rendi alapú nemzetfogalmak, a rendi eredetű kiváltságok elismerésének igénye összemosódott a modern nemzetfogalmi értelmezéssel. *A fogalmi bizonytalanságokból fakadóan tehát, különösen – de nem kizárólagosan – az erdélyi államot többen olyan alkotmányjogi helyzetért ítélik el, illetve kérnek rajta számon a modern nemzetfogalmi keretek alapján, amelyekre a nemzeti eszme megszületését megelőzően választ nem is adhatott.*

A modern nemzetfogalmat a fentiek szerint retrospektív és anakronisztikus módon értelmező vélemények és álláspontok alapját elsősorban az a körülmény képezi, hogy mind a magyar, mind a román gondolkodás középpontjában a nyelvi kisebbségek nemzeti értelemben használt és elfogadott fogalma áll¹⁴ annak ellenére, hogy a világban jelentős számú nemzeti identitás alapját továbbra sem a nyelv,¹⁵ hanem a nyelvvel együtt vagy attól külön értett különböző egyéb – különösen vallási, vérségi, kulturális, egyéb összetartozástudatot eredményező – jegyek, ismérvek képezik.¹⁶ E módszer végső soron politikai célokat szolgál, amely által az Erdélyi Nagyfejedelemség többnyelvű lakosságának valóságát függetlenül az alkotmányjogi helyzettől – azaz a rendi államkeretek és az általuk kialakított politikai nemzetfogalmaktól – lehetőség kínálkozik a nemzetiségi kérdés – mintegy sajátos visszaható hatállyal és negatív értéktartalommal – számon kérésére, és így annak tár-

12 FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014, 450–466.

13 „E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egyéolvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átidomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.” EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Első Kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902, 38.

14 EÖTVÖS (1902) i.m. 63–64., 113.

15 GAFTOESCU, I. *Vintilă: Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, Imprimeriile „Curentul” S.A., 1939, 41–43., 53.

16 MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2019, 18–20.

gyilagos megítélése sérül, torzul. *A torz értelmezés alapja a politikai nemzet fogalmának jelzős szerkezetében lelhető fel, amely által a magyar, a székely, illetve a szász jelző jelentése megkettőzésre kerül oly módon, hogy az a rendi tartalom mellett – egyes értelmezések szerint helyett – etnikai értelemben vett jelentéstartalmat vesz fel a közgondolkodásban, illetve a politikai diskurzusban egyaránt.* A politikai nemzet jelentéstartalmának – e korban egyébként alkotmányjogilag nem igazolható kettős értelmezése – ezáltal igazolhatja mind a rendi nemzetek etnikai közösségei politikai dominanciájának tézisé, mind pedig a politikai nemzetek közösségén kívül álló közösségek és személyek kirekesztettségének, alávetettségének, elnyomásának toposzát abban a történelmi korszakban, amikor az államszervezet alapját nem a jogegyenlőség talaján kiépített jogközösség, hanem a rendi viszonyok komplex rendszere képezte. Következésképpen ezen anakronisztikus – és valójában kontrafaktuális – módszerrel az egyebekben létező társadalmi feszültségek, valamint az azokból fakadó történelmi események modern nemzeti küzdelemként való feltüntetésére nyílik lehetőség annak ellenére, hogy azok valójában a rendi alapú államszervezet sajátosságaiából, valamint egyes közösségek a rendi jellegű privilégiumai elismerésének igényeként jelentkeztek 1789-t megelőzően.

Másképpen megfogalmazva a fentieket: az értelmezési anomáliák elkerülése érdekében azt a tényt kell rögzíteni, hogy az 1789. évi Francia Forradalmat megelőzően az európai államok, közöttük az Erdélyi Nagyfejedelemség is tagadhatatlanul nyelvi, kulturális, valamint vallási szempontból rendkívül összetett társadalommal rendelkeztek, de az államok hatalmi és uralmi viszonyai elsősorban rendi keretek vagy az abszolutista kormányzat által voltak meghatározottak, következésképpen a nemzetállam eszméje és fogalma nem létezett,¹⁷ így annak elemei nem is kérhetők számon. A fordulópont tehát a modern nemzeti eszme megjelenése, amely először az 1789. évi Francia Forradalom hármasszavában megtestesített politikai programra vezethető vissza,¹⁸ amely a jogegyenlőség tételével a XIX. században teljesedett ki és nyert új értelmet: az államot ekkortól már jogegyenlőségen alapuló politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségeként fogták fel, és e jogközösség eredményezett új identitást, amely évtizedek alatt váltotta fel a korábbi partikuláris és hierarchikus identitásokat.¹⁹ A jogegyenlő-

17 SZABADFALVI József: *A nemzet*. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002, 244–251.

18 EÖTVÖS (1903) i.m. 9.

19 SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015, 183.

ségen alapuló egyének közössége a nép vagy – ekkor már nem rendi politikai értelemben vett – nemzet lett, amelynek tagjai a hatalom részeseiként honpolgárok, ellenkező esetben alattvalók.²⁰ A rendi politikai nemzetet felváltó új nemzetfogalom alapjai és elemei tehát nem feltétlenül etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban keresendők, hanem a rendi különjogoktól, partikularizmusoktól mentes, jogegyenlőségen alapuló, egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam megteremtése iránti igényben.²¹ Az a tény és körülmény, hogy Erdélyben, Magyarországon, illetve Romániában a modern nemzetfogalom nyelvi elemeken nyugvó és azon alapuló megközelítése az elődleges – bizonyos esetekben kizárólagos –, azaz a nyelvet a nemzet, illetve a nemzetiség attribútumaként fogták fel, adja a magyarázatát annak, hogy a három politikai rendi nemzet alkotmányjogi valósága, félreérthető jelzős szerkezete, illetve a nyelvi alapú nemzetfogalmak alapján értelmezett modern fogalma a nemzetiségi kérdések erdélyi alkotmányjogi összefüggéseit félreérthető kontextusba helyezik. E körülmények összessége azonban, összhangban a jogtörténet feladataival a jelenre ható módon is indokolják a valós alkotmánytörténeti környezet, a nemzetiségi kihívás, és az arra adott törvényhozási megoldások feltárását.

2. A nemzetiségi kérdés megszületése és az arra adott válaszok a neoabszolutizmus koráig, különös tekintettel az anyaországgal való közjogi viszonyra

Az Erdélyi Nagyfejedelemség állama és törvényhozása – bár a magyar anyaországétól szervezetében és működésében elkülönült – a kor természetéből fakadóan vele azonos társadalmi kihívásokkal szembesült. Az azonos kihívások különös természete, és egyben legnagyobb különbsége az, hogy az erdélyi alkotmányjogfejlődés sajátosságai okán *az erdélyi állam nem egy, hanem három rendi politikai nemzet érdekei mentén várta a megfelelő válaszok megfogalmazását*, azaz a születőben lévő nemzeti eszméből fakadó törvényhozási megoldásokat. Az összehasonlítás tárgya e körben a magyar Országgyűlés által választott megoldás összevetése az erdélyi Országgyűlés törvényhozási aktusaival. Magyarországon a törvényhozó a magyar nyelv közjogi szerepének középpontba helyezésével az élő államnyelv megteremtésével kívánta visszaszorítani a latin nyelv használatát,²² amellyel egyidejűleg hosszú távú célként fogalmazódott meg a rendi partikularizmus felszámolása

20 ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001, 38–44.

21 SZABADFALVI i.m. 251–254.

22 MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944, 20–28.

és a teljes jogegyenlőség megteremtése. A magyar – és e körben az erdélyi reformpárti – törvényhozói alapállás szerint a rendi magyar nemzet jogainak²³ kiterjesztése a feudális kiváltságok eltörlésével²⁴ a politikai jogokból kizártak irányába az egységes jog megteremtésével²⁵ magától értetődően jogokkal ruházta fel a nemzetiségi, értve ezalatt a magyar nyelvű, de nem a rendi magyar nemzet tagjaiként számon tartott lakosságot is²⁶ így vezetve el egy etnikailag semleges tartalmú politikai nemzetfogalomra.

Az Erdélyi Nagyfejedelemség Országgyűlése a magyar törvényhozással egyidejűleg, azzal részben párhuzamosan, részben annak szabályozási mintáját követve törekedett a nyelvi kérdések és a nemzeti eszme által indukált kihívások kezelésére. A rendkívül összetett többnyelvű társadalomkép, illetve a felszámolni kívánt rendi partikularizmus azonossága mellett azonban az Erdélyi Nagyfejedelemség tekintetében Magyarországtól eltérően legalább kettő körülmény különbségét érdemes kiemelni. Alkotmányjogi értelemben ekként nevesíthető a már idézett három rendi politikai nemzet ténye és különös alkotmányjogi egyensúlya, valamint az a körülmény, hogy a középkori jogfejlődés eredményeként – alapvetően a székely és magyar rendi nemzet nyelvéből kifolyólag – a rendi politikai nemzetek nyelvi semlegességétől függetlenül a magyar nyelv vált a törvényhozás alapvető nyelvév.²⁷ Az erdélyi törvényhozás esetében tehát a nyelvi kérdés kezelése alapvetően tért el a magyarországi helyzettől. Az Erdélyi Nagyfejedelemségben az nem egy holt és egy élő államnyelv közötti választás kérdését jelentette, hanem annak középpontjába a magyar nyelv korábbi státusának védelme mellett a századok német nyelvének hivatalossá tétele került.²⁸ Ezen alapkérdés megoldási igénye mellett jelentkezett a társadalmi tényhelyzetből fakadóan a román nyelvű lakosság rendi nemzetként való elismerési törekvése és küzdelme.²⁹ Ebben az összefüggésrendszerben tehát az Erdélyi Nagyfejedelemség a kialakuló modern nemzetfogalmak által különös kihívásokkal szembesült: a rendi nemzeti alapállást fokozatosan felváltotta a modern – ebben az esetben nyelvi alapon

23 TIMON i.m. 552–554.

24 ECKHART i.m. 242–244.

25 GYURGYÁK i.m. 21–23.

26 SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest, Cserépfalvi Kiadás, 1941, 39.

27 MIKÓ (1944) i.m. 29.

28 MIKÓ Imre: *Siebenbürgen, Land des Segens?* In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967, 187–188.

29 MIKÓ Imre: *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben*. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981, 53–58.

értett – nemzeti eszme, amely a három rendi nemzet erdélyi politikai kereteit új tartalommal töltötte meg és feszítette azokat szét, miközben a lakosság ekkor már többségét alkotó, de rendi nemzeti képvisellel csak közvetetten bíró román közösség oldalán is megindult – párhuzamosan és a két fogalom elemeit vegyítő – rendi politikai nemzeti és modern nemzeti ébredés.

A rendi nemzeti érdek Erdélyben a magyar és a székely rendi politikai nemzetek esetében a nyelvi alapon értett nemzeti érdekekkel vitathatatlanul együtt állt,³⁰ míg a németajkú szász rendi nemzet nyelvi és nemzeti ébredése esetében az külön modern nemzeti értelmet nyert. A külön rendi politikai nemzeti statussal nem rendelkező románajkú, jellemzően jobbágyi sorban élő lakosság esetében viszont egyértelmű, hogy a megszülető modern nemzeti eszme egyszerre hordozta magában, illetve vegyítette a rendi és a modern nacionalista dimenzióit.³¹ Az alkotmányjogi helyzet külön aspektusát jelentette továbbá az a közjogi összefüggés és politikai cél, amely elsősorban a magyar és a székely rendi nemzet részről az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Magyar Királyság újra egyesítését, azaz az Uniót is egyre hangsúlyosabban szorgalmazta.³² A nyelvkérdés fenti összefüggései, az Unió programja, a nemzeti eszme magyar, német, román fejlődése tehát összességében nem csak a rendiség és partikularizmus felszámolását vetítette előre, hanem az évszázados kényes alkotmányjogi egyensúly megtörését, valamint az erdélyi állam alkotmányjogi helyzetének újragondolását is mind a Magyar Szent Korona országain, mind pedig a Habsburg Birodalmon belül. Mindazonáltal azt is szükséges kiemelni, hogy a fenti körülményeket ebben az esetben is a kor összefüggéseiben kell értelmezni, azaz az erdélyi törvényhozás magatartásának megítélésakor különös hangsúllyal kell figyelembe venni a nemzeti eszme fogalmi körének kiforratlanságát, a sajátos rendi alkotmányos berendezkedést, illetve társadalomszerkezet jellegzetességeit, amelyből alappal vonható le az a következtetés, hogy az erdélyi Országgyűlést elsősorban nem a modern nacionalizmus, hanem sokkal inkább a kényes alkotmányjogi egyensúly megőrzésére irányuló szándék jellemezte, ugyanakkor nem tagadható, hogy a mai fogalmaink szerinti közvetett és önkéntes asszimilációra³³

30 MAKKAI László: *Magyar-román közös múlt*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989, 190.

31 BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2, 31.

32 MISKOLCZY Ambrus: *Erdély a reformkorban*. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. Harmadik kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 1263–1294.

33 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés a nyelvkérdést alapvetően az első, a második, a tizedik, a huszonegyedik, a negyvenkettedik, a negyvenharmadik, a negyvennegyedik, a hetvenhetedik, a hetvennyolcadik, a nyolcvanhatodik, a nyolcvanhetedik, a nyolc-

való ösztönzés is megjelent.³⁴

A fenti alapokon az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk megerősítette a magyar nyelv korábbi elsőségét, amely mellett a latint a központi kormányzat, valamint a külhoni kapcsolattartás nyelvéné tette.³⁵ A hivatalos nyelv kérdését fentiek szerint lezáró törvényhozási választ követően indult meg a szászok politikai küzdelme saját nyelvi jogaik iránt,³⁶ amely – hasonlóan a magyarországi öt évtizedes magyar nyelvharchoz – több mint fél évszázadig tartott és végül észszerű kompromisszummal zárult az 1847. évi I. erdélyi törvénycikkkel.³⁷ A jogszabály a német nyelv használatának kérdését napjainkra is alkalmazható példamutató és modellértékű alapokon szabályozta, amely szerint a szász törvényhatóságokban a törvényeket németre kellett lefordítani, ezen törvényhatóságok iratkezelése, tárgyalásai, jegyzőkönyvei nyelve szintén a német lett.³⁸ Az 1847. évi I. törvénycikkkel tehát a három rendi nemzet nyelvi kérdései az alkotmányjogi egyensúly szellemében, annak kereteit szét nem feszítő módon kerültek rendezésre, amely rendi keretek nyelvi alapon értett nemzeti tartalommal is kiegészültek és ezáltal az Erdélyi Nagyfejedelemség egy több hivatalos nyelvvel rendelkező állammá vált.

vannyolcadik, a kilencvenkettedik, a kilencvennegyedik, a kilencvenhatodik és a kilencvenkilencedik ülésén tárgyalta. In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátszon havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolozsvárra hirdettetett, és több következtetett napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. - 1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom, 1791, 31., 36–37., 97–100., 104–106., 195–196., 353., 360–361., 536–537., 540., 574–575., 590–591., 611., 627–628., 635–636., 657.

- 34 Gál János regalista az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXI. országos ülésén hangsúlyozta: „Mert midőn látjuk leg közelebbről magyar országon, hogy minden egy kissé túl vitt actio reactiot szült, [...] De midőn a’ magyar nemzetiség jótékonyágát általában kívánjuk ki terjesztetni, midőn látjuk, hogy [...] ezen túl buzgalom nem keletkezett mind addig, még nem félt attól, hogy kebelbéli nyelvét el törölni törekedünk, midőn látjuk, hogy a’ szász nemzet, mi előtt a’ magyar nemzetiség’ terjesztése iránt országosan rendelkezünk volna, már is önként maga közt, magyar nyelvet tanító intézeteket állított fel, ha végre tekintjük, milly édes mindenki előtt anyanyelve, hogy ekkor mi akár most mindjárt akár csak 10 év múlva megszorítólag olly rendelkezést tegyünk, [...] ezt épen a-jó czéllal, mellyre törekedünk t. i. hogy emeljük, ’s terjeszük nyelvünket, ellenkezőnek látom szokás mondani’, hogy erőszak a’ legrégibb jog, de erőszak jogot még sem következtet, vagy jog nélkül jótékony süker nem eredhet.” In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841-1842, 28.

35 MIKÓ (1944) i.m. 29–31.

36 MISKOLCZY i.m. 1322–1332.

37 MIKÓ (1944) i.m. 36–37.

38 MIKÓ (1944) i.m. 34–37.

A rendi politikai nemzetek közösségén kívül eső román lakosság kérdése ugyanakkor a fentebb jelzett módon kettős – rendi politikai nemzeti és modern értelemben vett nemzeti jellegű – kihívással szembesítette az erdélyi törvényhozást. A rendi politikai jellegű kihívás gyökerei a XVII. században lelhetők fel, annak lényegét a dákóromán elméletre alapítottan³⁹ kezdetben a román egyházi közösségek egyenjogúságát,⁴⁰ majd később a román közösség rendi politikai nemzetként való elismerésének és egyenlőségének program-pontjai képezték.⁴¹ A rendiség jellegzetességei okán a politikai küzdelem élére a román egyházi vezető réteg állt, tekintettel arra, hogy a rendi politikai magyar nemzetbe az évszázadok során jelentős román elem integrálódott.⁴² A magyar rendi politikai nemzetbe integrálódott román nemesség tagjai tehát – anyanyelvüktől függetlenül – a politikai jogokat gyakorolhatták, és pontosan ezen okból nem álltak a fenti politikai küzdelem élére. Következésképpen a román egyházi vezető réteg fogalmazta meg 1791-ben a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae című* folyamodványt, mint politikai programot. A folyamodványban a nemzeti eszme kiforratlanságára visszavezethetőn egyszerre rendi politikai nemzeti alapon, illetve részben modern nemzeti alapon nyugvó román álláspont került összefoglalásra, amelynek központi eleme és lényege a rendi nemzetként való elismerés, pontosabban az 1437. évi kolozsmonostori egyezmény román értelmezése szerinti újra elismerés volt.⁴³ Az erdélyi Országgyűlés elé beterjesztett folyamodványt az 1791. június 21-i ülésre tűzték napirendre, de érdemi tárgyalására nem került sor.⁴⁴ Az

39 JANCSÓ Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fia) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1896, 4–13., 36–110.

40 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Felvilágosodás és ferenci reakció*. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 1112–1129.

41 I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor Kft., 2005, 15–256.

42 ȘOTROPA, Valeriu: *Nobilii feudali (Boierii)*. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980, 476.

43 *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971, 47–105.

44 Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés hatvanötödik ülésének jegyzőkönyve szerint: „Ezen utolsó Királyi-Levélben [...] Könyörgő-Levele az Oláh- ságnak [...] Melyek minekutánna felolvastattak [...] látván abból a Státusok , hogy az a’ Papi Rendnek-is nevében íratott, [...] ki-is jelentette, hogy a mi magát a’ Kérést illeti, abban megegyezett, hogy az Oláhok a’ nélkül , hogy külön 4-dik Nemzetet formáljanak, mind a’ Nemesi, mind a’ Városi, és más Rendeken levők a’ más három Nemzetbéli Rendeknek, kiknek kebeleben laknak, egyenlő Jussaival, és Szabadságaival élhessenek; de a’ Könyörgő-Lével’ kitétele’ módjában (Stylusában) sok volna olyan, a miben maga meg-nem egyezett. Egyébaránt az

érdemi tárgyalás elmaradását a kor sajátosságaiban, azaz a modern nemzeti eszme megszületésére és nem a mai értelemben vett nacionalizmusra vezethetjük vissza, elvégre még két év sem telt el 1789. július 14-e, a Francia Forradalom óta. Tartalmi oldalról tekintve a tárgyalás elmaradásának oka, hogy a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae*-ben foglalt politikai program teljesítése alkotmányjogi és politikai értelemben – a törékeny közjogi egyensúly megbontása mellett – éppen a korszellemnek megfelelő, átalakítás előtt álló rendi államberendezkedés olyan újraalkotását hordozta magában, amely végső soron ellehetetlenítette, de legalábbis jelentősen késleltette volna a rendiség felszámolását, valamint a Magyarországgal való Unió évszázados programjának sikerét is. Másképpen megfogalmazva a kor rendi alapú értelmezése szerint a román ajkú nemesek a magyar politikai nemzet tagjaiként gyakorolhatták a politikai jogokat, ahogyan a román egyházi vezető réteg sem került azokból kizárásra, míg a jobbágyság – anyanyelvétől függetlenül – nem képezett, nem alkotott politikai rendi nemzetet. *Következésképpen egy külön meghatározott román, alapvetően jobbági közösség rendi politikai nemzetté tétele politikailag nem csak elképzelhetetlen volt, hanem az a nem románajkú jobbágyság rendi jogfosztottságának megoldási kérdését is joggal vetette volna fel.* Fentiek szerint a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* kudarca pontosan a rendi politikai nemzetfogalom és a modern nemzetfogalom kiforratlanságának együttesére és vegyítésére vezethető vissza, amely mellett természetesen azon aspektus is szerepet játszott, hogy az tökéletesen szemben állt a modern nemzeti eszme jogegyenlőség és jogkiterjesztés tételével és az Uniós politikai program magyar és székely rendi nemzet oldalán tapasztalható együttállásával. Összességében a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* alapvetően rendi alapon nyugodott és egy negyedik rendi nemzet elismerését célozta, amely az *alkotmányjogi egyensúly természetéből, politikai realitásaiból – és nem modern nacionalista alapállásából – fakadóan nem élvezhette egyetlen rendi nemzet támogatását sem.*

A nemzetiségi kérdésben fordulóponthoz az 1848. évi események jelentették, amelyek az Erdélyi Nagyfejedelemség életében és alkotmányos berendezkedésében is új helyzetet teremtettek. *Az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel*⁴⁵ nem

ezekről-való tanácskozás továbbra halasztatván; a' Gyűlés eloszlott." In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következtetett napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. - 1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom. 1791, 483.

45 TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei.* Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861, X., 279–307

csak felszámolásra került a rendiség, amellyel a rendi politikai nemzeti igényekre való törekvések de iure is ellehetetlenültek, hanem az Unió programjának 1848. évi VII. törvénycikk általi szentesítésével *a nemzeti kisebbségek kérdése is tágabb összefüggésrendszerbe, és alapvetően a magyar politikai nemzet fogalmi keretébe kerültek*. Az Erdéllyel együtt értett Magyarország új alkotmányos be rendezkedésének kiindulópontja a liberális reformellenzék politikai programján nyugvó, a rendi politikai nemzet fogalmának és jogának kiterjesztésén alapuló⁴⁶ jogegyenlőség tétele⁴⁷ volt. Az így értett jogegyenlőségi tétel alapján a magyar törvényhozás Erdélyre is kiterjedő hatállyal a rendi magyar nemzet politikai jogait kiterjesztette az ország lakosságára nemzetiségtől függetlenül,⁴⁸ összhangban az 1848. évi I. erdélyi törvénycikk rendelkezéseivel, amely a nemzeti, vallási és nyelvkülönbség nélküli⁴⁹ jogegyenlőség kimondását külön is hangsúlyozta.⁵⁰

*Az új alkotmányos rendben valamennyi nyelvi alapon értett nemzetiség, így a román, horvát, szerb, szász, sváb, szlovák, ruszin és más nemzetiségek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá, quasi a magyar rendi nemesség tagjaivá váltak*⁵¹ beszélt nyelvkülről, kulturális közösségi hovatartozásuktól függetlenül alkotva meg az új *Natio Hungaricat*, azonban a nemzetfogalom kiforratlansága okán a nemzeti kérdés sem Magyarországon, sem pedig Erdélyben nem került – a politikai vezetés által remélt – nyugvópontra.⁵² A Magyar Királyságban honos nemzetiségek elfogadták a

46 SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony, Schmid Ferencz és Busch, 1848, 110–112., 117–118., 119–120., 122–123.

47 Báró Wesselényi Miklós szerint: „Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük oda, hova őket Isten teremtette. – Legyenek az eddigi jobbágyok s zsellérek többé nem parasztok, pór nép, misera plebs, hanem szabad polgárok, legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvéreink!!“ – Báró Wesselényi Miklós az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés hetedik ülésén. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861, 21.

48 MIKÓ (1944) i.m. 48–49.

49 MAIOR, Liviu: *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei*, 2016, 335–338.

50 JANCsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fia) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899, 509–526.

51 FERDINANDY i.m. 131–132.

52 GYURGYÁK i.m. 21–22., 35–36., 40.

jogegyenlőség alkotmányos alaptételét, azonban a nemzeti eszme fejlődési ívének természete szerint az új alkotmányos berendezkedés alapján rendi kiváltságok helyett⁵³ – a korábbi magyar példa szerint – hamarosan megfogalmazták nyelvi-kulturális jogaik,⁵⁴ illetve mai fogalmaink szerinti területi alapú önkormányzati igényeiket is.⁵⁵ A magyar vezetés a korszellemnek megfelelő liberális politikai alapon ezen igényekkel szemben elutasító magatartást tanúsított. Az elutasítás azonban ebben az esetben sem modern nacionalizusból fakad, hanem államszervezeti és politikai filozófiai indokokon nyugodott. A magyar vezetés szerint a közjogi értelemben külön kollektív entitásként definiált nemzetiségek jogi elismerése, igényeik teljesítése egyrészt az egy magyar politikai nemzettel versenyző új és többes politikai nemzetfogalmakat eredményezett volna,⁵⁶ másrészt a modern unitárius állam megteremtését célzó államszervezeti intézkedéseket – privilégiumok és partikularizmusok államon belüli felszámolását – lehetetlenítette volna el, pontosabban azokat ismételte volna meg. Másképpen megfogalmazva: az új magyar alkotmányos rendben megkezdte a rendiség és a partikularizmus felszámolását egy modern unitárius állam megteremtése érdekében, amely céllal szemben állt a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerése és ezen alapuló külön partikuláris entitások létrehozatala. Következésképpen a nemzetiségi igények elutasítása nem nacionalista alapállásból, hanem az új alkotmányos rend liberális jogegyenlőség tételéből és politikai nemzetfogalmából fakadt.⁵⁷

A politikai nemzetfogalom fenti összefüggésrendszerén túl az erdélyi területeket illetően a román közösség kérdése társadalmi tényként is új kontextusba került, amely az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlésen elfogadott politikai program megszövegezésére és az Unió elleni nyílt állásfoglalás⁵⁸ kiadására vezetett. A balázsfalvi program kiadása kettő okra vezethető vissza. Első okként emelendő ki a társadalmi tények összefüggésrendszerében az a körülmény, hogy az Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok nem vitásan számszerű többséget képeztek,⁵⁹ míg az Unió által közösségük már csak egyike

53 MIKÓ (1944) i.m. 43–48.

54 SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1.* Budapest, Századvég Kiadó, 2009, 674–679.

55 MIKÓ (1944) i.m. 44–48.

56 GYURGYÁK i.m. 41–42.

57 MIKÓ (1944) i.m. 48–49.

58 MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848-1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár, 52–54.

59 XENOPOL, A.D.: *Români și ungurii*. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (ed.): *A.D. Xenopol Români și ungurii*. București, Editura Albatros, 1999, 26–33.

volt a számos egyéb kisebbségnek.⁶⁰ Második okként változatlanul a nemzeti eszme fogalmi bizonytalanságai azonosíthatók. Ez utóbbit támasztja alá többek között az a tény, hogy a megválasztott román képviselők hamarosan – pontosan a balázsfalvi program nyomán, de változatlanul a már meghaladott rendi alapú fogalmi keretek felhasználásával – törvényjavaslatot nyújtottak be a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról.⁶¹ A törvényjavaslat a rendi nemzeti elismerés programján túl modern nyelvi, oktatási és egyházszerkezeti kérdéseket tartalmazott és ekkor még nélkülözte a későbbi föderatív elemeket.⁶² A benyújtott törvényjavaslatot az Országgyűlés nem tárgyalta, azonban annak nem rendi jellegű, illetve a liberális jogegyenlőséggel összhangban álló elemeit – elsősorban a nyelvi, oktatási és egyházszerkezeti tételeit – később általánosan, azaz nem csak a román kisebbség javára kodifikálta az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, illetve az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (a továbbiakban: Nemzetiségi törvény) rendelkezéseiben.

Az 1848. szeptemberétől eszkalálódó és szabadságharcba, illetve polgárháborúba torkolló események⁶³ egyértelműsítették, hogy a polgári szabadságjogok kiterjesztése nem volt képes megoldani a felfokozott nemzeti eszmével szemben annak kihívásait.⁶⁴ Mindezeket felismerve a Szemere-kormány kezdte meg egy, értelemszerűen Erdélyre is kiterjedő nemzetiségi törvény előkészítését, amely az egységes és oszthatatlan magyar államon belül nyelvi alapon részesítette volna külön jogokban a nemzetiségeket, fenntartva a magyar államnyelv elsőségét. A törvényjavaslatra egyértelmű hatást gyakorolt a román-magyar közeledési tárgyalásokot követően 1849. július 14-én Kossuth Lajos és a román emigráció vezetői, Nicolae Bălcescu és Cezar Bolliac között megkötött megbékélési tervezet, a Project de pacification is.⁶⁵ A megállapodás politikai tartalma szerint a vármegyéket a többségi lakosság nyelvén igazgatták volna, illetve a román nyelv az érintett területeken az állami oktatás és a nemzetőrség nyelveként funkcionált volna.⁶⁶ A Project de pacification alaptételeit is figyelembe véve⁶⁷ került elfogadásra a törvényhozásban két héttel később 1849. július 28-án az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetisé-

60 MIKÓ (1944) i.m. 40.

61 MIKÓ (1944) i.m. 54–59.

62 MIKÓ (1981) i.m. 57–58.

63 ECKHART i.m. 267–272.

64 MIKÓ (1944) i.m. 60–62.

65 NAGY József: Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926, V/12, 468–471.

66 MIKÓ (1981) 58–59.

67 MIKÓ (1981) 58–60.

gekről, amely egyebekben megelőlegezte különösen a szerb, illetve a román nemzetiségi mozgalmak igényeinek külön törvényben való szabályozását is.⁶⁸

A világsi fegyverletétel és az azt követően bevezetett neoabszolutista centralizmus azonban a nemzetiségekről szóló törvény tényleges alkalmazását megghiúsította.⁶⁹

3. A neoabszolutizmus kora és az utolsó erdélyi országgyűlések nemzetiségi jogi kodifikációs eredményei. A Natio Transylvanica.

Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követően az osztrák neoabszolutista rendszer a magyar közigazgatási szervezet megszüntetése mellett az Uniót is megsemmisítette, így az erdélyi területek és a Szász Universitas közvetlenül a bécsi kormányzat igazgatása alá került.⁷⁰ A bécsi udvar a korábbi ígéretei ellenére nem állította fel a nemzetiségi autonóm körzeteket sem, valamint magukat a nemzetiségi vezetőket is rendőri felügyelet alá helyezték.⁷¹ Az autonóm körzetek elutasításának különös alkotmánytörténeti következményeként a román nemzetiségi mozgalmakban elmozdulás következett be a modern nemzeti eszme irányába, azaz az addigi a rendi nemzeti elismerés politikai programját felváltotta a modern kollektív önkormányzati jogok és a területi autonómia igénye, továbbá távlati politikai célként megfogalmazódott a román unió, azaz a román államok egy nemzetállamban való egységesítésének irredenta programja is.⁷²

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként a magyar politikai elit felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nem csak megkerülhetetlenné, hanem elsődlegessé is vált.⁷³ A nemzetiségi kérdés megoldását illetően olyan új alapokat kellett teremteni, amely sikerrel ötvözhetné az Erdéllyel együtt értett integráns államterület elvárása mellett a bécsi centralizmus elleni sikeres fellépés programját is.⁷⁴ Ilyen alapokon a korban két uralkodó álláspont kristályosodott ki a nemzetiségi kérdést illetően. Az első álláspont szerint lényegében területi autonómiák konföderációjaként

68 Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, jul. 29. 1849, 601–603.

69 MIKÓ (1944) i.m. 68–70.

70 SZÁSZ Zoltán: *Az abszolutizmus kora Erdélyben* In. KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 1437–1444.

71 MIKÓ (1944) i.m. 71–72.

72 JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kft., 2004, 55–59.

73 GYURGYÁK i.m. 54–56.

74 SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868.* Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2002, 7.

kell újra alkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján,⁷⁵ míg a második megoldás a már meglévő, illetve újraalkotandó államszervezeten belül szorgalmazta az egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket, azaz területtől függetlenül, de az érintett vármegyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát.⁷⁶ A viták eredményeként a második álláspont vált uralkodóvá a magyarországi politikai elit képviselői között, akik a nemzetiségi kérdés megoldását – a magyar állam területi integritásának biztosításával együttesen – a fentiek szerint a Kiegészítés előfeltételeként kezelték.⁷⁷

A passzív ellenállás, a nemzetiségek ekkor még a magyar nemzeti politikai érdekekkel döntően együttálló mozgalmi, a birodalom kormányzásának bel- és külpolitikai nehézségei együttes hatásaként a császári kormányzat az alkotmányossághoz való visszatérés mellett döntött.⁷⁸ Az 1860. október 20-án kiadásra került Októberi Diploma az 1861. február 26-i Februári Pátenssel így lehetőséget teremtett mind a magyar, mind az erdélyi Országgyűlés összehívására.⁷⁹ Az erdélyi Országgyűlés összehívását mind Erdélyben, mind Magyarországon a szentesített törvénnyel elfogadott Unió okán törvénytelennek tekintették, viszont e közjogi vitáktól függetlenül a magyar Országgyűlésben egy huszonhét tagú nemzetiségi bizottság munkálatai által megindult a nemzetiségi kérdés új törvényi rendezésére hivatott törvényhozói munka. A nemzetiségi bizottság a Képviselőház 1861. augusztus 9-i ülésére terjesztette elő jelentését⁸⁰ Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű külön javaslatával. A jelentés kiindulópontja az ország Erdéllyel együtt értett politikai egysége és a nemzetiségi igények egyéni jogok szerinti kezelése a természetükből közösségben gyakorolható jogok elismerésével, amely alapon a külön nemzetiségi alapon szerveződő területi önkormányzatokat a jelentés az 1848. évi állásponttal egyezően változatlanul elvetette.⁸¹ A bizottság javaslatát és jelentését az Országgyűlés tárgyalni nem tudta, azt az uralkodó 1861. augusztus 22-én feloszlatta, azonban e jelentés később a Nemzetiségi törvény tárgyalásának alapjává vált.

75 EÖTVÖS (1903) i.m. 60., 63-68

76 EÖTVÖS (1903) i.m. 60.

77 GYURGYÁK i.m. 64–65.

78 GONDA Imre: *Kísérletezés és kiegészítés*. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998, 212–218.

79 MIKÓ (1944) i.m. 79–81.

80 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmányak. In: *KI-1861-I*. 211–219.

81 MIKÓ (1944) i.m. 105–107.

Az 1861. évi Országgyűléssel azonos bel-és külpolitikai folyamatok 1865-ben az Országgyűlés ismételt összehívásához vezettek, amely alapvetően minden kérdésben az 1861. évvel azonos alapon állt.⁸² A közjogi rendezés érdekében a horvát szabor mellett az Erdélyi Nagyfejedelemség Országgyűlése is összehívásra került, ahol magától értetődően ismétlődtek meg az Unióval kapcsolatos, abból fakadó közjogi viták.⁸³ Mindeközben Nagyszébenben az erdélyi Országgyűlés komoly törvényhozási munkát végzett el, amelynek programját elsősorban a 2. számú iromány⁸⁴ határozta meg, amely a megelőző évtized eseményei kontextusában az erdélyi államberendezkedés új alapokra helyezését tűzte ki célul, elvetve az Unió törvényességét.

A nagyszébeni erdélyi Országgyűlés munkálatainak középpontjában tehát a 2. számú iromány, azaz az uralkodói leirat állt, amely több pontjában a magyar Képviselőház álláspontjával tökéletesen ellentétben állt: az egyértelműen elvetette a magyar államterületre vonatkozó integrációs alaptételt, árnyaltan kezelte a nemzetiségi kérdésekben vallott individualista alapállást és helyette az erdélyi alkotmányjog hagyományaira épített, az erdélyi jellegzetességeken nyugvó – részben a már meghaladott rendi alapállással rokonítható – részben kollektív természetű értékválasztást hordozott magában. A 2. számú iromány tartalmát, és nem jogdogmatikai kidolgozottságát tekintve az erdélyi alkotmányjogi hagyományok és kollektív alapokon nyugvó intézmények egyfajta kiegészítését, bővítését tűzte ki célul, és annak mintája az 1847. évi I. erdélyi törvénycikkkel is rendelkezésre állt. Összefoglalva, az erdélyi Országgyűlés törvényhozási munkálatai a nemzetiségi kérdés tekintetében egyszerre hordozták magukban a rendi örökséget és hagyományt, miközben kimutathatóan törekedtek az április törvényeken nyugvó jogegyenlőség ezen hagyományokkal való szintézisének megteremtésére is.

A politikai realitások oldaláról vizsgálva a kérdést, azaz az Unió elvi alapját tagadó leiratot és törvényhozási programot, egyértelmű, hogy az abban foglaltakat a magyar képviselők nem fogadhatták el. Az Unió tagadása egyrészt *contra legem* volt, másrészt pedig egyértelműen gyengítette a magyar politikai elit egységes fellépését a bécsi udvarral szemben a Kiegyezésre irányuló törekvésekben. Ennek megfelelően az Unió elvi alapján álló magyar

82 CIEGER András: *A közös ügyek rendszere*. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018, 132–134.

83 MIKÓ (1944) i.m. 84–86., 111–116.

84 2. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszében, 1864, 2–9.

képviselők távollétére az erdélyi Országgyűlésen⁸⁵ alappal lehetett számítani és arra vélelmezhetően az udvar is számított. A fenti körülmények ugyanakkor – és utoljára – lehetőséget adtak az erdélyi törvényhozásnak a magyar Országgyűléstől eltérő jogalkotási koncepciók kodifikálására. Másképpen megfogalmazva *a nagyszzebeni erdélyi Országgyűlés padosoraiban a magyar képviselők távolléte teret engedett nem csak a pesti Országgyűlés elvi alapjaitól, különösen az Erdéllyel együtt értett állameszménytől való eltérésre, hanem – alkotmánytörténeti szempontból annak fejlődésének betetőzéseként – a magyar törvényhozástól eltérő sajátos erdélyi kodifikáció – ekkor még nem ismert módon utolsó – eredményeinek megalkotására.*

A körülmények együttes következményeként az utolsó erdélyi Országgyűlés elvetette a magyar törvényhozás nemzetiségi kérdésben vallott kiindulópontjait és napirendre tűzte a román nemzetiség évtizedes igényeit, majd azokat – a román nemzeti terület kivételével – elismerte és rendezte.⁸⁶ Az utolsó erdélyi

85 Hatodik ülés és Tizenötödik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszében, 1864, 23–28.; 64.

86 21. számú iromány – Törvényjavaslat A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 22. számú iromány – Törvényjavaslat A három országos nyelveknek a közhivatali közlekedésbeni használatáról, 26. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány által indítványozott Törvényjavaslat a román nemzet szintugy mint a görög catholica és a görög keleti vallások egyenjogúságát illetőleg, 27. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány jelentése az 1-ső kormányelőterjesztésről, mint a román nemzet és vallásai egyenjogúsága keresztülvitelét illető Erdély Nagyfejedelemségben érvényes törvényjavaslatról, 29. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 37. számú iromány – Törvénycikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben, 45. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 52. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről szóló törvénycikkéről. 53. számú iromány – Melléklet A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülvitelét tárgyaló bizottsági jelentéshez, 54. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 73. számú iromány – Jelentése A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben használatát illető második k. kormányjavaslat ügyében kiküldött bizottságnak, 81. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről, 100. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak a legkegyelmesebb szentesítés alá terjesztendő törvénycikk iránt, a három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésben használatát illetőleg, 101. számú iromány – Törvénycikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszében, 1864, 45–49., 67–71., 74–75., 84–86.; 145–146., 156–164., 188–192., 198–200., 258–263.

lyi Országgyűlés Erdélyben bevezette a magyar mellett a német és a román hivatalos nyelvet,⁸⁷ amely mellett – a korszellemtől némiképp idegen módon a meghaladottnak tekintett rendi alapokhoz közelítve – kimondta a román nemzet és egyházainak egyenjogúsítását,⁸⁸ emellett az örmény egyenjogúság kérdése is – érdemi tárgyalás nélkül – napirendre került.⁸⁹ Az egyenjogúság értelmében sajátos garanciális elemként külön kiemelésre került, hogy az országterület bevett elnevezései – így a Székelyföld, Szászföld – nem képezhetette alapját külön politikai jogok alapításának, gyakorlásának, elsőbbségi élvezetének. Az elfogadott jogszabályok széleskörű nyelvi jogokat tartalmaztak, amelyek értelmében a törvényhozás mindhárom nyelvet országos és egyenjogú nyelvnek ismerte el a közigazgatásban és az igazságszolgáltatás területein és különböző szintjein. A törvények értelmében valamennyi eljárási cselekmény és irat az érintett személy által beszélt és értett nyelven került kiadásra, felvételre, megválaszolásra, illetve lefolytatásra, miközben több nyelv érintettsége esetén kölcsönös fordítási kötelezettség állt fent. A törvényhatóságokban az ügykezelési nyelvet egy adott választási ciklus idejére a törvényhatóság választhatta meg azzal, hogy a német nyelv – az egységes birodalom szempontjaira figyelemmel – annyiban elsőbbséget élvezett, hogy a katonai hatóságokkal való érintkezés fő nyelvévé vált. A községek esetében e szabály akkor volt alkalmazandó, ha annak lehetőségei a községekben rendelkezésre álltak. Az oktatás nyelvét a fenntartó határozhatta meg. Az állami jelképeket illetően külön rendelkezés írta elő, hogy az állam címerébe a román nemzet részére külön jelvény kerüljön megállapításra és felvételre. Az egyenjogúság értelmében minden, a fentiekkel ellentétes jogszabály hatályon kívül helyeztetett.

87 MÍKÓ (1944) i.m. 84–86.

88 Az 1863/1864. évi erdélyi Országgyűlés a fent idézett javaslatokat nyolcadik, tizenhetedik, harminchetedik, valamint negyvenegyedik ülésén tárgyalta és fogadta el, kihirdetése a negyvenhetedik, illetve negyvenkilencedik ülésen történt. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864, 35–36., 68–69., 71–72., 72–74., 74–77., 78–81., 81–84., 85–87., 88–91., 91–94., 94–96., 100–101., 102–105., 106–109., 110–113., 113–115., 115–119., 120–123., 124–126., 127–129., 130–131., 141–145., 166., 172.

89 62. számú iromány – Javaslattevő az örmény nemzet és annak vallása egyenjogúságának keresztül vitele iránti törvénycikkelyhez = *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 175–177.; Negyvenharmadik ülés = *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 153.

Az utolsó erdélyi Országgyűlés tehát a mai fogalmaink szerinti multikulturális állam magvait vetette el, és az a sajátos erdélyi történelmi államfejlődés betetőzéseként értelmezhető. Az eredmények természetesen ebben az esetben is a kor összefüggésrendszerében értelmezendők, így azok bár különösen a nemzeti eszme fogalmi bizonytalanságival terhelték, de tagadhatatlanul egyensúlyra törekvő jogalkotási eredmények. Ezen eredmények alapján a három rendi politikai nemzet kényes egyensúlyát az elfogadott jogszabályok tartalmukat tekintve négy, ténylegesen a székely és magyar nyelv azonossága okán azonban három modern értelemben vett nemzet alkotmányjogi egyensúlyával váltották fel, és az uralkodói leirat céljával összhangban törekedtek a konszolidációra. E célok érdekében a jogszabályokban nem került élesen elválasztásra a nemzet, a nyelv, illetve a vallási kérdése, fogalma, azaz a jogalkotás megkerülte a nemzeti eszme fogalmi bizonytalanságaiból fakadó csapdahelyzetet. Másképpen megfogalmazva az erdélyi Országgyűlés a különböző nemzetfelfogások lényegi elemeit pragmatista módon, a konszolidáció érdekében az uralkodói szándékkal egyezően egységként kezelte és vállalta fel, amely eredmények végső soron az erdélyi alkotmányfejlődés ívébe is szorosan illeszkedtek. A törvények a fenti módszerrel a román nemzetet, mint nyelvi és kulturális közösséget és annak tagjait egyénenként, valamint az e közösségben domináns görögkatolikus és a görög keleti vallással együttesen ismerték el, teljes mértékben lebontva a politikai jogok gyakorlása előtt a korábbi valláskülönbségből fakadó korlátokat. A nemzetként való elismerés – amely az egyéni jogegyenlőség április törvényekből fakadó hagyományai alapján egyebekben külön kollektív jogokat nem nevesített – a román vallások elismerésével, azzal együttesen jelentették a nemzetiségi különbség nélküli egyenlőséget valamennyi országlakost illetően.

Fentieket összegezve az utolsó erdélyi Országgyűlés munkálatai eredményeként az Erdély Nagyfejedelemség összes nemzetiségeinek tagjai teljesen egyenjogúvá váltak, kiemelve, hogy egyetlen egy nemzetiség sem érvényesíthetett elsőbbséget az államban. *Az Erdélyi Nagyfejedelemség ennek megfelelően négy egyenjogú politikai és kulturális nemzet – a magyar, székely, szász és román –, illetve hat egyenjogú vallás – a római katolikus, a református, az unitárius, az evangélikus, a görögkatolikus és a görög keleti, továbbá – három – magyar, német, román – hivatalos nyelvvel rendelkező állammá vált, amelyben az ország összes lakosa élvezhette a szabad vallásgyakorlás jogát, a polgári és politikai jogegyenlőséget nemzetiségi és vallási különbség nélkül. Másképpen megfogalmazva Erdélyben a három politikai nemzet, az Unio Trium Nationum hagyományából fakadóan, arra építve, annak közvetítésével, azt felváltva*

létrejött egy erdélyi politikai nemzet, a Natio Transylvanica közössége, amely négy egyenjogúnak tekintett politikai nemzetből, illetve azok egyéni tagjaiból állt, akiknek nyelvhasználat, vallásszabadsága az egyéni és közösségi jogok élvezetén és a jogegyenlőségen alapult, és amely eredményben végső soron egy multikulturális állam alapjait fedezhetjük fel.

A fentiek szerint az ekkor elfogadott törvények – az uralkodói leirattal összhangban – a sajátos erdélyi viszonyok konszolidációját célozták, amely mellett tetten érhető az a szándék is az udvar részéről, hogy az Unió elvetésével és az erdélyi kérdés fenti megoldásával a vele szemben álló magyar érdekérvényesítő képességet gyengítse. Ez utóbbi célt a politikai környezetben bekövetkezett változások felülírták, amelynek eredményeként 1865/1866. fordulóján az erdélyi Országgyűlésben is megváltoztatták az erőviszonyokat, ahol ismét a Magyarországgal való unió pártján állók kerültek többségbe⁹⁰ és ezáltal az erdélyi kérdéseket a magyar Országgyűlés volt hivatott rendezni. Hamarosan így az 1868. évi XLIII. törvénycikk rendelkezései szerint meg is valósult Erdély és Magyarország második egyesítése,⁹¹ amely a fentiek szerint elfogadott jogszabályokat elfogadott formájukban tényleges érvényesülés nélkül jogtörténeti emlékké tette.

4. Záró gondolatok

A Kiegyezéssel⁹² a Magyar Szent Korona Országainak területi integritása és alkotmányossága a magyar politikai elit és az uralkodó, valamint Ausztria megegyezésével helyreállt.⁹³ A Kiegyezés kontextusában az erdélyi sajátos partikuláris nézőpontok és érdekek a birodalmiakkal szemben másodlagos jelentőségű kérdéssé váltak, és annak sikere érdekében az Erdélyi Nagyfe-

90 Szász i.m. 1505–1507.

91 GYURGYÁK i.m. 74.

92 A Kiegyezés részleteit – értve alatta a horvát és az erdélyi kérdést, illetve részben a nemzetiségi kérdés alapjait is – a magyar Országgyűlés Képviselőháza az I., IV.-V., XIX-XXXVII., XXXIX-XLV., XLVIII-L., LII-LV., LIX., LXXIV-LXXVIII., LXXX-LXXXII., LXXXV-LXXXVIII., XCII., XCV., CII., CVI-CVII., CVIII-CXV., CXXVI-CXXXVIII. országos ülésein tárgyalta, vitatta meg a koronázással bezárólag, míg a Főrendiház ugyanazzen kérdéseket a I-II., IV-XXX., XXXIX. és XLI-LVI. országos ülésein tárgyalta. In: *KN-1865-I.* 1–3., 14–27., 145–342., 342–374., *KN-1865-II.* 11–33., 46–85., 104–108., *KN-1865-III.* 5–131., 132–151., 162–175., 181–182., 187–195., 303–317., 335–377., *KN-1865-IV.* 3–142., 183–257.; In: *FN-1865-I.* 1–3., 4–172., 197–199., 219–256.

93 RÉVÉSZ T. Mihály: *Andrássy Gyula útja a miniszterelnökségig.* In: HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010. 790–791.

jedelemség közjogi önállóságának felszámolása hamarosan be is következett. Ebben az összefüggésrendszerben a Kiegyezés a nemzetiségi kérdést – 1848-hoz hasonlóan – ismét a Magyar Királyság tágabb államkeretei közé helyezte, ahol a szűkebb, partikuláris érdekek érvényesítésére az unitárius magyar állam megteremtésének célja ismeretében, illetve az 1848-ban új értelmet nyert *Natio Hungarica* értelmében nem kínálkozott valós lehetőség. Az unitárius állam megteremtésének programja, a magyar hatalmi érdekek birodalmon belüli érvényesítése, a nemzetiségi konfliktusok az egy politikai magyar nemzet koncepcióján nyugvó megoldása, azaz egy közjogi nemzeti egység megteremtése⁹⁴ szükségképpen vezetett el a nagyszabani Országgyűlés jogszabályai helyett egy általános hatályú, etnikailag semleges nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozásához annak ellenére, hogy a nemzetiségek saját belső kiegyezéseiket szorgalmazták nemzeti eszme fejlődésnek örökségből és részben az osztrák-magyar Kiegyezés példájából fakadóan.

Az utolsó erdélyi Országgyűlés által elfogadott törvények tehát nem érvényesültek, azonban ez a körülmény nem jelentette azt, hogy a nemzetiségi kérdés alkotmányos kezelésére vonatkozó ígéretet a magyar törvényhozó elvetette volna, ellenkezőleg, ugyanakkor annak megoldására az erdélyi Országgyűléstől eltérő – a két évtizeddel korábbi, valamint az 1861. évi Országgyűlés által elfogadott – jogalkotási koncepciót vallotta,⁹⁵ amely a nemzetiségi kérdés elemeit döntően individualista megközelítésben értelmezte.⁹⁶ A magyar állameszményből fakadóan a négy – illetve a Magyar Királyságot illetően több politikai nemzet, illetve a *Natio Transylvanica* – koncepciója helyett a Nemzetiségi törvény a magyar állampolgárok közösségét az állampolgári jogegyenlőség alapján a politikai magyar nemzet, a *Natio Hungarica* etnikailag semleges fogalmán keresztül kezelte,⁹⁷ illetve ismerte el az államnyelvi töredezettségét, a de facto többnemzetiségű magyar állam alkotmányos kereteit.⁹⁸ A nemzetiségi kérdésre vonatkozó jogalkotási értékválasztás lehetőségei tehát a *magyar politikai nemzet*, a *Natio Hungarica* és a *Magyarország politikai nemzete* különbségében volt ekkor megragadható.⁹⁹ A különbségtétel értelme jogilag az unitárius és a föderális állam közötti választásról szólt azon az alapon, hogy a *politikai magyar nemzet egynemű államalkotó alkotmányos*

94 SCHLETT (1987) i.m. 218.

95 MIKÓ (1944) i.m. 111–164.

96 EÖTVÖS (1903) i.m. 92–96.

97 MIKÓ (1944) i.m. 184–222.

98 NAGY (1907) i.m. 157–161.

99 GYURGYÁK i.m. 74–82.

tényként unitárius államot, Magyarország politikai nemzete több egyenjogú politikai nemzetet, mint kollektív entitások államalkotó szövetségét és abból fakadó föderatív államot feltételezett. A Magyarország politikai nemzete az utolsó erdélyi Országgyűlés által lényegében kodifikált Natio Transylvanica megoldásával rokonítható, igaz, annak kiteljesedése, vagy az állam föderatív átalakítása végül is Erdélyben nem történt meg.

Az elfogadott Nemzetiségi törvény az unitárius államcélal összhangban, az erdélyi megoldástól eltérően tehát a magyar politikai nemzet fogalmát vallotta, amely egy, és mint ilyen nem lehet több politikai nemzet társulása. Ez a deáki-eötvösi koncepció a magyar rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztése alapján az egyéni jogokra és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokra helyezte a hangsúlyt, és az állampolgári jog-egyenlőség talaján állva a nyelvi és kulturális sokszínűséget vallotta, támogatta, koncepcionálisan nem fogadott el kollektív többletjogokat, területi alapon szerveződő etnikai autonómiákat,¹⁰⁰ ugyanakkor az önkormányzatokat és a decentralizációt alapvetően elismerte.¹⁰¹ Következésképpen a dualista magyar állam a politikai nemzet fogalmával szervezett államként, és nem nyelvi vagy kulturális alapon konstituált nemzetállamként létezett a dualizmus korában. *A magyarországi és az erdélyi törvényhozó által választott megoldások különbsége röviden annyiban foglalható össze, hogy a Natio Hungarica etnikai semleges fogalma tudatosan kerülte a nyelvi alapon értett modern nemzetfogalom elemeinek akár magyar oldalon lévő beépítését is az alkotmányos rendbe, míg a Natio Transylvanica akként törekedett az egyenlőség megteremtésére, hogy a nyelvi alapokon nyugvó modern nemzetfogalom elemeit saját rendi hagyományaira építve külön politikai nemzetekbe csatornáztta be és e politikai nemzetek közvetítésével alkotta meg az új erdélyi politikai nemzetet és alkotmányos rendet.*

A kor uralkodó felfogásával, a modern unitárius állam megteremtésének programjával a magyar törvényhozó által választott megoldás nehezen vitatható, igaz, az a korábbi integritási kihívást végső soron megismételte,¹⁰² amelyből fakadóan később az egyébként nagyvonalú Nemzetiségi törvény a valóságban már nem érvényesült¹⁰³ és társadalmi csapdává lényegült át,

100 GYURGYÁK i.m. 69–70.

101 VARGA Ádám – SZABÓ István: *A helyi önkormányzás*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020, 992–999.

102 GYURGYÁK i.m. 69–70.

103 GYURGYÁK i.m. 23–24., 82–84., 118.

annak súlyos következményeivel.¹⁰⁴ A dualizmus korában, a felfokozott és dinamikus nacionalizmus eredményeként a nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt határozottan elutasították, azt oktrojáltnak¹⁰⁵ és nemzetiségük elsorvasztása eszközének¹⁰⁶ tekintették. Mindezek ellenére a történelmi tanulság, és egyben paradoxon, hogy a dualizmus korában a nemzetiségek által elutasított Nemzetiségi törvény keretei adtak lehetőséget az egyházi önkormányzatok, valamint a gazdasági, oktatási és kulturális intézmények útján a nemzetiségi kultúra és identitás megőrzésére, fejlesztésére.¹⁰⁷ Ami e körben Erdélyt illeti, a nemzetiségi kérdés erdélyi kérdésként a XX. század elejére végletesen kicsúszott a magyar politikai elit ellenőrzése alól és a román nemzetiség vezetői egyre nyíltabban a magyar koronától való elszakadási törekvésekben testet öltő – azaz a Romániával való Unió – programjának adtak hangot.¹⁰⁸ A felfokozott nacionalizmus szellemében azonban ebben az Unió programban sem szerepelt valójában Erdély sajátosságainak Bukaresttel szembeni érvényesítése, vagy annak feltételrendszere.

A *Natio Hungarica* alkotmányos öröksége mellett ugyanakkor levonhatók történelmi és alkotmányjogi tanulságok az Erdélyi Nagyfejedelemség utolsó Országgyűlésén elfogadott törvényei alapján is. E következtetések lényege abban ragadható meg, hogy a *Natio Transylvanica* – e néven egyébként ki nem mondott és le nem írt koncepciójának megalkotásával – az erdélyi állam napjainkban is modellértékűnek tekinthető, tartalmi alkotmányosságon nyugvó multikulturális állam útjának megoldását mutatta meg. Az Erdélyi

104 HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017, 17., 166.

105 CIATO, Aurel: *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferendului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*. Cluj, 1929, 14.

106 MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*. București, Lumina Lex, 1997, 194.

107 BOLOVAN, Ioan: *Cultura românească*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, 533–569.; GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: *Cultura săsească*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016, 584–589.; GRÄF, Rudolf: *Cultura germanilor din Banat*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, 589–598.; MAIOR, Liviu: *Dualismul austro-ungar*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, 429., 431–433.

108 PÖLÖSKÉI Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014, 115–116., 175–183.

Nagyfejedelemség a történelmi alkotmányfejlődése útját beteljesítve utolsó kodifikációs eredményeivel egy valódi, sajátosan erdélyi megoldást foglalt jogszabályokba, amely táplálkozott az Unio Trium Nationum történelmi hagyományából, de az a modern nemzetfogalomnak megfelelő tartalommal került kitöltésre, továbbfejlesztésre. Az így megalkotott Natio Transylvanica, azaz négy, valójában három nemzet szövetsége magában hordozta a társadalmi és politikai konszolidáció valós lehetőségét és a dinamikus nacionalizmus hatásainak tompítását, élük elvételét is.

Utolsó gondolatként emelendő ki, hogy az erdélyi Országgyűlés ekkor elfogadott jogszabályaiban megfogalmazott jogelvei, rendelkezései, céljai és megoldásai – a nemzetfogalom akkori kiforratlansága ellenére – a XXI. századi tartalmi alkotmányosság mércéjének is megfelelnek. Másik oldalról megközelítve a tartalmi alkotmányosságra vonatkozó megállapítást, rögzíthető, hogy az ezen jogszabályokban foglalt kiinduló tételek végső soron a nemzeti kisebbségek azon jogaira és törekvéseire mutatnak, amelyeket a mindenkori kisebbség több mint másfél évszázada következtetésen vall a tartalmi egyenlőség elérése és jogélvezete érdekében. A kisebbségi igények másfél évszázados következetes vallása és azoknak a mindenkori – többségi – törvényhozással szembeni előterjesztése, figyelemmel az erdélyi Országgyűlés megoldásaira is, az igények legitim voltán túl pedig azt elvárást is megfogalmazzák, hogy a nemzetiségi igényekre olyan hatékony jogalkotási válaszokat kell adni, amelyek tartalmilag érvényesülnek. Tartalmi érvényesülés hiányában ugyanis ellehetetlenül a társadalmi integráció és konszolidáció mind egyéni, mind közösségi szinten.

AKTUELLE RECHTSPRECHUNG ZUR BRÜSSEL IA-VO

VORWORT ZU DEN BEITRÄGEN ÜBER DIE ANERKENNUNG UND VOLLSTRECKUNG AUSLÄNDISCHER ENTSCHEIDUNGEN NACH DER BRÜSSEL IA-VO

ARATÓ BALÁZS

*habilitierter Dozent (Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche in
Ungarn, Staats- und Rechtswissenschaftliche Fakultät)*

Zwischen dem 4. und dem 7. Dezember 2023 wurde eine deutschsprachige internationale Konferenz zum Thema „Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO – aktuelle Entwicklungen und Rechtsprechung“ an der Juristischen Fakultät der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche in Budapest veranstaltet. Der Gegenstand der Konferenz schöpft seine Zeitgemäßheit daraus, dass die sich ständig steigernde Internationalisierung grenzüberschreitende Rechtsgeschäfte in immer größerem Maße nach sich zieht, bzw. - in Verbindung mit Rechtsstreitigkeiten zwischen in verschiedenen Mitgliedstaaten ansässigen Rechtssubjekten - eine grenzübergreifende Vollstreckung von Gerichtsentscheidungen und anderen Beschlüssen in wachsender Zahl erforderlich wird. Der europäische Gesetzgeber beabsichtigte dieser Tendenz u.a. durch die Brüssel Ia-VO Rechnung zu tragen. Seit ihrer Verabschiedung wurde die Verordnung als in den Mitgliedstaaten unmittelbare Rechtswirkung entfaltende Norm mehrmals abgeändert und überarbeitet, aufgrund praktischer Erfahrungen immer wieder vervollkommenet.

Die Vortragenden der Konferenz, angesehene Professorinnen und Professoren aus verschiedenen Ländern der Europäischen Union, teilten dem Publikum ihre jeweiligen Erfahrungen und Forschungsergebnisse hinsichtlich der Durchsetzung der letztlich neugefassten Brüssel Ia-VO mit, und wiesen – aufgrund der aktuellen mitgliedstaatlichen Rechtsprechung – auf hauptsächlich verfahrensrechtliche Fragen hin, die in den einzelnen Ländern durch die Rechtsanwender zurzeit unterschiedlich behandelt werden und deshalb manchmal eine Quelle von zu behebenden Ungewissheiten sind.

Die ausführliche Darstellung der europäischen Perspektive konnten die Teilnehmenden dem Vortrag von Herrn Univ.-Prof. Matthias Neumayr (Johannes Kepler Universität Linz) verdanken. Der berühmte österreichische Rechtswissenschaftler wies u.a. darauf hin, dass in einem Mitgliedstaat ergangene Entscheidungen, mit denen ausländische Entscheidungen für voll-

streckbar erklärt werden, nach bisher ganz herrschender Ansicht nicht der Anerkennung und Vollstreckung nach der Brüssel Ia-VO 2012 („*exequatur sur exequatur ne vaut*“) unterlägen. Damit werde unter anderem verhindert, dass drittstaatliche Entscheidungen unter Umgehung nationaler Anerkennungs- und Vollstreckungsvoraussetzungen unionsweit zirkulieren können. In zwei Urteilen habe der EuGH diese Ansicht jüngst stark relativiert und ein englisches *confirmation judgment* sowie eine englische Merger-Entscheidung als Entscheidungen qualifiziert, die grundsätzlich nach Art 39 Brüssel Ia-VO in anderen Mitgliedstaaten zu vollstrecken sind. Professor Neumayr stellt schlussendlich fest, dass die beiden vom EuGH entschiedenen Fälle zweifellos durch Spezifika des *common law* geprägt gewesen seien, deshalb habe die Thematik durch den Brexit etwas an Relevanz verloren. Ganz allgemein stelle sich aber nun die Frage, ob auch „echte“ auf drittstaatliche Urteile bezogene Exequaturentscheidungen unter den weiten Entscheidungsbegriff des EuGH fallen, sofern das vorangegangene Verfahren kontradiktorisch ausgestaltet ist. In ihrem anschließenden Vortrag betonte Frau JUDr. Eva Dobrovolná PhD., LL.M. von der Masaryk University Brno, dass das tschechische Oberste Gericht (tschOG) sich in den letzten Jahren zwar nicht selten mit der Verordnung (EU) Nr. 1215/2012 über die gerichtliche Zuständigkeit und die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen (Brüssel Ia-VO) befasst habe, die meisten Entscheidungen jedoch nicht die Anerkennung und Vollstreckung, sondern andere Bereiche wie Zuständigkeitsfragen oder die Auslegung des Begriffes der „Zivil- und Handelssache“ zum Gegenstand gehabt hätten. Trotzdem finde man - wenn auch in geringerem Ausmaß - aktuelle Rechtsprechung zur Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO. Der Vortrag führte diese Rechtsprechung vor Augen, analysierte die relevanten Gerichtsentscheidungen und trug damit zur rechtsvergleichenden Diskussion bei. Univ.-Prof. Thomas Garber von der Johannes Kepler Universität Linz befasste sich in seinem Vortrag mit der österreichischen Perspektive, und gab einen Überblick über neueste Entscheidungen des OGH. Zusammenfassend hob er u.a. hervor, dass Kostenentscheidungen, die in einem vom sachlichen Anwendungsbereich ausgenommenen Verfahren ergangen sind, nicht nach den Bestimmungen des Lugano Übereinkommen bzw. der Brüssel Ia-VO anzuerkennen und zu vollstrecken seien, oder dass der zeitliche Anwendungsbereich der Brüssel Ia-VO eröffnet sei, wenn der Ursprungsstaat eine Bescheinigung nach Art. 53 Brüssel Ia-VO ausgestellt hat und die Parteien von der Anwendbarkeit der Brüssel Ia-VO ausgehen. Auch darauf wies er hin, dass - laut OGH - Entscheidungen aus Großbritannien,

die in einem nach dem Ablauf des 31. 12. 2020 eingeleiteten gerichtlichen Verfahren ergehen, nicht nach der Brüssel Ia-VO anzuerkennen und zu vollstrecken seien; maßgeblich sei vielmehr das HGÜ, bi- und multilaterale Übereinkommen und innerstaatliches Recht. Die deutsche Perspektive wurde von Frau Prof. Dr. Katharina Lugani (Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf) dargestellt. Der Vortrag befasste sich mit fünf ausgewählten Entscheidungen zur Anerkennung und Vollstreckung aus der ausufernden deutschen Judikatur zur Brüssel Ia-VO im Zeitraum 2022-2023. Zwei davon betrafen das Verhältnis von Brüssel Ia-VO und EuVTVO, eine dritte die Abgrenzung von Entscheidung und Zwangsvollstreckungsmaßnahme sowie die Folgen der Versäumung der Arrestvollziehungsfrist eine vierte die Bedeutung des Formblatts nach Anhang I, und die fünfte das Verhältnis des unionalen Vollstreckungsschutzes nach Art. 44 Brüssel Ia-VO zum nationalen Vollstreckungsschutz. Als zusammenfassende Feststellung lässt sich aus dem Vortrag Folgendes hervorheben. Die Entscheidungen seien sowohl im Hinblick auf die aufgeworfenen Fragestellungen als auch im Hinblick auf die gegebenen Antworten gemäßigt. Bis auf eine einzige Entscheidung habe sich der Bundesgerichtshof auch stets ganz auf einer Linie mit den Vorinstanzen befunden. Beklagenswert sei allein, dass sie, wie so oft, im nationalen Diskurs verharren und ihnen Bezüge zu den Dialogen in den anderen Mitgliedstaaten fehlten. Die angesehen Professorin aus Düsseldorf befürwortete die Einbeziehung der Prinzipien anderer Prozessordnungen und andersgearteter Methodik, um die Argumentationslinien reichhaltiger und vielfältiger zu gestalten, und hob hervor, dass das Symposium dazu bedeutend beigetragen habe.

Balázs Arató schloss die Reihe der Vorträge mit seiner Darstellung der jetzigen Rechtslage in Ungarn. Er veranschaulichte, in welchem Verfahren die ausländischen Gerichtsentscheidungen anerkannt und vollstreckt werden, aus welchen Gesetzen sich der rechtliche Rahmen zusammensetzt und wie der ungarische OGH (die Kuria) die Frage der öffentlichen Ordnung als Anerkennungs- und Vollstreckungshindernis auffasst. Am Ende widmete er sich auch der neuesten Rechtsentwicklung, in dem er den Rechtseinheitslichkeitsbeschluss Nr. 6/2022 der Kuria aus dem Blickwinkel des Themas der Tagung kurz berührte.

Nach jedem Vortrag erfolgte eine kurze Diskussion, wo die Teilnehmenden und auch die Zuhörer die Möglichkeit erhielten, ihre Fragen zu stellen und ihre Anmerkungen zu formulieren. Auch diese Gespräche trugen dazu bei, dass aus der Konferenz wichtige Lehren hinsichtlich der jetzigen Rechtslage und der möglichen Richtungen ihrer Verbesserung gezogen werden konnten.

Der im Rahmen des Symposiums durchgeführte Erfahrungsaustausch und die daraus gezogenen wissenschaftlichen Folgerungen werden der weiteren und erwünschten Vereinheitlichung der Rechtspraxis vermutlich und hoffentlich bedeutenden Vorschub leisten, zumal die Ergebnisse des Symposiums - auch in Gestalt von wohlwollenden Besserungsvorschlägen - veröffentlicht werden. Diesbezüglich möchte ich, als Veranstalter der Konferenz, in erster Linie unserer wissenschaftlichen Zeitschrift *Glossa Juridica* und deren Redaktion, insbesondere dem Herrn Chefredakteur Prof. Dr. Ádám Rixer herzlichen Dank dafür zollen, dass die Vortragenden die Möglichkeit erhalten haben, ihre aufgrund der Konferenzvorträge verfassten Beiträge hier, in dieser angesehenen wissenschaftlichen Zeitschrift zu publizieren.

AKTUELLE RECHTSPRECHUNG ZUR ANERKENNUNG UND VOLLSTRECKUNG VON ENTSCHEIDUNGEN NACH DER BRÜSSEL IA-VO

Die europäische Perspektive

MATTHIAS NEUMAYR

Universitätsprofessor (Institut für Zivilrecht, Universität Linz)

Kurzfassung

Nach bisher herrschender Ansicht unterliegen in einem Mitgliedstaat ergangene Entscheidungen, mit denen ausländische Entscheidungen für vollstreckbar erklärt werden, nicht der Anerkennung und Vollstreckung nach der Brüssel Ia-VO 2012 („*exequatur sur exequatur ne vaut*“). Damit wird unter anderem verhindert, dass drittstaatliche Entscheidungen unter Umgehung nationaler Anerkennungs- und Vollstreckungsvoraussetzungen unionsweit zirkulieren können. In zwei Urteilen hat der EuGH diese Ansicht jüngst stark relativiert und ein englisches ‘confirmation judgment’ sowie eine englische Merger-Entscheidung als Entscheidungen qualifiziert, die grundsätzlich nach Art 39 Brüssel Ia-VO in anderen Mitgliedstaaten zu vollstrecken sind. Gleichzeitig hat er als Korrektiv eine recht weitreichende Möglichkeit der Anerkennungs- und Vollstreckungsverweigerung wegen einer *Ordre-public*-Widrigkeit in den Raum gestellt. Bedauerlicherweise führt die Ansicht des EuGH zu Rechtszersplitterung und Rechtsunsicherheit.

Schlüsselwörter: Anerkennung ausländischer Entscheidungen, Vollstreckung ausländischer Entscheidungen, Brüssel Ia-VO, neueste Rechtsprechung, öffentliche Ordnung (*ordre public*), Exequaturentscheidungen, Rechtssicherheit, Rechtseinheit

RECENT CASE LAW ON THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT
OF JUDGMENTS UNDER THE BRUSSELS IA REGULATION

The European Perspective

Abstract

According to the prevailing view to date, judgements issued in a Member State that declare foreign judgements enforceable are not subject to recognition and enforcement under the Brussels Ia Regulation 2012 (“*exequatur sur exequatur ne vaut*”). Among other things, this prevents third-country judgements from circulating throughout the EU by circumventing national recognition and enforcement requirements. In two recent judgements, the ECJ has strongly relativised this view and qualified an English ‘confirmation judgment’ and an English merger decision as judgements that can, in principle, be enforced in other member states in accordance with Art 39 Brussels Ia Regulation. At the same time, as a corrective measure, it provided for a rather far-reaching possibility of refusing to recognise and enforce a judgment due to a violation of public policy. Unfortunately, the ECJ’s opinion leads to legal fragmentation and legal uncertainty.

Keywords: recognition of foreign judgments, enforcement of foreign judgments, Brussels Ia Regulation, recent case law, public policy (*ordre public*), *exequatur* decisions, legal certainty, legal unity

1. Confirmation judgments als Entscheidungen iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 – zu der Entscheidung des EuGH vom 7. 4. 2022, Rs C-568/20, J/H Limited

1.1. Zum Vorabentscheidungsersuchen des OGH vom 23. 9. 2020, 3 Ob 126/20f

Der Oberste Gerichtshof hatte sich in der Entscheidung vom 23. 9. 2020, 3 Ob 126/20f¹ unter anderem mit der Frage auseinanderzusetzen, ob ein ‘confirmation judgment’ eines Gerichts aus dem Vereinigten Königreich eine Entscheidung iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 darstellt und nach den Bestimmungen der Brüssel Ia-VO 2012 anerkannt und vollstreckt werden kann. Aufgrund der bestehenden Zweifel (s dazu unter Punkt 2.2.) stellte er ein Vorabentscheidungsersuchen an den EuGH.

1 OGH 23.09.2020, 3 Ob 126/20f.

Der Entscheidung lag folgender Sachverhalt zugrunde: Der britische High Court of Justice erließ einen Beschluss, mit dem ein Schuldner, eine in Österreich wohnhafte natürliche Person, zur Zahlung von umgerechnet rund 9.2 Mio Euro zuzüglich Zinsen und Kosten an eine Bank verpflichtet wurde. Die Entscheidung beruhte auf der Grundlage zweier Urteile jordanischer Gerichte. Der Beschluss erging in einem ‘summarischen kontradiktorischen’ Verfahren, ohne dass die den Urteilen zugrundeliegenden Ansprüche umfassend in der Sache überprüft wurden. Der britische High Court of Justice stellte die Bescheinigung gem. Art 53 Brüssel Ia-VO 2012 aus. Unter Vorlage unter anderem dieser Bescheinigung beantragte die Bank, zu deren Gunsten das englische ‘confirmation judgment’ ergangen war, die Vollstreckung der Entscheidung in Österreich. Der Schuldner erhob einen Antrag auf Versagung der Anerkennung und Vollstreckung gemäß 46 Brüssel Ia-VO 2012, weil die jordanischen Urteile in betrügerischer Absicht und unter Berufung auf eine rechtsungültige Vollmacht erwirkt worden wären. Titelgläubiger sei nicht die Bank, zu deren Gunsten das englische ‘confirmation judgment’ ergangen war. Zudem seien Entscheidungen, die auf Basis eines drittstaatlichen Judikats ergehen, vom Anwendungsbereich der Brüssel Ia-VO 2012 ausgenommen.

Fraglich war, ob die Entscheidung als Entscheidung iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 qualifiziert und nach den Bestimmungen der Verordnung anerkannt und vollstreckt werden kann.

1.2. Grundlagen

Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 enthält eine Definition des Begriffs ‘Entscheidung’. Die Legaldefinition ist insbesondere für die Bestimmung des Anwendungsbereichs des Kapitels III von Bedeutung. Nach Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 stellt eine Entscheidung jede von einem Gericht eines Mitgliedstaates erlassene Entscheidung ohne Rücksicht auf ihre Bezeichnung wie Urteil, Beschluss, Zahlungsbefehl oder Vollstreckungsbescheid, einschließlich des Kostenfestsetzungsbeschlusses eines Gerichtsbediensteten dar.

Der Begriff der Entscheidung ist weit auszulegen.² Ausgenommen sind –

2 GARBNER, Thomas in FASCHING, Andreas/KONECNY, Hans (Hrsg.): Zivilprozessgesetze³ (Band V/1), Österreich, MANZ’sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH, 2022, Vor Art. 1: Einleitung zur Brüssel Ia-VO Rz. 9 ff.; sowie OTTI, Michael in GARBNER, Thomas (Hrsg.): Festschrift Neumayr (Band I), Österreich, MANZ’sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH, 2023, 1613 (1616 mwN).

zumindest nach bisheriger Auffassung³ – Beschlüsse und Urteile, mit denen eine Entscheidung aus einem anderen Staat anerkannt oder für vollstreckbar erklärt wird. Es gilt der Grundsatz ‘*exequatur sur exequatur ne vaut*’.⁴ Dadurch soll gewährleistet werden, dass die gegenüber dem Zweitstaat bestehenden Anerkennungs- und Vollstreckbarerklärungsvoraussetzungen nicht umgangen werden und eine Entscheidung – quasi durch die Hintertür – innerhalb der gesamten EU zirkulieren kann.⁵ Dazu kommt, dass die Vollstreckbarerklärung streng territoriale Wirkung entfaltet, sie ist also entweder schon ihrem Wortlaut zufolge⁶ oder aber nach ihrem Willen territorial beschränkt und keiner Vollstreckbarerklärung eines anderen Staates zugänglich.⁷

Zur Begründung dieser Auffassung wurde auch die Entscheidung des EuGH in der Rs C-129/92, *Owens Bank Ltd*⁸ angeführt.⁹ Der EuGH führte aus,

- 3 BURGSTALLER, Alfred/NEUMAYR, Matthias in BURGSTALLER, Alfred/NEUMAYR, Matthias/GEROLDINGER, Andreas/SCHMARANZER, Gerhard (Hrsg.): Internationales Zivilverfahrensrecht, Loseblattslg, 2. Lfg, 2002, Art 32 EuGVO, Rz. 12; GEBAUER, Martin/BERNER, Felix in GEBAUER, Martin/WIEDMANN, Thomas: Europäisches Zivilrecht³ Art 31 Brüssel Ia-VO, Rz. 2 mwN; GEIMER, Reinhold in FITZ Hanns/KALSS, Susanne/KAUTZ, Reinhard/KUCSKO, Guido/MEINHARD, Lukas/TORGLER, Ulrich (Hrsg.): Festschrift für Hellwig Torggler, Österreich, Verlag Österreich, 2013, 311 (330); teilweise KALL, Holger: *Doppelexequatur: „ne vaut“ oder „no worries“?* Internationales Handelsrecht, 2018, 137 (139 ff).
- 4 OTTI in GARBER: Festschrift Neumayr op. cit. Rz. 1613 (1617).
- 5 GARBER in FASCHING/KONECNY op. cit. Zivilprozessgesetze³ (Band V/1) Rz. 54; GARBER, Thomas in MAYR, Peter (Hrsg.) Handbuch des europäischen Zivilverfahrensrecht² (2023) Rz. 3.948; KODEK, Georg in CZERNICH, Dietmar/KODEK, Georg/MAYR, Peter (Hrsg.): Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckungsrecht⁴, Österreich, LexisNexis Verlag, 2015, Art. 36 Brüssel Ia-VO Rz. 24; LOYAL, Florian in WIECZOREK, Bernhard/SCHÜTZE, Rolf (Hrsg.): Zivilprozessordnung⁵ (Band XIV) Art 36 Brüssel Ia-VO Rz. 4; SCHACK, Heimo, Internationales Zivilverfahrensrecht⁸ Rz. 1094; SUJECKI, Bartosz in GARBER, Thomas (Hrsg.): Festschrift Neumayr (Band 1), Österreich, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH, 2023, 1659 (1665 f).
- 6 WELLER, Marc-Philippe in KRONKE, Herbert (Hrsg.): Festschrift für Bernd von Hoffmann, Deutschland, Gieseking Verlag, (2011) 1087 (1090).
- 7 MANKOWSKI, Peter in RAUSCHER, Thomas (Hrsg.) Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht, Brüssel Ia-VO⁵ (Band I), Deutschland, Dr. Otto Schmid-Verlag, 2020, vor Art 36-41 Brüssel Ia-VO Rz. 20; BGH 02. 07. 2009, IX ZR 152/06 NJW 2009, 2826; SCHLOSSER, Peter: *Doppelexequatur zu Schiedssprüchen und ausländischen Gerichtsentscheidungen?* Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht 1985, 141 (143); aA SCHÜTZE, Rolf in BERNREUTHER, Jörn (Hrsg.): Festschrift für Ulrich Spellenberg, Otto Schmidt Verlagskontor, Deutschland, 2010, Rz. 511 (517 f).
- 8 EuGH 20. 1. 1994, C-129/92, *Owens Bank Ltd*, ECLI:EU:C:1994:13.
- 9 Siehe etwa HESS, Burkhard: *Exequatur sur exequatur (ne) vaut?* Der EuGH erweitert die Freizügigkeit von Drittstaatenurteilen nach Art. 39 ff EuGVVO, Praxis des Internationalen

dass das geltende EuGVÜ „nicht auf Verfahren anwendbar“ sei „die die Anerkennung und Vollstreckung von Urteilen [...] aus Drittstaaten betreffen“.

Bei der Entscheidung des High Court handelte es sich allerdings nicht um eine Vollstreckbarerklärung: Nach traditionellem Common Law besteht – im Unterschied zum Civil Law – keine Möglichkeit, einer ausländischen Entscheidung Vollstreckbarkeit zu verleihen.¹⁰ Der aus einer ausländischen Entscheidung Begünstigte muss auf Grundlage der ausländischen Entscheidung im Vereinigten Königreich eine Klage einbringen (action upon foreign judgment, Part 24 der Civil Procedure Rules 1998). Im – kontradiktorischen – Verfahren wird der Anspruch nicht inhaltlich überprüft, sondern das Gericht nimmt eine summarische Prüfung vor. Der Prüfungsumfang des Gerichts ist dabei auf einige wesentliche, weitgehend mit jenen des Exequaturverfahrens idente, Punkte beschränkt. Zu prüfen ist etwa die Zuständigkeit (jurisdiction) des Ursprungsgerichts, sowie etwaige Verstöße gegen die public policy bzw. breaches of natural justice. Darüber hinaus kann der Beklagte nachträglich entstandene Einwendungen, wie etwa die Erfüllung des Anspruches oder die Verjährung, geltend machen. Bei Vorliegen aller Voraussetzungen erlässt das Gericht ein mit dem Ursprungsjudikat überwiegend identes Leistungsurteil, das im Inland vollstreckt werden kann. Das ‘confirmation judgment’ stellt damit ein funktionsäquivalentes Instrument zur Vollstreckbarerklärung dar,¹¹ das hinsichtlich seiner Zielsetzung und seiner inhaltlichen Ausgestaltung der Vollstreckbarerklärung entspricht.

Aufgrund der Ähnlichkeit der Entscheidungsform mit einer Vollstreckbarerklärung hatte der OGH erhebliche Zweifel, ob eine solche Zahlungsanordnung als „

Privat- und Verfahrensrecht, 2022, Rz. 350; SCHOLZ-BERGER, Florian: Anerkennung und Vollstreckung drittstaatlicher Entscheidungen im System der Europäischen Urteilsfreizügigkeit – Bemerkungen aus Anlass von OGH 3 Ob 71/22w, Juristische Blätter 2023, 7 (8); SUJECKI in GARBNER: Festschrift Neumayr op. cit. 1659 (1663 f mwN).

10 OPPOLZER, Laurenz: Das Doppelexequatur im Anwendungsbereich der EUGVVO und dessen Begrenzung durch den ordre public, Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht, 2022, 516 (517).

11 LUTSCHOUNIG, Martin: Anerkennungsversagung für ein ausländisches Vollstreckungsurteil nach der EUGVVO wegen Unvereinbarkeit mit einer inländischen Vollstreckbarkeitsentscheidung: Ein Beitrag zur Europäischen Urteilsfreizügigkeit aus Anlass von OGH 3 Ob 69/22a, Zeitschrift für Europarecht, internationales Privatrecht und Rechtsvergleich, 2023, 133 (136); SCHACK, Heimo: Internationales Zivilverfahrensrecht⁸ Rz. 1094; SCHOLZ-BERGER, JBI 2023, op.cit. 7 (8).

‘Entscheidung’ im Sinne von Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 qualifiziert werden kann,¹² und ersuchte den EuGH um Vorabentscheidung. Dem Ersuchen lässt sich die Tendenz des OGH entnehmen, dass er solche Entscheidungen als nicht vom Anwendungsbereich der Verordnung erfasste Entscheidungen qualifizieren würde.

Für diese Auffassung des OGH kann die Entscheidung des EuGH in der Rs C-414/92, Solo Kleinmotoren¹³ angeführt werden: Der EuGH führte in der Begründung aus, dass ein Prozessvergleich, auch wenn er vom Gericht in einem Beschluss protokolliert werde, keine ‘Entscheidung’ iSd Verordnung sei, weil das Gericht als Rechtsprechungsorgan nicht selbst über die Streitpunkte entscheiden würde. Dies muss mE auch für ein ‘confirmation judgment’ gelten, sodass dieses nicht als Entscheidung iSd Verordnung qualifiziert werden kann und daher von der gegenseitigen Anerkennung und Vollstreckung nach den Bestimmungen der Brüssel Ia-VO 2012 ausgenommen ist.

1.3. Zur Entscheidung des EuGH vom 7. 4. 2022, Rs C-568/20, J/H Limited

Der EuGH entschied zu Rs C-568/20, J/H Limited,¹⁴ **über die** Vorabentscheidungsfrage des OGH. Der Auffassung, wonach ein ‘confirmation judgment’ nicht nach den Bestimmungen der Brüssel Ia-VO 2012 anerkannt und vollstreckt werden könne, erteilte er eine deutliche Absage. Er stellte fest, dass unter den Begriff ‘Entscheidung’ jede von einem Gericht eines Mitgliedstaates erlassene Entscheidung fällt, ohne dass nach ihrem Inhalt unterschieden würde. Nach dem EuGH reicht es aus, dass der Entscheidung, bevor in einem anderen Mitgliedstaat ihre Anerkennung und Vollstreckung beantragt wurde, im Ursprungsmitgliedstaat ein kontradiktorisches Verfahren vorangegangen ist oder vorangehen hätte können. Dass sie aufgrund der Bindung an ein drittstaatliches Urteil ergangen ist, ist unerheblich.

Nach Ansicht des EuGH wird diese Auslegung der Brüssel Ia-VO 2012 durch deren Erwägungsgründe gestützt. Ziel sei der „freie Verkehr der Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen“ und die ‘Vereinfachung der Formalitäten’ im

12 GEIMER in FITZ/KALSS/KAUTZ/KUCSKO /MEINHARD/TORGGLER: Festschrift Torggler, 311 (330).

13 EuGH 2. 6. 1994, C-414/92, Solo Kleinmotoren, ECLI:EU:C:1994:221.

14 EuGH 7. 4. 2022, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2022:264; OPOLZER, EuZW 2022, op. cit. 516 = Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrechts, 2022, 380 (< 349) = IWR 2022, 187 (Krümmel) = Zeitschrift für Internationales Wirtschaftsrecht, 2022, 235 (Deshayes/Fritscher) = LMK 2022, 807507 (Trenker); SCHOLZ-BERGER, JBl 2023, op.cit. 7; OTTI in GARBER: Festschrift Neumayr op. cit. Rz. 1613.

Sinne einer „raschen und unkomplizierten Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen“ im Raum der Brüssel Ia-VO 2012. Auch der Grundsatz des gegenseitigen Vertrauens zwischen den Gerichten der Mitgliedstaaten fordere ein weites Verständnis von ‘Entscheidung’ iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012. Außerdem sei ein enger Entscheidungsbegriff nicht mit dem System der Brüssel Ia-VO 2012 vereinbar, dass Ausnahmen von der Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen der Gerichte aus den Mitgliedstaaten nur unter den (engen) Voraussetzungen des Art 45 Brüssel Ia-VO 2012 erlaube.

Der EuGH nahm auf das Urteil in der Rs C-129/92, Owens Bank Ltd¹⁵ Bezug, die – wie ausgeführt – bisher, als Begründung dafür angeführt wurde, dass Entscheidungen eines Mitgliedstaates über die Vollstreckung drittstaatlicher Entscheidungen nicht nach den Bestimmungen der Verordnung anerkannt und vollstreckt werden können. Nach dem EuGH ist aus der Entscheidung Owens Bank Ltd für die Frage der Anerkennung und Vollstreckung von ‘confirmation judgments’ nichts zu gewinnen; diese Entscheidung habe Verfahren und nicht Entscheidungen betroffen. Tatsächlich trifft es zu, dass sich der EuGH im genannten Urteil nicht auf Entscheidungen bezog. Dennoch ist zweifelhaft, dass er in diesem Urteil bewusst zwischen Verfahren und Entscheidungen differenzierte und seine Auffassung nur auf Verfahren verstanden wissen wollte.¹⁶

Im vorliegenden Fall war der Beschluss des High Court zumindest Gegenstand einer summarischen kontradiktorischen Prüfung, sodass das ‘confirmation judgment’ nach Ansicht des EUGH als eine Entscheidung iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 qualifiziert werden kann.

Allerdings hob der Gerichtshof hervor, dass der Versagungsgrund der Verletzung des ordre public (Art 45 Abs 1 lit a Brüssel Ia-VO 2012) vorliegen könne, wenn der Vollstreckungsschuldner nicht in der Lage war, den Ansprüchen, die den drittstaatlichen Urteilen zugrunde liegen, im Ursprungsmitgliedstaat in der Sache entgegenzutreten. Diese Möglichkeit sollte wohl ein Korrektiv für die weite Auslegung des Begriffs der Entscheidung sein.¹⁷ Im Rahmen eines Versagungsverfahrens kann geltend gemacht werden, dass durch die Entscheidung der Gerichte eines anderen Mitgliedstaates lediglich die Entscheidung eines Drittstaates importiert wird, ohne dass es dem Vollstreckungsschuldner möglich war, den streitgegenständlichen Anspruch im Ursprungsmitgliedstaat in der Sache zu bestreiten.

15 EuGH 20. 01. 1994, C-129/92, Owens Bank Ltd, ECLI:EU:C:1994:13.

16 OPPOLZER, EuZW 2022, op. cit., 516 (518); OTTI in GARBER: Festschrift Neumayr op. cit. Rz. 1613 (1619 f) sowie SCHOLZ-BERGER, JBl 2023, op.cit. 7 (9).

17 SCHOLZ-BERGER, JBl 2023, op.cit. 7 (11).

Für die Auffassung des EuGH spricht zweifelsohne, dass durch die weite und autonome Auslegung den Zielen der Brüssel Ia-VO 2012 – nämlich den freien Verkehr der Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen sowie Vereinfachung der Formalitäten im Hinblick auf eine rasche und unkomplizierte Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen aus den durch die VO gebundenen Mitgliedstaaten – Rechnung getragen wird. Den Begriff ‘Entscheidung’ an deren Inhalt zu knüpfen, widerspräche diesen Zielen. Vorteil der Auffassung ist, dass bei der Prüfung der Frage, ob eine Entscheidung vorliegt, keine einzelfallbezogene Prüfung der Entstehungsweise und die Funktion der jeweiligen nationalen Entscheidung durchgeführt werden muss.¹⁸

Dennoch überzeugt die Auffassung des EuGH nicht. Sie bewirkt, dass im Ergebnis die Entscheidung des Drittstaates über die Entscheidung eines anderen Mitgliedstaates in allen anderen Mitgliedstaaten anerkannt und vollstreckt werden kann, auch wenn die Ausgangsentscheidung aus dem Drittstaat nicht anzuerkennen und zu vollstrecken wäre.¹⁹ Der Auffassung des EuGH kann auch entgegengehalten werden, dass das Erfordernis einer ‘eigenständigen Sachprüfung’ nunmehr nicht auf Ebene des Entscheidungsbegriffs, sondern auf jener des nationalen ordre public vorliegen soll, dessen Auslegung nicht dem EuGH, sondern den nationalen Gerichten obliegt,²⁰ wodurch im Ergebnis ein unterschiedlich weiter Anwendungsbereich der Verordnung in den Mitgliedstaaten entsteht. Das als Korrektiv gedachte Instrument wird – wie noch zu zeigen ist (s unter Punkt 2.4.) – in aller Regel der Erfolg versagt bleiben.

Der Schuldner ist zudem angehalten, in jedem Staat, in dem eine Vollstreckung droht, ein Vollstreckungsversagungsverfahren einzuleiten. Auch die Wirkungen der im Verfahren nach Art 47 Brüssel Ia-VO 2012 ergangenen Entscheidung bleiben auf den Bereich des ersuchten Mitgliedstaates beschränkt und können daher nicht Gegenstand einer Anerkennung nach

18 TRENKER, Martin, LMK 2022, 807507 (Entscheidungsanm); BERNHARD, Lino: Anerkennungsversagung aufgrund von Schiedssprüchen unter der EuGVVO, *Recht der Internationales Wirtschaft* 2013, 16 (20).

19 Vgl auch den vorliegenden Fall: die ursprünglichen jordanischen Urteile wären in Österreich mangels Gegenseitigkeit nicht vollstreckbar gewesen; BACHNER, Thomas/WERDERITSCH, Lena: *Doppellexequatur: Schafft der EuGH neue Umgehungsmöglichkeiten?* *Zivilrecht aktuell*, 2022, 264 (266); sowie Sujecki in GARBER: *Festschrift Neumayr* op. cit. 1659 (1670). Vgl auch GARBER, Thomas in ANZENBERGER, Phillip/MAYR, Peter/TRENKER, Martin (Hrsg.): *Europäisches Zivilverfahrensrecht*⁴ (in Druck); OTTI in GARBER: *Festschrift Neumayr* op. cit. 1613 (1622).

20 OPPOLZER, *EuZW* 2022, op. cit., 516 (519 f).

Art 36 Brüssel Ia-VO 2012 in einem anderen Mitgliedstaat sein; vielmehr entscheidet jeder Staat selbst, ob ein in Art 45 Brüssel Ia-VO 2012 normierter Versagungsgrund vorliegt und daher die Vollstreckung des ausländischen Titels zu versagen ist; andernfalls würden die gegenüber dem Zweitstaat bestehenden Vollstreckungsvoraussetzungen – wie etwa die Vereinbarkeit mit dem *ordre public* des Zweitstaates – umgangen werden.

Aufgrund des ‘Brexit’ ist der derzeit wichtigste Anwendungsfall, nämlich ein ‘confirmation judgment’ aus dem Vereinigten Königreich, vom Anerkennungs- und Vollstreckungsregime der Brüssel Ia-VO nicht mehr erfasst.²¹ Dennoch ist die praktische Bedeutung der Entscheidung des EuGH nicht gering. Zum einen sehen Irland und Zypern die Möglichkeit eines ‘confirmation judgment’ vor.²² Zum anderen ist es möglich, dass die Mitgliedstaaten das britische Modell des ‘confirmation judgment’ einführen – insbesondere dann, wenn sie sich dadurch eine Verbesserung des Justizstandorts versprechen.²³ Zudem stellt sich die Folgefrage, ob die Entscheidung nicht auch auf Exequaturentscheidungen übertragen werden muss. Ist das Vollstreckbarerklärungsverfahren zumindest potenziell kontradiktorisch ausgestaltet, entspricht wohl auch eine echte Exequaturentscheidung den Anforderungen des EuGH an den Begriff der Entscheidung iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012.²⁴ Allerdings wird die Vollstreckbarerklärung schon ihrem Wortlaut zufolge oder aber nach ihrem Willen territorial beschränkt und keiner Vollstreckbarerklärung eines anderen Staates zugänglich sein.²⁵

1.4. Zur Folgeentscheidung des OGH vom 19. 5. 2022, 3 Ob 71/22w

Nachdem der EuGH die Frage nach der Auslegung des Begriffs der Entscheidung iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 mit für den OGH bindender Wirkung entschieden hatte, hatte sich der OGH in der Entscheidung vom 19. 5. 2022, 3 Ob 71/22w²⁶ mit der Frage befasst, ob diesem Urteil aufgrund Art 45 lit a Brüssel Ia-VO 2012 wegen eines Verstoßes gegen den österreichischen *ordre public* die Anerkennung zu versagen war.

21 Trenker, LMK 2022 op. cit. 807507 (Entscheidungsanm).

22 OTTI in GARBER: Festschrift Neumayr op. cit. 1613 (1622).

23 SCHOLZ-BERGER, JBI 2023, op.cit. 7 (14).

24 SCHOLZ-BERGER, JBI 2023, op.cit. 7 (14).

25 Trenker, LMK 2022, op. cit. 807507 (Entscheidungsanm).

26 OGH 19.5.2022, 3 Ob 71/22w.

Die Versagung der Anerkennung oder Vollstreckung aufgrund eines Verstoßes gegen den *ordre public* erfolgt nur unter der Voraussetzung, dass die Anerkennung oder Vollstreckung der in einem anderen Mitgliedstaat erlassenen Entscheidung eine offensichtliche Verletzung einer in der Rechtsordnung des ersuchten Staates als wesentlich geltenden Rechtsnorm oder eines dort als grundlegend anerkannten Rechts bewirken würde. Eine solche Verletzung kann insbesondere darin bestehen, dass der Verpflichtete nicht in der Lage war, sich vor dem Ursprungsgericht wirksam zu verteidigen und die Entscheidung, deren Vollstreckung begehrt wird, im Ursprungsmitgliedstaat anzufechten. Sollte der Verpflichtete daher nachweisen können, dass es ihm im Ursprungsmitgliedstaat nicht möglich war, den in Exekution gezogenen Ansprüchen, die Gegenstand der zu vollstreckenden Entscheidung sind, in der Sache entgegenzutreten, so könnte im Vollstreckungsstaat wegen offensichtlicher Unvereinbarkeit mit der nationalen öffentlichen Ordnung die Vollstreckung versagt werden.

Der Verpflichtete brachte im Verfahren vor, dass im englischen Verfahren zur Umsetzung eines ausländischen Titels nur die Voraussetzungen für die Umsetzung (Vollstreckung) geprüft wurden, aber keine inhaltliche Prüfung der zu vollstreckenden Ansprüche erfolgte.

Der OGH führte dazu aus, dass nach den Feststellungen des Erstgerichts der Verpflichtete in dem zu beurteilenden Verfahren im Ursprungsmitgliedstaat, dh im Vereinigten Königreich, tatsächlich die Möglichkeit gehabt habe, die zu vollstreckenden Ansprüche zu bekämpfen. Der High Court hatte sich mit den vom Verpflichteten im englischen Verfahren gegen die zugrunde liegenden (im jordanischen Verfahren zuerkannten) Ansprüche erhobenen Einwände – die sich auf die angeblich fehlende Aktivlegitimation der betreibenden Partei („Parteienidentität“: Zweigniederlassung der betreibenden Partei oder selbständiges Tochterunternehmen), das Erwirken der Urteile in betrügerischer Absicht und das Bestehen eines behaupteten Vollmachtman-gels im jordanischen Verfahren bezogen – inhaltlich befasst. Der Schuldner habe den zugrundeliegenden (im jordanischen Verfahren zuerkannten) Ansprüchen im Verfahren im Vereinigten Königreich inhaltlich entgegengetreten und sich wirksam verteidigen können.

Diese Ausführungen des OGH stehen in einem gewissen Widerspruch zum Vorabentscheidungsersuchen.²⁷ In der Folgeentscheidung scheint der OGH davon auszugehen, dass im englischen Verfahren die jordanischen Sachentscheidungen über die Zahlungsansprüche der Klägerin in der Sache nachgeprüft werden hätten können. Demgegenüber hat er im Vorabentscheidungsersuchen selbst

27 SCHOLZ-BERGER, JBI 2023, op.cit. 7 (13).

darauf hingewiesen, dass sich der Gegenstand des Verfahrens im Vereinigten Königreich darauf beschränkt habe, die Frage zu prüfen, ob die nunmehrige Verpflichtete aufgrund der jordanischen Urteile zur Zahlung an die nunmehrige betreibende Gläubigerin verpflichtet gewesen sei, und, dass dabei nach englischem Recht das Verbot der Nachprüfung in der Sache gegolten habe. In der Folgeentscheidung hat der OGH nur Einwände angeführt, mit denen das Fehlen von Vollstreckungsvoraussetzungen (mangelnde Identität zwischen dem Titelgläubiger der jordanischen Urteile und der nunmehr in England bzw. Österreich die Vollstreckung verlangenden Gesellschaft) und die Versagung der Vollstreckung rechtfertigende Mängel des jordanischen Verfahrens (Prozessbetrug, Vollmachtmangel) geltend gemacht wurden.

Anzunehmen ist, dass der OGH wohl davon ausging, dass das österreichische Verständnis vom *ordre public* eine derart weite Prüfungsbefugnis, wie sie der EuGH angedeutet hat, gar nicht voraussetzt.²⁸ Das Recht auf eine 'wirksame Verteidigung' wird nicht verletzt, wenn der Schuldner in einem Verfahren zur Vollstreckbarerklärung bzw. zur Erwirkung eines 'confirmation judgment' die dem Ursprungsjudikat zugrundeliegenden Ansprüche nicht (mehr) in der Sache bekämpfen kann. Die Frage, ob der Anspruch besteht oder nicht, ist nämlich nicht Gegenstand des Verfahrens.²⁹ Auch der Umstand, dass Ansprüchen, die bereits von einem drittstaatlichen Gericht geprüft wurden, in einem neuerlichen Verfahren aufgrund einer Bindung an die erste Entscheidung nicht mehr inhaltlich entgegengesetzt werden kann, sondern das mitgliedstaatliche Gericht diese Entscheidung nach seinem Recht ohne umfassende inhaltliche Prüfung übernehmen musste, wird nämlich für sich allein wohl kaum als ein Verstoß gegen den *ordre public* aufgrund einer Verletzung der Verteidigungsrechte des Beklagten angesehen werden können.³⁰ Anderes gilt, wenn das Verfahren, das zur drittstaatlichen Entscheidung geführt hat, von den elementaren Grundsätzen des im Anerkennungs- und Vollstreckungsstaat geltenden Verfahrensrechts in einem Maß abweicht, dass es nicht mehr als ein geordnetes, rechtsstaatlichen Anforderungen genügendes Verfahren angesehen werden kann. Das als Korrektiv gedachte Instrument ist in vielen Fällen zahnlos.³¹

28 SCHOLZ-BERGER, JBI 2023, op.cit. 7 (13); CRANSHAW, Friedrich: Anm 1 (Entscheidungsanm), jurisPR-HaGesR 6/2022.

29 OPPOLZER, EuZW 2022, op. cit. 516 (519).

30 GARBER IN ANZENBERGER/MAYR/TRENKER op. cit. Europäisches Zivilverfahrensrecht⁴ (in Druck); SCHOLZ-BERGER, JBI 2023, op.cit. 7 (12).

31 CRANSHAW, jurisPR-HaGesR op. cit. 6/2022, Anm 1 (Entscheidungsanm); OPPOLZER, EuZW 2022, op. cit. 516 (520).

2. Entscheidungen aufgrund von Schiedssprüchen als Entscheidungen iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 – zur Entscheidung des EuGH vom 20. 6. 2022, Rs C-700/20, London Steam-Ship

2.1. Grundlagen und Ausgangssachverhalt

Knapp drei Monate nach der Entscheidung in der Rs C-568/20, J/H Limited,³² hatte sich der EuGH in der Rs C-700/20, London Steam-Ship,³³ mit einer ähnlichen Frage zu befassen. Das Vorabentscheidungsersuchen des High Court of Justice (England & Wales), Queen's Bench Division, bezog sich auf eine gerichtliche Entscheidung, die nach der doctrine of merger einen Schiedsspruch im Rahmen eines Verfahrens, in dem eine eingeschränkte Prüfung stattfindet,³⁴ inkorporiert. Die zu beantwortende Frage ging dahin, ob der Anerkennung und Vollstreckung einer solchen gerichtlichen Entscheidung nach Art 34 Z 3 Brüssel I-VO 2001 (nunmehr Art 45 Abs 1 lit c Brüssel Ia-VO 2012) entgegensteht, dass die beiden Entscheidungen miteinander unvereinbar sind. Die Entscheidung betraf die Auslegung der Brüssel I-VO 2001. Die Antwort auf die Frage, ob eine Merger-Entscheidung eine Entscheidung iSd Art 34 Z 3 Brüssel I-VO 2001 ist, ist auch für die Auslegung des Art 45 Abs 1 lit c Brüssel Ia-VO 2012 maßgeblich, weil die betreffenden Bestimmungen inhaltlich ident sind. Dadurch wird die Kontinuität zwischen der Brüssel I-VO 2001 und der Brüssel Ia-VO 2012 gewahrt.

Der vom EuGH entschiedene Fall betrifft die Havarie des Öltankers Prestige vor der spanischen Küste im Jahr 2002. Der spanische Staat begehrte vor einem spanischen Gericht Schadenersatz gegen den Schiffsversicherer. Er stütze sich dabei auf einen aus dem spanischen Recht folgenden Direktanspruch. Der Versicherer, der sich an dem Verfahren nicht beteiligte, leitete nach Anrufung des spanischen Gerichts ein Schiedsverfahren in London ein, in dem er unter anderem die Feststellung begehrte, dass zivilrechtliche Ansprüche gegen ihn ausschließlich in diesem Schiedsverfahren geltend gemacht werden können und der Versicherer aufgrund einer Klausel im Versicherungsvertrag (noch)

32 EuGH 7. 4. 2022, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2022:264.

33 EuGH 20. 6. 2022, C-700/20, London Steam-Ship, ECLI:EU:C:2022:488, IPRax 2023, 280 (Pika 238); NIEHOFF, Gerrit: Entscheidungsanmerkung OLG Frankfurt, Zeitschrift für Internationales Wirtschaftsrecht, 2022, 281.

So bereits EuGH 25. 7. 1991, C190/89, Rich/Società Italiana Impianti, ECLI:EU:C:1991:319; zur Auslegung s auch HARTENSTEIN, Olaf, Recht zur Transportwirtschaft, 2022, 458 (459 f).

34 Zu prüfen ist etwa die Zuständigkeit des Schiedsgerichts, die Frage, ob der Erlass des Urteils iSd Rechtspflege sei, über die Frage der öffentlichen Ordnung und die Rechte Dritte (s dazu auch SA des GA Pikamäe, EuGH 16. 12. 2021, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2021:1026).

nicht hafte. Nach einer im Versicherungsvertrag enthaltenen Klausel habe der Versicherte zunächst dem Geschädigten die geschuldeten Entschädigungen zu zahlen, bevor er sich den entsprechenden Betrag von dem Versicherer erstatten lassen könne („pay to be paid“). Das Schiedsgericht war der Auffassung, dass die vom spanischen Staat vor den spanischen Gerichten geltend gemachten Schadenersatzansprüche ausschließlich im Rahmen des Schiedsverfahrens in London geltend gemacht werden hätten müssen und dass der Versicherer in Ermangelung einer vorherigen Begleichung der Schäden durch die Eigentümer des Schiffes gegenüber dem Königreich Spanien nicht haftbar gemacht werden könne. Auf der Grundlage des Schiedsspruchs beantragte der Versicherer den Erlass einer Merger-Entscheidung. In dem in Spanien anhängigen Verfahren wurde dem spanischen Staat Schadenersatz gegen den Versicherer zugesprochen und ein Vollstreckungsbeschluss erlassen. Die Entscheidung, die nach Erlassung der Merger-Entscheidung erging, sollte im Vereinigten Königreich nach den Bestimmungen der Brüssel I-VO 2001 anerkannt und vollstreckt werden. Der Versicherer machte geltend, dass der Anerkennung und Vollstreckung der spanischen Entscheidung der Versagungsgrund des Art 34 Z 3 Brüssel I-VO 2001 (nunmehr Art 45 Abs 1 lit c Brüssel Ia-VO 2012) entgegenstehe, weil sie mit der Merger-Entscheidung unvereinbar sei. Der High Court of Justice (England & Wales), Queen’s Bench Division, ersuchte den EuGH um Vorabentscheidung dieser Frage.

2.2. Entscheidung des EuGH und Würdigung

Der EuGH sprach zunächst aus, dass Schiedsverfahren (einschließlich der bei staatlichen Gerichten eingeleiteten Verfahren) vom Anwendungsbereich der Brüssel I-VO 2001 bzw. der Brüssel Ia-VO 2012 ausgenommen seien. Dem ist zuzustimmen.³⁵ Der in Art 1 Abs 2 lit d Brüssel I-VO 2001 (entspricht Art 1 Abs 2 lit d Brüssel Ia-VO 2012) enthaltene Ausschluss der Schiedsgerichtsbarkeit betrifft die Schiedsgerichtsbarkeit als Gesamtbereich, einschließlich der bei staatlichen Gerichten im Zusammenhang damit eingeleiteten Verfahren. Daraus schloss der EuGH, dass eine Merger-Entscheidung, die aufgrund eines Schiedsspruches erging, dem Ausschluss des Art 1 Abs 2 Brüssel Ia-VO 2012 unterfällt und damit nicht an der europäischen Urteilsfreizügigkeit teilnimmt.³⁶

35 GARBER IN ANZENBERGER/MAYR/TRENKER op. cit. Europäisches Zivilverfahrensrecht⁴ (in Druck).

36 GARBER in FASCHING/KONECNY op. cit. Zivilprozessgesetze³ (Band #), Art 2 EuGVVO 2012 Rz. 56.

Der EuGH scheint damit seine Auffassung in der Rs C-568/20, J/H Limited³⁷ zu relativieren.³⁸ Im Unterschied zur Rs C-568/20, J/H Limited³⁹ stellte der EuGH nämlich nicht ausschließlich auf die von den mitgliedstaatlichen Gerichten erlassene Leistungsentscheidung ab, sondern hielt die dahinterstehende Entscheidung für die Frage, ob die Regeln über die Anerkennung und Vollstreckung zur Anwendung gelangen oder nicht, für maßgeblich. In Übereinstimmung mit der Rs C-568/20, J/H Limited⁴⁰ sprach der EuGH allerdings aus, dass unter dem Begriff der Entscheidung iSd Art 32 Brüssel I-VO 2001 (nunmehr Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012) jede von einem Gericht eines Mitgliedstaates erlassene Entscheidung erfasst sei, ohne dass nach dem Inhalt der betreffenden Entscheidung zu unterscheiden sei, sofern ihr im Ursprungsmitgliedstaat nach unterschiedlichen Modalitäten ein kontradiktorisches Verfahren vorangegangen sei oder vorangehen hätte können. Diese Definition gelte auch für den in Art 34 Nr. 3 Brüssel I-VO 2001 (nunmehr Art 45 Abs 1 lit c Brüssel Ia-VO 2012) normierten Versagungsgrund der Unvereinbarkeit zweier Entscheidungen. Die Aussage des EuGH muss mE auch für Art 34 Nr. 4 Brüssel I-VO 2001 (nunmehr Art 45 Abs 1 lit d Brüssel Ia-VO 2012) gelten und erfasst demnach auch die Unvereinbarkeit zwischen einer anzuerkennenden Entscheidung mit einer in einem anderen Staat früher ergangenen Entscheidungen.

Dass die Versagungsgründe der Unvereinbarkeit zweier Entscheidungen auch dann zur Anwendung gelangen, wenn die anzuerkennende Entscheidung mit einer Entscheidung, die nicht vom Anwendungsbereich der Verordnung erfasst ist, unvereinbar ist, ist mE sinnvoll, weil auch Entscheidungen, die nicht vom Anwendungsbereich erfasst sind, im Zweitstaat Wirkungen zukommen und daher nicht unbeachtlich sind; insofern bedarf es einer Regelung. Die Auslegung trägt der Rechtssicherheit Rechnung, wodurch die Parteien vor unerträglichen Prozessrechtslagen geschützt werden. Der Anwendungsbereich des Art 34 Nr. 3 und 4 Brüssel I-VO 2001 und des Art 45 Abs 1 lit c und d Brüssel Ia-VO 2012 erfasst demnach auch Merger-Entscheidungen, wenn gleich die Entscheidung selbst nicht nach den Bestimmungen der Verordnung anerkannt und vollstreckt werden kann. Art 34 Nr. 3 und 4 Brüssel I-VO 2001 und Art 45 Abs 1 lit c und d Brüssel Ia-VO 2012 sind bei einer Unvereinbar-

37 EuGH 7. 4. 2022, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2022:264.

38 GARBER IN ANZENBERGER/MAYR/TRENKER op. cit. Europäisches Zivilverfahrensrecht⁴ (in Druck); SCHOLZ-BERGER, JBl 2023, op.cit. 7 (10).

39 EuGH 7. 4. 2022, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2022:264.

40 EuGH 7. 4. 2022, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2022:264.

keit der anzuerkennenden Entscheidung mit einem inländischen oder einem im Zweitstaat anzuerkennenden ausländischen Schiedsspruch – zumindest analog – anzuwenden.⁴¹

Allerdings hat der EuGH dieses Ergebnis – im Unterschied zu den Schlussanträgen des GA⁴² – nicht uneingeschränkt bestätigt; vielmehr sei der Entscheidungsbegriff der Brüssel Ia-VO dann einzuschränken, „wenn der Schiedsspruch, entsprechend dem [Merger-Urteil] ergangen ist, unter Umständen erlassen wurde, die es nicht erlaubt hätten, unter Beachtung der Bestimmungen und der grundlegenden Ziele dieser Verordnung eine in ihren Anwendungsbereich fallende judizielle Entscheidung zu erlassen“. Die Einschränkung ergibt sich nicht aus dem Wortlaut der Verordnung selbst; der EuGH hat in der Rs C-533/08, TNT Express Nederland B/AXA Versicherung AG⁴³ ähnliche Kriterien für das Verhältnis der Brüssel I-VO 2001 zu Spezialübereinkommen, die nach dem Wortlaut des Art 71 Brüssel I-VO 2001 bzw. Art 71 Brüssel Ia-VO 2012 vorrangig anzuwenden sind, entwickelt. Die Anwendung des Spezialübereinkommens dürfe – so der EuGH – nicht die Grundsätze beeinträchtigen, auf denen die justizielle Zusammenarbeit in Zivil- und Handelssachen in der Union beruht. Zu diesen Grundsätzen zählen die Vorhersehbarkeit der zuständigen Gerichte im hohen Maße, die Förderung der geordneten Rechtspflege, die Vermeidung der Gefahr von Parallelverfahren, die Rechtssicherheit für die Bürger, der freie Verkehr von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen sowie das gegenseitige Vertrauen in die Justiz.

-
- 41 GARBER, Thomas in ANGST, Peter/OBERHAMMER, Paul (Hrsg.): Kommentar zur Exekutionsordnung EO³, Vor § 79 Rz. 61; MANKOWSKI, Peter: Kann ein Schiedsspruch ein Hindernis für die Anerkennung einer ausländischen Entscheidung sein? Zeitschriften für Schiedsverfahren 2014, 209 (212 f); für eine analoge Anwendung des Art 45 Abs 1 lit d EUGVVO 2012, nicht aber Art 45 Abs 1 lit c EuGVVO 2012 HARTENSTEIN, RdTW op. cit. 458 (462); ILLMER, Martin: West Tankers reloaded – Vollstreckung eines feststellenden Schiedsspruchs zur Abwehr der Vollstreckung einer zukünftigen ausländischen Gerichtsentscheidung, ^praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht, 2012, 264 (271).
- 42 SA des GA Pikamäe, EuGH 16. 12. 2021, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2021:1026. Die Gerichte des Vereinigten Königreichs hätten die Vollstreckung des spanischen Urteils verweigern müssen, wenn der englische Schiedsspruch in England anerkennungsfähig gewesen wäre. Letzteres ist eine Frage des englischen Rechts (nicht des New Yorker UN-Übereinkommens), die das englische staatliche Gericht mit seinem „Urteil entsprechend dem Schiedsspruch“ allerdings schon beantwortet hatte.
- 43 EuGH 4. 5. 2010, C-533/08, TNT Express Nederland B/AXA Versicherung AG, ECLI:EU:C:2010:243; bestätigt in EuGH 19. 12. 2013, C-452/12, Nipponkoa Insurance Co (Europe) Ltd/Inter-Zuid Transport BV, ECLI:EU:C:2013:858; 4. 9. 2014, C-157/13, Nickel & Goeldner Spedition GmbH/„Kintra“ UAB, ECLI:EU:C:2014:2145.

Die Anwendung dürfe nicht „zu weniger günstigen Ergebnissen im Hinblick auf das Ziel des reibungslosen Funktionierens des Binnenmarkts führen (...) als die Bestimmungen der (...) Verordnung“. Im Rahmen der Prüfung, ob einem Spezialübereinkommen Vorrang zukommt, ist daher eine Prüfung der ‘Europakompatibilität’ bzw. der ‘Europareife’ bzw. ein ‘Binnenmarkttest’ bzw. ‘Günstigkeitsvergleich’ durchzuführen; die anzuwendenden Vorschriften des in Betracht kommenden Übereinkommens sind mit den Bestimmungen der Brüssel I-VO 2001/Brüssel Ia-VO 2012 zu vergleichen.⁴⁴ Diese – im Schrifttum⁴⁵ kritisierte – Prüfung der ‘Europakompatibilität’ wird nun auf den Versagungsgrund nach Art 34 Nr. 3 Brüssel I-VO 2001 und des Art 45 Abs 1 lit c Brüssel Ia-VO 2012 (und wohl auch auf Art 34 Nr. 4 Brüssel I-VO 2001 und Art 45 Abs 1 lit d Brüssel Ia-VO 2012) übertragen. Im Ergebnis muss, das mit einem Schiedsspruch befasste, staatliche Gericht die hypothetische Prüfung vornehmen, ob ein staatliches Urteil mit dem Inhalt des Schiedsspruchs den ‘Bestimmungen und grundlegenden Zielen’ der Brüssel-Verordnungen entspreche. Sofern ein solcher Schiedsspruch gegen nicht näher definierte ‘Grundregeln’ der Brüssel I-VO 2001 (bzw. der Brüssel Ia-VO 2012) verstößt, haben die Gerichte der Mitgliedstaaten den Schiedsspruch und die Merger-Entscheidung unbeachtet zu lassen.⁴⁶ Aus diesem Grund werden bereits die Schiedsgerichte selbst eine solche Prüfung vornehmen, um zu verhindern, dass ihr Schiedsspruch später wirkungslos ist.⁴⁷ Ihnen wird durch das anzuwendende Verfahrensrecht allerdings Grenzen gesetzt. Ist nach dem anzuwendenden Verfahrensrecht das Verfahren durchzuführen, hat dies selbst dann zu erfolgen, wenn den Bestimmungen und den grundlegenden Zielen dieser Verordnung nicht entsprochen wird.

Die Rechtsprechung bewirkt ein hohes Maß an Rechtsunsicherheit, weil sich die Frage stellt, welche Bestimmungen und Ziele maßgeblich sind, damit Art 45 Brüssel Ia-VO 2012 zur Anwendung gelangen kann.⁴⁸

44 GARBER, Thomas/NEUMAYR Matthias in WIECZOREK, Bernhard/SCHÜTZE, Rudolf (Hrsg.), Zivilprozessordnung: ZPO⁵ (Band XIV) Deutschland, De Gruyter-Verlag, 2021, Art 71 Brüssel Ia-VO Rz. 16 mwN.

45 GARBER/NEUMAYR in WIECZOREK/SCHÜTZE, ZPO⁵ (Band XIV) op. cit. Art 71 Brüssel Ia-VO Rz. 17 mwN.

46 BERNHARD, Lino, Anerkennungsversagung aufgrund von Schiedssprüchen unter der EuGVVO, Recht der internationalen Wirtschaft, 2013, 16 (22).

47 NIEHOFF, IWRZ op. cit. 281

48 NIEHOFF, IWRZ op. cit. 281; SCHOLZ-BERGER, JBl 2023, op.cit. 7 (11); GARBER/NEUMAYR in WIECZOREK/SCHÜTZE ZPO⁵ (Band XIV) op. cit. Art 71 Brüssel Ia-VO Rz. 17.

Im konkreten Fall verneinte der EuGH die Voraussetzungen. Der der englischen Entscheidung zugrundeliegende Schiedsspruch hätte nicht Gegenstand einer gerichtlichen Entscheidung sein können, ohne gegen die Grundregeln der Verordnung zu verstoßen. Als Begründung führt er die Relativität der Schiedsklausel im Versicherungsvertrag zwischen Versicherer und Eigentümern des Schiffes (Rz. 60 bis 63) und die Missachtung der Rechtshängigkeit des zuvor initiierten spanischen Verfahrens (Rz. 64 bis 70) an.

Zum einen meinte der EuGH, dass ein staatliches englisches Gericht die Schiedsklausel aus dem Versicherungsvertrag für gegenüber dem spanischen Staat als nicht anwendbar ansehen hätte müssen.⁴⁹ Eine Gerichtsstandsvereinbarung zwischen einem Versicherer und einem Versicherungsnehmer kann einem Geschädigten, der einen versicherten Schaden erlitten hat, nicht entgegengehalten werden, wenn er, soweit es nach nationalem Recht möglich ist, eine auf deliktische oder quasideliktische Haftung gestützte Klage unmittelbar gegen den Versicherer vor dem Gericht des Ortes, an dem das schädigende Ereignis eingetreten ist, oder vor dem Gericht des Ortes, an dem er seinen Wohnsitz hat, erheben möchte.⁵⁰ Im Ergebnis verlangt er, dass die dem Schiedsverfahren zugrunde liegende Schiedsklausel den für Gerichtsstandsvereinbarungen nach der Brüssel I-VO 2001 bzw. Brüssel Ia-VO 2012 geltenden Maßstäben entsprechen müsse. Dies überzeugt nicht, weil die konkrete Schiedsvereinbarung nach dem auf sie anwendbaren englischen Recht wirksam war.

Zum anderen hätte sich, so der EuGH, ein staatliches Gericht an die Rechtshängigkeitsregeln halten müssen. Gem. Art 27 Brüssel I-VO 2001 hätte ein staatliches englisches Gericht das Verfahren aufgrund des dort normierten Prioritätsprinzips aussetzen müssen, weil die spanischen Gerichte zum Zeitpunkt der Einleitung des Schiedsverfahrens bereits angerufen gewesen waren. Die Ansicht des EuGH überzeugt aus mehreren Gründen nicht:

- Ein Verstoß gegen die Rechtshängigkeitsregeln bildet keinen Versagungsgrund. Nach Art 34 Nr. 3 und 4 Brüssel I-VO 2001 und Art 45 Abs 1 lit c und d Brüssel Ia-VO 2012 ist nämlich nicht gerade der Zeitpunkt der Rechtshängigkeit maßgeblich, sondern der Zeitpunkt des Ergehens bzw. Wirksamwerdens der Entscheidung.⁵¹

49 HARTENSTEIN, RdTW op. cit. 458 (464).

50 HARTENSTEIN, RdTW op. cit. 458 (464).

51 GARBER in ANGST/OBERHAMMER, Kommentar zur Exekutionsordnung³ op. cit. Vor § 79 Rz. 63; GARBER IN MAYR, Handbuch des europäischen Zivilverfahrensrecht² op. cit. Rz. 3.748; GARBER in ANZENBERGER/MAYR/TRENKER op. cit. Europäisches Zivilverfahrensrecht⁴ (in Druck).

- Nach Art 27 Brüssel I-VO 2001 gilt zwar das Prioritätsprinzip; die Neufassung sieht die Durchbrechung des Prioritätsprinzips vor, wenn sich das angerufene Gericht auf eine ausschließliche Gerichtsstandsvereinbarung stützt.⁵² Der Versicherer hat sich in England auf die Schiedsklausel, die in einem staatlichen Verfahren einer Gerichtsstandsklausel entsprechen würde, gestützt; nach der Neufassung hätten die englischen Gerichte – und nicht die spanischen – zuerst über die Zuständigkeit bzw. die Rechtssache entscheiden müssen. Wenngleich der vom EuGH zu entscheidende Sachverhalt Art 27 Brüssel I-VO 2001 betrifft, hätte man die Neufassung berücksichtigen können und müssen, weil Gegenstand der Prüfung der ‘Europakompatibilität’ die Grundprinzipien des europäischen Zuständigkeitsrechts darstellen.⁵³

Auch die vom EuGH angeführte Begründung, wonach die Annahme, dass die (Merger-)Entscheidung der Anerkennung einer Entscheidung, die in einem Mitgliedstaat aufgrund der direkten Inanspruchnahme seitens der Geschädigten ergangen ist, entgegenstehen würde, bewirken würde, dass dem Geschädigten der tatsächliche Ersatz des ihm entstandenen Schadens vorenthalten werden würde,⁵⁴ überzeugt nicht. Im Rahmen der Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen sind nämlich materiellrechtliche Fragen nicht mehr zu prüfen.

Friktionen bereitet die Auffassung zudem dann, wenn der Schiedsspruch, der gegen die Grundprinzipien der Verordnung verstößt, bzw. die darauf beruhende Merger-Entscheidung im Anerkennungsstaat Wirkungen entfaltet. Eine nachträglich erlassene Entscheidung, die mit dem Schiedsspruch oder der Merger-Entscheidung unvereinbar ist, hätte stets Vorrang, wodurch Schiedssprüche und Merger-Entscheidung zu Titeln zweiter Klasse werden würden.⁵⁵

3. Bindungswirkung der Bescheinigung – zu den Entscheidungen des OGH vom 23. 9. 2020, 3 Ob 126/20f und vom 19. 5. 2022, 3 Ob 69/22a

Das Vorabentscheidungsersuchen des OGH vom 23. 9. 2020, 3 Ob 126/20f⁵⁶ enthielt zwei weitere Fragen,⁵⁷ die vom EuGH mangels Erheblichkeit nicht

52 GARBER IN MAYR, Handbuch des europäischen Zivilverfahrensrecht² op. cit. Rz. 3.799 ff.

53 GARBER IN ANZENBERGER/MAYR/TRENKER op. cit. Europäisches Zivilverfahrensrecht⁴ (in Druck); HARTENSTEIN, RdTW op. cit. 458 (464), 458 (464).

54 EuGH 7. 4. 2022, C-568/20, J/H Limited, ECLI:EU:C:2022:264, Rz. 63.

55 BERNHARD, RIW 2013, op. cit. 16 (23).

56 OGH 3 Ob 126/20f. Diese Frage stellt sich auch im Verfahren zu OGH 3 Ob 92/20f.

57 Zur Frage 2 s unter Punkt.

beantwortet werden mussten. Hätte der EuGH die Anerkennung und Vollstreckung des ‘confirmation judgments’ nach der Brüssel Ia-VO 2012 verneint, hätte sich die Frage gestellt, (1) ob der Zweitstaat – im vorliegenden Fall Österreich – im Verfahren über den Antrag auf Versagung der Vollstreckung an die Angaben des Ursprungsgerichts, dh des britischen Gerichts, in der Bescheinigung nach Art 53 Brüssel Ia-VO 2012 gebunden ist und er demnach zwingend davon auszugehen hat, dass eine in den Anwendungsbereich der Verordnung fallende und zu vollstreckende Entscheidung vorliegt, oder (2) ob die Angaben in der Bescheinigung überprüft werden dürfen.

Der genaue Umfang der Bindungswirkung ist unklar und wird in der Verordnung nicht ausdrücklich geregelt.⁵⁸

Der EuGH hat in der Rs C-619/10, Trade Agency⁵⁹ zur vergleichbaren Rechtslage nach der Brüssel I-VO 2001 ausgesprochen, dass die Angaben der dort in Art 54 Brüssel I-VO 2001 vorgesehenen Bescheinigung (zumindest hinsichtlich der rechtzeitigen Zustellung des verfahrenseinleitenden Schriftstücks vom Gericht des Vollstreckungsmitgliedstaats) eigenständig und ohne Bindung an die Bescheinigung überprüft werden können. Im Anwendungsbereich der Brüssel I-VO 2001 sind die tatsächlichen Angaben in der Bescheinigung daher nicht bindend und dürfen überprüft werden. Dadurch wird ein ‘System der doppelten Kontrolle’ geschaffen. Demgegenüber ist der EuGH in der Entscheidung in der Rs C-361/18, Weil/Gulácsi,⁶⁰ davon ausgegangen, dass aufgrund der Bescheinigung im Rahmen des Versagungsverfahrens die Frage, ob eine in den Anwendungsbereich der Brüssel I-VO 2001 fallende und in einem anderen Mitgliedstaat zu vollstreckende Entscheidung vorliegt, im Zweitstaat nicht mehr geprüft werden dürfe.

Das Erstgericht in dem vom OGH zu beurteilender Sachverhalt ist davon ausgegangen, dass es ihm aufgrund der neueren Entscheidung des EuGH wegen der Bescheinigung verwehrt sei, im Rahmen des Versagungsverfahrens die Frage zu prüfen, ob eine in den Anwendungsbereich der Brüssel Ia-VO 2012 fallende und in einem anderen Mitgliedstaat zu vollstreckende Entscheidung vorliegt. Der OGH hält diese Ansicht für vertretbar, wenngleich sich aus der Begründung entnehmen lässt, dass er der gegenteiligen Auffassung zuneigt: Nach seiner Auffassung soll nämlich die Entscheidung des EuGH in der Rs C-619/10, Trade Agency⁶¹ zur Brüssel I-VO 2001 auch auf die Bescheinigung nach Art 53

58 OTTI in GARBER: Festschrift Neumayr op. cit. Rz. 1613 (1621 FN 50).

59 EuGH 6. 9. 2012, C-619/10, Trade Agency, ECLI:EU:C:2012:531.

60 EuGH 6. 6. 2019, C361/18, Weil/Gulácsi, ECLI:EU:C:2019:473.

61 EuGH 6. 9. 2012, C-619/10, Trade Agency, ECLI:EU:C:2012:531.

Brüssel Ia-VO 2012 entsprechend anzuwenden sein, sodass der Schuldner im ersuchten Mitgliedstaat – ungeachtet der insoweit nicht bindenden Angaben in der Bescheinigung – bestreiten könne, dass die Voraussetzungen der Vollstreckung nicht vorliegen würden, etwa weil keine Entscheidung iSd Art 2 lit a Brüssel Ia-VO 2012 vorliege oder die Brüssel Ia-VO 2012 nicht anwendbar sei.⁶² Der EuGH musste – wie ausgeführt – die Frage nicht beantworten.

In der Entscheidung des OGH vom 19. 5. 2022, 3 Ob 69/22a⁶³ konnte der OGH die Frage, ob die Bescheinigung Bindungswirkung entfaltet, offenlassen. Er führte aber in der Begründung an, dass sich deshalb „die Stellung eines (neuerlichen) Vorabentscheidungsantrags zu dieser (vom EuGH [...] nicht mehr zu beantwortenden) Frage erübrigt“. Aus der Formulierung kann mE geschlossen werden, dass wenn die Frage maßgeblich wäre, sie neuerlich dem EuGH vorgelegt worden wäre.

Als Begründung für die Auffassung, dass der Bescheinigung keine bindende Wirkung zukomme, führt der EuGH in der Rs C-619/10, Trade Agency⁶⁴ an, dass die Bescheinigung nicht notwendigerweise vom Ursprungsstaat selbst ausgestellt werden müsse. Die Generalanwältin Kokott führte in ihren Schlussanträgen als weiteres Argument an, dass die nach Ansicht des EuGH verbindlichen Bescheinigungen nach der Brüssel IIa-VO aufgrund der Abschaffung des Vollstreckbarerklärungsverfahrens richtigerweise nur im Ursprungsstaat überprüft werden könnten, während in der Brüssel I-VO 2001 das Exequaturverfahren beibehalten worden sei.⁶⁵ Da in der Brüssel Ia-VO 2012 das Vollstreckbarerklärungsverfahren entfallen ist und die Ursprungsgerichte für die Ausstellung der Bescheinigung zuständig sind, sind diese Argumente nicht auf die Brüssel Ia-VO 2012 übertragbar. Dennoch sprechen mE die besseren Argumente gegen eine Bindungswirkung.⁶⁶ Im Unterschied

62 KODEK IN CZERNICH/KODEK/MAYR op. cit. Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckungsrecht⁴⁴, Art 46 Brüssel Ia-VO Rz. 6 f; PEIFFER, Evgenia/PEIFFER, Max in GEIMER, Reinhold/SCHÜTZE, Rolf /HAU, Wolfgang (Hrsg.): Internationaler Rechtsverkehr, Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2023, 538 Art 45 VO (EU) Nr. 1215/2012 Rz. 136 und Art 53 VO (EU) Nr. 1215/2012 Rz. 12.

63 OGH 30.6.2010, 3 Ob 69/22a.

64 EuGH 6. 9. 2012, C-619/10, Trade Agency, ECLI:EU:C:2012:531.

65 SA der GA Kokott, EuGH 26. 4. 2012, C-619/10, Trade Agency, ECLI:EU:C:2012:247.

66 GARBER, Thomas in BURGSTALLER/NEUMAYR/GEROLDINGER/SCHMARANZER (Hrsg.): Internationales Zivilverfahrensrecht (Loseblattsig, 18. Lfg, Stand: 2015) op. cit. Art 53 EuGVVO Rz. 12; GEIMER, Gregor in GEIMER, Reinhold/SCHÜTZE, Rolf (Hrsg.): Europäisches Zivilverfahrensrecht⁴, Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2020, Art 53 EuGVVO Rz. 3 ff KODEK IN CZERNICH/KODEK/MAYR op. cit. Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckungsrecht⁴⁴ Art 53 Brüssel Ia-VO Rz. 3; KOLLER, Christian in STEIN, Friedrich/JONAS, Martin, Kommentar zur Zivilprozessordnung²³, Band XII, Mohr Siebeck Verlag, 2014, Art 53 EuGVVO, Rz. 21;

zu Art 21 Abs 2 EuVTVO wird in der Brüssel Ia-VO 2012 nicht angeordnet, dass eine Überprüfung der Bescheinigung im Vollstreckungsmitgliedstaat ausgeschlossen ist. Aus dem abweichenden Wortlaut kann geschlossen werden, dass die Bescheinigung im Anwendungsbereich der Brüssel Ia-VO 2012 vor allem Auskunfts- und Nachweisfunktion hat.⁶⁷ Es sind daher weder die mit der Anerkennung oder Vollstreckung der Entscheidung befassten Gerichte und Behörden an die Angaben in der Bescheinigung gebunden, noch jene Gerichte, die über einen Antrag auf Versagung der Anerkennung und Vollstreckung nach Art 46 bzw. Art 45 Abs 4 Brüssel Ia-VO 2012 entscheiden. Wenngleich der Bescheinigung keine bindende Wirkung zukommt, spricht gerade ihr Zweck dafür, dass das Vollstreckungsorgan bzw. das mit der Anerkennung befasste Gericht zunächst auf ihrer Grundlage entscheidet, sofern nicht die Unrichtigkeit der Angaben offenkundig zu Tage tritt. Dies entspricht auch dem Zweck der Bescheinigung, das Verfahren zu beschleunigen. Der Sicherstellung des Schutzes des Schuldners – insbesondere durch Gewährung rechtlichen Gehörs – muss allerdings Vorrang vor der noch weitergehenden Beschleunigung grenzüberschreitender Vollstreckungsmaßnahmen eingeräumt werden, sodass es gerechtfertigt ist, keine Bindungswirkung anzunehmen.⁶⁸

MANKOWSKI IN RAUSCHER, EUZPR/EUIPR⁵ (Band I) op. cit. Art 46 Brüssel Ia-VO Rz. 43; PEIFFER/PEIFFER in GEIMER/SCHÜTZE/HAU op. cit. Art. 55 VO (EU) Nr. 1215/2012 op. cit. Rz. 12; ULRICI, Bernhard: Inländische Anerkennungs- und Vollstreckungsbescheinigung nach der Brüssel Ia-VO, Zeitschrift für das Privatrecht der Europäischen Union, 2015, 295 (296 f); ULRICI, Bernhard: Anerkennung und Vollstreckung nach Brüssel Ia, Juristenzeitung, 2016, 127 (132); WIEDEMANN, Denise: Vollstreckbarkeit: Entwicklung, Wirkungserstreckung und Qualifikation im System Brüssel Ia (2016) 80 ff; OLG Düsseldorf 16. 2. 2016, 3 W 157/15 Beck- Rechtsprechung 2016, 131671; OLG Frankfurt 30. 3. 2020, 26 W 9/20, Beck- Rechtsprechung, 2020, 8908; BGH 26. 4. 2018, IX ZB 15/16 FamRZ 2018, 1253 = Praxis der internationales Privat- und Verfahrensrecht 2020, 43 (s dazu H. Roth, Zur Beweiskraft der Bescheinigungen nach Art. 54 EuGVVO 2001 und nach Art. 53 EuGVVO 2015, IPRax 2020, 21); MELLER-HANNICH, Caroline: Schnittstellen und Wechselwirkungen zwischen dem europäischen Zivilprozessrecht und dem nationalen Vollstreckungsrecht, Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft ist eine juristische Fachzeitschrift, 2020, 254 (270); auch die SA des GA Bobek, EuGH 7. 5. 2019, C-347/18, Salvoni/Fiermonte, ECLI:EU:C:2019:370, nach dem die Bescheinigung sogar den Zweck einer „verbindlichen Erklärung“ der Vollstreckbarkeit der Entscheidung verfolge.

67 MANKOWSKI in RAUSCHER, EUZPR/EUIPR⁵ (Band I) op. cit. Art 46 Brüssel Ia-VO Rz. 43; ULRICI, GPR 2015 op. cit. 295 (296 f), ULRICI, JZ 2016 op. cit. 127 (132); WIEDEMANN, Vollstreckbarkeit op. cit. 80 ff.

68 Siehe auch HAUBOLD, Alexander in WIECZOREK, Bernhard/SCHÜTZE, Rudolf (Hrsg.), Zivilprozessordnung: ZPO⁵ (Band XIV) Deutschland, De Gruyter-Verlag, 2021, Vor Art 53 Brüssel Ia-VO Rz. 81.

4. Resümee

Zweifellos waren die beiden vom EuGH entschiedenen Fälle durch Spezifika des common law geprägt und die Thematik hat durch den Brexit etwas an Relevanz verloren. Ganz allgemein stellt sich aber nun die Frage, ob auch 'echte' auf drittstaatliche Urteile bezogene Exequaturentscheidungen unter den weiten Entscheidungsbegriff des EuGH fallen, sofern das vorangegangene Verfahren kontradiktorisch ausgestaltet ist. Der vom EuGH angebotene weitreichende Ordre public-Einwand ist wenig geeignet, zu Rechtssicherheit und Rechtseinheit beizutragen. So beendet Niehoff seine Anmerkung zur Entscheidung in der Rs London Steam-Ship resignierend mit „Im Ergebnis wirft der EuGH mehr Fragen auf als er beantwortet.“⁶⁹ Wünschenswert wäre, dass sich der Unionsgesetzgeber im Rahmen der Reform der EuGVVO einer expliziten Lösung der Problematik widmet.

69 IMPING, Andreas, Zeitschrift für internationales Wirtschaftsrecht. 2022, 277 (281).

AKTUELLE RECHTSPRECHUNG ZUR ANERKENNUNG UND VOLLSTRECKUNG VON ENTSCHEIDUNGEN NACH DER BRÜSSEL IA-VO

Die deutsche Perspektive

KATHARINA LUGANI

Prof. Dr. (Lehrstuhl für deutsches, europäisches und internationales Privat- und Verfahrensrecht, Juristische Fakultät der HHU Düsseldorf)

Der nachfolgende Beitrag stellt aus der ausufernden deutschen Judikatur zur Brüssel Ia-VO im Zeitraum 2022-2023 fünf ausgewählte Entscheidungen zur Anerkennung und Vollstreckung vor. Zwei davon betreffen das Verhältnis von Brüssel Ia-VO und EuVTVO, eine dritte die Abgrenzung von Entscheidung und Zwangsvollstreckungsmaßnahme sowie die Folgen der Versäumung der Arrestvollziehungsfrist eine vierte die Bedeutung des Formblatts nach Anhang I und die fünfte das Verhältnis des unionalen Vollstreckungsschutzes nach Art. 44 Brüssel Ia-VO zum nationalen Vollstreckungsschutz.

Schlüsselwörter: Brüssel Ia-VO – deutsche Rechtsprechung 2022-2023 – Anerkennung und Vollstreckung – Art. 27 EuVTVO – Art. 2 Brüssel Ia-VO – Art. 53 Brüssel Ia-VO – Art. 44 Brüssel Ia-VO – Art. 45 Brüssel Ia-VO

RECENT CASE LAW ON THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF JUDGMENTS
UNDER THE BRUSSELS IA REGULATION

The German perspective

Abstract

The following article presents five selected decisions on recognition and enforcement from the proliferating German case law on the Brussels Ia Regulation in the period 2022-2023. Two of them concern the relationship between the Brussels Ia Regulation and the EuVTVO, a third concerns the distinction between a judgement and an enforcement measure and the consequences of failing to comply with the attachment enforcement period, a fourth the significance of the form set out in Annex I and the fifth the

relationship between the European enforcement protection under Art. 44 Brussels Ia Regulation and national enforcement protection.

Keywords: Brussels Ia Regulation – German case law 2022-2023 – Recognition and Enforcement – Art. 27 of the European Enforcement Order Regulation – Art. 2 of the Brussels Ia Regulation – Art. 53 of the Brussels Ia Regulation – Art. 44 of the Brussels Ia Regulation – Art. 45 of the Brussels Ia Regulation.

1. Hinführung – Aktuelle Entwicklungen in der deutschen Rechtsprechung und Literatur zur Brüssel Ia-VO

Die Brüssel Ia-VO ist oft Gegenstand der deutschen Judikatur. Sehr häufig beschäftigte im Zeitraum 2022-2023 die internationale Zuständigkeit die Rechtsprechung, insbesondere der Deliktgerichtsstand des Art. 7 Nr. 2 Brüssel Ia-VO,¹ die Verbrauchersachen², die Arbeitssachen³, die rügelose Einlassung⁴

- 1 BGH, Beschluss vom 28. September 2023 – III ZB 25/21, *WRP*, 2024, 87 = *ZIP*, 2023, 2597 = *MDR*, 2023, 1606; Oberlandesgericht des Landes Sachsen-Anhalt, Urteil vom 9. Oktober 2023 – 12 U 26/23; OLG Köln, Urteil vom 27. Juli 2023 – 24 U 180/22; OLG Köln, Urteil vom 27. Juli 2023 – 24 U 24/23; OLG Köln, Urteil vom 27. Juli 2023 – 24 U 25/23; Bayerisches Oberstes Landesgericht, Beschluss vom 6. Juli 2023 – 102 AR 135/23; OLG München, Beschluss vom 23. März 2023 – 29 U 3365/17, *MMR*, 2023, 969 = *ZUM-RD*, 2023, 641; LG Hamburg, Urteil vom 20. März 2023 – 301 O 92/21; Bayerisches Oberstes Landesgericht, Beschluss vom 6. Februar 2023 – 101 AR 141/22; OLG Nürnberg, Endurteil vom 29. November 2022 – 3 U 493/22, *GRUR*, 2023, 260.
- 2 Bayerisches Oberstes Landesgericht, Beschluss vom 7. Juni 2023 – 102 AR 119/23; OLG Karlsruhe, Urteil vom 6. April 2023 – 14 U 63/21, *NZG*, 2023, 1032 = *ZPG*, 2023, 340 = *AG*, 2023, 784; LG Hamburg, Urteil vom 20. März 2023 – 301 O 92/21; LG Fulda, Urteil vom 14. März 2023 – 3 O 73/22; LG Memmingen, Urteil vom 9. März 2023 – 35 O 1036/22; OLG Köln, Urteil vom 2. März 2023 – I-18 U 189/21, *IPRax*, 2023, 483 = *WM*, 2023, 1170 = *ZIP*, 2023, 1077; LG Offenburg, Urteil vom 28. Februar 2023 – 2 O 98/22; LG Itzehoe, Urteil vom 27. Februar 2023 – 10 O 159/22; OLG Braunschweig, Urteil vom 23. Februar 2023 – 9 U 3/22; Brandenburgisches Oberlandesgericht, Beschluss vom 29. Dezember 2022 – 12 U 100/22, *AG* 2023, 547; AG Nürnberg, EuGH-Vorlage vom 7. Dezember 2022 – 23 C 3359/22, *RRa*, 2023, 77; LG Essen, Urteil vom 10. November 2022 – 6 O 111/22, *ZD*, 2023, 292 = *RDV*, 2023, 122; OLG Dresden, Urteil vom 27. Oktober 2022 – 10 U 736/22 –, *MDR*, 2023, 92 = *NJW-RR*, 2023, 344.
- 3 Hessisches Landesarbeitsgericht, Urteil vom 27. April 2023 – 11 Sa 766/22 Ls. 1 und 2; BAG, Urteil vom 29. März 2023 – 5 AZR 55/19, *NZA*, 2023, 1265.
- 4 BGH, Urteil vom 21. Juli 2023 – V ZR 112/22 Ls. 1, *WM*, 2023, 1705 = *CR* 2023, 611 = *NJW*, 2023, 3013; Bayerisches Oberstes Landesgericht, Beschluss vom 6. Februar 2023 – 101 AR 141/22; OLG Nürnberg, Endurteil vom 29. November 2022 – 3 U 493/22, *GRUR*, 2023, 260; OLG Frankfurt, Beschluss vom 27. Oktober 2022 – 11 SV 34/22.

oder allgemeine Fragen, wie der Wohnsitz von Gesellschaften und juristischen Personen⁵. Ein gegenwärtig frequentes, doch flüchtiges Phänomen sind die Entscheidungen zur Anwendbarkeit im Verhältnis zum Vereinigten Königreich^{6,7}. In der Literatur haben die von *Matthias Neumayr*⁸ beleuchteten Entscheidungen des EuGH für besonders viel Aufsehen gesorgt.⁹

2. Anerkennung und Vollstreckung in der höchstrichterlichen jüngsten Judikatur

Judikate zu Anerkennung und Vollstreckung, zumal höchstrichterliche, nehmen sich dagegen fast als Seltenheit aus. Im relevanten Zeitraum 2022-2023 ergingen gleichwohl in zahlreichen Bereichen des Kapitels III der Brüssel Ia-VO zwar keine überraschenden, bahnbrechenden, aber gleichwohl wichtige, klarstellende, fortentwickelnde Entscheidungen, von denen eine Auswahl im Folgenden vorgestellt werden soll.

-
- 5 BGH, Beschluss vom 23. Februar 2023 – III ZR 242/21, *NJW-RR*, 2023, 818 = *ZInsO*, 2023, 1947 = *NZG*, 2023, 1029.
 - 6 Gemäß dem Abkommen über den Austritt des Vereinigten Königreichs Großbritannien und Nordirland aus der Europäischen Union und der Europäischen Atomgemeinschaft vom 24. Januar 2020, ABl. EU Nr. L 29 S. 7 ff. vom 31. Januar 2020.
 - 7 OLG Köln, Urteil vom 2. März 2023 – I-18 U 189/21, *IPRax*, 2023, 483 = *WM*, 2023, 1170 = *ZIP*, 2023, 1077; OLG Frankfurt, Urteil vom 8. Februar 2023 – 7 U 66/21, *VersR*, 2023, 869 = *RuS*, 2023, 609 = *ZIP*, 2023, 2207. Zwei österreichische Entscheidungen zu diesem Thema (OGH vom 8. 4. 2022, 7 Nc 7/22x und vom 19. 4. 2022, 2 Nc 11/22y) stellt *Garber*, in diesem Heft, xxx, sub 4., näher vor.
 - 8 In diesem Heft xxx.
 - 9 EuGH, Urteil vom 20. Juni 2022 – C-700/20, *IPRax*, 2023, 280 m. Anm. PIKA, Maximilian: Auf dem Weg zu einem europäischen Schiedsverfahrensrecht oder zu außereuropäischen Schiedsorten? (EuGH, Rs. C-700/20, S. 280). *IPRax*, 2023, 238; HARTENSTEIN, Olaf: Das Urteil des EuGH in Sachen „PRESTIGE“ und das weiterhin schwierige Verhältnis der EuGVVO zur Schiedsgerichtsbarkeit. *RdTW*, 2022, 458; BERNHARD, Lino: Anerkennungsver-sagung aufgrund von Schiedssprüchen unter der EuGVVO. *RIW*, 2023, 16; GAL, Jens: Mit Volldampf zur Ausweitung des Internationalen Zivilprozessrechts auf die Schiedsgerichtsbarkeit – Zugleich Anmerkung zum Urteil des EuGH v. 20.6.2022 – C-700/20. *VersR*, 2022, 1276; WAGNER, Rolf: Aktuelle Entwicklungen in der justiziellen Zusammenarbeit in Zivilsachen. *NJW*, 2023, 1779; STEIN, Andreas/SCHNICHELS, Dominik/LENZING, Katja: Die Entwicklung des europäischen Zivilprozessrechts im Bereich der EuGVVO im Jahr 2022. *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2023, 1077 (1084 f.); EuGH, Urteil vom 7. April 2022 – C-568/20 –, *EuZW* 2022, 533 m. Anm. HESS, Burkard, *IPRax*, 2022, 349; CRANSHAW, Friedrich L., *jurisPR-HaGesR*, 6/2022 Anm. 1; WAGNER, Rolf: Aktuelle Entwicklungen in der justiziellen Zusammenarbeit in Zivilsachen. *NJW*, 2022, 1861 (1865).

2.1. Das Verhältnis von Brüssel Ia-VO und EuVTVO I - BGH, Beschluss vom 30. August 2023 – VII ZB 45/21

Diese Entscheidung¹⁰ ist Teil einer ganzen Reihe von deutschen Entscheidungen zum Verhältnis von EuGVVO/Brüssel Ia-VO und EuVTVO.¹¹

2.1.1. Sachverhalt und Prozessgeschichte

Im zugrundeliegenden Rechtsstreit setzte sich die Schuldnerin gegen die Zwangsvollstreckung aus einem spanischen Vollstreckungstitel zur Wehr. Der Gläubiger hatte 2013 in Spanien einen Zahlungsbefehl erwirkt und wollte ihn nach der EuGVVO a.F. (VO 44/2001) in Deutschland für vollstreckbar erklären lassen. Dies wurde abgelehnt: Der Bundesgerichtshof stellte fest, dass das spanische Urteil der Schuldnerin nicht ordnungsgemäß zugestellt worden war (Art. 34 Nr. 2, Art. 45 EuGVVO a.F.) und bejahte folglich ein Anerkennungshindernis¹². Der Gläubiger beantragte daraufhin in Spanien die Bestätigung des Beschlusses als Europäischer Vollstreckungstitel nach der EuVTVO, die ihm am 23.6.2020 erteilt wurde. Der Gläubiger wollte nun hieraus die Zwangsvollstreckung in Deutschland betreiben. Die Schuldnerin blieb mit ihren Rechtsbehelfen dagegen vor dem AG¹³ und LG¹⁴ erfolglos. Auch mit ihrer Rechtsbeschwerde zum Bundesgerichtshof drang sie im Ergebnis nicht durch.

10 BGH, Beschluss vom 30.8.2023 – VII ZB 45/21, ECLI:DE:BGH:2023:300823BVII ZB45.21.0, *WM*, 2023, 1965 = *MDR*, 2023, 1479 = *ZIP*, 2023, 2541 = *FamRZ*, 2023, 1987. Siehe hierzu auch wie hier und näher LUGANI, Katharina: *IPRax*, 2024, im Erscheinen.

11 Siehe ferner etwa BGH, Beschluss vom 04.02.2010 - IX ZB 57/09, *EuZW*, 2010, 319 = *NJW-RR*, 2010, 571 m. Anm. BITTMANN, David-Christoph: Der Europäische Vollstreckungstitel – einfach und gut?. *AnwBl*, 2011, 378; ders.: Das Verhältnis der EUVTVO zur EuGVVO. *IPRax*, 2011, 55; PFEIFFER, Thomas: Kompetenzen des EuGH bei der Auslegung der Klauselrichtlinie und die Pflicht der nationalen Gerichte zur Amtsermittlung. *LMK*, 2010, 303291; STREICHER, Martin: Konkurrenz der Vollstreckbarerklärung nach EuGVVO und EuVTVO. *FamRBint*, 2010, 30; LG Mannheim, Beschluss vom 5. November 2009 – 8 O 188/09 ; BGH, Beschluss vom 14. Juni 2012 – IX ZB 245/10; BGH, Beschluss vom 24. April 2014 – VII ZB 28/13 sowie (dazu sogleich 2.2.) BGH, Beschluss vom 7. Juli 2022 – IX ZB 38/21, *RIW*, 2022, 704 = *ZIP*, 2022, 1783 m. Anm. THODE, Reinhold, *jurisPR-BGHZivilR*, 22/2022, Anm. 5.

12 BGH, Beschluss vom 30.4.2020, Az IX ZB 12/19, *WM*, 2020, 1036 = *MDR*, 2020, 754, ECLI:DE:BGH:2020:300420BIX ZB12.19.0, zuvor LG Paderborn, 30.6.2015, 3 O 177/15 und OLG Hamm, 29.1.2019, I-25 W 225/15.

13 AG Paderborn, Beschluss vom 18.10.2020 – 13 M 633/20, ECLI:DE:AGPB1:2020:1018.13M633.20.00.

14 LG Paderborn, Beschluss vom 5.7.2021 – 5 T 265/20, ECLI:DE:LGPB:2021:0705.5T265.20.00.

2.1.2. Falsche Zeitabfolge

Der Bundesgerichtshof kommt zurecht zu dem Schluss, dass keine der in Art. 21 EuVTVO vorgesehenen Vollstreckungsverweigerungsvoraussetzungen vorliegt. Voraussetzung der Vollstreckungsverweigerung ist zunächst, dass „die als Europäischer Vollstreckungstitel bestätigte Entscheidung mit einer früheren Entscheidung unvereinbar ist, die in einem Mitgliedstaat oder einem Drittland ergangen ist“. Es mangelt, so der Bundesgerichtshof, bereits an dieser Grundvoraussetzung des Art. 21 Abs. 1 EuVTVO.¹⁵ Zwei Entscheidungen sind unvereinbar, wenn sie Rechtsfolgen haben, die sich gegeneinander ausschließen.¹⁶ Unvereinbarkeit in diesem Fall könnte allein zwischen der BGH-Entscheidung vom 30.4.2020 und der spanischen Entscheidung vom 23.6.2020 bestehen. Letztere ist indes nicht der richtige Bezugspunkt: Die *bestätigte* Entscheidung ist die spanische Entscheidung vom 13.2.2013, die *bestätigende* Entscheidung ist die vom 23.6.2020. Art. 21 Abs. 1 EuVTVO stellt allein auf das Prioritätsprinzip ab, die frühere Entscheidung setzt sich durch. In der für Art. 21 EuVTVO relevanten Reihenfolge stehen mithin nur die spanische Entscheidung von 2013 und die BGH-Entscheidung von 2020. Diesen beiden attestiert der Bundesgerichtshof zu Recht, sie mögen in „einem gewissen Spannungsfeld stehen, da beide Entscheidungen im Ergebnis die Vollstreckung des spanischen Gerichtsbeschlusses in Deutschland betreffen“, aber sicherlich nicht miteinander unvereinbar sein.

2.1.3. Keine Streitgegenstandsidentität

Art. 21 Abs. 1 lit. a EuVTVO setzt weiter voraus, dass „die frühere Entscheidung zwischen denselben Parteien wegen desselben Streitgegenstands ergangen ist“. Die Schuldnerin hatte gemeint, Streitgegenstand sei bei der BGH-Entscheidung vom April 2020 und der spanischen Entscheidung vom Juni 2020 die Frage nach der „Vollstreckbarkeit des zugrundeliegenden Titels im europäischen Ausland“.¹⁷ Dies rügt der Bundesgerichtshof zu Recht als zu weit.¹⁸ Es gilt im Rahmen von Art. 21 Abs. 1 lit. a EuVTVO, wie zu Art. 34

15 BGH, 30.8.2023 – VII ZB 45/21, Rn. 23, 24.

16 STÜRNER, Michael: *Gesamtes Recht der Zwangsvollstreckung*. In: KINDL, Johann/MELLER-HANNICH, Caroline (Hrsg.): *Gesamtes Recht der Zwangsvollstreckung, Deutschland*, Nomos Verlag, 2021, Art. 21 EuVTVO Rn. 4; EuGH 4.2.1988 – 145/86 (HOFFMANN, Horst Ludwig Martin/KRIEG, Adelheid), Slg 1988, 645 Rn. 22.

17 BGH, 30.8.2023 – VII ZB 45/21, Rn. 24.

18 Im Ergebnis ebenso, wenn auch viel knapper LG Paderborn, Beschluss vom 5. Juli 2021 – 5 T 265/20, Rn. 30.

Nr. 4 EuGVVO a.F. (nun Art. 45 Abs. 1 lit. d Brüssel Ia-VO), die Kernpunkttheorie des EuGH.¹⁹ (Selbst) Danach ist die Streitgegenstandsidentität zu verneinen: Im EuGVVO a.F.-Verfahren geht es *im Kern* um die Herstellung der Vollstreckbarkeit eines ausländischen Titels im Vollstreckungsstaat, im EuVTVO-Verfahren hingegen *im Kern* um die Schaffung eines neuen, europaweit geltenden Vollstreckungstitels im Ursprungsstaat, ohne dass dem ein Exequaturverfahren oder ein Anerkennungsverweigerungsverfahren nachfolgen könnte (Art. 5 EuVTVO).²⁰

2.1.4. Prinzip der Wahlfreiheit

Der Bundesgerichtshof stellt ferner²¹ darauf ab, dass der Gläubiger Wahlfreiheit zwischen dem Vorgehen gemäß der Brüssel Ia-VO und der EuVTVO habe.²² Aus dem Willen der Kommission, dass der Gläubiger durch die EuVTVO nicht gehindert sei, die Anerkennung und Vollstreckung nach anderen Instrumenten zu verfolgen²³ folge, dass nach der Ablehnung der Vollstreckbarerklärung im Sinne der EuGVVO a.F. ein Antrag nach EuVTVO möglich bleiben müsse. Genau dies, so führt der Bundesgerichtshof überzeugend aus, sei auch der Regelungsgehalt des Art. 5 EuVTVO: dass eine Entscheidung, die im Ursprungsmitgliedstaat als Europäischer Vollstreckungstitel bestätigt worden ist, in den anderen Mitgliedstaaten anerkannt und vollstreckt werden kann, ohne dass es einer Vollstreckbarerklärung bedarf und ohne, dass die Anerkennung angefochten werden kann.²⁴ Mithin kann das Vorliegen eines Vollstreckungshindernisses nach Art. 34 Nr. 2 EuGVVO a.F. nicht mehr relevant sein.²⁵

19 ADOLPHSEN, Jens: *Münchener Kommentar ZPO*⁶ (Band III). In: RAUSCHER, Thomas/KRÜGER, Wolfgang (Hrsg.), *Münchener Kommentar ZPO*⁶ (Band III), Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2022, EG-VollstrTitelVO Art. 21 Rn. 4.

20 BGH, 30.8.2023 – VII ZB 45/21, Rn. 26.

21 Im Rahmen einer methodisch womöglich etwas unorthodoxen Prüfung einer „analogen Anwendung“ von Art. 21 EuVTVO, vgl. BGH, 30.8.2023 – VII ZB 45/21, Rn. 27.

22 BGH, 30.8.2023 – VII ZB 45/21, Rn. 28; vgl. auch BGH, Beschluss vom 4. Februar 2010 - IX ZB 57/09 Rn. 10, *MDR*, 2010, 521.

23 So BGH, 30.8.2023 – VII ZB 45/21, Rn. 29 unter Verweis auf KOM (2002) 159 endg - 2002/0090 (CNS), S. 16 f.

24 Vgl. MANKOWSKI, Peter: *Festschrift Kropholler*. In: BAETGE, Dietmar/VON HEIN, Jan/VON HINDEN, Michael (Hrsg.), *Festschrift Kropholler*, Deutschland, Mohr Siebeck, 2008, 829 (836).

25 BGH, 30.8.2023 – VII ZB 45/21, Rn. 30, 31.

2.2. Das Verhältnis von Brüssel Ia-VO und EuVTVO II - BGH, Beschluss vom 7. Juli 2022 – IX ZB 38/21

Noch in einer zweiten Entscheidung²⁶ hatte sich der Bundesgerichtshof im relevanten Zeitraum 2022-2023 mit dem Verhältnis von Brüssel Ia-VO und EuVTVO zu befassen. Der Erkenntnisgewinn der – weniger komplexen – Entscheidung liegt auf einer Linie mit dem der soeben vorgestellten.

2.2.1. Sachverhalt und Prozessgeschichte

Der deutsche Antragsteller war in Österreich in zwei Entscheidungen zur Zahlung von Rechtsanwalts honorar verurteilt worden, die beide als Europäische Vollstreckungstitel bestätigt wurden und aus denen die Antragsgegner in Deutschland die Zwangsvollstreckung gegen den Antragsteller betrieben. Der Antragsteller hatte die Versagung der Vollstreckung gemäß den Art. 46 ff. Brüssel Ia-VO hinsichtlich beider Entscheidungen beantragt, blieb damit indes in erster²⁷, zweiter²⁸ und letzter Instanz erfolglos.

2.2.2. Kein Anerkennungsversagungsverfahren gegen Europäischen Vollstreckungstitel

Zu Recht hob der Bundesgerichtshof hervor, dass gegen einen Europäischen Vollstreckungstitel die Rechtsschutzmöglichkeiten der EuVTVO zu Gebote stehen – im Vollstreckungsmitgliedstaat also insbesondere die Anträge auf Verweigerung, Aussetzung oder Beschränkung der Vollstreckung nach Art. 21 und 23 EuVTVO, die in Deutschland vor dem Amtsgericht als Vollstreckungsgericht gemäß § 1084 Abs. 1 ZPO (und nicht, wie der konkrete Antrag, vor dem Landgericht) geltend zu machen sind, sowie darüber hinaus nationale Rechtsbehelfe²⁹; im Ursprungsmitgliedstaat insbesondere der Antrag auf Berichtigung oder Widerruf nach Art. 10 EuVTVO.

Aufgrund der getrennten und unterschiedlichen Logiken folgenden (Rechtsschutz-)Systeme von Brüssel Ia-VO und EuVTVO ist es, so der Bundesgerichtshof, unzulässig, sich gegen eine Vollstreckung, die aufgrund eines Europäischen

26 BGH, Beschluss vom 7. Juli 2022 – IX ZB 38/21, *RIW*, 2022, 704 = *ZIP*, 2022, 1783 m. Anm. THODE, *jurisPR-BGHZivilR*, 22/2022 Anm. 5.

27 LG Bonn 1. Zivilkammer, 5. Oktober 2020, 1 O 303/20.

28 OLG Köln 8. Zivilsenat, 1. Juni 2021, 8 W 4/20.

29 BGH, Beschluss vom 7. Juli 2022 – IX ZB 38/21 Rn. 9.

Vollstreckungstitels betrieben wird, mittels eines Antrags auf Versagung der Vollstreckung gemäß den Art. 46 ff. Brüssel Ia-VO zur Wehr zu setzen.³⁰

2.3. Der lettische Arrestbefehl – BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21

In dieser Entscheidung³¹ standen der Entscheidungsbegriff – die Abgrenzung zwischen einer Entscheidung (Art. 2 lit. a EuGVVO) und einer Maßnahme der Zwangsvollstreckung – und die Folgen der Versäumung der Vollziehungsfrist im Vordergrund.

2.3.1. Sachverhalt und Prozessgeschichte

Der Antragsteller war Mitglied im Aufsichtsrat der Antragsgegnerin, einer lettischen Bank, über deren Vermögen in Lettland das Insolvenzverfahren eröffnet worden war. Er war in einem Verfahren vor den lettischen Gerichten wegen behaupteter Verletzung von organschaftlichen Pflichten auf Zahlung von Schadensersatz in Anspruch genommen worden. Das Bezirksgericht Riga hatte auf Antrag, ohne vorherige Anhörung des Antragstellers, die Grundbucheintragung einer Vormerkung über ein Pfandrecht auf ein Grundstück des Antragstellers, die Eintragung eines Verfügungsverbots über Gesellschaftsanteile des Antragstellers in das jeweilige Unternehmensregister und die Beschlagnahme von Zahlungen von Dritten an den Antragsteller angeordnet. Aufgrund dieser Entscheidung ordnete das Amtsgericht Tempelhof-Kreuzberg die Pfändung des Ruhegehalts des Antragstellers und seiner Ansprüche aus Gesellschaftsanteilen an.³² Dagegen setzte sich der Antragsteller mit einem Antrag auf Versagung der Anerkennung und Vollstreckung zur Wehr, jedoch

30 BGH, Beschluss vom 7. Juli 2022 – IX ZB 38/21 Rn. 10; OLG Stuttgart, *NJW-RR*, 2010, 134, 135; PABST, Steffen: *Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht, Brüssel Ia-VO⁵ (Band II/I)*. In: RAUSCHER, Thomas, *Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht, Brüssel Ia-VO⁵ (Band II/I)*, Deutschland, Verlag Dr. Otto Schmidt, 2020, Art. 27 EuVTVO Rn. 7, 10; GOTTWALD: *MüKoZPO⁶*, In: RAUSCHER/KRÜGER, op. cit. Art. 45 Brüssel Ia-VO Rn. 9; DOMEJ, Tanja: *Kommentar zur Zivilprozessordnung²³ (Band XI)*. In: STEIN, Friedrich/JONAS, Martin (Hrsg.), *Kommentar zur Zivilprozessordnung²³ (Band XI)*, Deutschland, Mohr Siebeck, 2021, Art. 27 EuVTVO Rn. 3; STÜRNERinKINDL/MELLER-HANNICH, ZPO, op. cit. Art. 27 EuVTVO Rn. 3.

31 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21, MDR 2024, 63 = *WM*, 2023, 2270 m. Anm. Vogl, *EWiR*, 2024, 94-96 und THODE, *jurisPR-BGHZivilR*, op. cit. 3/2024 Anm. 5.

32 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 3.

war ihm weder in erster³³ noch in zweiter³⁴ Erfolg beschieden, der Bundesgerichtshof verwies zur Klärung offener Fragen an das Beschwerdegericht zurück.³⁵

2.3.2. Zum Entscheidungsbegriff, Art. 2 Brüssel Ia-VO

Zunächst stellte sich die Frage, ob es sich bei der Entscheidung des Bezirksgerichts Riga um eine Entscheidung im Sinne von Art. 2 lit. a Brüssel Ia-VO oder um eine Zwangsvollstreckungsmaßnahme – die ihrer Natur und territorialen Beschränktheit nach nicht vom Anerkennungs- und Vollstreckungssystem der Brüssel Ia-VO erfasst sein kann³⁶ – handelte. Entscheidungen, so der Bundesgerichtshof, sind alle verbindlichen Anordnungen, die von einem Rechtsprechungsorgan in einem justizförmigen Verfahren kraft seines Auftrags über zwischen den Parteien eines Rechtsstreits bestehende Streitpunkte erlassen werden und ihnen nach dem Inhalt des nationalen Rechts etwas zusprechen oder aberkennen.³⁷ Sie sind dadurch gekennzeichnet, dass sie noch nicht unmittelbar eine endgültige Befriedigung des Gläubigers bewirken, sondern grundsätzlich noch der zwangsweisen Durchsetzung auf nationaler Ebene bedürfen.³⁸ Dies näher zu prüfen, gibt der Bundesgerichtshof dem zweitinstanzlichen Gericht auf.

Ferner war unklar, ob, da der Antragsteller nicht angehört wurde und da es sich wenn, um eine einstweilige Maßnahme handelt, die Voraussetzungen von Art. 2 lit. a UAbs. 2 S. 2 Brüssel Ia-VO erfüllt sind, ob die Entscheidung also erging, „ohne dass der Beklagte vorgeladen wurde, es sei denn, die Ent-

33 LG Berlin, 4. Mai 2021, 51 O 136/20.

34 KG Berlin, 10. Dezember 2021, 14 W 27/21.

35 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 4.

36 GOTTWALD in RAUSCHER/KRÜGER, MüKoZPO op. cit. Rn. 23; DÖRNER, Heinrich: *Handkommentar ZPO*¹⁰. In: SAENGER, Ingo, Handkommentar ZPO¹⁰, Deutschland, Nomos Verlag, 2023, Rn. 6; ANOMO, Jennifer: *BeckOK Zivilprozessordnung*. In: VORWERK, Volkert/WOLF, Christian (Hrsg.), *BeckOK Zivilprozessordnung*, 1.12.2023 (51. Ed.), Brüssel Ia-VO Art. 2 Rn. 25.

37 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 18 m.w.N. HESS, Burkard: *EU-Zivilprozessrecht*⁵. In: SCHLOSSER, Peter/HESS, Burkard, *EU-Zivilprozessrecht*⁵, C.H. BECK Verlag, 2021, Art. 2 EuGVVO Rn. 2; LEIBLE, Stefan: *EuZPR/EuIPR*⁵ (Band I). In: RAUSCHER, Thomas (Hrsg.), *EuZPR/EuIPR*⁵ (Band I), Deutschland, Verlag Dr. Otto Schmidt, 2022, Art. 2 Brüssel Ia-VO Rn. 5, 18; GEIMER, Gregor: *Europäisches Zivilverfahrensrecht*⁴. In: GEIMER, Reinhold/SCHÜTZE, Rolf (Hrsg.), *Europäisches Zivilverfahrensrecht*⁴, Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2020, Art. 36 EuGVVO Rn. 38.

38 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 18; EuGH, Urteil vom 18. Oktober 2011 - C-406/09, Realchemie Nederland, *EuZW*, 2012, 157 Rn. 42.

scheidung, welche die Maßnahme enthält, wird ihm vor der Vollstreckung zugestellt“. Dies stellt die Kodifizierung der Rechtsprechung dar³⁹, wonach erforderlich, aber auch ausreichend ist, dass die Maßnahme nach Einlegung eines Rechtsbehelfs des Betroffenen noch Gegenstand einer kontradiktorischen Überprüfung sein kann, bevor sich die Frage ihrer Anerkennung und Vollstreckung stellt.⁴⁰ Mit dem Rechtsbehelf muss nicht das Unterbleiben einer der Entscheidung vorausgehenden Anhörung gerügt werden können, aber er muss ermöglichen, die einstweilige Maßnahme in rechtlicher und tatsächlicher Hinsicht vollständig überprüfen zu lassen.⁴¹ Ob dies im konkreten Fall nach lettischem Recht der Fall war, obliegt dem Beschwerdegericht zu prüfen.

2.3.3. Zur Versäumung der Vollziehungsfrist als Versagungsgrund

§ 929 Abs. 1 dZPO sieht eine einmonatige Vollziehungsfrist für den Arrestbefehl vor.⁴² Diese Norm erfasst auch die Vollziehung eines Arrestbefehls, der in einem anderen Mitgliedstaat erlassen und in Deutschland für vollstreckbar erklärt worden ist.⁴³ Fraglich war, ob es im Anerkennungsverfahren berücksichtigt werden kann, wenn diese versäumt wurde. Für ausländische Arrestbefehle darf die Versäumung der Vollziehungsfrist indes nicht zu einer Beschränkung der Wirksamkeit des Arrestbefehls führen⁴⁴, sodass die Versäumung der Vollziehungsfrist jedenfalls keinen *unionsrechtlichen* Anerkennungs- und Vollstreckungsversagungsgrund darstellt.⁴⁵

Auch ist die Versäumung der Vollziehungsfrist hier kein *nationaler* Anerkennungs- und Vollstreckungsversagungsgrund. ErWG 30 Brüssel Ia-VO legt zwar nahe, die Geltendmachung nationaler und unionsrechtlicher Versa-

39 EuGH C-568/20, J/H LIMITED, *EuZW*, 2022, 533 Rn. 22 ff, 26.

40 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 24; EuGH, Urteil vom 13. Juli 1995 - C-474/93, Hengst Import, *EuZW*, 1995, 803 Rn. 14 f.; vom 14. Oktober 2004 - C-39/02, Mærsk Olie & Gas A/S, *IPRax*, 2006, 262 Rn. 50 f.; vom 18. Oktober 2011 - C-406/09, Realchemie Nederland, *EuZW*, 2012, 157 Rn. 38; vom 15. November 2012 - C-456/11, Gothaer Allgemeine Versicherung AG, *EuZW*, 2013, 60 Rn. 24.

41 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 26.

42 „Die Vollziehung des Arrestbefehls ist unstatthaft, wenn seit dem Tag, an dem der Befehl verkündet oder der Partei, auf deren Gesuch er erging, zugestellt ist, ein Monat verstrichen ist.“

43 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 26; EuGH, Urteil vom 4. Oktober 2018- C-379/17, Società Immobiliare Al Bosco, *EuZW*, 2019, 37 Rn. 21 ff, 51.

44 EuGH, Urteil vom 4. Oktober 2018- C-379/17, Società Immobiliare Al Bosco, *EuZW*, 2019, 37 Rn. 27 ff, 32.

45 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 35.

gungsgründe in *einem Verfahren* zu ermöglichen, zwingt die Mitgliedstaaten jedoch nicht dazu. Aus deutscher Perspektive kann die Missachtung von § 929 Abs. 2 dZPO nicht im Verfahren nach Art. 46 ff. Brüssel Ia-VO in Verbindung mit § 1115 dZPO geltend gemacht werden.⁴⁶

2.3.4. Zum ordre public-Verstoß, Art. 45 Abs. 1 lit. a Brüssel Ia-VO

Ferner ist zu fragen, ob ein Verstoß gegen den *verfahrensrechtlichen ordre public*, Art. 45 Abs. 1 lit. a Brüssel Ia-VO, darin gesehen werden könnte, dass der Antragsteller im ursprünglichen Verfahren nicht gehört wurde. Dies ist zu verneinen, denn es liegt kein ordre public-Verstoß darin, dass im Ursprungsstaat eine ex-parte-Entscheidung ohne Beteiligung der beklagten Partei erging, sofern – wie nach oben Gesagtem Voraussetzung ist, damit überhaupt vom Vorliegen einer Entscheidung im Sinne von Art. 2 Brüssel Ia-VO ausgegangen werden kann – sichergestellt ist, dass der beklagten Partei im Nachgang rechtliches Gehör und die Möglichkeit, die Aufhebung der Entscheidung zu erwirken, gewährt wird.⁴⁷

Auch einen Verstoß gegen den *materiellrechtlichen ordre public* lehnt der Bundesgerichtshof zu Recht ab. Dies war vom Antragsteller behauptet worden mit der Begründung, das lettische Gericht habe gegen das unionsrechtliche Diskriminierungsverbot (Art. 18 AEUV) verstoßen.⁴⁸ Der Antragsteller hatte sich hier auf die alte EuGH-Entscheidung *Mund & Fester* bezogen, wonach eine nationale zivilprozessuale Regelung gegen das unionsrechtliche Diskriminierungsverbot verstößt, wenn diese Regelung bei einem Urteil, das im Inland vollstreckt werden müsste, den Arrest nur zulässt, wenn ohne dessen Verhängung die Vollstreckung wahrscheinlich vereitelt oder wesentlich erschwert werden würde, während sie bei einem Urteil, das in einem anderen Mitgliedstaat vollstreckt werden müsste, den Arrest schon allein deshalb zulässt, weil die Vollstreckung im Ausland stattfinden müsste.⁴⁹ Dies traf für die Entscheidung des lettischen Gerichts im konkreten Fall nicht zu.⁵⁰

46 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 36 f.

47 BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 43; EuGH, Urteil vom 25. Mai 2016 - C-559/14; MERONI, Rudolf: Ordre public-Einwand im Rahmen der EuGVVO – Reichweite, *RIW*, 2016, 424 Rn. 40 ff, 50.

48 Vgl. BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 45 ff.

49 EuGH, Urteil vom 10. Februar 1994 - C-398/92, *Mund & Fester*, *EuZW*, 1994, 216 Rn 14 ff.

50 Näher BGH, Beschluss vom 12. Oktober 2023 – IX ZB 60/21 Rn. 47. Siehe ebenda Rn. 48 ff. zu weiteren aufgeworfenen, doch im Ergebnis nicht einschlägigen Gründen für eine Verletzung des materiellrechtlichen ordre public.

2.4. Formblatt nach Art. 53 Brüssel Ia-VO nicht erforderlich - BGH, Beschluss vom 19. Mai 2022 – IX ZB 58/20

Diese kleine Entscheidung⁵¹, in welcher der Bundesgerichtshof die Rechtsbeschwerde gegen die Entscheidung der Vorinstanzen⁵² als unzulässig verwarf, weil sie keine grundsätzliche Bedeutung hat und weder für die Fortbildung des Rechts noch für die Sicherung einer einheitlichen Rechtsprechung erforderlich ist (§ 574 Abs. 2 dZPO), bestätigt – und man kann es in Zeiten ausufernder Formblätter-, Annex- und Durchführungsverordnungskultur gar nicht oft und klar genug sagen –, dass die Ausstellung des Formblattes nach Art. 53 Brüssel Ia-VO in Anhang I⁵³ für Bestand und Wirkung der Entscheidung des Ursprungsgerichts nicht von Relevanz sind, dass es des Formblattes für die Vollstreckbarkeit im Vollstreckungsmitgliedstaat nicht bedarf. Dies legt schon der Wortlaut von Art. 53 Brüssel IaVO nahe, da die Bescheinigung lediglich „auf Antrag“ ausgestellt wird. Das Formblatt soll lediglich den Bestand und die Vollstreckbarkeit des Titels dokumentieren⁵⁴ und kann im Streitfall als Beweismittel herangezogen werden⁵⁵. Sie ist selbst nicht Entscheidung, enthält nicht aus sich heraus eine bindende Aussage⁵⁶ und ist insbesondere nicht Exequatur.⁵⁷ Daher kommt der Bundesgerichtshof zu dem Ergebnis, dass die Frage, ob die Bescheinigung nach Art. 53 Brüssel Ia-VO ordnungsgemäß ausgestellt und dem Antragsteller zugestellt worden ist, für die hier beantragte Versagung der Vollstreckung des Urteils nicht von Belang ist.⁵⁸ Ob indes, wie wohl mehrheitlich vertreten, die Vorlage der Bescheinigung formelle Voraussetzung der Anerkennung und grenzüberschreitenden Vollstreckung ist, ist eine davon zu trennende Frage, zu der sich die BGH-Entscheidung nicht verhält.⁵⁹

51 BGH, Beschluss vom 19. Mai 2022 – IX ZB 58/20, IHR 2023, 177 = *TranspR*, 2023, 246.

52 LG Braunschweig 6. Zivilkammer, 9. April 2020, 6 O 6397/19 und OLG Braunschweig, 14. Oktober 2020, 8 W 10/20.

53 Eine weitere Entscheidung betreffend Art. 53 Brüssel Ia-VO i.V.m. Anhang I (OGH vom 19. 5. 2022, 3 Ob 69/22a) stellt GÄRBER, Vorname, in diesem Heft, xxx sub 3., vor.

54 BT-Drucks. 18/823, S. 20.

55 GOTTWALD in RAUSCHER/KRÜGER, MüKoZPO op. cit. Art. 53 Brüssel Ia-VO Rn. 3.

56 ULRICH in VORWERK/WOLF, BeckOK ZPO op. cit. Brüssel Ia-VO Art. 53 Rn. 3.

57 STADLER, Astrid/KRÜGER, Christian: *Zivilprozessordnung*²⁰. In: MUSIELAK, Hans-Joachim/VOIT, Wolfgang, *Zivilprozessordnung*²⁰, München, Vahlen Verlag, 2023, EuGVVO Art. 53 Rn. 1.

58 BGH, Beschluss vom 19. Mai 2022 – IX ZB 58/20 Rn. 7.

59 Vgl. Art. 37 Abs. 1 lit. b, Art. 42 Abs. 1 lit. b Abs. 2 lit. b Brüssel Ia-VO und ULRICH in VORWERK/WOLF, BeckOK ZPO, op. cit. Brüssel Ia-VO Art. 53 Rn. 3 m. umf. Nachw.

2.5. Schutz gegen Vollstreckung nach Art. 44 Brüssel Ia-VO - BGH, Beschluss vom 2. Juni 2022 – IX ZB 60/21

Zuletzt soll von einer Entscheidung⁶⁰ berichtet werden, bei der es sich um eine Zwischenentscheidung in dem oben geschilderten Verfahren um die insolvente lettische Bank⁶¹ handelt. Der Antragsteller beantragte nach Einlegung der Rechtsbeschwerde im Wege der einstweiligen Anordnung den Pfändungsbeschluss des Amtsgerichts Tempelhof-Kreuzberg vom 8.12.2020 aufzuheben und die Vollstreckung der Entscheidung des Bezirksgerichts bis zu einer endgültigen Entscheidung über den Anerkennungs- und Vollstreckungsverfügungsantrag auszusetzen, hilfsweise die Vollstreckung aus der genannten Entscheidung von der Leistung einer vom Gericht zu bestimmenden Sicherheit abhängig zu machen. Um diesen Antrag im Sinne von § 1115 Abs. 6 dZPO, Art. 44 Abs. 1 Brüssel Ia-VO ging es in der hier vorgestellten Entscheidung. Er erwies sich als zulässig, aber unbegründet.

Der Erkenntnisgewinn der hiesigen Entscheidung liegt darin, dass der Bundesgerichtshof entschied, dass für einen Rückgriff auf einstweilige Anordnungen nach § 769 dZPO kein Raum sei. § 769 dZPO erlaubt den Erlass einstweiliger Anordnungen für die Zeit bis zum Erlass eines Urteils über Einwendungen gegen die Zwangsvollstreckung. Er ist unmittelbar in den Fällen der §§ 767, 768 dZPO anwendbar, ferner in einigen Fällen qua Verweisung sowie entsprechend immer dann, wenn das Hauptsacheverfahren darauf ausgerichtet ist, eine Zwangsvollstreckung zu verhindern.⁶² Doch für den vorliegenden Fall lehnt der Bundesgerichtshof eine Anwendung des § 769 dZPO ab: Art. 44 Brüssel Ia-VO eröffnet dem Schuldner einen ausreichenden vorläufigen Rechtsschutz, wenn die inländischen Vollstreckungsorgane auf Antrag des Gläubigers aufgrund einer in einem anderen Mitgliedstaat ergangenen und dort vollstreckbaren Entscheidung gemäß Art. 39 ff. Brüssel IaVO Vollstreckungsmaßnahmen im Inland durchgeführt haben. Der Rechtsschutz sei ausreichend, da er allein verlange, dass der Schuldner die Versagung der Vollstreckung der Entscheidung gemäß Art. 46 Brüssel Ia-VO beantragt und da im Rahmen der Entscheidung nach Art. 44 Brüssel Ia-VO alle Umstände berücksichtigt werden, die dem Verfügungsantrag des Schuldners zum Erfolg verhelfen können.⁶³

60 BGH, Beschluss vom 2. Juni 2022 – IX ZB 60/21, ZIP, 2022, 1619 = ZRI 2022, 642 = ZInsO, 2022, 1495.

61 Für den Sachverhalt kann daher nach oben verwiesen werden – siehe oben sub 2.3.1.

62 Vgl. statt aller PREUSSIN/VORWERK/WOLF, BeckOK ZPO op. cit. ZPO § 769 Rn. 1-4.1.

63 BGH, Beschluss vom 2. Juni 2022 – IX ZB 60/21, ZIP, 2022, 1619 Rn. 17.

3. Fazit

Mit den dargestellten Entscheidungen werden weitere Details auf der Landkarte des Europäischen Rechtsraums eingezeichnet. Den Entscheidungen kann, wie oben dargestellt, sämtlich beigepflichtet werden. Die Entscheidungen sind sowohl im Hinblick auf die aufgeworfenen Fragestellungen als auch im Hinblick auf die gegebenen Antworten gemäßigt. Bis auf die sub 2.3. vorgestellte Entscheidung befand sich der Bundesgerichtshof auch stets ganz auf einer Linie mit den Vorinstanzen. Beklagenswert ist allein, dass sie, wie so oft, im nationalen Diskurs verharren und ihnen Bezüge zu den Dialogen in den anderen Mitgliedstaaten fehlen. Wie viel reichhaltiger und vielfältiger könnten die Argumentationslinien unter Einbeziehung der Prinzipien anderer Prozessordnungen und andersgearteter Methodik sein. Die Darstellungen dieser Reihe verfolgen das Ziel, diesem Defizit abzuhelpfen, wofür dem Initiator der Veranstaltung und Beitragsreihe von Herzen gedankt sei.

AKTUELLE RECHTSPRECHUNG ZUR ANERKENNUNG UND VOLLSTRECKUNG VON ENTSCHEIDUNGEN NACH DER BRÜSSEL IA-VO

Die österreichische Perspektive¹

THOMAS GARBER

Universitätsprofessor (Institut für Zivilverfahrensrecht, Universität Linz)

Kurzfassung

Im vorliegenden Beitrag werden die aktuellen Entscheidungen des österreichischen OGH zur Anerkennung und Vollstreckung nach der Brüssel Ia-VO und zum LGVÜ dargestellt und analysiert. Im Mittelpunkt steht die Frage, wann der Anwendungsbereich der Bestimmungen der Verordnungen über die Anerkennung und Vollstreckung eröffnet ist, die Bestimmung der internationalen Zuständigkeit für die Durchführung eines Zwangsvollstreckungsverfahrens sowie die in der Rechtspraxis bedeutsame Frage des Verhältnisses zwischen der Zwangsgeldvollstreckung nach Art 55 Brüssel Ia-VO und der Vollstreckung des Ausgangstitels.

Schlüsselwörter: Anerkennung ausländischer Entscheidungen, Vollstreckung ausländischer Entscheidungen, Brüssel Ia-VO, neueste Rechtsprechung, Zwangsgeld

RECENT CASE LAW ON THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF JUDGMENTS
UNDER THE BRUSSELS IA REGULATION

The Austrian Perspective

Abstract

This article presents and analyses the current decisions of the Austrian Supreme Court on recognition and enforcement under the Brussels Ia Regulation and the LGVÜ. The focus is on the question of when the scope of application of the

¹ Der Autor dankt Frau Mag. *Christiane Fink* und Herrn *Dominik Seyr* für die Unterstützung bei der Recherchearbeit.

provisions of the regulations on recognition and enforcement is opened, the determination of international jurisdiction for the execution of enforcement proceedings and the question of the relationship between the enforcement of a penalty payment pursuant to Art 55 Brussels Ia Regulation and the enforcement of the original judgment, which is important in legal practice.

Keywords: recognition of foreign judgments, enforcement of foreign judgments, Brussels Ia Regulation, recent case law, penalty payment

1. Übersicht zu den Entscheidungen

Die Entscheidungen des OGH, die seit dem Jahr 2022 zur Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO ergangen sind, betreffen insbesondere

- den sachlichen, zeitlichen und räumlichen Anwendungsbereich der Bestimmungen der Brüssel Ia-VO über die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen (siehe dazu unter Punkt 2 bis Punkt 4),
- den Begriff der Entscheidung iSd Art. 2 lit. a Brüssel Ia-VO (siehe dazu den Beitrag von *Neumayr* in diesem Band),
- die internationale Zuständigkeit für die Durchführung eines Zwangsvollstreckungsverfahrens (siehe dazu unter Punkt 5) sowie
- das Verhältnis zwischen der Zwangsgeldvollstreckung nach Art 55 Brüssel Ia-VO und der Vollstreckung des Ausgangstitels (siehe dazu unter Punkt 5).

2. Zur Entscheidung des OGH vom 26. 4. 2022, 2 Ob 47/22h – zum sachlichen Anwendungsbereich der Brüssel Ia-VO

Die Entscheidung des OGH vom 26. 4. 2022, 2 Ob 47/22h betraf den sachlichen Anwendungsbereich des Lugano Übereinkommen. Der OGH hatte die Frage zu beurteilen, ob Kostenentscheidungen, die in einem vom sachlichen Anwendungsbereich ausgenommenen Verfahren – im konkreten Fall betraf es das nach Art. 1 Abs. 2 lit. a Lugano Übereinkommen ausgenommene ‘Gebiet des Erbrechts einschließlich des Testamentsrechts’ – ergangen sind, nach den Bestimmungen des Lugano Übereinkommen anzuerkennen und zu vollstrecken sind.

Wenngleich die Entscheidung zum Anwendungsbereich des Lugano Übereinkommen erging, ist sie auch für die Auslegung der Brüssel Ia-VO maßgeblich, weil insofern die Grundstruktur und der Inhalt der Bestimmungen ident

sind;² der OGH bezog sich in seiner Begründung auch auf die entsprechende Regelung in der Brüssel Ia-VO (vgl. Art. 1 Abs. 2 lit. f Brüssel Ia-VO „Gebiet des Testaments- und Erbrechts, einschließlich Unterhaltungspflichten, die mit dem Tod entstehen“).

Der OGH verneinte – in Übereinstimmung mit den Vorinstanzen – die Anwendbarkeit des Übereinkommens. Es sei – so der OGH „[...] schlechthin nicht nachvollziehbar, wenn zwar die Entscheidung über das Erbrecht und die Einantwortung nicht in den Anwendungsbereich des Lugano Übereinkommen fielen, wohl aber die Kostenentscheidung im Verfahren über das Erbrecht oder ein Zahlungstitel über Kosten eines Verlassenschaftskurators“. Aus diesem Grund könne keine Bescheinigung nach Art. 54 i.V.m. Anhang V zum Lugano Übereinkommen (vgl. Art. 53 i.V.m. Anhang I zur Brüssel Ia-VO) ausgestellt werden.

Der Auffassung des OGH ist zuzustimmen: Die Bestimmung des Anwendungsbereichs nach Art. 1 Lugano Übereinkommen bzw. nach Art. 1 Brüssel Ia-VO bezweckt auch, die Anerkennung und Vollstreckung von Kostenentscheidungen auszuschließen, die in Verfahren über nicht erfasste Materien ergangen sind, und zwar selbst dann, wenn die Kostenentscheidung isoliert, betrachtet als „Zivil- und Handelssache“ zu qualifizieren ist.

Kostenentscheidungen teilen im Ergebnis stets die Qualifikation des Hauptanspruchs.³ Die Akzessorietät ist durch den Charakter des Instituts bedingt. Sofern der sachliche Anwendungsbereich der Verordnung für die Entscheidung betreffend des Hauptanspruchs nicht eröffnet ist, gilt dies demnach auch für die Kostenentscheidung.⁴

2 Zur Bedeutung der Brüssel Ia-VO bei der Auslegung des Übereinkommens sowie zum umgekehrten Fall siehe KODEK, Georg in FASCHING, Andreas/KONECNY, Hans (Hrsg.): Zivilprozessgesetze³ (Band V/1), Österreich, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH, 2022, Vor Art. 1: Einleitung zur Brüssel Ia-VO Rz. 52 ff.; OETIKER, Christian/WEIBEL Thomas: Basler Kommentar zum Lugano-Übereinkommen², Basel, Helbing Lichtenhahn Verlag, 2023, Einleitung Rz. 54 ff.

3 GARBER, Thomas: Kostenentscheidungen als Europäischer Vollstreckungstitel, Zivilrecht aktuell 2009, 287 (288). Der EuGH leitete in der Rs. „Chudaś/DA Deutsche Allgemeine Versicherung“ die Unselbstständigkeit der Kostenentscheidung vor allem aus Art. 7 EuVTVO ab (EuGH 14. 12. 2017, C-66/17, Chudaś/DA Deutsche Allgemeine Versicherung, ECLI:EU:C:2017:972); eine entsprechende Bestimmung enthält das LGVÜ bzw. die Brüssel Ia-VO nicht.

4 GARBER, Thomas/MAYR, Peter/Neumayr, Matthias/WITTEW, Alexander: *Die Brüssel Ia-Verordnung* in MAYR, Peter (Hrsg.): Europäisches Zivilverfahrensrecht, Handbuch², Österreich, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH, 2023, Rz. 3.62; GARBER, Thomas: *Judikaturrückblick zur Anerkennung und Vollstreckung: Ausgewähl-*

Fallen die in der Entscheidung geltend gemachten Ansprüche nur teilweise in den Anwendungsbereich der Brüssel Ia-VO, soll nach überwiegender Ansicht⁵ im Interesse der Erleichterung des Rechtsverkehrs die gesamte Kostenentscheidung vom Anwendungsbereich des Übereinkommens bzw. der Verordnung erfasst sein; die Auffassung lässt sich dogmatisch allerdings nicht begründen, wenngleich sie eine leichtere Handbarkeit in der Praxis gewährleistet.⁶

3. Zur Entscheidung des OGH vom 19. 5. 2022, 3 Ob 69/22a – zum zeitlichen Anwendungsbereich

In der Entscheidung vom 19. 5. 2022, 3 Ob 69/22a führt der OGH an, dass sich im konkreten Fall, der die Anerkennung einer Entscheidung aus Luxemburg betraf, weder aus dem das Verfahren in Österreich einleitenden Antrag noch aus dem Urteil des luxemburgischen Gerichts mit Sicherheit entnehmen lässt, ob der das luxemburgische Verfahren einleitende Antrag vor oder nach dem 10. 1. 2015 – dem Stichtag für die Anwendbarkeit der Brüssel Ia-VO – eingebracht wurde. Da die Antragstellerin von der Anwendbarkeit der Brüssel Ia-VO ausgeht, dazu eine nach deren Art. 53 Brüssel Ia-VO ausgestellte Bescheinigung des luxemburgischen Gerichts vorlegte und auch die Antragsgegnerin kein gegenteiliges Vorbringen erstattete, ist der OGH – wie die Vorinstanzen – von der Anwendbarkeit der Brüssel Ia-VO ausgegangen.

te Entscheidungen zur Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen nach der EuGVVO 2012 und dem LGVÜ 2007, in ANZENBERGER, Philipp/TRENKER, Martin/MAYR, Peter (Hrsg.): *Europäisches Zivilverfahrensrecht VI*, Österreich, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH, 2024, 47 (51); GEIMER, Gregor in GEIMER, Reinhold/SCHÜTZE, Rolf (Hrsg.): *Europäisches Zivilverfahrensrecht*⁴, Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2020, Art 36 EuGVVO Rz. 51.

- 5 BAUMANN, Peter, *Die Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Entscheidungen in Unterhaltssachen* (1985) 85; GEIMER, Reinhold, *Anerkennung und Vollstreckbarerklärung von ex-parte-Unterhaltsentscheidungen aus EuGVÜ-Vertragsstaaten*, *Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrechts*, 1992, 5 (9); HESS, Burkhard in SCHLOSSER, Peter/HESS Burkhard (Hrsg.): *EU-Zivilprozessrecht: EuZPR*⁵, Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2021, Art. 2 EuGVVO Rz. 18; KODEK, Georg in CZERNICH, Dietmar/KODEK, Georg/MAYR, Peter (Hrsg.): *Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckungsrecht*⁴, Österreich, LexisNexis Verlag, 2015, Art. 36 Brüssel Ia-VO Rz. 23; PEIFFER, Evgenia/PEIFFER, Max in GEIMER, Reinhold/SCHÜTZE, Rolf /HAU, Wolfgang (Hrsg.): *Internationaler Rechtsverkehr*, Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2023, 538 Art. 2 VO (EU) Nr. 1215/2012, Rz. 16; TSCHAUNER, Heiko in GEIMER/SCHÜTZE /HAU: *IRV 540* Art. 32 VO (EG), Nr. 44/2001, Rz. 17; GARBER Zak 2009 op. cit. 287 (288).
- 6 GARBER in FASCHING/KONECNY: *Zivilprozessgesetze*³ (Band V/1) Art 2 EuGVVO Rz. 51.

Die Entscheidung zeigt eine Schwachstelle der Bescheinigung nach Anhang I auf: Unter Punkt 4 ist (1) das Datum der Entscheidung, (2) das Datum, zu dem das verfahrenseinleitende Schriftstück dem Beklagten zugestellt wurde, sofern die Entscheidung ergangen ist, ohne dass sich der Beklagte auf das Verfahren eingelassen hat, (3) das Datum, zu dem die Entscheidung für vollstreckbar erklärt wurde, sofern sie im Ursprungsmitgliedstaat vollstreckbar ist, ohne dass weitere Bedingungen erfüllt sein müssen und (4) das Datum der Zustellung der Entscheidung an den Beklagten, sofern die Zustellung zum Zeitpunkt der Ausstellung der Bescheinigung erfolgt ist und dem Gericht bekannt ist, anzugeben. Das Datum, zu dem das Verfahren eingeleitet worden ist, ist in der Bescheinigung nicht anzugeben, obwohl es für die Frage der Anwendung der Brüssel Ia-VO von maßgeblicher Bedeutung ist (vgl. Art. 66 Brüssel Ia-VO).

4. Zu den Entscheidungen des OGH vom 8. 4. 2022, 7 Nc 7/22x und vom 19. 4. 2022, 2 Nc 11/22y – zum räumlichen Anwendungsbereich

Der OGH hatte sich in den Entscheidungen vom 8. 4. 2022, 7 Nc 7/22x und vom 19. 4. 2022, 2 Nc 11/22y mit der Frage zu befassen, ob Entscheidungen aus dem Vereinigten Königreich nach Kapitel III der Brüssel Ia-VO anerkannt und vollstreckt werden können. Er sprach zu Recht aus, dass nach Art. 67 Abs. 2 lit. a des Abkommens über den Austritt des Vereinigten Königreichs Großbritannien und Nordirland aus der Europäischen Union und der Europäischen Atomgemeinschaft⁷ Entscheidungen aus Großbritannien, die in einem nach dem Ablauf des 31. 12. 2020 eingeleiteten gerichtlichen Verfahren ergehen, nicht mehr nach der Brüssel Ia-VO anerkannt und vollstreckt werden können.⁸

Strittig ist, ob es nach Ablauf der Übergangsfrist zum Wiederaufleben anderer Rechtsgrundlagen, wie etwa des EuGVÜ kommen könnte.⁹ Die Frage wird zum Teil mit der Begründung, dass das EuGVÜ als völkerrechtlicher Vertrag weiterbestehe, bejaht,¹⁰ zum Teil wird die Frage verneint, weil Art.

7 Amtsblatt (EU) 2019 C 384, 1.

8 Dazu ausführlich CAP, Verena: BREXIT – Die justizielle Zusammenarbeit mit dem Vereinigten Königreich in Zivilrechtssachen nach 31. 12. 2020, österreichische Richterzeitung 2021, 124 (124 ff.).

9 KOLMASCH, Wolfgang: Verpflichtung britischer Kläger zur Leistung einer Prozesskostensicherheit? OGH 29.03.2022, 4 Ob 30/22y, Zivilrecht aktuell 2022/366.

10 DICKINSON, Andrew: Back to the future - The UK's EU Exit and the Conflict of Laws. *Journal of Private International Law* 2016, 195 (204 f.); LEHMANN, Matthias/ZETZSCHE Dirk: Die Auswirkungen des Brexit auf das Zivil- und Wirtschaftsrecht, *Juristenzeitung*

50 Abs. 3 EUV anordnet, dass mit Austritt eines Mitgliedstaates aus der EU die (europäischen) Verträge bzw. Rechtsakte allgemein keine Anwendung mehr finden, wovon auch völkerrechtliche Verträge umfasst seien, die sich direkt auf das Unionsrecht beziehen.¹¹ Die EU und das Vereinigte Königreich scheinen nicht von

einem Wiederaufleben des EuGVÜ auszugehen,¹² zumal das Vereinigte Königreich am 8. 4. 2020 beim Depositär des Lugano Übereinkommen einen formellen Beitrittsantrag zum Lugano Übereinkommen gestellt hat. Der Beitrittsantrag war erforderlich, weil das Vereinigte Königreich kein Vertragsstaat des Lugano Übereinkommen ist. Das Übereinkommen wurde von der EU mit Bindungswirkung für ihre Mitgliedstaaten abgeschlossen und ist somit im Verhältnis zum Vereinigten Königreich seit dem 1. 1. 2021 nicht mehr anwendbar. Durch den EU-Austritt ist auch das Lugano Übereinkommen im Verhältnis zwischen dem Vereinigten Königreich und der EU nicht mehr anwendbar.¹³

Aufgrund der expliziten Regelung in Art. 69 Abs. 6 Lugano Übereinkommen, wonach das Lugano Übereinkommen die vor dessen Inkrafttreten geltende alte Fassung des Lugano Übereinkommen vollständig ersetzt, ist auch ein Rückgriff auf das Lugano Übereinkommen a.F. ausgeschlossen.¹⁴

2017, 62 (70); TRETTHAHN-WOLSKI, Elisabeth/FÖRSTEL, Anna: Der Brexit von Rom und Brüssel: Zu den Auswirkungen des Austritts des Vereinigten Königreichs aus der EU auf das internationale Zivil- und Zivilprozessrecht, *Österreichische Juristenzeitung* 2019, 485 (486); UNGERER, Johannes: § 24 *Brexit von Brüssel und den anderen EU-Verordnungen zum Internationalen Zivilverfahrens- & Privatrecht*, in KRAMME, Malte/BALDUS, Christian/SCHMIDT-KESSEL, Martin (Hrsg): *Brexit und die juristischen Folgen, Privat- und Wirtschaftsrecht, Deutschland*, Nomos Verlagsgesellschaft mbh & Co. KG, 2020, 605 (609 f. Rz. 7), wonach das EuGVÜ im Verhältnis zu den 14 Mitgliedstaaten, die vor 2004 der EU beigetreten sind, auflebe.

11 EXENBERGER, Philip/KARL, Alexander: Anerkennung und Vollstreckung zivilgerichtlicher Entscheidungen Post-Brexit, *ecolex* 2021, 320 (321); HESS, Burkhard: Back to the Past: BREXIT und das europäische internationale Privat- und Verfahrensrecht, *Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht*, 2016, 409 (413); WAGNER, Rupert: Justizielle Zusammenarbeit in Zivilsachen nach dem Brexit, *Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht* 2021, 2 (7).

12 TRETTHAHN-WOLSKI/FÖRSTEL, *ÖJZ* 2019, op. cit. 485 (486 FN 7). Siehe dazu auch MANKOWSKI, Peter: *Brexit und Internationales Privat- und Zivilverfahrensrecht*, *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2020, Sonderausgabe 3.

13 EXENBERGER/KARL, *ecolex* 2021, op. cit. 320; GARBER in ANZENBERGER/TRENKER/MAYR, op. cit. 47 (61); CAP, *RZ* 2021 op. cit. 124 (127 f.).

14 EXENBERGER/KARL, *ecolex* 2021, op. cit. 320 (321); SIEVI, Nino: *Auswirkungen des Brexit auf die Vollstreckung von ausländischen Urteilen*, *Aktuelle juristische Praxis*, 2018, 1096 (1098).

Für die Wiedergeltung des Lugano Übereinkommen ist gemäß Art. 72 Abs. 3 Lugano Übereinkommen die Zustimmung aller Vertragsparteien, so auch der EU, erforderlich, weil das Vereinigte Königreich seit 1. 1. 1973 nicht mehr Mitglied der Europäischen Freihandelsassoziation ist. Die EU-Kommission lehnte einen Beitritt des Vereinigten Königreichs allerdings ab.¹⁵

Sofern man von einem Nichtwiederaufleben des EuGVÜ ausgeht, bestimmt sich die Anerkennung und Vollstreckung nach innerstaatlichem Recht oder bi- und multilateralen Übereinkommen. Bi- und multilaterale Übereinkommen wurden weder durch das EuGVÜ noch die Brüssel I-VO noch die Brüssel Ia-VO formell aufgehoben, sondern waren bzw. sind nach Art. 56 EuGVÜ, Art. 70 Brüssel I-VO sowie Art. 70 Brüssel Ia-VO sogar weiterhin anwendbar, sofern der Anwendungsbereich des EuGVÜ, der Brüssel I-VO bzw. der Brüssel Ia-VO nicht eröffnet ist. Ihnen wurde und wird daher nie in ihrer Gesamtheit derogiert.¹⁶ Solche bilateralen Verträge stehen in keinem inhaltlichen Zusammenhang mit dem Unionsrecht, weshalb Art. 50 Abs. 3 EUV ihr Wiederaufleben nicht ausschließt.¹⁷

Aufgrund des Außerkrafttretens der europäischen Verordnungen kommt dem Haager Übereinkommen über Gerichtsstandsvereinbarungen in Zivil- und Handelssachen (HGÜ) wesentliche Bedeutung für die gegenseitige Vollstreckung von Gerichtsentscheidungen zu.¹⁸ Das HGÜ ist für die EU und Mexiko am 1. 10. 2015 in Kraft getreten. Mittlerweile haben auch Dänemark, Montenegro, Singapur und die Ukraine sowie – aufgrund des Austritts aus der EU – am 28. 9. 2020 auch das Vereinigte Königreich das Übereinkommen ratifiziert. China und Israel haben das Übereinkommen unterzeichnet. Durch den Private International Law (Implementation of Agreements) Act

15 HESS, IPRax 2016, op. cit. 411 (414 f.); MANKOWSKI, EuZW-Sonderausgabe 2020, op. cit. 3 (3 f.).

16 Wobei wegen der fehlenden Anpassung auf verfahrensrechtliche Entwicklungen der letzten Jahrzehnte wohl triftige sachliche Argumente gegen eine Anwendung sprechen, MANKOWSKI, Peter in RAUSCHER, Thomas (Hrsg.) Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht, Brüssel Ia-VO⁵ (Band I), Deutschland, Dr. Otto Schmid-Verlag, 2020, Art. 70 Brüssel Ia-VO Rz. 10.

17 HESS, IPRax 2016, op. cit. 409 (413), der in FN. 58 explizit auf das österreichisch-britische Vollstreckungsabkommen hinweist.

18 EICHEL, Florian: Das Haager Übereinkommen über Gerichtsstandsvereinbarungen auf dem Weg zur Ratifikation und zum Inkrafttreten, Zeitschrift für das Privatrecht der Europäischen Union, 2014, 159; HUBER, Peter: Das Haager Übereinkommen über Gerichtsstandsvereinbarungen, Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht 2016, 197; WAGNER, Rolf: Das Haager Übereinkommen vom 30. 6. 2005 über Gerichtsstandsvereinbarungen, Rabels Zeitschrift, 2009, 100.

2020 wurde das HGÜ im nationalen englischen Recht umgesetzt und trat als solches im Vereinigten Königreich am 1. 1. 2021 in Kraft. Gemäß Art. 1 f. HGÜ ist das HGÜ nur auf zwischen Unternehmern vereinbarte ausschließliche Gerichtsstandsvereinbarungen anwendbar. Nicht in den Anwendungsbereich des Abkommens fallen demnach Vereinbarungen über die Begründung eines ausschließlichen Gerichtsstands, an denen eine als Verbraucher handelnde natürliche Person beteiligt ist. Das HGÜ regelt – neben deren Wirksamkeit und Durchsetzung – in Art. 8 ff. HGÜ auch die Vollstreckung von Entscheidungen eines in einer ausschließlichen Gerichtsstandsvereinbarung benannten Gerichts eines Vertragsstaats. Die Anerkennungs- und Vollstreckungsregelungen gelten sohin nur, wenn das Ursprungsgericht in einer den Voraussetzungen des Art. 3 HGÜ entsprechenden Gerichtsstandsklausel benannt war.¹⁹

Aufgrund des engen Anwendungsbereichs des HGÜ ist in Österreich in vielen Fällen auf den Anerkennungs- und Vollstreckungsvertrag zwischen Österreich und Großbritannien aus dem Jahr 1962 zurückzugreifen.²⁰ Nach diesem Vertrag sind nur Entscheidungen ‘oberer Gerichte’ (‘Superior Courts’) anzuerkennen und zu vollstrecken. Als „obere Gerichte“ sind nach Art. I des Vertrages für das Vereinigte Königreich das House of Lords, für England und Wales der Supreme Court of Judicature (Court of Appeal and High Court of Justice) und die Courts of Chancery of the Counties Palatine von Lancaster und von Durham, für Schottland der Court of Session und der Sheriff Court, für Nordirland der Supreme Court of Judicature und für Österreich die Landesgerichte, die Kreisgerichte,²¹ die Handelsgerichte, die Oberlandesgerichte und der Oberste Gerichtshof anzusehen. Alle anderen Gerichte in diesen Gebieten sind iSd Vertrages ‘untere Gerichte’; daher können etwa Entscheidungen eines Bezirksgerichts nicht nach dem Übereinkommen anerkannt und vollstreckt werden.

Entscheidungen, die aufgrund von Rechtsbehelfen im Verfahren, in denen ein unteres Gericht in erster Instanz entschieden hat, erlassen worden sind, sind ebenfalls nicht erfasst. Der Vertrag enthält in Art. II Abs. 2 eine Günstigkeitsklausel, die auch die Vollstreckung von Entscheidungen „unterer Gerichte“

19 TRETTHAHN-WOLSKI, Elisabeth/FÖRSTEL-CHERNIG, Anna: Nein zu Lugano – zu den Auswirkungen des harten Brexits auf Cross-Border-Streitigkeiten, Österreichische Juristenzeitung 2021, 708.

20 EXENBERGER/KARL, *ecolex* 2021, op. cit. 320 (322); FUCIK, Robert: Internationales Zivilverfahrensrecht und IPR zwischen Österreich und dem Vereinigten Königreich nach dem Brexit, Österreichische Juristenzeitung, 2021, 113.

21 Mit dem BGBl. 1993/91 wurde die Bezeichnung Kreisgericht beseitigt, BALLON in FASCHING/KONECNY, Zivilprozessgesetze³ (Band I) § 2 JN Rz. 3.

nach nationalem Recht erlauben könnte. Der OGH weist in der Entscheidung vom 8. 4. 2022, 7 Nc 7/22x auf die Günstigkeitsklausel hin, ohne sie allerdings zu prüfen. In der Entscheidung vom 19. 4. 2022, 2 Nc 11/22y führt der OGH – in Übereinstimmung mit einer Entscheidung vom 26. 6. 1985, 1 Nd 502/85 zu Recht aus, dass eine Vollstreckung der Entscheidung eines britischen „unteren“ Gerichts in Österreich mangels qualifizierter Gegenseitigkeit (§ 406 EO) nicht in Betracht komme.

5. Zur Entscheidung des OGH vom 29. 9. 2022, 3 Ob 126/22h – die internationale Zuständigkeit für die Durchführung eines Zwangsvollstreckungsverfahrens und zum Verhältnis zwischen der Zwangsgeldvollstreckung nach Art. 55 Brüssel Ia-VO und der Vollstreckung des Ausgangstitels

Der OGH hatte in der Entscheidung vom 29. 9. 2022, 3 Ob 126/22h die Frage, welcher Staat für die Durchführung der internationalen Zuständigkeit zuständig ist, zu entscheiden. Zudem hatte er das Verhältnis zwischen der Zwangsgeldvollstreckung nach Art. 55 Brüssel Ia-VO und der Vollstreckung des Ausgangstitels zu beurteilen.

Der Entscheidung lag folgender Sachverhalt zugrunde: Die beklagte Partei wurde in Deutschland zur Erteilung einer Auskunft verpflichtet. Wegen Nichterfüllung der Auskunftspflicht wurde in Deutschland die Partei zu Zahlung eines Zwangsgeldes in Höhe von 5.000 EUR verpflichtet. Auch in Österreich wurde wegen unvollständiger Erfüllung des Auskunftsanspruchs ein Zwangsvollstreckungsverfahren eingeleitet und aufgrund des in Deutschland erlassenen Titels die Exekution gemäß § 354 EO zur Erwirkung der Auskunftserteilung bewilligt; bei Nichtbefolgung wurde eine Beugestrafe in Form einer Geldstrafe in Höhe von 2.000 EUR angedroht.

Fraglich war in diesem Fall, ob aufgrund des Art. 24 Nr. 5 Brüssel Ia-VO in Österreich überhaupt die Exekution bewilligt werden durfte. Nach der genannten Bestimmung sind für Verfahren, welche die Zwangsvollstreckung aus Entscheidungen zum Gegenstand haben, ohne Rücksicht auf den Wohnsitz der Parteien die Gerichte des Mitgliedstaates ausschließlich zuständig, in dessen Hoheitsgebiet die Zwangsvollstreckung durchgeführt werden soll oder durchgeführt worden ist. Die Bestimmung trägt dem hoheitlichen Charakter der Zwangsvollstreckung Rechnung.

Das Erstgericht bewilligte die Exekution, das Rekursgericht wies infolge Rekurses des Verpflichteten den Exekutionsantrag zurück. Aufgrund der Anhängigkeit eines Exekutionsverfahrens in Deutschland komme nach Auf-

fassung des Rekursgerichts der ausschließliche Gerichtsstand nach Art. 24 Nr. 5 Brüssel Ia-VO zur Anwendung, weil der Betreibende bereits vor Einleitung des Zwangsvollstreckungsverfahrens in Österreich beim Landgericht Köln ein Zwangsvollstreckungsverfahren wegen unvollständiger Erfüllung des auch in Österreich gegenständlichen Auskunftsanspruchs eingeleitet habe. Unzulässig seien sowohl unmittelbare als auch mittelbare Eingriffe der Gerichte eines Mitgliedstaates in ein Zwangsvollstreckungsverfahren eines anderen Mitgliedstaats. Würde man hier die Exekution nach § 354 EO bewilligen, bedeute dies jedenfalls einen mittelbaren Eingriff in das in Deutschland bereits anhängige Zwangsvollstreckungsverfahren. Diese weite Auslegung des Art. 24 Nr. 5 Brüssel Ia-VO wurde vom OGH nicht geteilt. Art. 24 Nr. 5 Brüssel Ia-VO erfasse – so der OGH – nämlich lediglich Verfahren aus Anlass einer Zwangsvollstreckung, nicht aber auch das eigentliche Vollstreckungsverfahren selbst. Art. 24 Nr. 5 Brüssel Ia-VO bestimme also nicht, in welchem Staat die Zwangsvollstreckung eingeleitet werden dürfe und er schließe auch Zwangsvollstreckungsverfahren in mehreren Mitgliedstaaten nicht aus. Der Auffassung ist zuzustimmen. Für diese Auffassung spricht der Zweck der Bestimmung. Art. 24 Nr. 5 Brüssel Ia-VO trägt – wie auch der OGH ausführt – den Souveränitätsinteressen der einzelnen Mitgliedstaaten Rechnung.²²

Aufgrund des hoheitlichen Charakters von Zwangsvollstreckungsmaßnahmen ist bereits nach allgemeinem Völkerrecht der Staat, auf dessen Gebiet die Zwangsvollstreckung durchgeführt wird oder durchgeführt werden soll, für die Verfahren, die sich unmittelbar auf die Zwangsvollstreckungsmaßnahme beziehen, wie die Überprüfung, Abänderung oder Aufhebung dieser Maßnahmen, zuständig.²³ Das Völkerrecht schließt nicht aus, dass in mehreren Staaten ein Zwangsvollstreckungsverfahren durchgeführt wird. Auch aus der Verordnung ergibt sich keine entsprechende Einschränkung. Andernfalls würde das berechnigte Interesse des Gläubigers an einer wirksamen Vollstreckung eines gerichtlichen Titels zu stark beeinträchtigt werden. Ein Bedürfnis, in verschiedenen Staaten Zwangsvollstreckungsverfahren durchzuführen, kann etwa dann bestehen, wenn der Schuldner in mehreren Staaten über Vermögen verfügt (insbesondere dann, wenn das in den jeweiligen Staaten belegene Vermögen für sich nicht ausreicht, um den Anspruch des

22 KERN, Christoph in WIECZOREK, Bernhard/SCHÜTZTE, Rudolf (Hrsg.), Zivilprozessordnung: ZPO⁵ (Band XIV) Deutschland, De Gruyter-Verlag, 2021, Art. 24 Brüssel Ia-VO, Rz. 39.

23 JENARD, Paul, Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften, Nr. C 59/1, 36; KERN in WIECZOREK/SCHÜTZTE ZPO⁵ op. cit. Art. 24 Brüssel Ia-VO Rz. 39.

Gläubigers zu befriedigen) oder der Gläubiger über keine genaue Kenntnis verfügt, in welchem Mitgliedstaat sich (ausreichendes) Vermögen befindet.

Der OGH hatte im zweiten Teil der Entscheidung eine in Österreich²⁴ weitgehend ungeklärte Rechtsfrage zu beurteilen, nämlich das Verhältnis zwischen der Zwangsgeldvollstreckung nach Art. 55 Brüssel Ia-VO und der Vollstreckung des Ausgangstitels. Wird der Schuldner im Ursprungsstaat zur Vornahme einer Handlung, zur Duldung oder zur Unterlassung verpflichtet und wird für den Fall der Nichtbefolgung die Verhängung eines Zwangsgelds angedroht, darf nach Art. 55 Brüssel Ia-VO das Gericht des Zweitstaates die Höhe des Zwangsgeldes nicht mit den Mitteln des Zweitstaates quasi titelergänzend festsetzen darf. Die Bestimmung nimmt dem Gläubiger bei der Vollstreckung von auf unvertretbare Handlungen gerichteten Titeln nach h.A.²⁵ allerdings nicht das Wahlrecht zwischen (1) der Möglichkeit der Erwirkung der Festsetzung eines Zwangsgeldes im Urteilsstaat und der Vollstreckung und (2) der Möglichkeit im Vollstreckungsstaat, nach den Vorschriften des Vollstreckungsstaates (etwa nach §§ 354 f. EO oder §§ 887 ff. ZPO) die Vollstreckung aus dem Titel, mit dem der Schuldner zur Vornahme einer Handlung, zur Duldung oder zur Unterlassung verpflichtet wird, zu betreiben. Der Gläubiger kann demnach entweder im Ursprungsstaat – soweit dort vorgesehen – eine Zwangsgeldanordnung erwirken und diese im Vollstreckungsstaat nach den dort für die Vollstreckung von Geldleistungstiteln geltenden Regeln durchsetzen oder kann das Urteil, mit dem der Schuldner zur Vornahme einer Handlung, zur Duldung oder zur Unterlassung verpflichtet wird, im Zweitstaat – ohne Bezugnahme auf das im Erststaat angedrohte Zwangsgeld – vollstrecken lassen. Der OGH bestätigt in der vorliegenden Entscheidung die in der Lehre und der ausländischen Rechtsprechung vertretene Rechtsauffassung, wonach dem Gläubiger ein Wahlrecht zukomme.

24 So waren etwa die Gerichte Deutschlands (OLG Köln, ^P Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht 2003, 446 = RIW 2003, 71) und der Niederlande (Hof Amsterdam, NIPR 1996/111; Hof Amsterdam, NIPR 2003/39) bereits mit dieser Frage bereits befasst.

25 GEIMER in GEIMER/SCHÜTZE op. cit. Art. 55 EuGVVO Rz. 3 ff. und 10; GOTTWALD in KRÜGER, Wolfgang/RAUSCHER Thomas (Hrsg.), Münchener Kommentar ZPO⁶ (Band III), Deutschland, C.H. Beck Verlag, 2020, Art. 55 Brüssel Ia-VO Rz. 8; HESS in HESS/SCHLOSSER op. cit. Art. 55 EuGVVO Rz. 5; KODEK in CZERNICH/KODEK/MAYR op. cit. Art. Brüssel Ia-VO Rz. 3; KROPHOLLER, Jan/VON HEIN, Jan, Europäisches Zivilprozessrecht⁹ Art. 49 EuGVO Rz. 3; PEIFFER/PEIFFER in GEIMER/SCHÜTZE/HAU op. cit. Art. 55 VO (EU) Nr. 1215/2012 op. cit. Rz. 2 und 13; OLG Köln, ^P Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht 2003, 446 = RIW 2003, 71; Hof Amsterdam, NIPR 1996/111; Hof Amsterdam, NIPR 2003/39.

Da Art. 55 Brüssel Ia-VO nicht ausschließt, dass neben der Verhängung eines Zwangsgeldes im Ursprungsmitgliedstaat in einem anderen Mitgliedstaat Handlungen, Duldungen oder Unterlassungen erzwungen werden, besteht die Gefahr – worauf auch der OGH hinweist –, dass der Schuldner zwei Vollstreckungsmaßnahmen ausgesetzt ist. Um die Gefahr der Doppelvollstreckung bei Kumulierung der dem Gläubiger zustehenden Anträge zu verhindern, werden in der Lehre unterschiedliche Auffassungen vertreten. Von einem Teil der Lehre²⁶ wird angenommen, dass unter Anwendung des Grundsatzes *'ne bis in idem'* bzw. des Verbots von Doppelbestrafungen für denselben Verstoß gegen denselben Titel nicht in zwei Staaten Strafen verhängt werden können. Das später angerufene Gericht hat demnach die Verhängung einer weiteren Strafe zu verweigern. Zum Teil wird die Auffassung, dass die Vollstreckungsgerichte die Zuständigkeit zur Anordnung von Zwangsgeldern verlieren, wenn im Urteilsstaat bereits ein Zwangsgeld festgelegt worden ist, vertreten.²⁷ Die Auffassungen erscheinen zum einen mit dem Interesse des Gläubigers an einer wirksamen Durchsetzung der Entscheidungen in anderen Mitgliedstaaten nicht vereinbar;²⁸ zum anderen sieht Art. 55 Brüssel Ia-VO eine solche Beschränkung der Vollstreckbarkeit gerade nicht vor.²⁹ Art. 55 Brüssel Ia-VO entfaltet daher weder eine Sperrwirkung noch begründet die Bestimmung eine ausschließliche Zuständigkeit der Gerichte des Ursprungsstaates für die Verhängung von Zwangsgeldern.³⁰

Dem Gläubiger sollte daher mE – in Übereinstimmung mit einem anderen Teil der Lehre³¹ – eine Kumulation von Zwangsmaßnahmen möglich sein, aller-

26 OBERHAMMER, Paul, in STEIN, Friedrich/JONAS, Martin (Hrsg.): Kommentar zur Zivilprozessordnung²², Deutschland, Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, 2021, Art. 49 EuGVVO Rz. 4; RASSI in FASCHING/KONECNY, Zivilprozessgesetze³ (Band V/2) Art. 55 Brüssel Ia-VO, 2008, Rz. 10.

27 FALCK, Andreas: *Implementierung offener ausländischer Vollstreckungstitel: Vollstreckbarerklärung ausländischer Titel und inländischer Bestimmtheitsgrundsatz*, Bielefeld, Ernst und Werner Gieseking Verlag, 1998, 186; REMIEN, Oliver: *Rechtsverwirklichung durch Zwangsgeld: Vergleich – Vereinheitlichung – Kollisionsrecht*, Tübingen, Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, 1992, 330.

28 MANKOWSKI in RAUSCHER op. cit. Art. 55 Brüssel Ia-VO Rz. 20, wonach der Gläubiger im Zweitstaat Vollstreckungs- und Durchsetzungsdruck aufbauen könne. In diese Richtung auch HAUBOLD in WIECZOREK/SCHÜTZE, ZPO⁵ op. cit. Art. 55 Brüssel Ia-VO, Rz. 17.

29 PEIFFER/PEIFFER in GEIMER/SCHÜTZE/HAU op. cit. Art. 55 VO (EU) Nr. 1215/2012 Rz. 17.

30 GARBER in ANZENBERGER/TRENKER/MAYR, op. cit. 47 (86); MANKOWSKI in RAUSCHER op. cit. Art. 55 Brüssel Ia-VO Rz. 20.

31 HESS in HESS/SCHLOSSER op. cit. Art. 55 EuGVVO Rz. 5; KODEK in CZERNICH/KODEK/MAYR op. cit. Art. 55 Brüssel Ia-VO Rz. 3; KROPHOLLER/VON HEIN op. cit. Art. 49 EuGVO Rz. 3; PEIFFER/PEIFFER in GEIMER/SCHÜTZE/HAU, op. cit. Art. 55 VO (EU) Nr. 1215/2012 Rz. 17; STADLER, Astrid: *Inländisches Zwangsgeld bei grenzüberschreitender Handlungsvollstreckung*, *Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrecht* 2003, 430; MANKOWSKI in RAUSCHER op. cit. Art. 55 Brüssel Ia-VO Rz. 20 und 22.

dings muss sichergestellt werden, dass bei der Verhängung von Zwangsgeldern in zwei Mitgliedstaaten unverhältnismäßige Sanktionen vermieden werden. Aus diesem Grund sind nach herrschender Ansicht³² die in einem Mitgliedstaat bereits bezahlten oder eingetriebenen Zwangsgelder im anderen Mitgliedstaat im Rahmen einer 'Gesamtverhältnismäßigkeitsprüfung' zu berücksichtigen. Das Gericht hat sicherzustellen, dass die Gesamtbelastung des Schuldners aus beiden Zwangsgeldern im Hinblick auf die durchzusetzenden Handlungen, Duldungen oder Unterlassungen angemessen bzw. verhältnismäßig bleibt.

Der OGH nimmt nur auf die zuletzt genannte Auffassung Bezug; er führt allerdings aus, dass die Frage offengelassen werden könne, weil die vom Erstgericht bisher angedrohte Geldstrafe von (bloß) 2.000 EUR selbst unter Berücksichtigung des vom deutschen Gericht verhängten Zwangsgeldes von 5.000 EUR keinesfalls unverhältnismäßig sei.

Anstelle der angemessenen Berücksichtigung erscheint es mE überzeugender, dass das in einem Mitgliedstaat bereits bezahlte oder erfolgreich eingetriebene Zwangsgeld auf weitere Zwangsgelder, die wegen derselben Handlung, Duldung oder Unterlassung des Schuldners in einem anderen Mitgliedstaat festgesetzt und vollstreckt werden, angerechnet werden. Der Schuldner sollte also im Rahmen der Vollstreckung des zweiten Zwangsgeldes solche Beiträge zum Abzug bringen können, die er bereits in einem anderen Mitgliedstaat auf ein erstes Zwangsgeld wegen desselben Verstoßes entrichtet hat. Diese Lösung bietet den Vorzug, dass Rechtsunsicherheiten hinsichtlich der Höhe der Angemessenheit vermieden werden und sich darüber hinaus die schärfste Rechtsordnung durchsetzt, ohne zu einer darüberhinausgehenden Belastung des Schuldners zu führen.³³

6. Kurzzusammenfassung

Der OGH stellte fest, dass

- Kostenentscheidungen, die in einem vom sachlichen Anwendungsbereich ausgenommenen Verfahren ergangen sind, nicht nach den Bestimmungen des Lugano Übereinkommen bzw. der Brüssel Ia-VO anzuerkennen und zu vollstrecken seien;

32 HESS/SCHLOSSER op. cit Art. 55 EuGVVO Rz. 5; PEIFFER/PEIFFER in GEIMER/SCHÜTZE/HAU, op. cit. Art. 55 VO (EU) Nr. 1215/2012 Rz. 17.

33 GARBER in ANZENBERGER/TRENKER/MAYR, op. cit. 47 (87); HAUBOLD in WIECZOREK/SCHÜTZE, ZPO5op. cit. 55 Brüssel Ia-VO Rz. 17; MANKOWSKI in RAUSCHER op. cit. Art. 55 Brüssel Ia-VO Rz. 22.

- der zeitliche Anwendungsbereich der Brüssel Ia-VO eröffnet sei, wenn der Ursprungsstaat eine Bescheinigung nach Art. 53 Brüssel Ia-VO ausgestellt hat und die Parteien von der Anwendbarkeit der Brüssel Ia-VO ausgehen;
- Entscheidungen aus Großbritannien, die in einem nach dem Ablauf des 31. 12. 2020 eingeleiteten gerichtlichen Verfahren ergehen, nicht nach der Brüssel Ia-VO anzuerkennen und zu vollstrecken seien; maßgeblich sei vielmehr das HGÜ, bi- und multilaterale Übereinkommen und innerstaatliches Recht;
- Art. 24 Nr. 5 Brüssel Ia-VO weder regle, in welchem Staat die Zwangsvollstreckung eingeleitet werden dürfe, noch, Zwangsvollstreckungsverfahren in mehreren Mitgliedstaaten ausschließe;
- der Gläubiger bei der Vollstreckung eines Titels, mit dem der Schuldner zur Vornahme einer Handlung, Duldung oder Unterlassung verpflichtet wird und bei Nichtvornahme ein Zwangsgeld angedroht wird, ein Wahlrecht habe zwischen (1) der Möglichkeit der Erwirkung der Festsetzung eines Zwangsgeldes im Urteilsstaat und der anschließenden Vollstreckung und (2) der Möglichkeit im Vollstreckungsstaat, nach den Vorschriften des Vollstreckungsstaates die Vollstreckung aus dem Titel, mit dem der Schuldner zur Vornahme einer Handlung, Duldung oder Unterlassung verpflichtet wird, zu betreiben.

ZUR ANERKENNUNG UND VOLLSTRECKUNG AUSLÄNDISCHER ENTSCHEIDUNGEN NACH DER BRÜSSEL IA-VO AUS DER PERSPEKTIVE DER TSCHECHISCHEN HÖCHSTGERICHTE

EVA DOBROVOLNÁ
assistant professor (Masaryk University Brno)

Kurzfassung

Diese Studie befasst sich mit der aktuellen Rechtsprechung des tschechischen Obersten Gerichtshofs zur Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen nach der Verordnung (EU) Nr. 1215/2012 über die gerichtliche Zuständigkeit und die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen. Sie beschreibt zunächst den Verlauf des Verfahrens und die grundlegenden Schlussfolgerungen des Obersten Gerichtshofs und analysiert dann diese Stellungnahmen. Anschließend wird die Tragfähigkeit der Rechtsauffassungen in Bezug auf die neuere Rechtsprechung des EuGH, insbesondere in der Rechtssache C-568/20 (J/H-Limited), untersucht.

Schlüsselwörter: Tschechisches Recht, Oberster Gerichtshof, Anerkennung und Vollstreckung von Urteilen, Zivil- und Handelssachen

ON THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN JUDGMENTS
UNDER THE BRUSSELS IA REGULATION FROM THE PERSPECTIVE
OF THE CZECH SUPREME COURTS

Abstract

This paper deals with the current case law of the Czech Supreme Court on the recognition and enforcement of judgments under Regulation (EU) No 1215/2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. It first describes the course of the proceedings and the basic conclusions of the Supreme Court and then analyses these opinions. The paper considers the sustainability of the legal opinions in relation to more recent case law of the CJEU, in particular in Case C-568/20 (J v H-Limited).

Keywords: Czech law, Supreme Court, recognition and enforcement of judgments, civil and commercial matters

1. Einführung

In den letzten Jahren hat sich das tschechische Oberste Gericht (tschOG) zwar nicht selten mit der Verordnung (EU) Nr. 1215/2012 über die gerichtliche Zuständigkeit und die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen (Brüssel Ia-VO) befasst; die meisten Entscheidungen hatten jedoch nicht die Anerkennung und Vollstreckung, sondern andere Bereiche wie Zuständigkeitsfragen oder die Auslegung des Begriffes der „Zivil- und Handelssache“ zum Gegenstand.¹

Trotzdem findet man auch in geringerem Ausmaß aktuelle Rechtsprechung zur Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen nach der Brüssel Ia-VO. Ziel dieses Aufsatzes ist es, diese Rechtsprechung vorzustellen, zu analysieren und damit zur rechtsvergleichenden Diskussion beizutragen.

2. Versagung der Anerkennung und Vollstreckung - prozessrechtliche Fragen

2.1. Zur Entscheidung des tschOG AZ 20 Cdo 705/2021

Das tschechische Oberste Gericht hat sich in der Sache AZ 20 Cdo 705/2021 mit der Anerkennung des Urteils („judgement“) des High Court of Justice Business and Property Courts of England and Wales (QBD) Technology and Construction Court in der Tschechischen Republik befasst. Die Unterinstanzen (sowohl das Erstgericht, als auch das Berufungsgericht) haben die Anerkennung dieser britischen Entscheidung versagt. In dem Verfahren vor dem britischen Gericht wurde die Klage des tschechischen Klägers abgewiesen und der Widerklage des englischen Beklagten stattgegeben. Aufgrund dieses Urteils wurde ein Zahlungsbefehl erlassen, welcher der Klägerin die Zahlung bestimmter Geldbeträge im Zusammenhang mit dem aufgrund eines Vertragsrücktrittes entstandenen Schadens auferlegte.

Sowohl das Erstgericht, als auch das Berufungsgericht sind anhand des Zweckes des Art. 45 Brüssel Ia-VO davon ausgegangen, dass die Brüssel Ia-VO es verhindern solle, in den Mitgliedstaaten ein „reguläres“ Vollstreckungs-

1 ZB tschOG 30 Cdo 2084/2019, 30 Cdo 3344/2019, 30 Cdo 2808/2021, 30 Cdo 638/2019 ua. Weiters wurden in folgenden Sachen Vorabentscheidungsfragen dem EuGH vorgelegt: tschOG 30 Cdo 1985/2021, 23 Cdo 511/2022, 30 Nd 674/2021.

verfahren bzw. Exequaturverfahren zu führen, um die Prozessökonomie, die berechtigten Erwartungen der Parteien bzw. den freien Umlauf der Entscheidungen im europäischen Justizraum zu gewährleisten. Das Verfahren über die Versagung der Anerkennung einer ausländischen Entscheidung hat aus der Sicht dieser Gerichte einen vorläufigen Charakter. Es sind ausdrücklich keine mündliche Verhandlung, keine Beweisaufnahmen oder ähnliche Ermittlungen vorgesehen. Deswegen wurde in der Berufungsinstanz – trotz strittiger Punkte zwischen den Parteien – ohne mündliche Verhandlung entschieden.

2.2. *Rechtliche Beurteilung des tschOG*

Das Oberste Gericht hat sich bisher noch nicht mit der Frage der Natur des Verfahrens über die Versagung der Anerkennung nach der Brüssel Ia-VO befasst. In der vorliegenden Sache ist es darum gegangen, ob die Beweisaufnahme nach den Regeln der tschZPO (§ 122 Abs. 1 tschZPO) in diesem Verfahren durchgeführt werden soll.

Das tschOG hat die Bestimmungen der Art. 45, 47, 48 und 52 der Brüssel Ia-VO angewendet und den Sinn der Versagung der Anerkennung bzw. Vollstreckung einer im anderen Mitgliedstaat erlassenen Entscheidung betont. Die Versagung der Anerkennung, bzw. Vollstreckung dient dem Schutz der Verteidigungsrechte der betroffenen Partei, da der Vollstreckung kein Exequaturverfahren mehr vorausgegangen sein muss (Art. 39 Brüssel Ia-VO).

Gemäß Art. 47 Abs. 2 der Brüssel Ia-VO sind für das Verfahren über die Versagung der Anerkennung die innerstaatlichen Regelungen des ersuchten Mitgliedstaates anwendbar.

Die tschechischen, gesetzlichen Vorschriften sehen jedoch keine ausdrückliche Regelung für diese Verfahrensart vor. Als geeignet kann aber die Bestimmung des § 18 des tschIPR-Gesetzes herangezogen werden, die die Anerkennung einer ausländischen Entscheidung regelt und nach der das Gericht durch Urteil zu entscheiden hat, ohne die Verhandlung anberaumen zu müssen.² Diese Regelung entspricht dem Art. 48 der Brüssel Ia-VO; nach diesem Artikel ist über die Versagung der Anerkennung oder Vollstreckung unverzüglich zu entscheiden.

Im Unterschied zum Verfahren über die Anerkennung ist das Verfahren über die Versagung der Anerkennung dadurch gekennzeichnet, dass sich die

2 Es wird auf die tschechische Literatur hingewiesen – vgl. BŘÍZA, Petr, BŘICHÁČEK, Tomáš, FIŠEROVÁ, Zuzana, HORÁK, Pavel, PTÁČEK, Lubomír, SVOBODA, Jiří: *Zákon o mezinárodním právu soukromém. Komentář*. Praha (Czech Republic), C. H. Beck, 2003, 121.

Parteien in einer streitigen, kontradiktorischen Position befinden können. Im erstgerichtlichen Verfahren kann zwar das Gericht nur den Antrag und die betroffene Entscheidung, bzw. andere Urkunden berücksichtigen, auf deren Grundlage beurteilt wird, ob einer der Versagungsgründe vorliegt ist oder nicht. Wenn gegen dieses Urteil eine Berufung eingelegt wird, in der die Parteien ihr Recht auf rechtliches Gehör geltend machen und Beweisanträge stellen, darf das Berufungsgericht wegen dieser „streitigen“ Elemente, die im Berufungsverfahren aufgetreten sind – nicht ohne mündliche Verhandlung entscheiden.

2.3. Schlussfolgerung

Das tschOG vertritt in seiner Entscheidung die Meinung, dass im Berufungsverfahren über die Versagung der Anerkennung eine mündliche Verhandlung stattfinden kann. Es betont, dass die Entscheidung über die Versagung der Anerkennung eine weitergehende Wirkungen wie die Rechtskraft hat und somit ein Rechtskrafthindernis für später eingeleitete Verfahren darstellt. Auch kann aufgrund dieser Entscheidung keine Exekution der anzuerkennenden Entscheidung eingeleitet werden. Aus diesen Gründen muss den Parteien ein Raum zur Erörterung ihrer Behauptungen und Beweise gewährt werden. Ein anderes Vorgehen würde im Widerspruch zum Recht auf gerichtlichen Schutz, welcher verfassungsrechtlich verankert ist, stehen.

3. Versagung der Anerkennung und Vollstreckung wegen ordre public

3.1. Zur Entscheidung des tschOG AZ 20 Cdo 1432/2022

In dieser Sache geht es um dieselben Parteien und dasselbe „judgment“ wie in der obigen Sache. Es handelt sich um die Fortsetzung des Verfahrens, nachdem das tschOG die Entscheidung des Berufungsgerichts wegen des oben beschriebenen Prozessfehlers aufgehoben und an das Berufungsgericht zur weiteren Verhandlung zurückverwiesen hatte. Durch das „judgment“ des britischen Gerichts [The High Court of Justice Business and Property Courts of England and Wales (QBD) Technology and Construction Court] wurde die tschechische Klägerin aufgrund einer Widerklage des englischen Beklagten verurteilt, eine Geldleistung samt Zinsen und Verfahrenskosten aus dem Titel des Schadenersatzes zu zahlen, welcher aufgrund des Rücktritts vom Vertrag über die Planung, Besorgung, Ausbau und Inbetriebnahme eines Bio-

masseheizkraftwerkes entstanden sei. Das tschechische Erstgericht hatte die Anerkennung dieser Entscheidung versagt. Das Berufungsgericht bestätigte aufgrund einer mündlichen Verhandlung die erstgerichtliche Entscheidung. Das Berufungsgericht qualifizierte den Anspruch als Strafschadenersatz (punitive damages), was nach dem tschechischen Recht unzulässig ist und im Widerspruch zum tschechischen *ordre public* steht.

3.2. *Rechtliche Beurteilung des tschOG*

Das tschOG hat die Revision für die Auslegung des *ordre public* Vorbehalts zugelassen. Es verwies auf die Bestimmung des Art. 25 Abs. 1 der Brüssel I-VO. Nach dieser Bestimmung wird die Anerkennung einer Entscheidung auf Antrag des Berechtigten versagt, wenn sie der öffentlichen Ordnung (*ordre public*) des ersuchten Mitgliedstaats offensichtlich widersprechen würde.

Allein der Umstand, dass das ausländische Recht ein Rechtsinstitut kennt, das dem tschechischen Recht fremd ist, stellt keinen Widerspruch mit dessen öffentlicher Ordnung dar. Ein Verstoß gegen die öffentliche Ordnung liegt nur dann vor, wenn die Anerkennung einer ausländischen Entscheidung gegen solche wesentlichen Grundsätze der Gesellschafts- und Staatsordnung der Tschechischen Republik und gegen ihre Rechtsordnung verstoßen würde, welche unbedingt einzuhalten sind (vgl. § 36 tschIPR Gesetzes). Es muss sich hierbei um konkrete und existierende Grundsätze handeln.

Die tschechische höchstgerichtliche Judikatur wendet den Vorbehalt der öffentlichen Ordnung als Grund der Versagung der Anerkennung nur in Ausnahmefällen an, und zwar, wenn die Entscheidungswirkungen selbst – nicht die Anerkennung als solche – im offensichtlichen Widerspruch zu der öffentlichen Ordnung stehen würden.³

Da der Revisionswerber eingewendet hatte, dass das Verfahren im Vereinigten Königreich nur in einer Instanz entschieden wurde (einstufiges Verfahren), hat sich das tschOG auch mit der Frage beschäftigt, ob dies gegen den *ordre public* verstößt. Im Bereich des Verfahrensrechts umfasst der Begriff der öffentlichen Ordnung (*ordre public*) nur die grundlegenden Regeln des Verfahrensrechts, die den Parteien das Recht auf ein faires Verfahren, insbesondere das Recht auf rechtliches Gehör, garantieren. Da die Behebung von Verfahrensmängeln auch in die Kompetenz des Gerichtes jenes Staates fällt, in dem die anzuerkennende Entscheidung ergangen ist, können im ersuchten Mitgliedstaat nur grundsätzliche Verfahrensmängel berücksichtigt werden,

3 Dazu zB EuGH in der Sache Horst Ludwig Martin Hoffmann v. Adelheid Krieg /C-145/86/).

welche insbesondere darin bestehen, dass die Partei keine Möglichkeit hatte, ihre Verfahrensrechte im Ursprungsmitgliedstaat auszuüben.

In diesem Zusammenhang lässt sich eindeutig feststellen, dass das einstufige Verfahren nicht den Grundsätzen des *ordre public* entgegensteht. Ein zweistufiges Verfahren gehört nämlich zu keinen allgemeinen Prozessgrundsätzen.⁴

Auch die Festsetzung der Höhe des Schadenersatzes (Strafschadenersatz) im Urteil des Vereinigten Königreichs begründet keinen Verstoß gegen die öffentliche Ordnung der Tschechischen Republik. Der Strafschadenersatz könnte nur dann die tschechische öffentliche Ordnung verletzen, wenn die Höhe des Strafschadenersatzes in einem offensichtlichen Missverhältnis zu dem Schaden stehen würde, der ausgeglichen werden soll; nur in einem solchen Fall verstößt der Strafschadenersatz gegen Artikel 11 Absatz 1 Buchstabe a) der Charta der Grundrechte und Freiheiten der Tschechischen Republic (Eingriff in das Eigentumsrecht).

Insbesondere kann es als Verstoß gegen die öffentliche Ordnung (*ordre public*) des ersuchten Mitgliedstaates angesehen werden, wenn der Schadenersatz einen exemplarischen oder rein repressiven Charakter hat und in außergewöhnlicher Höhe auferlegt würde, je nach den Umständen des Falles und dem Recht des Mitgliedstaats des angerufenen Gerichts.⁵

3.3. Schlussfolgerung

In dieser Entscheidung hat das tschOG eine wichtige Auffassung zum Institut des Strafschadenersatzes geäußert. So soll dieser nicht automatisch dem *ordre public* des ersuchten Mitgliedstaates widersprechen. Es muss eine Abwägung betreffend den Charakter des auferlegten Schadenersatzes und seiner Höhe durchgeführt werden.

4 JOLOWICZ, John Antony: *Introduction. Recourse against civil judgments in the European Union: a comparative survey*. In: JOLOWICZ, John Antony, VAN RHEE, Remco: *Recourse against Judgments in the European Union*. Volume 2. The Hague, Kluwer Law International, 1999, 2.

5 KOZIOL, Helmut, WILCOX, Vanessa: *Punitive Damages: Common Law and Civil Law Perspectives. Tort and Insurance Law*. Vienna (Austria), Springer, 2009, 198-199.

4. Versagung der Anerkennung der Entscheidung über die Bewilligung der Exekution

4.1. Zur Entscheidung des tschOG AZ 20 Cdo 1152/2020

Das tschechische Bezirksgericht in Prag 4 hat einen Antrag auf Erteilung der Vollstreckbarkeit der Entscheidung des österreichischen Bezirksgerichtes Floridsdorf vom 14. November 2014, AZ 12 E 1396/14g-2, auf dem Gebiet der Tschechischen Republik abgewiesen. Es handelte sich um die Entscheidung über die Bewilligung der Exekution in Österreich aufgrund von im Fürstentum Liechtenstein ergangenen Urteile, sohin um die Exekutionsbewilligung in einem Mitgliedstaat der Europäischen Union aufgrund Entscheidungen eines Nicht-EU-Mitgliedstaats.

Das Berufungsgericht hat die erstgerichtliche Entscheidung bestätigt. Die Revision des Antragstellers wurde zurückgewiesen.

4.2. Rechtliche Beurteilung

Das tschOG hat die Brüssel-I Verordnung (Verordnung Nr. 44/2001 des Rates über die gerichtliche Zuständigkeit und die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen) angewendet, weil der Antrag auf Vollstreckbarkeitserklärung jene Entscheidungen betrifft, die in einem vor 10. 1. 2015 eingeleiteten Verfahren ergangen sind.

Das tschOG führte aus, dass die Wirkungen der in einem Mitgliedstaat bewilligten Exekution aufgrund eines ausländischen Titels nicht erweitert werden können. Allein der Entscheidungsspruch über die Bewilligung der Exekution fällt nicht unter Art. 32 der Brüssel I-VO⁶, weil dies nur für jene Entscheidungssprüche, die den Gegenstand eines gesonderten Exekutionsverfahrens darstellen könnten, möglich ist (wie zB der Spruch über den Kostenersatz im Falle einer Sachleistung als Hauptforderung). Wenn der betreibende Gläubiger beabsichtigt, Exekution in mehreren Mitgliedstaaten zu führen, muss in jedem Mitgliedstaat die Exekution bewilligt werden. Die Vollstreckbarkeitserklärung ist nur auf den Staat begrenzt, in dem sie beantragt wurde; auch die anschließende Exekution kann nur in diesem Staat

6 Diese Bestimmung lautet: Unter „Entscheidung“ im Sinne dieser Verordnung ist jede von einem Gericht eines Mitgliedstaats erlassene Entscheidung zu verstehen, ohne Rücksicht auf ihre Bezeichnung wie Urteil, Beschluss, Zahlungsbefehl oder Vollstreckungsbescheid, einschließlich des Kostenfestsetzungsbeschlusses eines Gerichtsbediensteten.

geführt werden. Die zwangsweise Kontopfändung des in der Tschechischen Republik bestehenden Kontos kann nur durch das tschechische Gericht angeordnet werden.

Die tschechischen Gerichte waren laut tschOG berechtigt, die Vollstreckbarkeitserklärung der Entscheidung über die Exekutionsbewilligung eines österreichischen Gerichts nicht zu erteilen.

Das tschOG hat sich in seiner Begründung zu den Entscheidungen des EuGH in den Sachen C-267/19 und C-323/19 geäußert. Laut dem Revisionswerber sollen diese Entscheidungen nachweisen, dass die durch einen Mitgliedstaat erlassene Entscheidung über die Bewilligung der Exekution unter dem Begriff „Entscheidung“ nach der Brüssel I-VO (und hiermit auch nach Brüssel I-VO, in der derselbe Begriff verwendet wird) fällt und als solche in anderen Mitgliedstaaten für vollstreckbar erklärt werden muss. Laut dem tschOG ist diese Schlussfolgerung den zitierten Entscheidungen des EuGH nicht zu entnehmen – in diesen Entscheidungen hat er sich im Gegenteil dafür ausgesprochen, dass die durch kroatische Notare ergangenen Entscheidungen über die Bewilligung der Exekution nicht in einem anderen Mitgliedstaat anerkannt und vollgestreckt werden können.

Nach Artikel 38 Abs. 1 der Brüssel I-VO gilt, dass die in einem Mitgliedstaat ergangenen Entscheidungen, die in diesem Staat vollstreckbar sind, in einem anderen Mitgliedstaat vollgestreckt werden, wenn sie dort auf Antrag eines Berechtigten für vollstreckbar erklärt worden sind.

Nach Art. 34 Abs. 1 wird jedoch eine Entscheidung nicht anerkannt, wenn die Anerkennung der öffentlichen Ordnung (*ordre public*) des Mitgliedstaats, in dem sie geltend gemacht wird, offensichtlich widersprechen würde. Nach ständiger Rechtsprechung des EuGH kann der Vorbehalt der öffentlichen Ordnung (*ordre public*) als Grund für die Versagung der Anerkennung einer Entscheidung nur in Ausnahmefällen geltend gemacht werden und zwar, wenn die Anerkennung der Wirkungen einer ausländischen Entscheidung mit der öffentlichen Ordnung (*ordre public*) des ersuchten Staates offensichtlich unvereinbar wäre.⁷ Der Schutz der Grundrechte des Einzelnen stellt einen der zentralen Grundsätze der Rechtsordnung der Tschechischen Republik. Die Anerkennung einer Entscheidung, die dem Schutz der Grundrechte nicht entspricht, verstößt gegen die öffentliche Ordnung und letztlich gegen die Verfassungsordnung selbst (vgl. z. B. die Entscheidung des tsch OG, AZ 20 Cdo 1877/2016).

Das tschOG hat in der Vollstreckbarerklärung des österreichischen Urteils in der Tschechischen Republik einen Verstoß gegen das Grundrecht des Be-

⁷ Vgl. z.B. das Urteil des EuGH in der Rechtssache C-145/86.

klagten auf ein faires Verfahren gesehen. Hätten die tschechischen Gerichte dem Antrag des Gläubigers stattgegeben und die österreichische Entscheidung in der Tschechischen Republik für vollstreckbar erklärt, bzw. die Vollstreckung angeordnet, würde die Exekution faktisch aufgrund von Urteilen des Fürstentum Liechtenstein geführt. Das Fürstentum Liechtenstein gehört dabei nicht zu den EU-Mitgliedstaaten. Die Tschechische Republik hat mit dem Fürstentum Liechtenstein auch keinen bilateralen Vertrag über die Anerkennung und Vollstreckung der Entscheidungen, es besteht auch keine formelle und materielle Gegenseitigkeit.

In diesem Fall kann die Exekution einer ausländischen Entscheidung (in diesem Fall des Fürstentum Liechtensteins) in Tschechien nur dann geführt werden, wenn diese Entscheidung nach § 16 Abs. 2 des tschIPRG-Gesetzes anerkannt wurde. Der Anerkennung stehen aber im Gesetz geregelte Gründe entgegen – zB kann die Anerkennung dann versagt werden, wenn die rechtskräftige, ausländische Entscheidung gegen eine tschechische juristische Person gerichtet ist und in diesem Staat keine Gegenseitigkeit mit Tschechien gewährleistet ist. Dies ist auch hier faktisch der Fall. Durch die Vollstreckbarkeitserklärung der österreichischen Entscheidung über die Bewilligung der Exekution wäre in Wahrheit eine ausländische Entscheidung ohne besonderes Verfahren anerkannt und der Verpflichtete hätte keine Möglichkeit, sich auf die Versagungsgründe der Anerkennung im § 15 des tschIPR-Gesetzes zu berufen. Diese Versagungsgründe sind breiter gefasst als jene gemäß Art. 34 Brüssel I-VO. Das tschOG ist also zum Schluss gekommen, dass der Anerkennung der ausländischen (österreichischen) Entscheidung im vorliegenden Fall des Ordre-public-Vorbehalt entgegensteht.

4.3. Schlussfolgerung

In dieser Entscheidung hatte das tschOG die Entscheidung des österreichischen Gerichts über die Bewilligung der Exekution als keine Entscheidung im Sinne von Art. 32 Abs. 1 Brüssel Ia-VO [entspricht dem Art. 2 Buchstabe a) der Brüssel Ia-VO] betrachtet. Die Exekutionsbewilligung des österreichischen Gerichts zur Betreuung einer liechtensteinischen Entscheidung würde faktisch die tschechische Anerkennungsregelungen, die sich auf Entscheidungen aus Drittstaaten beziehen, umgehen (Verbot der sg. Doppelexequatur). Die Tschechische Republik hat nämlich weder einen internationalen Vertrag über die Anerkennung und Vollstreckung der gerichtlichen Entscheidungen, noch eine Gegenseitigkeit mit Liechtenstein. Darüber hinaus hat das tschOG

erwogen, dass es durch die Vollstreckbarkeitserklärung der österreichischen Exekutionsbewilligung faktisch ermöglicht würde, Exekution aufgrund einer liechtensteinischen Entscheidung ohne besonderes Verfahren zu führen. Dies würde auch mit der tschechischen *ordre public* im Widerspruch stehen und könnte als Grund der Anerkennungsveragung geltend gemacht werden.

Fraglich ist, ob diese Rechtsmeinung des tschOG auch weiterhin im Lichte der EuGH Entscheidung in der Sache C-568/20 (J v H-Limited) standhalten kann. In dieser Sache hat das britische Gericht nur eine summarische Prüfung einer jordanischen Entscheidung durchgeführt und aufgrund dieser eine Zahlungsanordnung erlassen. Der EuGH vertritt in dieser Rechtsache eine ziemlich breite Auslegung des Begriffes „Entscheidung“. Da die Entscheidung über die Exekutionsbewilligung aufgrund eines in den wesentlichen Zügen ähnlichen Verfahrens erlassen wird, könnte die breite Ansicht des EuGH auch auf diese Entscheidungen anwendbar sein. Dem Verpflichteten würden jedenfalls die Versagungsgründe der Anerkennung, bzw. Vollstreckung zur Verfügung stehen. Offen bleibt, ob die Entscheidung über die Exekutionsbewilligung eine Entscheidung in einer Zivil- bzw. Handelssache nach Art. 1 der Brüssel Ia-VO darstellt. Die Bewilligung einer Exekution wird nämlich dadurch gekennzeichnet, dass der Staat eine zwangsweise, souveräne Durchsetzung einer Entscheidung ermöglicht, was eher dem öffentlichen Recht zuzuordnen wäre.⁸

8 LAVICKÝ, Petr, DOBROVOLNÁ, Eva, DVOŘÁK, Bohumil: *Civilní právo procesní. Díl 1.*, Brno (Czech Republic), Česká společnost pro civilní právo procesní, 2023, 20.

ANERKENNUNG UND VOLLSTRECKUNG AUSLÄNDISCHER BESCHLÜSSE IN UNGARN

ARATÓ BALÁZS

*habilitierter Dozent (Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche in
Ungarn, Staats- und Rechtswissenschaftliche Fakultät)*

Kurzfassung

In der vorliegenden Studie untersuche ich die geltende ungarische Regelung, in deren Rahmen es derzeit möglich ist, ausländische Gerichtsentscheidungen und andere – ebenfalls unter diese Kategorie fallende – das heißt nicht im Inland, sondern außerhalb des Hoheitsbereichs Ungarns gefasste – Beschlüsse zu vollstrecken. Zielrichtung meiner Analyse ist es auch, Fälle in der Rechtsprechung zu identifizieren, wo die ungarischen Gerichte sich weigerten, einen ausländischen Beschluss für vollstreckbar zu erklären (mit Vollstreckungsbescheinigung zu versehen), obwohl die rechtliche Grundlage zur Vollstreckung – zumindest anscheinend – im Hinblick auf die auf einem Abkommen beruhende Gegenseitigkeit bzw. auf Brüssel Ia-VO – als gegeben hätte betrachtet werden können. Auf diesem Wege gelange ich zu solchen Begriffen, wie die öffentliche Ordnung Ungarns als Vollstreckungshindernis oder die Prozessfähigkeit des Vollstreckungsgläubigers und deren mögliche Auslegungen, die sich im Fallrecht der Gerichte in den letzten Jahren herauskristallisiert haben.

Schlüsselwörter: Anerkennung ausländischer Beschlüsse, Vollstreckung ausländischer Beschlüsse, ungarische Regelung, Vollstreckungshindernis, öffentliche Ordnung, materielle Rechtskraft

RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN JUDGMENTS IN HUNGARY

Abstract

In the present study, I will analyse the current Hungarian regulation under which it is currently possible to enforce foreign court decisions and other decisions that also fall into this category, i.e. those issued outside the territory of Hungary. The aim of my analysis is also to identify cases in case law where the Hungarian courts refused to declare a foreign decision enforceable (issue a certificate of enforceability), although the legal basis for enforcement – at

least apparently – could have been considered given in view of the reciprocity based on an agreement or of the Brussels Ia Regulation. In this way, I arrive at concepts such as Hungarian public policy as an obstacle to enforcement or the legal capacity of the enforcement creditor and their possible interpretations, which have crystallised in the case law of the courts in recent years.

Keywords: recognition of foreign decisions, enforcement of foreign decisions, Hungarian regulation, obstacle to enforcement, public policy, substantive legal force

1. Allgemeiner rechtspolitischer Hintergrund

Auch bei der Untersuchung einer Frage von grenzüberschreitender Bedeutung lohnt es sich, zuerst die mutmaßlichen, in den innerstaatlichen Gesetzgebungen zur Geltung kommenden rechtspolitischen Erwägungen unter die Lupe zu nehmen, die die Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Gerichtsentscheidungen anfänglich eher hinderten, heutzutage aber wiederum rechtfertigen, bzw. auf denen die besonderen Regelungen beruhen und aus denen sie daher ihre Daseinsberechtigung schöpfen.¹

Es kann als Ausgangspunkt betrachtet werden, dass jeder Gerichtsbeschluss einen Souveränitätsakt eines gewissen Staates darstellt. Daraus folgt, dass die Durchsetzung eines Gerichtsbeschlusses bzw. des darin enthaltenen richterlichen Befehls in erster Linie über den Zwang desjenigen Staates erfolgen kann, in dem der Beschluss gefasst worden ist. Diese Formulierung – wie oben schon erwähnt – scheint jedwede Möglichkeit, einen im Ausland gefassten Beschluss in einem anderen Land zu vollstrecken, eher auszuschließen als zu ermöglichen, dies ist aber keineswegs der Fall, weil es in einer sich internationalisierenden Welt unvorstellbar wäre und die allgemeine Rechtssicherheit weitgehend gefährden würde, wenn in den einzelnen Ländern ausschließlich inländischen Gerichtsentscheidungen Geltung verschafft werden könnte. Dementsprechend ist die Aufgabe, die oben angeführten Erwägungen und das (berechtigte) Bedürfnis nach der Vollstreckbarkeit ausländischer Entscheidungen miteinander in Einklang zu bringen, den Gesetzgebern der betreffenden Länder anheimgefallen, die sie schlussendlich auch bewältigen konnten.

1 Siehe dazu ausführlich: GELENCSÉR Dániel – UDVARY Sándor (Hrsg.): *A bírósági végrehajtásról szóló törvény és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja - Magyarázatok a magyar, uniós és nemzetközi jogi végrehajtási rendelkezésekhez*. Kommentar zum Art. 205 des Gesetzes LIII von 1994 über die Zwangsvollstreckung, HVG-ORAC, Budapest, 2021.

Als Lösung – und zugleich als Ausgangspunkt zu den weiteren Erörterungen – bietet sich daher die allgemeine Feststellung dar, dass an einen im Ausland gefassten Beschluss Rechtswirkungen in einem anderen Staat sich nur insoweit knüpfen können, als dieser die nötigen Bedingungen dazu selbst schafft, weil er sie auf irgendwelcher Grundlage schaffen muss.

2. Die derzeitige ungarische Regelung

Nach der allgemeinen Einführung über die Vereinbarkeit der staatlichen Souveränität mit dem Bedürfnis nach der Vollstreckbarkeit ausländischer Entscheidungen könnte es sich als aufschlussreich erweisen, die derzeitige ungarische Regelung aus diesem Blickwinkel unter die Lupe zu nehmen. Es ist empfehlenswert, die Problematik vor dem gesetzlichen Hintergrund, bzw. davon ausgehend zu betrachten. Das in der Rechtsquellenhierarchie Ungarns auf höchster Stufe stehende Grundgesetz sieht vor, dass Ungarn ein demokratischer Rechtsstaat sei, wovon auch abgeleitet werden kann, dass die Rechtstreitigkeiten durch Gerichtsbeschlüsse entschieden werden, und Entscheidungen, die Rechtskraft erlangt haben, vollstreckbar und zu vollstrecken sind. Das Grundgesetz selbst schweigt aber davon, ob diese Gerichtsbeschlüsse auch ausländische sein können, und falls ja, dann unter welchen Voraussetzungen. Dies zu regeln, ist nämlich die Aufgabe von auf niedrigerer Stufe der Rechtsquellenhierarchie befindlichen nationalen und internationalen Rechtsvorschriften. Wenn wir nun unser Augenmerk zuerst auf die innerstaatliche Regelung richten, welche jedoch keineswegs unabhängig von den internationalen Rahmenvorschriften behandelt werden kann, lässt sich feststellen, dass in erster Linie – und im Hinblick auf unser engeres Thema – zwei Gesetzen besondere Wichtigkeit zukommt: einerseits dem Gesetz LIII von 1994 über die Zwangsvollstreckung (Abschnitt XII, § 205-210/B) und andererseits dem Gesetz XXVIII von 2017 über das internationale Privatrecht. Auf dieser Grundlage können die Vorbedingungen der Vollstreckung im Allgemeinen dahingehend zusammengefasst werden, dass der betreffende ausländische Beschluss zuerst einmal als theoretisch vollstreckbar anerkannt werden oder ipso iure anerkannt sein, gleich darauf aber auch für tatsächlich vollstreckbar erklärt werden muss. Einleuchtende Beispiele für die sogenannte ipso iure Anerkennung lassen sich in der Brüssel Ia-VO, dem Lugano Übereinkommen und anderen internationalen Rechtsquellen reichlich finden².

2 Als Übereinkommen von Lugano wird der Beschluss 2009/430/EG des Rates – Abschluss

Auch eine Übersicht der vollstreckbaren ausländischen (privatrechtlichen) Beschlüsse und der möglichen Grundlagen einer Vollstreckung in Ungarn ergibt sich anhand der oben angeführten Rechtsquellen. Demzufolge können Beschlüsse ausländischer Gerichte bzw. Schiedsgerichte unter den in den Gesetzen aufgelisteten Voraussetzungen vollstreckt werden.³ Eine Vollstreckungsgrundlage stellen Gesetze, internationale Übereinkommen und Gegenseitigkeit dar. Die Logik der ungarischen Regelung lässt sich folgendermaßen beschreiben, wobei wir uns auf die Frage konzentrieren, in welchem Fall ein Beschluss als vollstreckbar betrachtet werden kann. Erstens sind die allgemeinen Bedingungen der Vollstreckbarkeit zu erwähnen, die in § 13 des Zwangsvollstreckungsgesetzes aufgezählt werden und gleichzeitig erfüllt werden müssen. Dementsprechend kann der sogenannte Vollstreckungstitel nur ausgestellt werden, wenn der zu vollstreckende Beschluss eine Verpflichtung (Verurteilung) beinhaltet, rechtskräftig, endgültig oder vorläufig vollstreckbar ist, und die Erfüllungsfrist abgelaufen ist. Zweitens (und innerhalb des Anwendungsbereichs des § 13 des Zwangsvollstreckungsgesetzes), ist auf die Bedingungen der Ausstellung eines Vollstreckungsblattes in diesem Zusammenhang hinzuweisen, die in § 15 des Zwangsvollstreckungsgesetzes aufgezählt werden. Demzufolge können der verurteilende Beschluss eines Gerichts in einer Zivil- oder Verwaltungssache, ein Gerichtsbeschluss in einer Strafsache, welcher einem zivilrechtlichen Anspruch stattgibt, oder die Kosten der Strafsache einer Person aufbürdet und schließlich ein gerichtlich bestätigter Vergleich einem Vollstreckungsblatt zugrunde liegen. Hier ist aber eine erweiterte Auslegung geboten, denn auch die Beschlüsse ausländischer Behörden müssen aus diesem Blickwinkel als Gerichtsbeschlüsse betrachtet werden.

In erster Linie die Fachliteratur hat die Frage im Allgemeinen aufgeworfen, ob auch ausländische Feststellungsbeschlüsse vollstreckbar sind. Von einer ausführlichen Analyse muss diesmal aus räumlichen Gründen Abstand genommen, und die Beantwortung der Frage lediglich auf eine zusammenfassende Feststellung beschränkt werden, und zwar dahingehend, dass nach derzeitiger Praxis ausschließlich Feststellungsklagen nicht vollstreckbar sind, fallweise ist es aber möglich, die Anerkennung auch eines solchen Beschlusses zu beantragen (siehe: Brüssel Ia-VO).

des Übereinkommens über die gerichtliche Zuständigkeit und die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen bezeichnet.

- 3 Zur Vollstreckung von Beschlüssen ausländischer Schiedsgerichte siehe z.B.: KECSKÉS László – MURÁNYI Katalin: A hazai és a külföldi választottbírószági ítéletek végrehajtásának elrendelésével kapcsolatos gyakorlati tapasztalatok Magyarországon. *Magyar Jog*, 2013/3, 129-138., siehe noch: Boóc Ádám: *Some Basic Questions of Hungarian Arbitration Law*. Oradea, Partium Kiadó, 2023.

Die Vollstreckung ausländischer Beschlüsse ist ein aus mehreren Schritten bestehendes, im Gesetz genau geregeltes Verfahren. Der erste Schritt ist die Einreichung von bestimmten Urkunden durch den Vollstreckungsgläubiger, d.h. durch diejenige berechnigte (juristische oder natürliche) Person, die zum Beispiel eine ausländische Gerichtsentscheidung in den Händen hält und dieser in Ungarn (gegenüber einem ungarischen Schuldner) Geltung verschaffen möchte. Der Vollstreckungsgläubiger muss beim zuständigen Gericht (siehe später) die Ausstellung eines Vollstreckungstitels oder eines Vollstreckungsblattes mithilfe eines Formulars beantragen.

Der Vollstreckungsgläubiger muss seinem Antrag den zu vollstreckenden, beglaubigten ausländischen Beschluss, dessen ungarische Übersetzung (aber nur bei Bedarf, nach Aufforderung des Gerichts) und in unter Brüssel Ia-VO fallenden Fällen, die vom ausländischen Gericht ausgestellte Bescheinigung über die Vollstreckbarkeit des ausländischen Beschlusses beilegen.⁴ Im Lichte der Praxis lässt sich zusammenfassend feststellen, dass eine Übersetzung des ausländischen Beschlusses nur dann nötig ist, wenn das Gericht die Sprache, in welcher das Dokument verfasst ist, und gewisse, im Hinblick auf die Vollstreckbarkeit wichtige Fragen und Umstände ausschließlich auf diese Weise beurteilen kann. Falls die oben erwähnten Urkunden mangelfrei eingelangt sind, schreitet das Gericht zur Prüfung bzw. Feststellung der (theoretischen) Vollstreckbarkeit, indem es sorgfältig prüft, ob die Vollstreckbarkeit auf Gesetz, auf einem Übereinkommen oder auf Gegenseitigkeit beruht und ob der Beschluss seinem Charakter nach dem § 15 des Zwangsvollstreckungsgesetzes entspricht. (Dabei müssen auch die EU-Verordnungen und die auf Gegenseitigkeit beruhende Praxis berücksichtigt werden.) Erweist sich der ausländische Beschluss als vollstreckbar und liegt keine ipso iure Anerkennung vor, fügt das zuständige Gericht eine Vollstreckbarkeitsbescheinigung dem Beschluss hinzu, in der es bestätigt, dass der Beschluss bzw. die Entscheidung nach ungarischem Recht genauso wie der Beschluss eines inländischen Gerichts (Schiedsgerichts) vollstreckt werden kann. Es ist wichtig zu betonen, dass diese Bescheinigung einer Anordnung der Vollstreckung nicht gleichkommt und sie ausschließlich die Rechtswirkung entfaltet, dass der auf diese Weise bescheinigte Beschluss mit den inländischen Beschlüssen als gleichwertig betrachtet und behandelt werden muss. Im Falle einer ipso iure Anerkennung (z.B. laut Brüssel Ia-VO Artikel 39, Eur. Verfahren für geringfügige Forderungen, Eur. Zahlungsbefehl etc.) ist die Prüfung der Vollstreckbarkeit und die Ausstellung einer solchen Vollstreckbarkeitsbescheinigung

4

nicht nötig und entfällt deshalb.⁵ Es ist wichtig zu bemerken, dass eine in diesem Sinne vollstreckbare ausländische Entscheidung auch die Befugnis von Rechts wegen umfasst, jede Sicherungsmaßnahme zu veranlassen, die im ungarischen Recht vorgesehen ist.

Nach all dem sind wir bei dem zweiten – im Falle der ipso iure Anerkennung dem einzigen – Schritt angelangt.

Wenn der Beschluss theoretisch vollstreckbar ist, prüft das Gericht, ob er auch (tatsächlich) vollstreckt, d.h. ob die Zwangsvollstreckung ohne Hindernis angeordnet und eingeleitet werden kann.

Diese Prüfung der tatsächlichen Vollstreckbarkeit erstreckt sich insbesondere darauf, ob der Beschluss sich auf eine fällige Forderung bezieht, ob die Erfüllungsfrist ergebnislos abgelaufen ist, ob der Beschluss rechtskräftig und endgültig ist, und ob gegebenenfalls vorläufige Vollstreckbarkeit vorliegt. Die Frage der Verjährung – d.h. ob diese zum Nachteil des Berechtigten eingetreten ist – wird im Einklang mit Artikel 6:23 (4) des Bürgerlichen Gesetzbuches Ungarns (Ptk.) während dieses Verfahrens des Gerichts nicht von Amts wegen geprüft. Der Schuldner kann sich hingegen während der Zwangsvollstreckung auf die Verjährung des Rechts zur Vollstreckung berufen. Wenn der Vollstreckungsgläubiger die Verjährung bestreitet, muss der Schuldner eine Klage auf Beschränkung oder Einstellung der Zwangsvollstreckung aufgrund der von ihm behaupteten Verjährung einreichen und den Eintritt der Verjährung entsprechend nachweisen.

Ist der Beschluss sowohl theoretisch als auch tatsächlich vollstreckbar, stellt das Gericht ein Vollstreckungsblatt (oder einen entsprechenden anderen Vollstreckungstitel) aus.

Wie oben schon angedeutet, verdient die Gerichtszuständigkeit besonderes Augenmerk. Es ist eine Hauptregel hervorzuheben, welche besagt, dass die territoriale Gerichtszuständigkeit grundsätzlich durch den Wohnsitz bzw. Sitz des Schuldners, mangels dessen durch den Ort der verpfändbaren Vermögensgegenstände des Schuldners begründet wird. Daneben gibt es auch einige Sonderfälle, wo die Zuständigkeit aufgrund anderer Umstände beurteilt wird. Sachlich zuständig sind allerdings die jeweiligen Bezirksgerichte, in Budapest das Zentrale Bezirksgericht Buda.

Das zuständige Gericht leitet das - als Ergebnis des oben geschilderten Verfahrens ausgestellte - Vollstreckungsblatt an den Gerichtsvollzieher

5 Siehe Art. 39-51. der Verordnung (EU) Nr. 1215/2012., und dazu ausführlich: GEIMER, Reinhold – SCHÜTZE, Rolf A. – GARBER, Thomas – Geimer, Ewald – GEIMER, Gregor: *Europäisches Zivilverfahrensrecht*, Kommentar, C. H. Beck, 4. Auflage, 2020, 607-809.

weiter, der die Vollstreckung gemäß Zwangsvollstreckungsgesetz einleitet und durchführt. Für die Zwangsvollstreckung selbst wird eine bestimmte Durchführungsreihenfolge in dem genannten Gesetz vorgesehen, welcher der Gerichtsvollzieher in jedem einzelnen Verfahren Rechnung tragen muss. Demzufolge verläuft der Zwangsvollstreckung in folgenden Schritten. Zuerst – wenn eine Aufforderung zur freiwilligen Zahlung durch den Gerichtsvollzieher ohne Ergebnis bleibt – kommt es zur Pfändung von Arbeitseinkommen und sonstigen Bezügen des Schuldners mit der Einschränkung, dass ein Teil des Einkommens pfändungsfrei ist, d.h. – abhängig von gewissen, in dem Gesetz detaillierten Umständen – nicht mehr als 33 bzw. 50% des Gesamteinkommens abgezogen werden kann. Wenn diese Maßnahme zu keinem (befriedigenden) Ergebnis führt, nimmt der Gerichtsvollzieher die Pfändung und Verkauf von beweglichen Sachen des Schuldners vor, die zu seiner Existenz Unerlässlichen sind aber von dieser Handlung befreit. Der nächste Schritt, der im Falle der Ergebnislosigkeit des Vorherigen vorgenommen wird, ist die Pfändung der bei einer Finanzinstitution verwalteten Summe in Höhe der gegenüber dem Schuldner geltend gemachten Forderung, um deren Eintreibung das Vollstreckungsverfahren eingeleitet wurde. Die vorletzte, der Zwangsvollstreckung in das unbewegliche Vermögen vorausgehende Maßnahme ist die Pfändung von Forderungen des Schuldners gegenüber Dritten. Das Gesetz sieht vor, dass der Gerichtsvollzieher dem Schuldner auf Antrag unter gewissen Voraussetzungen Ratenzahlung genehmigen kann.

3. Aktuelle Rechtsprechung zur Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Entscheidungen in Ungarn

Aufgrund von Brüssel Ia-VO und internationalen Abkommen kann derzeit die (gegenseitige) Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Entscheidungen eher als Regelfall als Ausnahme betrachtet werden. Deshalb ist es empfehlenswert und aufschlussreicher, uns mit Fällen zu befassen, in denen die Gerichte die Anerkennung und/oder die Vollstreckung eines ausländischen Beschlusses aus irgendeinem Grund, z.B. im Hinblick auf die öffentliche Ordnung Ungarns verweigern mussten.

Aus dem Text solcher – den Vollstreckungsantrag abweisenden – Beschlüsse können Konsequenzen gezogen werden, die einerseits eine Verallgemeinerung hinsichtlich der Einstellung der Gerichte zur Frage der öffentlichen Ordnung ermöglichen, andererseits aber auch einen tieferen Einblick in die Auslegung dieses Begriffs durch die derzeitige Rechtsprechung gewähren.

In einem der bedeutendsten Fälle weigerte sich das zuständige Gericht einen ausländischen Beschluss mit Vollstreckungsbescheinigung zu versehen (Vollstreckungsversagung).⁶ Der Beklagte war das Hauptkonsulat Ungarn. Es lag eine Verurteilung des Beklagten in einer arbeitsrechtlichen Sache wegen gesetzwidriger Kündigung vor. Der Kläger wollte Zwangsvollstreckung in Ungarn einleiten.

Die Begründung der Ablehnung war: die Anerkennung bzw. die Vollstreckung würde der öffentlichen Ordnung (*ordre public*) Ungarns offensichtlich widersprechen.

Das Gericht befasste sich in dieser Entscheidung ausführlich mit der Frage „öffentliche Ordnung“. Es konnte festgestellt werden, dass der Beklagte nach ungarischem Zivilverfahrensrecht keine Prozessfähigkeit besaß. Nach dem von der Kuria eingenommenen Standpunkt sei die Zwangsvollstreckung gegen ein Rechtsgebilde, das keine Prozessfähigkeit nach ungarischem Recht besitzt, mit den verfassungs- und verfahrensrechtlichen Grundsätzen Ungarns unvereinbar, und widerspreche öffentlichen Ordnung Ungarns.

Demzufolge kann diese Entscheidung als ein Schulbeispiel der Anwendung und Auslegung der „öffentlichen Ordnung-Klausel“ betrachtet werden und ist daher eine nähere Analyse wert.

„Die öffentliche Ordnung umfasst die vom Staat geschützten Grundprinzipien der Gerechtigkeit und der Moral, diejenigen Gesetze also, die dazu dienen, die Grundsätze der wirtschaftlichen, politischen und gesellschaftlichen Einrichtung eines Staates zu regeln, sie umfasst außerdem den Schutz der durch die Staaten übernommenen internationalen Verpflichtungen gegenüber anderen Staaten bzw. internationalen Organisationen.“ – verlautbarte die Kuria in ihrer Entscheidung zu der Sache. Ein weiterer Schlüsselsatz des den Antrag auf Anerkennung abweisenden Beschlusses lautet wie folgt:

„Der Inhalt der öffentlichen Ordnung ändert sich geschichtlich, so wie auch die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und Lebensverhältnisse sich ändern, dementsprechend kann die öffentliche Ordnung nur individuell, auf die gegebene Sache bezogen bestimmt werden, hingegen ist der Anspruch auf den Schutz der öffentlichen Ordnung unverändert. Das Wesen der öffentlichen Ordnung ist, dass das Recht die unter den Begriff „öffentliche Ordnung“ zu ziehenden Institutionen und Prinzipien unbedingt beschützen will. Die Anwendung ausländischen Rechts ist unerwünscht, wenn sie eine mit der inneren Rechtsauffassung unvereinbare tatsächliche Wirkung verursachen würde.“

Zusammenfassend kann es als eine Art Schlussfolgerung gezogen werden, dass ein Rechtsgebilde, welches in Ungarn mangels Prozessfähigkeit nicht hätte

6 Siehe den Beschluss Nr. Pfv. 20.543/2021/7. der Kuria und deren Begründung.

verklagt werden können, auch keiner Zwangsvollstreckung unterzogen werden kann. Der ausländische Beschluss existiert in solchen Fällen daher nur formell.

Abschließend sollte noch eine – unser engeres Thema nur von weitem berührende – Rechtsentwicklung hervorgehoben werden, die aber auch auf die Anerkennung und Vollstreckung ausländischer Entscheidungen – zumindest mittelbare – Auswirkungen haben kann. In ihrem Rechtseinheitlichkeitsbeschluss Nr. 6/2022 befasst sich die Kuria mit der materiellen Rechtskraftwirkung im Falle der Geltendmachung einer Teilforderung, und formuliert folgendermaßen: „Wenn eine Partei nur einen Teil seiner auf materielles Recht gestützten Forderung geltend macht, erstreckt sich die Rechtskraft des Urteils nicht auf den Teil der Forderung, der nicht geltend gemacht wurde. Im Rahmen des neuen Prozesses, dessen Gegenstand der noch nicht geltend gemachte Teil der Forderung ist, dürfen die noch nicht sachbezüglich beurteilten Voraussetzungen des mit der Klage geltend gemachten materiellen Rechts geprüft werden.“ Daraus folgt, dass der Kläger seine Forderung beliebig „zerstückeln“, und auf diese Weise getrennt und sogar nacheinander geltend machen kann.

Meiner Ansicht nach wirft die Entscheidung gewisse Bedenken auf, was auch dadurch bestätigt zu sein scheint, dass zwischen der Anzahl der sie unterstützenden und der sich ihr widersetzenden Richter kein bedeutender Unterschied besteht. Auch in der Minderheitsmeinung wird – meiner Ansicht nach nicht unbegründet – darauf hingewiesen, dass die Entscheidung auch in grenzüberschreitender Relation die Gefahr einander widersprechender Beschlüsse heraufbeschwören könne, z.B. dann, wenn durch die Wohnsitzänderung des Klägers das Gericht eines anderen Mitgliedstaates für den späteren Prozess zuständig wird. Eine solche Möglichkeit stimmt nämlich mit der Zielsetzung nicht überein, laut deren es im Interesse des harmonischen Funktionierens der Justiz zu gewährleisten ist, dass keine einander widersprechenden und miteinander unvereinbaren Gerichtsurteile in den einzelnen Mitgliedstaaten gefällt werden.⁷

7 Zur Frage der (materiellen) Rechtskraft in Sachen mit internationalen (grenzüberschreitenden) Bezügen siehe z.B.: OFNER, Helmut: Materielle Rechtskraft ausländischer Entscheidungen. *Zeitschrift für Rechtsvergleichung*, 2023/6, Manz, Wien, 285-290, siehe dazu auch das Urteil Nr. 10 oB 62/22y des Obersten Gerichtshofs vom 22. August 2023 (Wien), und über gewisse Auswirkungen der materiellen Rechtskraft von Gerichtsentscheidungen siehe z.B.: Garber, Thomas – Neumayr, Matthias: *Third party notice and binding effects in case of intervention or non-intervention in austrian civil procedure law*. Central European Legal Studies, Prof. Dr. Szabó Imre (Hrsg.), Oradea – Nagyvárad, Partium Kiadó, 2023, 7-27.

TANULMÁNYOK

KÖZJÓSZOLGÁLAT

A köztes idő kormányzatának keresztény etikája

SZÓLLÁTH BERNADETT

Absztrakt

A végső idők eljövételének időbeli kitolódása, ha úgy tetszik az eszkatológikus horizont tágulása szükségszerűen magával hozza, hogy az egyház a köztes időben érvényesülő világi rend, a kormányzás és a társadalmi működés felé fordítsa tekintetét és saját értékrendszerében fogalmazza meg azokkal szembeni alapvetéseit. A hitet és hívőket közösségbe foglaló egyház a kezdetektől – tehát már az intézményesülése előtt is – a hívek számára egzisztenciális kérdésekre, az evilági létezés dilemmáira is keresi a válaszokat, melyek meghatározóvá válnak a világi hatalomra nézve is. A kegyelem és törvény, az egyház és az állam viszonyának mátrixa és benne a jogi értelemben vett állam és a lelki értelemben vett ország „kettős állampolgárai”, a keresztény hívők helye, a világi hatalom és az egyén kölcsönös viszonyulása, a helyes kormányzás és a földi élet során való helyes cselekvés olyan kérdések, amelyeket helytelen lenne – legalábbis a keresztény államokban – a keresztény hittől függetlenül értelmezni. A tanulmány ezekre az ezekre a kérdésekre adott válaszokat rendszerezi, a kölcsönhatás történelmi ívét mutatja be.

Kulcsszavak: *közjó, közjósolgálat, jó kormányzás, helyes kormányzás, egyház és állam, keresztény etika, igazságosság*

PUBLIC WELFARE

The Christian ethic of earthly governance

Abstract

The temporal extension of the coming of the end times, the broadening of the eschatological horizon, necessarily implies that the Church turns her gaze towards the secular order, governance and social functioning of the intervening period and formulates her own values in relation to them. From

the very beginning, even before its institutionalisation, the Church, which brings together faith and believers, seeks answers to existential questions and dilemmas of existence in the world, which also become decisive for the secular authorities. Grace and law, the matrix of the relationship between church and state and within it the ‚dual citizenship‘ of the legal state and the spiritual state, the place of Christian believers, the relationship between secular power and the individual, good governance and good action in this-worldly life are questions which it would be wrong to interpret, at least in Christian states, independently of Christian faith. This study will systematise the answers to these questions, presenting a historical arc of interaction.

Keywords: *public good, public service, good governance, church and state, Christian ethics, justice*

1. Egyház és egyéni cselekvés, egyház és kormányzati cselekvés

A híveket közösséggé egyesítő hit megőrzése és továbbadása az evilági lét fennmaradását elfogadó kereszténység küldetése. Annak a vallásnak, amely bár egyéni elhíváson alapul, és meghagyja az egyéneket ebbéli egyediségükben, de Jézus felebaráti szeretetre vonatkozó tanításával az emberek egymáshoz való viszonyulását is meghatározza. Jézus közösségbe kapcsolja az egyéneket, ez az összekapcsolódás azonban nem pontszerű. A hívők gyülekezete, az ecclesia tagjai egy testté fonódnak össze, Krisztus testének tagjaiként, mely közösség egységét, összetartó erejét a hit, a reménység és a szeretet adja¹. Ezáltal lehetséges, hogy az emberek egy nemzetektől független, területiség nélküli csoportja önállóan, sui generis közösségként jelenjen meg az evilági dimenzióban. A történeti részleteket elhagyva rögzíthetjük, a Corpus Christi páli értelmezése végső soron a keresztény hit látható egyházként való intézményesüléséig vezet.

A hitet és hívőket közösségbe foglaló egyház a kezdetektől – tehát már az intézményesülése előtt is – a hívek számára egzisztenciális kérdésekre, az evilági létezés dilemmáira is keresi a válaszokat, melyek meghatározóvá válnak a világi hatalomra nézve is. A kegyelem és törvény, az egyház és az állam viszonyának mátrixa és benne a jogi értelemben vett állam és a lelki értelemben vett ország „kettős állampolgárai”, a keresztény hívők helye, a világi hatalom és az egyén kölcsönös viszonyulása, a helyes kormányzás és a földi élet során való helyes cselekvés olyan kérdések, amelyeket helytelen

1 Róm 12,3; 1Kor 12,12.

lenne – legalábbis a keresztény államokban – a keresztény hittől függetlenül értelmezni.

Az egyház intézményesüléséig az egyéni cselekvés megítélése áll a kereszténység fókuszában, azaz az egyén másik egyénhez és államhoz, kormányzathoz való viszonyához ad támpontot. Fordítva, azaz a kormányzat működésének és egyénnel, társadalommal szembeni megnyilvánulásainak megítélése kapcsán azonban eleinte teljes semlegesség, de még sokáig távolságtartás érzékelhető. Ennek oka, hogy a végső idők közelségében való meggyőződés átmenetileg nem igényli az egyházi intézményesülést, ezáltal nem teszi szükségessé az egyház világi hatalomhoz képest való öndefiníálását, az egyházi és világi hatalom egymáshoz való viszonya tisztázását, és a világi hatalom működésének egyházi megítélését, a világi intézmények „legitimációs politikai teológiájának”² kibontakozását sem.

Az egyéni cselekvés motivációja az ösztön, a szocializáció, a tanult viselkedés és az eltanult minták, de egyben a belső meghatározottság is. A keresztény ember bizonyossága, hogy Krisztus kereszthalála elvette a világ bűneit, megváltotta a keresztényeket a haláltól, kiemelte a hívőket a bűnből, a bűnből szabadult ember pedig ennél fogva többé nem a törvény, hanem a kegyelem uralma alatt él,³ azaz tettei többé nem törvény, hanem a hit szerint értékelendők. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Isten akarata a megszentelődés⁴, amely az ember helyes, a felebaráti szeretet, a szolidaritás és irgalmasság által meghatározott keresztény etika szerinti evilági életét is megköveteli. A hit igazzá tesz⁵, de ekként a világi tettek sem jelentéktelenek az egyéni üdvösség szemszögéből. A lelki engedelmisség, Isten akaratának keresése a földi tettek alapvető elvárása.

A kormányzathoz, a kormányzati cselekvéshez, működéshez való viszonyulás kezdetben semleges volt. Jézus tanításai közül kizárólag az adópénzre vonatkozó válasza utal a világi kormányzatra, de tartalmilag ez sem a helyes kormányzati működésről szól. Ennek oka, hogy Jézus egyértelművé teszi, nem tekinti létező konkurenciának, vagy alternatívának Isten országát és a földi világot, a lelki hatalmat és a világi hatalmat⁶. Ennél fogva nem legitimálja, de nem is kérdőjelezi meg a világi hatalmat, és nem foglal állást a világi hatalommal szembeni engedelmisség kérdésében. A világi hatalmat megtestesítő

2 ADAM, Armin: *Egyház és állam*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2008, 38.

3 Szentírás Róm 6,14.

4 Szentírás 1Tessz 4.

5 Szentírás Róm 3,28.

6 Szentírás Mt 22,21.

adópenz, az adófizetési kötelezettség a tanítás szerint Isten uralmát nem sérti, de nem is támogatja, mert más dimenzióban kell értelmezni. Jézus tehát nem teszi ennek a tanításnak a tárgyává a kormányzati működés megítélését, ahogy a politikai intézmények létének jogszerűségét sem.

Ezt először majd Pál teszi meg a közösség egysége megőrzése érdekében, de a szekuláris intézmények helyes működésével szembeni elvárások kereszténység általi megfogalmazása tulajdonképpen az intézményesült egyház kialakulásáig várat magára. Ehhez először az egyházi dogmák széleskörű elfogadottságát kellett megalapozni, melyhez nélkülözhetetlen az egyház intézményesülése.

2. A világi hatalom keresztény etikai keretei

Ebben a folyamatban arra a kérdésre, hogy miért, illetve hogyan fogalmazódott meg az igény arra, hogy az egyház etikai keretet adjon a világi hatalmak működéséhez, a válasz kiindulópontját a kereszténység egyetemességében, a választ pedig az intézményesült egyházban kell keresni.

A kereszténység hite szerint Isten ígérete minden emberre irányul, ez az egyetemesség pedig eltörli a földi értelemben vett határokat, legyen az országhatár, etnikai különbözőség, nyelvi korlát, és felülhaladja az országhatárokhoz kapcsolódó partikulás jogi szabályozást is⁷. A keresztények alkotják „az emberiség első egyetemes népét”⁸. A kereszténység egyetemes népéből felépülő közösség megtapasztalja a jelenvalóság időbeli kiterjedését, és így, a végidőktől való távolodással a közösség megmaradásának igénye életre hívja annak intézményesülését.

Az intézményesült egyház pedig definiálni kívánja helyét az evilágban, amely elengedhetlenné tette az egyház és az evilági hatalom egymáshoz való viszonyulása tisztázását.

Felismerve ennek jelentőségét ebben a folyamatban az egyház igyekezett a kezdeményezést magához ragadni és az evilági hatalomgyakorlásnak keresztény etikai keretet adni. Fokozatosan kidolgozta a szekuláris intézményekre, államra, kormányzásra vonatkozó egyházi álláspontját. Ennek legitimációs alapja pedig az, hogy a hívők belátják, hogy az emberi részzigazságokat csak Isten látja egyben, ő képes egyedül ezeket a részzigazságokat összefogni és kiteljesíteni.⁹ Az egyház igazsága ugyanakkor az intézményesült egyház és a püspökök Péterig visszavezethető apostoli hagyománya által, ezeken keresztül

7 Szentírás Gal 3,28.

8 ADAM i. m. 36.

9 ORTEGA, José y Gasset: *Korunk feladata*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2003, 73.

válí a hívek számára megérthetővé. Az egyház püspökök által közvetített tanításai ekként az eredeti tanítást és a történelmi kontextusban létező embert összekötik és meghatározzák evilági működését.

Az intézményes papság és az egyetemes papság egymáshoz és politikai hatalomhoz viszonyulásának vizsgálatától eltekintve – amely majd később, a reformáció korában válí igazán meghatározó kérdéssé – röviden megállapítható, hogy az intézményesült egyház kialakulása, és a püspöki hatalom, majd a római püspöki primátus megszilárdulása következtében a kereszténység már nem csupán az egyéni működés etikai kérdéseire terjed ki, hanem a kezdeti távolságtartással felhagyva, immár intézményesült hatalmi tényezőként a szekuláris hatalom feladatainak keretezésére és eszményeinek meghatározására vállalkozik, miközben a hit kérdéseinek világi hatalom befolyása alóli teljes mentesülését várja el.

A korai egyházatyák üdvösségre vonatkozó tanítása¹⁰ a hívek számára az Isten felé fennálló engedelmisséget¹¹ teszi első helyre. Az egyén jelenvilágban való létezésének, az életben maradásának a feltétele azonban a rend, a béke, amelyet az evilágban a helyesen működő világi kormányzat képes megteremteni, fenntartani, illetve kikényszeríteni. A helyesen működő kormányzatnak való engedelmisség követelménye abból ered, hogy az ember bár szabad, de bűnre hajlamos, etikai értelemben véve kiskorú, és ez a fajta éretlensége alkalmatlanná teszi arra, hogy a keresztényi szabadságával helyesen éljen. Ebben a kontextusban a világi hatalom a rendfenntartás, a békefenntartás eszközévé válí, az embert és az emberiséget önmagától menti meg az evilági létezésében. Másik oldalról, a világi kormányzatnak való engedelmisségnek ugyanakkor feltétele is van, ez pedig annak a helyes működése. Ezzel a világi hatalommal kapcsolatos álláspont a 3. századtól a politikai jelentőség szintjére emelkedik és az egyén kétféle uralomhoz való viszonyán keresztül átvezet az egyház világi hatalomhoz viszonyulásának átfogó kérdésére.

Szent Ágoston nagyszabású életművének meghatározó részévé válí *De Civitate Dei*-ben szintén rávilágít az evilági létben Isten városa és a földi város egyidejű létezésére, melyben az emberek egyidejűleg polgárok.

10 VANYÓ László (szerk.): *Szent Cyprianus művei. Ókeresztény írók*. Ford., bev., jegyz. Vanyó László. Budapest, Szt. István Társulat, 1999, 13–41. és VANYÓ László (szerk.): *Szent Ciprián karthágói püspök: A Katolikus Egyház egységéről. Ókeresztény Írók*. Fordította: Ladocsi Gáspár. Budapest, Szent István Társulat, 1984.

11 Cyprianus szerint az üdvösség kizárólagos útja az egyház, melynek oka, hogy az egyház a sákramentumok kiszolgáltatója, így a bűn megbocsátásához vezető út is egyházi priviligium; az egyháztagság, az egyházfegyelemnek való alávetés, és az egyházi dogma elfogadása ekként az üdvösség feltétele (Cyprianus, ep 73,21)

Ebben a kettősségben az embert a halandó léte az evilághoz köti, létezését az evilági hatalom által fenntartott földi béke garantálja. A földi hatalomnak ez kell, hogy a célja legyen, és az ezzel a célzattal alkotott törvényeknek engedelmessé kell.

A hippói püspök a cselekvés motivációjában is feltárja a kettőséget és ebben a szeretet a kulcsfogalom. A püspök tanítása az emberiséget motiváció szerint felosztja jóra és rosszra, melyben előbbiek Isten megszentelődéssel kapcsolatos elvárásai szerint élnek, utóbbiak azonban önös céljaik által meghatározottan. Előbbit Isten szeretete motiválja, utóbbit önmaga szeretete. Szent Ágoston számára a két város együttműködése alapvetés, amely viszonyulásban a „civitas Dei biztosítja és támogatja az emberi akaratok összhangját minden olyan ügyben, amely az ember haladó természetét érinti, amíg ez a vallásosság és vallás sérelme nélkül lehetséges”.¹² A külső egyetértést, a békét szolgáló evilági intézmények tehát legitimek, de csak addig, amíg nem avatkoznak Isten országa kérdéseibe.

Az egyházi és a világi hatalom önmeghatározása, egymáshoz való viszonya kapcsán Constantinus óta beállt fordulat, amely a keresztény vallást államvallássá emelte, elengedhetetlenné tette az egyház és az állam kapcsolatát illető határozott állásfoglalást. A vallási kérdések immár nem függetlenek a világi hatalomtól és fordítva. A császár jogot formál az egyházi ügyekbe való beleszólásra, míg az egyház az egység fenntartása érdekében elfogadja a világi hatalom béke fenntartójaként és egyház védelmezőjeként való fellépését.

Az egyházi tekintély és a császári hatalom, *autocritas* és a *potestas* között a korabeli egyházi felfogás, amely a Gelasius által megfogalmazott két hatalom elvében kerül rögzítésre (eszerint az Istentől eredő két világot kormányzó két hatalom¹³ a saját területén illetékes, azaz a vallási dolgokban a császárnak el kell fogadnia a pápai tekintélyt és elsőbbséget, a világi ügyekben azonban a császári hatalom primátusa érvényesül) ugyan nem fogalmaz meg függést, de hangsúlyozza az egyházi tekintély – nagyobb teher viseléséből¹⁴ adódó – magasabb méltóságát.

Ez a felfogás alakul át egy időre, amikor a frank király, Nagy Károly nem csak az egyház védelmezőjeként definiálja magát, hanem hatalmát Istentől származtatva gyakorolta a püspök kinevezésének jogát.

12 AUGUSTINUS: De civitate Dei, XIX,17.

13 GELASIUS, 8. levél Anastasius császárhoz Sz. JÓNÁS Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közel-Kelet, IV-XV. század.* Budapest, Osiris, 1999, 296.

14 Ti. az egyháznak a császári hatalom kapcsán is számot kell adnia Isten előtt.

Az egyház és a világi hatalom viszonyának dinamikus változása, amelyet Armin Adam úgy jellemez, hogy az egyház a felszentelés aktusával magához kötni kívánja a világi kormányzatot úgy, hogy az egyházi ügyekbe nem enged beleszólást, hanem laikus szerepet szán neki, mégis „újból és újból babiloni fogságba esik”¹⁵, nos ez a változás az investitúra harcban teljesedik ki, mely végül mégiscsak a pápaság győzelmével ér véget. Helyreáll az egyház integritása, a császár lemond a püspökválasztás és az investitúra jogáról.

3. A helyes kormányzás

Mindebben a kontextusban azonban a földi békéről való gondolkodás mit sem változik. A helyesen működő világi hatalom elsődlegesen feladata, kötelessége a béke biztosítása. Mindez azonban szükségszerűen időről időre felveti a kérdést, milyen elvárások mentén kell a földi kormányzatnak a béke szolgálatába állnia, hogyan lehet helyesen kormányozni? Egészen konkrétan, milyen elvárásokat fogalmaz meg a kereszténység a helyes kormányzattal szemben?

Amborgio Lorenzetti-nek a Siena városát irányító kilenctagú kormányzó tanács megrendelésére festett freskói a világi hatalomgyakorlás allegorikus kiábrázolásai. A sienai városháza épületében található Sala dei Nove falain – amely termet a béke, vagy jó kormányzás terméként egyaránt neveznek – látható jó kormányzat freskón Lorenzetti politikai-kormányzási magatartási ideálokat festett meg, láttatva a helyes kormányzás jellemzőit, azok és elmulasztásuk lehetséges következményeit, városi és vidéki életre gyakorolt hatását. A mester – ahogy a képen szereplő aláírása is tanúsítja „pinxit utrinque hic”, azaz – megfestette mindkét oldalt, nem csak fizikai, de politikai filozófiai értelemben is. A jó kormányzat mellett ugyanis mintegy ellensúlyként, vagy a jó kormányzás elmulasztása következményeire való figyelmeztetésként bemutatja szimbolikusan a rossz kormányzat ismérveit és hatásait is.

A jó kormányzást bemutató festményen a várost megszemélyesítő Jó Kormányzó alakja áll középpontban, kezében jogarral és pecséttel, felette mozaikszó¹⁶ utal arra, hogy a jó kormányzat nem egyeduralkodást, hanem közösségi kormányzást jelent.

A Jó Kormányzó körül a tanácsadói láthatók: két oldalán a négy sarkalatos erényt (okosság, erősség, mértékletesség és igazságosság) megtestesítő nőalakok, valamint a nagylelkűség és a béke alakjai, míg a Jó Kormányzó

15 ADAM i. m. 88.

16 Ti. CSCV, azaz Commune Saenorum Civitatis Virginis.

feje felett a három isteni erény (a hit, a remény és a szeretet) látható. A jó kormányzás meghatározó alappillére az igazságosság. Azt, hogy mennyire hangsúlyos is ennek az erénynek a szerepe, jól mutatja, hogy a képen még egyszer, külön a többi erény közül kiemelve, díszes trónon ülő alakként is megjelenik, a „Diligite Justitiam Qui Judicatis Terram”, azaz „Szeressétek az Igazságot, ti, akik a földet kormányozzátok” felirattal¹⁷. Felette a Bölcsesség lebeg, kezében a Szentírással és mérleggel, mely két oldala, a büntetés és jutalmazás egyensúlyát az Igazságosság tartja kezében. A Justitia alatt ülő Concordia-tól, avagy az Egyetértéstől a kormányzó tanácson át a Jó Kormányzóig futó fonal jelképezi a demokratikus döntéshozatali rendet. A jó kormányzás városi és vidéki életre gyakorolt hatásait a bőség, a jólét és a békesség kiábrázolásával mutatja be.

A jó kormányzás tehát erények által meghatározott. A jó kormányzat jellemzője az okosság, mely a tények felismerésének képességét, és az ebből eredő, ezen alapuló helyes cselekvést jelenti. A bátorság, mely egyfajta lelki állóképesség, az igazság felismerése és kiállás mellette, akár konfliktusok árán is. A mértékletesség, vagyis az önuralom képessége, a vágyak és indulatok kontrollja. Ám az erények közül a legfőbb és legtökéletesebb az igazságosság, amely nem is önmagában erény, hanem más dolgokhoz viszonyítva. A helyes kormányzás tulajdonképpen az igazságos kormányzással azonosítható. Az igazságos kormányzás a közösségi lét alapja, a megmaradás, a rend, a béke feltétele. Ekként a rend, a béke, és tágabb értelemben a közjó az evilági kormányzás végső célja.

Ez a jó, helyes kormányzatról vallott középkori felfogás azonban nem előzmény nélküli. Az antik görög és római filozófiára, Platón és Arisztotelész helyes rendre vonatkozó elgondolásaira, és Ciceró ókori római állami működés keretei között megfogalmazott természetjog tanára épül. De tovább is lép azon, amikor a keresztényi, különösen a szent ágostoni hagyományokat ábrázolva megmutatja az egyház helyes kormányzatról vallott elképzeléseit.

Platón az igazságosságra, mint az egyénre és államra is vonatkoztatott egyensúlyi állapotra tekint, amely egyensúlyi állapotban „mind az ember, mind a polisz esetében a helyes rendet alakítja ki. Az igazságosság ilyenformán a helyes rendre vonatkozó erény”¹⁸. Az igazságosan „cselekvő ember a helyes rendnek megfelelő viszonyt alakítja ki a lelke egyes részei között, továbbá eleget tesz az

17 NAGY Márta: *Amborgio Lorenzetti: A Jó Kormányzás allegóriája. Erényábrázolások az itáliai trecento művészetében és antik előzményeik. Acta Acad.Paed.Agriensis, Sectio Historiae, 2007, XXXVI., 49-64.*

18 FRIVALDSZKY János: *Természetjog. Eszmetörténet. Jogfilozófiák. Szerk.: Varga Csaba. Budapest, Szent István Társulat, 2001, 28.*

állami, társadalmi rendben elfoglalt pozíciójából fakadó kötelességeinek¹⁹. A platóni értelemben vett igazságosság ezáltal evilági harmóniát eredményez, ahol mindenkinek meg kell kapnia, ami jár neki, ahogyan Lorenzetti alkotásán is látható, és ahol mindenki ellátja a kötelezettségeit a saját képességei, adottságai és egyéb jellemzői szerint. Az igazságosat, ezáltal helyeset Platón Istentől eredezteti, az isteni rend a természeti törvényen keresztül alkotja meg az erkölcsi rendet. A politikai igazságosság platóni értelme így az, hogy a normakövető ember az állam közös törvényét követi, amely végső soron a jó és helyes legfőbb ideájától, Istentől származik, így természeténél fogva a helyes és jó felé törekszik. Az ember feladata mindössze az, hogy „a helyes értelmet keresse, amelyet a törvény fejez ki”²⁰. Platón úgy tekinti, a törvény mindig igazságos, hiszen a nem igazságos törvény valójában nem is törvény. Platón saját tapasztalatai alapján felülvizsgált és a Törvényekben összefoglalt igazságosság-filozófiája nem kevesebbet ismer el, mint azt, hogy az igazságosság egyetlen útja a törvények uralma, amely az evilági lét, a közösség javát, a közjót szolgálja, míg a törvény hiánya, a rossz és helytelen kormányzás pedig romlást és pusztulást hoz.²¹

Arisztotelész természetből eredő igazságosság elmélete is célszerűséget feltételez. A logosz szerint való életvitel, a képességek szerinti cselekvés az erények által meghatározottan a természet szerinti, azaz a jó és helyes állapot felé való törekvés. A természet szerinti egyúttal erkölcsös is. Számára a törvény és annak uralma a társadalmi lét elengedhetetlen feltétele.²² Arisztotelész a Nikomakhoszi Etikájában megkülönbözteti a természet szerinti és a pozitív jog igazságosságát²³. Előbbi a természetben alapul, íratlan, mégis abszolút, minden felett áll, egyetemes, minden esetben igazságos, utóbbi azonban ember alkotta, relatív és partikuláris. Platónhoz képest azonban a természeti törvényt sem tekinti változhatatlannak, mivel az csak az isteni világra jellemző. A törvényt a szenvedélytől mentes ésszel azonosítja, amelynek az államban uralkodnia kell. Ha az államban a törvény uralkodik, az a közjóhoz vezet, ekként az állami politika az erkölccsel gyakorlatilag egyesül. Arisztotelész igazságosságát, mint a cselekvést kívülről meghatározó erényt kiegészíti a belülről ható két különleges erény az egyetértés és a barátság. Az egyetértés az igazságosra, a helyesre irányuló közös akaratot feltételez,

19 FRIVALDSZKY i. m. 29.

20 FRIVALDSZKY i. m. 29.

21 PLATÓN: *Törvények. Platón összes művei kommentárokkal*. Szerk.: Miklós Tamás, ford.: Kövendi Dénes, átdolg.: Bolonyai Gábor. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2008, IV, 715 c-d.

22 ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. Ford.: Szabó Miklós. Budapest, Gondolat Kiadó, 1994, 1, 2, 1253.

23 ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. Ford.: Szabó Miklós. Budapest, Európa Kiadó, 1997, 5-105.

míg a barátság ennél is több, „a barátság belülről hat és a polisz-polgárokat belülről egyesíti és így hoz létre egy igazi politikai közösséget.”²⁴

A belső létből eredő, az emberi szubjektumtól független, a helyes értelmén nyugvó természetjog Cicerónál a népek jogra vonatkozó egyetértésében teljeseedik ki, ekként az egyetértés Cicerónál is megjelenő közös optimum. A természeti törvény az egyedüli, örök, változatlan, mindent átható, mindenütt azonos tartalmú, időtlen és racionális akarat, a legfelsőbb rendű észszerűség, isteni értelem, amely fenntartja és irányítja a természeti valóságot, ezáltal az igazságot. A természetjog tehát a természet, az ész, és Isten – melyek végső soron ugyanazok – törvénye.²⁵ Ez a törvény az ésszerűség tökéletesedése, a bölcsesség gyakorlati megvalósulása, amely megparancsolja a helyes cselekvést és megtiltja a helytelent, „ő a jog és jogtalanság mércéje”²⁶. Minden ember alkotta pozitív jog ehhez a törvényhez kell igazodjon. A törvénynek való engedelmesség pedig a szabadság feltétele, ekként a szabadság erkölcsi fogalom, amely a természeti törvényből eredeztethető. Ciceró gondolkodása sok tekintetben átmenet az antik görög és a középkori keresztény filozófiai és jogi gondolkodás között²⁷. Ciceró az, akinél először jelenik meg az igazságosság mellett a szeretet, mint az ember természetes belső hajlama, és mint a jog alapja²⁸. A szeretet túlmutat az igazságosságon, egymás kölcsönös segítésén és a jog tiszteletén. Magasabb morális dimenziókba vezet, ami megteremti a közösség belső kohézióját.

4. Igazságosság és a kétféle szeretet

A keresztény filozófiában is az igazságosság²⁹ az ember közösségi létezésének alapja, „készségessé tesz mindenki jogainak tiszteletben tartására, segít annak az összhangnak a megteremtésében, amely előmozdítja a méltányosságot a személyek és a közös irányába”.³⁰

24 FRIVALDSZKY i. m. 36.

25 HAMZA Gábor: A természetjog értelmezésének problémái: Cicero és a *ius naturale* fogalma. *Jogtudományi Közöny*, 1995/11-12, 523–529.; Hamza Gábor: Zur Interpretation des Naturrechts ind den Werken von Cicero. *Pázmány Law Review*, 2014/2, 5–15.

26 CICERO, Marcus Tullius: *A törvények I.* Ford.: Simon Attila, Budapest, Gondolat Kiadó, 2008, 128.

27 Más esetekben pedig meg is haladja az utóbbit, az emberi méltóság felfogása az újkori szerződéselméletekhez hasonlóan az emberek egyenlőségét vallja.

28 DYCK, Andrew Roy: *A Commentary on Cicero. De Legibus.* Michigan, University of Michigan Press, 2004, 645.

29 SZENT ÁGOSTON: *De Civitate Dei.* Budapest, Kairosz, 2009.

30 Az egyház társadalmi tanítása – Magyar Katolikus Egyház, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia; (Forrás: <https://katolikus.hu/cikk/az-egyhasz-tarsadalmi-tanitasa>).; Az ötödik

Az igazságosság, mint a kormányzással szembeni legfőbb elvárás tehát a kezdetektől változatlanul hangsúlyos marad, azonban a kereszténység számára az együttélés és jó kormányzás legfőbb erénye az igazságosságon túlmutató méltányosság, szolidaritás, végső soron a szeretet.³¹ A létezésben, a formális rendben nélkülözhetetlen a békés együttélés feltételét biztosító hatalom, a hatalomgyakorlás helyes rendjét pedig az igazságosság teremti meg. Az érdekektől független minőségi emberi létezés alapvető feltétele azonban a keresztényi értelemben vett szeretet.

Ezt ábrázolja Lorenzetti is a Jó Kormányzó feje felett lebegő három isteni erénnyel, közöttük a legfőbbel, a szeretettel. A szeretet a legfőbb parancsolat, az emberi lét keresztényi alapfeltétele.

Szent Ágoston a *De Civitate Dei*-ben, ahogyan fentebb utaltam rá, kétféle szeretetet definiál, miközben Isten államával a földi államot állítja szembe, mint a jó és rossz kormányzás példáit. Írásában úgy fogalmaz, hogy „két szeretet alkotta a két várost. Vagyis a földi várost az Isten megvetéséig fajult önszeretet, amely önmagában büszkélkedik, emez az Istenben. Ezért amaz az emberek dicsőségét hajhássza, emennek legnagyobb dicsősége Isten, a lelkiismeret bizonyossága”³². A keresztény etika az antik igazságosság fogalmát kiegészítve hatalmas lépést tesz az evilági helyes kormányzással szembeni elvárásokban és azt a lelki dimenzióban értelmezi.

A kormányzás keresztényi etikája, az ezzel összefüggő társadalmi tanítás évszázadokat átívelően, máig őrzi ezeket az alapvetéseit. A történelmi kontextusra ugyan reagál, de alapjaiban változatlan. Gyökerei a Szentírásban található, évszázados hagyományai a középkori egyházfilozófia mesterei, Acquinói Szent Tamás vagy Szent Ágoston írásaiból merítkeznek, és számtalan pápai tanításban jelennek meg. Ezek közül a legutóbbi, II. János Pál pápa és az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa által az egyház társadalmi tanításáról összeállított kompendium sem vitatja, hogy a kormányzás a politikai hatalom céljainak saját értékrendje szerinti megvalósítása, de a helyes kormányzás feltétele az igazságosság, az igazságosság önmagában azonban kevés, „az igazságosság a szeretetben találja meg a teljességét.”³³

pillér az igazságosság, mely az Egyház társadalmi tanításának egyik sarokpontja kezdetű fejezet 1. bekezdés) (2024. 06. 22.)

31 „Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, ez a három; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet.” (Rev. Károli Biblia 1Kor 13,13.)

32 SZENT ÁGOSTON i. m. XIV. könyv 1. fejezet.

33 *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma – Őszentsége* II. János Pál Pápának A Társadalmi Tanítás Tanítómesterének, Az Igazságosság És A Béke Evangéliuma Tanúságtevőjének, Az Igazságosság És Béke Pápai Tanácsa (Forrás: Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma (vatican.va) 206. bekezdése.

A kompendiumban fennmarad az évszázadokon átívelő alapvetés, miszerint az igazságos kormányzat a közjót szolgálja. A közjó fogalmának és alanyának értelmezése során azonban alkalmazkodva a korai egyházi tanítások óta eltelt évszázadok változásaihoz, modern megközelítést alkalmaz.

A közjón érti „azon társadalmi feltételek összességét, amelyek mind a csoportoknak, mind az egyes tagoknak lehetővé teszik, hogy teljesebben és könnyebben elérjék tökéletességüket”.³⁴ A közjó tehát az ember kiteljesedése egyénként és a közösség, társadalom tagjaként. A politikai hatalom feladata ebben az értelmezésben így végső soron az, hogy segítse a társadalmat céljai elérésében. A közjó egyrészt közösségi dimenzióban értelmezhető, közösségben nyeri el értelmét, másrészt összetett fogalom, hiszen magában foglalja az emberi jogok tiszteletben tartását, a szabadságjogok érvényesülését, az igazságos rendet, a törvényességet, a szociális és gazdasági értelemben vett jólétet, de minden között legelső sorban a békét, a béke iránti elköteleződést.

A közjót mindenkinek szolgálnia kell, de ez a felelősség elsősorban az államra vonatkozik, ez ad értelmet „a politikai tekintély létének” és a közjó érdekében „minden ország kormányzatának sajátos feladata, hogy a különböző részérdekeket összhangba hozza az igazságosság alapján”.³⁵ A helyes kormányzat így végső soron a közérdeket szolgálja, a közakaratot testesíti meg. Lorenzetti festményén az Egyetértéstől a kormányzó tanácson át a Jó Kormányzóig futó fonal jelképezi az ideális döntéshozatali rendet, a közakarat érvényre juttatását. A közakarathoz a részérdekek összhangján keresztül vezet az út, a közakarat tehát nem azonosítható a – mindentől függetlenül álló – államérdekkel, hanem a közösségi többség akaratainak érvényesülését jelenti. Ez pedig magában hordozza a politikai hatalom korlátozásának szükségességét.

A politikai tekintélyt ugyanis nem lehetséges a közjó szolgálatába állítani, ekként a kormányzás nem lehet helyes és igazságos, ha a szubszidiaritás elvét figyelmen kívül hagyja. A különböző szempont szerint szerveződő, az egyénhez közelebb álló kisebb közösségek működése pótolja azokat a hiá-

34 Uo. 164. bekezdés

35 Uo. 168. bekezdés; ugyanitt még: „Az állam tartozik szavatolni annak a civil társadalomnak az összetartó erejét, egységességét és szervezettségét, amelynek kifejeződése, hogy a közjó valamennyi állampolgár közreműködésével valósulhasson meg. Az egyes ember, a család és a községi testületek nincsenek abban a helyzetben, hogy teljes kifejlődésüket saját erejükkel elérjék; ebből ered a politikai intézmények szükségessége, amelyek célja a személyek számára hozzáférhetővé tenni a szükséges anyagi, kulturális, erkölcsi és lelki javakat, hogy valóban emberi életet éljenek. A társadalmi élet végcélja a történelmileg megvalósítható közjó.”

nyosságokat, melyeket a kormányzás az egyéntől való távolsága miatt nem képes tolerálni, ezen felül speciális szempontokat, többletértékeket visz a társadalmi cselekvésbe, bevonja az egyént és közösségeket a társadalmi felelősség terébe, ezáltal végső soron az igazságosság és a közjó szolgálatába. A szubszidiaritás nemcsak gazdagítja a kormányzási cselekvést, de egyúttal a kormányzat korlátját is jelenti. A társadalom és a közösségek véleménynyilvánításhoz, döntéshozzához és ellenőrzéshez való joga ellensúly a kormányzás diszfunkcionalitásával szemben. „Az állam természetéből fakadóan soha nem fogja magát korlátozni, ebből pedig az következik, hogy a közjó nem egyenlő az államérdekkel”³⁶. A jó kormányzás akkor szolgálja a közjót, ha a tevékenységébe bevonja a közösséget, a társadalmat, ha vannak működő politikai garanciák, fékek és elszámoltathatóság.

A szubszidiaritás mellett az egyház társadalmi tanítása szerinti másik elengedhetetlen feltétel és egyben a politikai, hatalomelméleti, tudományos megközelítéshez képesti többlet a szolidaritás erkölcsi erénye. A szolidaritás „nem holmi érzelm és homályos együttérzés vagy felszínes részvétel [...] ellenkezőleg, szilárd és tartós elhatározás a közjóért való fáradozásra, azaz a munkálkodásra külön-külön és együttesen mindenki javáért, mert mindannyian felelősek vagyunk egymásért”³⁷.

Érdemes rövid kitekintést tenni a jó és a helyesen működő kormányzás kapcsán az állam által megfogalmazott gondolatokra és rövid összevetéssel megkeresni az egyház tanításaihoz való viszonyulása jellegét. Ebben a vonatkozásban történelmi és nemzetközi kitekintés nélkül, a jelenleg uralkodó hazai álláspontra fókuszálva igyekszünk röviden rávilágítani az állami, jogi és az egyházi megközelítés eltéréseire, tekintettel a jelen értekezés tárgyára.

Az állam első lépésben a közigazgatás újjászervezése céljából meghirdetett program keretében³⁸ az újjászervezés elvi alapjaként definiálni kívánta a jó kormányzati működés, a jó állam definitív feltételeit. Eszerint „az állam attól tekinthető jónak, hogy az egyének, közösségek és vállalkozások igényeit a közjó érdekében és keretei között, a legmegfelelőbb módon szolgálja”³⁹. Az állam tehát a közjóra – az egyházhoz hasonlóan – a maga komplexitásában tekint, amely nagy hasonlóságot mutat az egyházi megközelítéshez, de részben eltér

36 SZIGETI Szabolcs, FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jó kormányzásról. Elmélet és kihívások*. Budapest, JTMR Faludi Ferenc Akadémia - Jezsuita Európa Iroda - OciPE Magyarország - L'Harmattan Kiadó, 2012.

37 Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma... 193. bekezdés.

38 KIM: *Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program. A haza üdvére és a köz szolgálatában (MP 11.0)*. Budapest, KIM, 2022.

39 Uo. 1.1.1.

attól. Az állam számára a közjó magában foglalja egyebek között a jogszerűséget, a joguralmat, a méltányosságot, a többségi akarat érvényesülését, az igényérvényesítés lehetőségét, az utódokért viselt felelősséget, az egyéni és közösségi jogok tiszteletben tartását és számon kérhetőségét, az intézményi működést⁴⁰, az állam céljainak és működésének megismerhetővé tételét⁴¹. A Jó Állam Fejlesztési Koncepció alapján képező nemzeti együttműködés az egyénből indul ki és arra a koncepcionális alapra épül, amely lényege, hogy „a jó állam egyben érzelmi viszonyulást is kivált polgáraiból [...] egy jó állam a jogszerűen eljáró polgároknak nem akadályt vagy ellenfelet, hanem támaszt és segítő jelenthet, amihez érdemes nyitottan hozzáállni, érdeklődve figyelni, azaz végső soron szerethető”⁴². Izgalmas az a párhuzam, ami az egyház jó kormányzáshoz kapcsolható felfogásában és az állam jó állam-felfogásában egyaránt tetten érhető, ez pedig a morális, szeretet-alapú megközelítés. Természetesen ez csak formális azonosság, hiszen a haza, a nemzet szeretete nem azonos a lelki alapú keresztény szeretettel, amely irányultsága az ember felé mutat.

A nemzeti szinten meghirdetett együttműködéshez szükséges reform alapját az új Alaptörvény teremtette meg.

Az Alaptörvény minden rendelkezésére nézve kötelező értelmezési keretet jelentő Nemzeti hitvallás⁴³ első része, amely a nemzet önmeghatározásaként foglalható össze, képezi az alapját a második részben rögzített, természetjogi alapokra felépülő állam és közösség szemlélet olyan alkotórészei katalógusának, mint az emberi méltóság, az egyéni szabadság, amely csak másokkal

40 „A közjó fogalma egyrészt magában foglalja azt, hogy az állam jogszerű és méltányos, egyensúlyt teremt a számtalan érdek és igény között, e célból igényérvényesítést tesz lehetővé, és védelmet nyújt. Másrészt a jó állam kellő felelősséggel jár el az örökölt természeti és kulturális javak védelme, továbbörökítése érdekében. Harmadrészt a jó állam egyetlen önérdeke, hogy az előző két közjó elem érvényesítésére minden körülmények között és hatékonyan képes legyen, azaz megteremti a hatékony joguralmat, ennek részeként az intézményi működést, az egyéni és közösségi jogok tiszteletben tartását és számon kérhetőségét. A jó állam fogalom magába foglalja a versenyképességet is, hiszen jogi céltételezésben megjelenő, versenyképességet és fejlődést szolgáló értékeket védi és érdekeket szolgálja. Általános tétel, hogy a versenyképesség két pillére a gazdaságpolitika és az állami működés.” Forrás: Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program. A haza üdvére és a köz szolgálatában (MP 11.0), KIM 2022.06.10. 1.1.1

41 Mindezek megteremtése érdekében hirdette meg az igazságügyi, az önkormányzati és a Magyary Programot. Ez volt az ún. Jó Állam Fejlesztési Koncepció a Nemzeti Együttműködési Rendszer keretén belül.

42 KIM i. m. 1.1.1.

43 Az R) cikk (3) bekezdése szerint „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”.

együttműködve bontakozhat ki, a közösség, az együttélés feltétele: a család, a nemzet, a hűség, a hit és a szeretet, valamint a becsület, amelynek alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye, továbbá a szolidaritás az elesettekkel és a szegényekkel. A Hitvallás rögzíti a közjó kívánalmát, miszerint „a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése”, és „népuralom csak ott van, ahol az állam szolgálja polgárait, ügyeiket méltányosan, visszaélés és részrehajlás nélkül intézi”, továbbá „készen állunk arra, hogy országunk rendjét a nemzet együttműködésére alapítsuk”. Az Alapvetések rész határozza meg, hogy a népszuverenitáson alapuló független, demokratikus jogállamot az állam mely alapokra kívánja építeni. Ezek között az államhatalom korlátját jelentő olyan biztosíték, mint a hatalommegosztás elve, a hatalmi ágak elválasztása, egyensúlya és együttműködésének kötelezettsége is szerepel.

Mindezek jól tükrözik a Hitvallásban rögzített alapértéket, miszerint „elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét”.

Nem véletlen tehát, hogy az egyébként vallásilag semleges, de az értékrendjében a kereszténység nemzetmegtartó szerepét valló, és ekként értékeit a saját működésébe beépítő állam helyes működésének elvárásait az egyház elvárásaival majdnem teljesen átfedő módon határozza meg.

Az egyház által képviselt szeretet parancs azonban a szolidaritás olyan fokát képes az azt valló közösségen belül megteremteni, amely belső meggyőződésből és nem törvényi vagy alkotmányos előírásból ered. Olyan belső motiváció, amely alapját a hit képezi. A kereszténység számára a hit és a szeretet tehát nem egyszerűen keret, hanem létfeltétel. Enélkül nem létezik.

Ekként az állami jó kormányzás-felfogás és az egyházi jókormányzás-felfogás bár sok tekintetben azonosságot mutat egy kereszténység nemzetmegtartó erejét megvalló demokratikus jogállamban, az állam vallási semlegességéből eredően nem fedheti egymást, hiszen a vallási többletet szükségszerűen nélkülözi.

A nem keresztényi alapokra épülő államok jó kormányzatra vonatkozó felfogása ezért szükségszerűen jelentősebb eltérést kell mutasson az egyházi tanításokhoz képest, amelyet külön kutatás tárgyává érdemes tenni.

5. Merre tovább

Látható tehát, hogy a végső idők várakozásával eltelő idő meghosszabbodása, az egyház intézményesülése, a kereszténység egyetemessége, az evilági és lelki hatalom kettős uralma magával hozta az evilági kormányzatra vonatkozó egyházi tanítások szükségességét. Az egyház maga is kereste helyét, szerepét

az evilági létben, és igyekezett válaszokat adni hívei számára a világi hatalomhoz való viszonyulásban, és az evilági kormányzat számára pedig igyekezett meghatározni a kormányzás keresztény etikai kereteit. Mindez csupán távoli, de meghatározó alapja lesz annak, hogy később az egyház az evilági feladatokból, a közfeladatokból is egyre többet vesz át a kormányzattól, az igazságosság, a szeretet, a szubszidiaritás és a szolidaritás alapelvei mentén maga szervezi meg azokat. A kormányzati feladatok egyházi tanításokkal összefüggő részének átvétele, vagy helyesebben visszavétele, így a nevelés-oktatás, diakónia, szeretetszolgálat, szegények, elesettek, hajléktalanok, üldözöttek, elhagyottak segítése, betegekről, haldoklókról gondoskodás terén ismét növekvő egyházi szerepvállalás hívja életre fokozatosan az egyházi feladatellátás finanszírozásának kérdését.

A jó és helyes kormányzással szembeni egyházi elvárások történelmi íve tehát azt mutatja, hogy az egyház elvárta és máig elvárja – a hagyományosan egyház által ellátott feladatok állami hatáskörbe kerülése idején is – a rá jellemző, Szentírásból eredő, a keresztény tanítók és egyházfők által tanításokba átültetett sajátos szempontok és értékek érvényesülését, ezen feladatok egyházi hatáskörbe történő (vissza)vétele tekintetében pedig a keresztény szellemiség önmagában garancia arra, hogy az evilági lét szociális és nevelési-oktatási feladatainak az ellátása során ezek az értékek érvényesülnek.

D. 3,5,45 PR.-1: CONTEMPLATIO DOMINI A VOLUNTAS REFERENCIÁJAKÉNT¹

Az ügyleti akarat kifejeződése kontraktuális és
kvázikontraktuális jogviszonyokban

GIOVANNINI MÁTÉ
tanársegéd (KRE ÁJK)

Absztrakt

A jogalany belső akaratelhatározásának (*voluntas*) kérdése már a római jogtudósokat is foglalkoztatta, később pedig a romanisztika kitüntetett figyelmében részesült. A forgalmi életben az ügyletben érdekelt fél gyakran nem közvetlenül, hanem képviselője útján vett részt. Az ügyintézésre felkért személy az ügy ura (*dominus negotii*) akaratának ismerete alapján jognyilatkozatot tett, tranzakciókat bonyolított le. A más érdekét szolgáló ügyvitel gyakran megbízási szerződés (*mandatum*) keretében valósult meg. Előfordult azonban, hogy a *dominus negotii* tudta nélkül, valaki más megbízás és egyéb jogosultság hiányában járt el helyette ügyeiben. Ebben az esetben a megbízás nélküli ügyvivő (*negotiorum gestor*) rendszerint nem rendelkezett biztos információkkal az ügy ura akaratáról. A következő elemzés középpontját képező Digesta-fragmentum egy olyan tényállást rögzít, melyben a *negotiorum gestor*nak beavatkozása előtt kivételesen lehetősége nyílik a *dominus negotii* akaratának megismerésére.

Kulcsszavak: *contemplatio, mandatum, negotiorum gestio, actio mandati, actio negotiorum gestorum*, D. 3,5,45pr.

D. 3,5,45 PR.-1: CONTEMPLATIO DOMINI AS A REFERENCE FOR VOLUNTAS.

The expression of transactional will in contractual and quasi-contractual
legal relations

Abstract

The question of the internal will (*voluntas*) of the legal entity already intrigued Roman jurists, and later received special attention in the field of Roman law

1 A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-I. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

studies. In commercial life, the party involved often participated not directly, but through his representative. The person entrusted with the administration made legal statement and conducted transactions based on the knowledge of the principal's (*dominus negotii*) will. The management of affairs in the interest of another often took place within the framework of the contract of mandate (*mandatum*). However, it sometimes happened that someone acted on behalf of the *dominus negotii* without his knowledge, without a mandate, or any other authorization. In this case, the unauthorized administrator (*negotiorum gestor*) usually did not have certain information about the will of the principal. The Digest fragment at the centre of the following analysis records a fact situation in which the *negotiorum gestor*, exceptionally, has the opportunity to learn the will of the *dominus negotii* before intervening.

Keywords: *contemplatio, mandatum, negotiorum gestio, actio mandati, actio negotiorum gestorum*, D. 3,5,45pr.

1. Az ügyleti akarat értékelése

A kazuisztikus gondolkodásmódú rómaiak kevésbé törekedtek absztrakt definíciók kialakítására, inkább az adott esetre, egy ügylettípusra koncentráltak.² A római magánjogi alapokon nyugvó jogügyleti tan kidolgozása a pandektisztika érdeme.³ A pandektisták körében két egymással szemben álló elmélet terjedt el, az akarat elmélet ('Willenstheorie'⁴) és a nyilatkozati elmélet ('Erklärungstheorie'⁵).⁶ Az

2 KASER, Max: *Das Römische Privatrecht*. München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971², 227.

3 ALBANESE, Bernardo: *Gli atti negoziali nel diritto romano*. Palermo, Università di Palermo, 1982, 7.

4 Már az irányzat kiemelkedő képviselője, Savigny rámutat arra, hogy az akarat és a nyilatkozat összhangját a két komponens természetes viszonya ('naturgemäßes Verhältnis') képezheti: SAVIGNY, Friedrich Carl von: *System des heutigen römischen Rechts (Bd. III)*. Berlin, Veit & Comp., 1840, 258.

5 A nyilatkozati elv mellett állást foglaló Jhering, hangsúlyozza, hogy az akaratot egy cél határozza meg, amelyre a szerződő felek érdeke összpontosul: JHERING, Rudolf von: *Der Zweck im Recht (Bd. I)*. Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1877, 77.

6 PÓLAY Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. *Acta Jur. et Pol.*, Tom. XXIII, Fasc. 6, 1976, 40skk. A gyakorlatban egyik álláspont sem tud maradéktalanul érvényesülni: MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1960³, 74; vö. DIÓSDI, György: *Contract in Roman law. From the Twelve Tables to the Glossators*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 21. Az ügyleti akarat interpretációjának történeti előzményeire vonatkozóan lásd: JAKAB Éva: Causa Curiana. Az ügyleti akarat értelmezése az ókori Rómában. *Miskolci Jog Szemle*, 16 (2021), 221–231. A jogügylet fogalmának problematikájához lásd: SIKLÓSI Iván: A

interpoláció-kutatások révén⁷ dominánssá váló nézet szerint a római jogtudósok eredetileg a *verbának* tulajdonítottak nagyobb jelentőséget,⁸ a *voluntas* csupán a posztklasszikus-iustinianusi jogban került előtérbe.⁹ A *verba–voluntas* vita mára lezártnak tekinthető,¹⁰ a romanisták közmegegyezéssel elfogadták, hogy e teóriák anakronisztikus preconcepciókra épülnek, mivel az antik forrásokkal alá nem támasztható eszmék hamis képet festenek le a római jogról.¹¹ A klasszikusok a jogügyletek egészével foglalkoztak; nem emelték ki, és nem dogmatizálták azok objektív vagy szubjektív összetevőit.¹²

Alapvetően a jogügyletekben kifejezett akarat ugyanahhoz a személyhez tartozik, akinek a javára vagy akinek a terhére valamilyen joghatást idéz elő.¹³ A képviselet esetében azonban a képviselő teszi meg a jognyilatkozatot, amelyből a joghatások – közvetve vagy közvetlenül – az ügyletben érdekelt képviseltre háramlanak.¹⁴ A képviselet lehet törvényes ('*rappresentanza legale*') és önkéntes ('*rappresentanza volontaria*').¹⁵ Bár a rómaiak hosszú időn át

nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 25-41.

- 7 Gandolfi mélyreható vizsgálódást végzett a témában: GANDOLFI, Giuseppe: *Studi sull'interpretazione degli atti negoziali in diritto romano.* Milano, Giuffrè, 1966, 17-242.
- 8 GRADENWITZ, Otto: Interpolationen in den Pandekten. SZ 7 (1886), 45–84. 79.
- 9 Az eszmeáramlat kibontakozását jelentős mértékben előmozdította Pringsheim munkássága: PRINGSHEIM, Fritz: Animus donandi. SZ 42 (1921), 273–327; Animus in Roman Law. LQR 49 (1933), 43–60; Id quod actum est. SZ 78 (1961), 1–91.
- 10 KNÜTEL, Rolf: *Stipulatio und pacta.* In: MEDICUS, Dieter–SEILER, Hans Hermann (Hrsg.): Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag. München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1976, 201–228. 202.
- 11 Lásd részletesen: HAMZA Gábor: Értékítélet és anakronizmus (Történetietlenség és preconcepciók a római jogi kutatásokban). *Jogtudományi Közlöny*, 33 (1978), 478–485; FIORI, Roberto: *The Roman Conception of Contract.* In: MCGINN, Thomas A. J. (ed.): *Obligations in Roman Law. Past, Present, and Future.* Ann Arbor, University of Michigan Press, 2012, 40–75. 42-67.
- 12 ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition.* Oxford, Oxford University Press, 1996, 626.
- 13 ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Istituzioni di diritto romano.* Napoli, Jovene, 1991¹⁴, 93. Az akarat fiziológiai megképződését érzékletesen mutatja be: SCIALOJA, Vittorio: *Negozi giuridici.* Roma, Tip. Unione Arti Grafiche, 1950⁵, 31skk.
- 14 BONFANTE, Pietro: *Istituzioni di diritto romano.* Torino, Giappichelli, 1946¹⁰, 78. Lásd részletesen: ZIMMERMANN, Ernst: *Die Lehre von der stellvertretenden Negotiorum Gestio.* Straßburg, Verlag von R. Schulz und Comp., 1876, 37skk.
- 15 MARRONE, Matteo: *Manuale di diritto privato romano.* Torino, Giappichelli, 2004, 117sk. A képviselet típusok szisztematizálást lásd: TALAMANCA, Mario: *Istituzioni di diritto romano.* Milano, Giuffrè, 1990, 264skk. Törvényes képviselet esetén a képviselt védelme érdekében a gondnok vagy a gyám teszi meg jognyilatkozatot: Paul. D. 26,1,1 pr.; Ulp. D. 26,1,3,1;

ragaszkodtak a *per extraneam personam nobis adquiri non posse* elvhez,¹⁶ már a klasszikus jog is elismerte, hogy bizonyos körülmények között a képviselő a képviselt akaratától függetlenül eszközölhetett olyan cselekményeket, melyekből a képviselt vált jogosulttá.¹⁷ Mindazonáltal, az individualista szellemiségű rómaiak idegenkedtek attól, hogy valaki felkérés nélkül ügyeikbe avatkozzon,¹⁸ hiszen a beavatkozó ténykedése veszélybe sodorhatja a *dominus negotii* privátautonómiájának integritását.¹⁹ A károkozás nem tekinthető a

Pomp. D. 26,1,13 pr. A gyámrendelésre vonatkozóan lásd: Újvári Emese: *Közszolgálat és felelősség történeti aspektusból. A gyámrendelésre feljogosított szervek kárfelelőssége a római jogban*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020, 11–33. Egy személy önként is felruházhat nyilatkozattételi joggal valakit, aki a képviseleti hatalom birtokában a képviselt helyett eljár, például *praepositio* vagy *iussum* formájában: Ulp. D. 14,3,1; D. 15,4,1,1. Lásd ehhez: FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 128–130; HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselet. Dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 151sk; ONIDA, Pietro Paolo: In tema di natura del mandatum. *Diritto@Storia*, 13 (2015); RAMOS, Arias: Representación y praepositio. *Boletín de la Univ. de Santiago de Compostela*, Año X, Núm. 31 (1941), 3–20. 10skk.

- 16 Gai. *Inst.* 2,95; lásd ehhez: BRETONE, Mario: «Adquisitio per procuratorem»? *Labeo*, 1 (1955), 280–292. A képviselet közvetlen hatásai elismerésének valószínűleg kezdetben a forgalmi élet szabott gátat: KISS Géza: *Kritikai észrevételek a római jogi képviselet kifejlődéséhez*. Budapest, Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, 1906, 53. Róma hegemoniáját megelőzően a *personae alieni iuris* pótolták a fejlettebb gazdasági viszonyok között kialakuló közvetlen képviselet funkcióit: RICCOBONO, Salvatore: Lineamenti della dottrina della rappresentanza diretta in *Diritto Romano. Annali del Seminario Giuridico della R. Università di Palermo*, 14 (1930), 289–427. 392. Lásd az *actiones adiecticiae qualitatis* szerepét a képviselet intézménytörténetében: AUBERT, Jean-Jacques: *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores, 200 B.C. – A.D. 250*. Leiden–New York–Köln, E.J. Brill, 1994, 40skk; HELD, Henrik-Riko: *Actio de in rem verso (verzjski zahtjev) u hrvatskom i poredbenom pravu*. In: TOT, Ivan–SLAKOPER, Zvonimir (ur.): *Hrvatsko obvezno pravo u poredbenopravnom kontekstu. Petnaest godina Zakona o obveznim odnosima*. Zagreb, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022, 519–573. 521skk.
- 17 A képviselő eljárásából fakadó automatikus jogszerzéshez szükséges volt, hogy az a képviselt érdekét (*nomine eius*) szolgálja: Gai. D. 3,5,38; Paul. D. 41,2,1,5; Ulp. D. 41,2,4; Pap. D. 41,2,44,1; Gai. D. 46,3,53. Vö. Gai. *Inst.* 4,84; FLUME, Werner: *Rechtsakt und Rechtsverhältnis Römische Jurisprudenz und modernrechtliches Denken*. Paderborn, Schöningh, 1990, 81skk; MICELI, Maria: *Studi sulla «rappresentanza» nel diritto romano (vol. 1)*. Milano, Giuffrè, 2008, 23skk.
- 18 FÖLDI András–HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2023²⁷, 555. A rómaiak idegen ügybe avatkozással kapcsolatos ellenszenvének szemléltetéséül lásd: Pomp. D. 50,17,36. Vö. DAWSON, John P.: *Negotiorum Gestio. The Altruistic Intermeddler*. *Harvard Law Review*, 74 (1961), 817–865. 821skk.
- 19 DEPPENKEMPER, Gunter: *Negotiorum gestio–Geschäftsführung ohne Auftrag (Bd. 1)*.

beavatkozás szükségszerű következményének; az is előfordulhat, hogy az ügyvivő éppen acélból lép fel, hogy a *dominust* valamilyen fenyegető kártól megóvja.²⁰ A kárelhárító tevékenység rendszerint egybeesik az ügy urának érdekével, azonban az intervenció idején a *dominus* akaratnyilatkozata még hiányzik.²¹ A képviselő tehát akkor járhat el ténylegesen a képviselt akaratának megfelelően, ha utóbbi akaratát a külvilággal – a képviselővel, illetőleg harmadik személyekkel – közli.²² Az akaratnyilvánítás egyik gyakori megvalósulási formája, amikor a *dominus* az idegen ügy ellátásának feladatát egy meghatározott személy gondjaira bízta.²³

2. Obligatio mandati consensu contrahentium consistit²⁴

Gaius a megbízást (*mandatum*²⁵) a kötelmek azon csoportjában helyezte el, melyek megegyezéssel (*consensu*) jönnek létre.²⁶ A rómaiak a *mandatum* keletkezési módjával szemben semmilyen alakszerűségi követelményt nem

Göttingen, V&R unipress, 2014, 39. [a továbbiakban: DEPPENKEMPER (2014a)]

- 20 Ulp. D. 3,3,33,2; Iul. D. 3,3,76; Ulp. D. 3,5,1; D. 3,5,3,9; D. 3,5,9,1; Paul. D. 4,6,22 pr. Vö. Ulp. D. 3,3,33,4; Gai. D. 3,5,12; Paul. D. 3,5,35; Ulp. D. 11,7,14,1. A segítségnyújtó beavatkozáshoz lásd: SCHRAGE, Eltjo: *Geschäftsführung ohne Auftrag und der gute Samariter*. In: ARMGARDT, Matthias–KLINCK, Fabian–REICHARD, Ingo (Hrsg.): *Liber amicorum Christoph Krampe zum 70. Geburtstag*. Berlin, Duncker & Humblot, 2013, 309–322; WITTMANN, Roland: *Begriff und Funktionen der Geschäftsführung ohne Auftrag. Eine zivilistisch-dogmengeschichtliche Abhandlung*. München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1981, 6sk.
- 21 WŁASSAK, Moriz: *Zur Geschichte der Negotiorum Gestio. Eine rechtshistorische Untersuchung*. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1879, 74sk. Bertzel szerint az ügyvitel *dominus negotii* akaratának perspektívájában történő értékelése a pandektisztika hatására került a romanisták homlokerébe: BERTZEL, Karl: *Der Notgeschäftsführer als Repräsentant des Geschäftsherrn*. *AcP*, 158 (1959/1960), 107–150. 135.
- 22 CLAUS, Axel: *Gewillkürte Stellvertretung im Römischen Privatrecht*. Berlin, Duncker & Humblot, 1973, 37, 40; vö. RUHSTRAT, Ernst: *Über die römischen Handlungsbevollmächtigten*. *SZ*, 10 (1889), 323–344. 324. VALIÑO, Emilio: *Las „acciones adiecticiae qualitatis” y sus relaciones básicas en derecho romano*. *AHDE*, 37 (1967), 339–436. 408.
- 23 Vö. RANDAZZO, Salvo: *Mandare. Radici della doverosità e percorsi consensualistici nell'evoluzione del mandato romano*. Milano, Giuffrè, 2005, 10.
- 24 Paul. D. 17,1,1 pr.
- 25 A *mandatum* etimológiája arra a formaságra nyúlhat vissza, mikor az ügyletet a felek kézfogásukkal jóváhagyólag elismerték (*manum dabat*): Isid. *Etym.* 5,24,20. Feltehetően már a megbízási szerződés preklasszikus premisszái is tartalmazhatták a *bona fides* követelményét: SCHUBERT, Dietmar: *Die Mandatarhaftung im Römischen Recht*. Baden-Baden, Nomos, 2014, 78.
- 26 Gai. *Inst.* 3,135.

támasztottak,²⁷ a felek a puszta megállapodás folytán szerződéses viszonyba kerültek egymással.²⁸ A megbízási szerződésből²⁹ egyenlőtlenül kétoldalú *bonae fidei* kötelelem keletkezik.³⁰ A szerződés szívességi jellegű,³¹ a főszolgáltatás a megbízottat (*mandatarius*) terheli, aki más – többnyire a megbízó (*mandator*) – érdekében ingyenesen cselekszik.³² A *mandatum* széles alkalmazási körének köszönhetően a klasszikus kor egyik legfontosabb szerződésének minősült.³³ Tárgyát döntően ügyleti vagy perbeli képviselőt képezte,³⁴ ide tartozott többek között a magasrendű szellemi munka (*artes liberales*) is³⁵.

27 MICELI i. m. 125sk. Vö. Paul. D. 17,1,1,2; Mod. D. 44,7,52,10.

28 Gai. *Inst.* 3,136.

29 A megbízási szerződés mint kétoldalú jogügylet autentikusan a *mandatum susceptum*, illetve a *mandatum consensu contractum* kifejezéseként feleltethető meg: GUARINO, Antonio: *Diritto privato romano*. Napoli, Jovene, 1994¹⁰, 938; Paul. D. 17,1,20 pr.; Gai. D. 17,1,27,2; lav. D. 17,1,36 pr.; Gai. D. 17,1,41; Ulp. D. 17,1,43.

30 BENEDEK Ferenc–PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2023¹⁰, 340.

31 A *mandatum* a barátság azon erkölcsi kötelezettségeiből (*officia amicitiae*) fejlődött ki, amelyeket a római társadalmi rend a *civis Romanus*tól megkívánt: Paul. D. 17,1,1,4; NÖRR, Dieter: *Mandatum, fides, amicitia*. In: NÖRR, Dieter–NISHIMURA, Shigeo (Hrsg.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*. Berlin–Heidelberg, Springer, 1993, 13–37. 20skk.; KROPFENBERG, Inge: *Amicitia und römisches Delegations- und Auftragsrecht*. SZ, 126 (2009), 284–304. 299skk. Vö. Cic. *Rosc. Am.* 111.

32 Gai. *Inst.* 3,155; Gai. D. 17,1,2 pr. A megbízás szolgálhatta részben a megbízott érdekét is, azonban kizárólag az ő érdekében nem jöhetett létre: Gai. *Inst.* 3,156; JAKAB, Éva: *Römisches Familien- und Vertragsrecht*. In: MANTHE, Ulrich (Hrsg.): *Die Rechtskulturen der Antike. Vom Alten Orient bis zum Römischen Reich*. München, C.H. Beck, 2003, 269–317. 306-307. Az ingyenesség eredetileg a *mandatum* tényállási elemének számított, viszont már az I. századtól szokássá vált, hogy a megbízó tiszteletdíjjal (*honorarium*) fejezte ki hálóját a megbízott által nyújtott szolgáltatásért: MICHEL, Jacques: *Gratuité en droit romain*. Bruxelles, Université Libre de Bruxelles, Institut de Sociologie, 1962, 186skk. Az ingyenesség kritériuma mellett szól, hogy a *honorarium* kezdetben csak *extra ordinem* volt peresíthető: BORKOWSKI, Andrew–DU PLESSIS, Paul: *Textbook on Roman Law*. Oxford, Oxford University Press, 2005³, 281. Vö. VÉKÁS Lajos: *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 18skk.

33 BRÓSZ Róbert–PÓLAY Elemér: *Római jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986⁴, 440. Lásd ehhez FRESE, Benedikt: *Das Mandat in seiner Beziehung zur Prokuratur*. In: *Studi in onore di Salvatore Riccobono* (vol. 4). Palermo, Arti Grafiche G. Castiglia, 1936, 399–449. 406skk.

34 ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Il mandato in diritto romano*. Napoli, Jovene, 1949, 102.

35 A szabad emberhez méltóbbnak tartott szellemi munka nem lehetett tárgya sem a munkaszerződésnek, sem pedig a vállalkozási szerződésnek, e célra a megbízás szolgált: PÓKECZ KOVÁCS Attila: A munkavégzésre irányuló szerződések tipológiája a római jogban. *Tudományos Dialóg*, 4 (2000), 22–25. 24. Az ilyen tevékenységet folytató ügyvédek vagy orvosok szolgáltatásaikért tiszteletdíjban vagy remunerációban részesülhettek: FINKENAUER,

A megbízás elfogadása a szerződő partner szabad akaratától függ,³⁶ azonban amennyiben elvállalta a feladatot, köteles azt a *bona fides* követelményeinek megfelelően ellátni:³⁷ *voluntatis est enim suscipere mandatum, necessitatis consummare*³⁸. A *mandatum* létrehozásához tehát elengedhetetlen alkatrészként, egybehangzó akaratnyilatkozatokra van szükség.³⁹ Az akaratnyilatkozatoknak elegendő a szerződés tartalmában találkozniuk, az alakszerűtlen megállapodás ugyanis lehetővé teszi, hogy a felek akár ráutaló magatartással (*concludens factum*) fejezzék ki szerződéskötési szándékukat.⁴⁰ Az ókorban a távollévők közötti kommunikáció sokkal lassabban valósult meg,⁴¹ mint

-
- Thomas: *Das entgeltliche Mandat im römischen Recht*. In: MANTHE, Ulrich–NISHIMURA, Shigeo–IGIMI, Mariko (Hrsg.): *Aus der Werkstatt römischer Juristen. Vorträge der Europäisch-Ostasiatischen Tagung 2013 in Fukuoka*. Berlin, Duncker & Humblot, 2016, 55–90. 65. Az *artes liberales* beható tanulmányozását lásd: VISKY, Károly: *Geistige Arbeit und die „artes liberales“ in den Quellen des römischen Rechts*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
- 36 A *voluntas* jogi relevanciáját az antik jogok szerződés-konstrukciója tükrében vizsgálja: HAMZA Gábor: *Szerződésfogalom a Mediterráneum antik jogaiban. Jogtudományi Közlemény*, 38 (1983), 43–48. 44sk. Az akaratmegegyezés és a szerződés összefüggéseit lásd: HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998, 193skk.
- 37 Az *actio mandati bonae fidei iudiciumon* alapult: LENEL, Otto: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1927³, 295skk. Vö. Ulp. D. 17,1,8,10; D. 17,1,10,1.
- 38 Paul. D. 13,6,17,3. A *commodatum*ról szóló titulus alatt található szöveg vizsgálatát lásd: SCHWARZ, Fritz: *Die Konträrklagen*. SZ, 71 (1954), 111–220. 129skk; MAYER-MALY, Theo: *Obligamur necessitate*. SZ, 83 (1966), 47–67. 54; NÖRR, Dieter: *Ethik und Recht im Widerstreit? Bemerkungen zu Paul. (29 ad ed.) D. 13.6.17.3*. In: SCHERMAIER, Martin Josef–VÉGH, Zoltán (Hrsg.): *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, Steiner, 1993, 267–284; CSOKNYA Tünde Éva: *Észrevételek a haszonkölcsön megszűnéséről egy paulusi Digesta-fragmentum alapján (Paul. D. 13.6.17.3)*. In: Ádám Antal (szerk.): *PhD tanulmányok 10. Pécs, PTE ÁJK, DI, 2011, 91–115. A voluntas–necessitas kontrasztját lásd az actio mandati és az actio negotiorum gestorum relációjában: Paul. D. 3,5,18,2.*
- 39 ROCCA, Alfonso Nasalli: *Il mandato. Studio di diritto romano*. Roma, L’Erma di Bretschneider, 1972, 23. Vö. Mod. D. 44,7,52,4.
- 40 WATSON, Alan: *Contract of Mandate in Roman Law*. Oxford, Clarendon Press, 1961, 64. Az akaratmegnyilvánulás kérdésében a bíró jogosult dönten: DONATUTI, Guido: *Il silenzio come manifestazione di volontà*. In: *Studi in onore di Pietro Bonfante (vol. 4)*. Milano, Fratelli Treves, 1930, 459–484. 464–465. A késő klasszikus jog elegendőnek tartotta, ha valaki tudatosan eltúrte, hogy más intézze ügyét: Ulp. D. 17,1,6,2; Pap. D. 17,1,53; KASER, Max–KNÜTEL, Rolf–LOHSE, Sebastian: *Römisches Privatrecht*. München, C.H. Beck, 2021²², 335.
- 41 Megbízást hírnök közreműködésével, illetve levél útján is létre lehetett hozni: Paul. D. 17,1,1,1. Lásd ehhez: DÜLL, Rudolf: *Über Ansätze direkter Stellvertretung im frührepublikanischen römischen Recht*. SZ, 67 (1950), 162–184. 163skk; KARLOVIĆ, Tomislav: *Some remarks on*

napjainkban, a *mandatarius* akaratnyilatkozata olykor csak a megbízásban megjelölt feladat ellátását követően érkezett meg a *mandator*hoz.⁴²

A *mandatum* bizalmi viszonyt hoz létre a felek között,⁴³ így a szerződés megszűnését eredményezi, ha annak teljesítése még lehetséges, de nem kezdődött el (*re integra*), ha a megbízó (*revocatio mandati*⁴⁴) vagy a megbízott (*renuntiatio mandati*⁴⁵) visszalép, vagy egyikük meghal (*mors alterutrius alicuius interveniat*⁴⁶).⁴⁷

3. A *negotiorum gestio*ból keletkező aszimmetrikus jogviszony

A megbízás nélküli ügyvitel (*negotiorum gestio*⁴⁸) a *quasi contractus*ok között elsőként kerül nevesítésre Iustinianusnál.⁴⁹ Az *Institutiones* ugyanazt a típustényállást rögzíti, mely Ulpianus ediktumkommentárjában megjelent,⁵⁰

the conclusion of contracts inter absentes in Roman law. In: MIKUŁA, Maciej–STOLARSKI, Kamil (ur.): *Ex contractu, ex delicto. Z dziejów prawa zobowiązań.* Krakow, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Jagiellonian University Press, 2012, 25–35. 29-30.

- 42 Egy üzleti tranzakció lebonyolítására szóló megbízás teljesítése villámgyors cselekvést igényelhetett: KLAMI, Hannu Tapani: *Teneor mandati.* Turku, Turun Yliopisto, 1976, 75.
- 43 NIEDERLÄNDER, Hubert: Alan Watson, *Contract of Mandate in Roman Law.* SZ, 79 (1962), 449–457. 453. A római jogi hagyományokat tükröző modern polgári jog a megbízási szerződést gondossági kötelemként definiálja: MISKOLCZI-BODNÁR Péter: *A megbízási szerződés 6:272–6:280. §§.* In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja* (III. kötet). Budapest, OPTEN Informatikai Kft., 2014, 688–702. 690. A szerződés bizalmi természetű a kölcsönös együttműködési és informálási kötelezettségben is megjelenik: BÍRÓ György: *A megbízási szerződés.* Budapest, KJK-KERSZÖV Jog és Üzleti Kiadó Kft., 2001, 36.
- 44 Gai. *Inst.* 3,159; Ulp. D. 17,1,12,16; Paul. D. 17,1,15. A *renuntiatio mandati* gyakorlására vonatkozóan lásd: IGIMI, Mariko: *Zu Problemen der renuntiatio mandati bei Gaius D. 17,1,27,2 (9 ed. prov.).* In: NÖRR, Dieter–NISHIMURA, Shigeo (Hrsg.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht.* Berlin–Heidelberg, Springer, 1993, 141–152.
- 45 Paul. D. 17,1,22,11; Gai. D. 17,1,27,2; Inst. 3,26,11.
- 46 Gai. *Inst.* 3,160.
- 47 HEINEMEYER, Susanne: *Klage aus Auftrag (actio mandati).* In: BABUSIAUX, Ulrike–BALDUS, Christian–ERNST, Wolfgang et al. (Hrsg.): *Handbuch des Römischen Privatrechts* (Bd. 2). Tübingen, Mohr Siebeck, 2023, 2357–2378. 2364sk. A megbízó halálát követően teljesítendő megbízás kérdéséhez lásd: RIBAS ALBA, José María: *Mandatum post mortem.* *Sem. Compl.*, 14 (2002), 57–100.
- 48 *A negotia gesta* fogalma minden idegen ügyvitelt magában foglalt, melyre a *mandatum* vagy a *tutela* speciális szabályai nem terjedtek ki: KASER i. m. 586-587.
- 49 Inst. 3,27,1.
- 50 Voci szerint a klasszikus jogban ismeretes volt olyan nézőpont, amely a *negotiorum gestio*t szerződésnek tekintette: VOCI, Pasquale: *La dottrina romana del contratto.*

nevezetesen a *dominus negotii* távollétében végzett ügyvitelt.⁵¹ Az *edictum* kiadását az *absens*, ügyeinek ellátásában korlátozott személy joghátránytól való megóvása, különösen vagyoni érdekeinek védelme indokolta.⁵² Valószínűsíthető, hogy a *negotiorum gestio* elsődleges funkciója a *defensio absentis* lehetett.⁵³ A *negotiorum gestio* szubszidiárius jelleggel érvényesül (*nec enim ideo est obligatus, quod negotia gessit, verum idcirco quod mandatum suscepit*⁵⁴),⁵⁵ így heterogén élethsituációkból felmerülő jogi problémákra kínál megoldást.⁵⁶

A források alapján⁵⁷ megkülönböztethetünk önkéntes ('*gestione spontanea*') és szükséges ügyvitelt ('*gestione necessaria*').⁵⁸ Az eredményes *negotiorum*

Milano, Giuffrè, 1946, 174-175. Vö. FRESE, Benedikt: *Prokuratur und negotiorum gestio im römischen Recht*. In: Mélanges de droit romain dédiés a Georges Cornil (vol. 1). Ancienne Maison d'Édition Vanderpoorten, 1926, 326–384. 337; WATSON, Alan: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*. Oxford, Clarendon Press, 1965, 193.

51 A *negotiorum gestor* ügyvitеле gyakran *amicitia*, illetve *affectio* alapján valósult meg: KORTMANN, Jeroen: *Altruism in private law. Liability for Nonfeasance and Negotiorum Gestio*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 101. A *negotiorum gestio* és a *mandatum* szociáletikai kontextusához lásd: VERBOVEN, Koenraad: *The Economy of Friends. Economic Aspects of Amicitia and Patronage in the Late Republic*. Brussels, Latomus, 2002, 227skk; SACHERS, Erich: Zur Lehre von der Haftung des Mandatars im klassischen römischen Recht. SZ, 59 (1939), 432–497. 436skk; SCHULZ, Fritz: *Prinzipien des römischen Rechts*. München–Leipzig, Duncker & Humblot, 1934, 160sk.

52 Ulp. D. 3,5,1.

53 Pap. D. 3,5,30,2; Paul. D. 17,1,58 pr. KARLOWA, Otto: *Römische Rechtsgeschichte (Bd. 2)*. Leipzig, Veit & Comp., 1901, 667-668; FINAZZI, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio (vol. 1). Azione pretoria ed azione civile*. Napoli, Jovene, 1999, 89-93.

54 Ulp. D. 17,1,6,1.

55 PARTSCH, Josef: *Studien zur Negotiorum Gestio (vol. 1)*. Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1913, 46. A megbízás nélküli ügyvitel kiegészítő funkciója máig érvényesül: TÓKEY Balázs: *Szerződésen kívüli kötelmek. Károközás és az egyéb kötelelem-keletkeztető tények*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020, 167.

56 TALAMANCA, Mario: Le fattispecie dell'«actio negotiorum gestorum». *Labeo*, 17 (1971), 217–244. 232. A *negotiorum gestor* különböző jogi és ténybeli tevékenységeihez lásd pl.: Ulp. D. 3,5,5,12; Scaev. D. 3,5,8; Pomp. D. 3,5,10; Paul. D. 3,5,12; Ulp. D. 3,5,16; Pap. D. 3,5,30,2; D. 3,5,31 pr.; Paul. D. 3,5,40; Lab. D. 3,5,42; Afr. D. 3,5,48.

57 Ulp. D. 3,5,3,9; D. 3,5,3,10; D. 3,5,9,1; Gai. D. 3,5,21; Pap. D. 3,5,30,7.

58 FINAZZI, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio (vol. II.2). Obbligazioni gravanti sul gestore e sul gerito e responsabilità*. Cassino, Università degli Studi di Cassino, 2006, 179.

gestio előfeltételeként az *utilitas gestionis*⁵⁹ elvét tartjuk számon.⁶⁰ Ez az elv egyrésztől biztosítja a *dominus negotii* érdekvédelmét, másrésztől lehetőséget nyújt a *negotiorum gestor* költségtérítésére.⁶¹ Az ügyvivő olykor azonnali cselekvést igénylő körülmények között avatkozik be:⁶² *nam si affectione coactus, ne bona mea distrahantur, negotiis te meis optuleris*.⁶³ A szükséghelyzet⁶⁴ a vagyoni viszonyok megkímélését célzó cselekmény indikátoraként vehető

- 59 A *negotium utiliter gestum* definiálása a *negotiorum gestio* egyik legproblematisabb szegmentuma. A *iusperitusok* közül elsőként Labeo rögzítette a *gestor* igényérvényesítésének feltételeként a *dominus* hasznára, előnyére váló eljárást: STEIN, Peter: *The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate*. *Cambridge Law Journal*, 31 (1972), 8–31. 13. E véleményt erősíti meg: NAVARRA, Marialuisa: *Ricerche sulla utilitas nel pensiero dei giuristi romani*. Torino, Giappichelli, 2002, 14-15. Proculus az *utilitast* objektív mércének tekinti, Celsus véleménye szerint viszont a *dominus* személyétől, szubjektív szempontoktól függ, hogy hasznosnak minősíthető-e az eljárás (Ulp. D. 3,5,9,1). Az objektív jellemzőkre helyezi a hangsúlyt KRELLER, Hans: *Das Edikt de negotiis gestis in der klassischen Praxis*. SZ, 59 (1939), 390–431. 406 és STOLJAR, Samuel J.: *Negotiorum Gestio*. In: CAEMMERER, Ernst von–SCHLECHTRIEM, Peter (ed.): *International Encyclopedia of Comparative Law* (vol. X). *Restitution – Unjust Enrichment and Negotiorum Gestio*. Tübingen, Mohr Siebeck, 1984, 41. A szubjektív szemlélet mellett érvel: MÜLLER, Harald: *Der Fremdgegeschäftsführungswille. Eine kritische Bestandsaufnahme*. Mannheim, Universität Mannheim, 1980, 108. Finazzi közvetítő álláspontját tartom a leghelyesebbnek, mely az objektív aspektus elsőbbsége mellett száll síkra, mégsem zárja ki a szubjektív tényezők figyelembevételét: FINAZZI, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio (vol. II.1). Requisiti delle actiones negotiorum gestorum*. Cassino, Università degli Studi di Cassino, 2003, 606-607.
- 60 SEILER, Hans Hermann: *Der Tatbestand der negotiorum gestio im römischen Recht*. Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1968, 51.
- 61 MEISSEL, Franz-Stefan: *Altruismus und Rationalität. Zur „Ökonomie“ der negotiorum gestio*. In: BABUSIAUX, Ulrike–NOBEL, Peter–PLATSCHEK, Johannes (Hrsg.): *Der Bürge einst und jetzt. Festschrift für Alfons Bürge*. Zürich–Basel–Genf, Schulthess, 2017, 255–288. 284.
- 62 ATZERI-VACCA, Francesco: *I requisiti essenziali della negotiorum gestio. Parte teorico-pratica. Studio comparato di diritto romano–civile–commerciale*. Cagliari, Tip. dell’Unione Sarda, 1897, 48. A *negotiorum gestor* sürgős beavatkozásának indokoltsága kapcsán elegendő az *infamiával* fenyegető csődeljárásra gondolnunk. A hitelezőket a *praetor decretumával* beutalhatta az *absens* vagy átmenetileg elérhetetlen adós teljes vagyonába: ZLINSZKY János: *Ius privatum. A római magánjog története*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 62. A *gestor* kulcsfontosságú közbelépéséről részletesen tudósít: Cic. *Quinct.* 49skk., 66skk.
- 63 Ulp. D. 3,5,3,9.
- 64 A források szerint az *utilitas gestionis* kritériuma tendencia-szerűen teljesül a szükséghelyzeti ügyvitel (‘Notgeschäftsführung’) eseteiben (Ulp. D. 3,5,9,1; Paul. D. 3,5,12; Gai. D. 3,5,21): SEILER i. m. 54sk. Vö. MAYER-MALY, Theo: *Probleme der negotiorum gestio*. SZ, 86 (1969), 416–435. 430-431.

figyelembe az ügyvitel értékelésekor, azonban a *gestor* tevékenysége *a priori* nem minősíthető hasznosnak.⁶⁵

Az *utilitas-necessitas* viszonyrendszer alkalmazása nagyban hozzájárul az ügyvitel méltányos elbírálásához,⁶⁶ viszont a felek között eredendően fennálló, a *negotiorum gestio differentia specificáját* megtestesítő információ-defektust nem tudja orvosolni.⁶⁷ Deli kitűnő meghatározása szerint a kötelemfakasztó tényállásból „féloldalú ügylet” keletkezik, mivel a kölcsönös akaratnyilvánítás hiánya aszimmetrikus jogviszonyt eredményez.⁶⁸ Az intézmény fogalmi eleméből következik, hogy a *negotiorum gestor* beavatkozásakor a *dominus negotii* akarata nem került világosan artikulálásra, az ügyvivő legfeljebb vélelmezni tudja (*praesumptio iuris*) az ügy ura feltehető érdekét.⁶⁹

4. A mandatarius és a negotiorum gestor ügyvitelének komparációja

Az alábbiakban egy olyan *Digesta-fragmentum* elemzésére kerül sor, melyben Africanus egy földvásárlással kapcsolatos jogvitában a *mandatum*, illetve a

65 Az ügyvitel megkezdése előtt még sem az ügy ura, sem az ügyvivő nem tudja, hogy az ügyvitel eredményes lesz-e; a *negotium utiliter gestum* értelmezését lásd: DELI Gergely: *Mitől elegáns egy jogi érv?* In: KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Törvénytészéki retorika, jogászi érvelés*. Budapest, Pázmány Press, 2016, 117–128. Vö. REICHARD, Ingo: *Negotium alienum und ungerechtfertigte Bereicherung. Zur Entbehrlichkeit des § 687 Abs. 2. BGB. AcP*, 193 (1993), 567–602. 573. Az *utilitas* fogalmát Finazzi az *utiliter coeptum* és az *utiliter gestum* értelmében egyaránt elemzi: FINAZZI (2003) i. m. 501skk. Mindazonáltal, a klasszikusok gyakorlatára figyelemmel, helytállóan tűnik Pacchioni véleménye, aki szerint az *utilitas gestio* mindig a konkrét eset körülményeire kiterjesztve értelmezték: PACCHIONI, Giovanni: *Trattato della gestione degli affari altrui secondo il diritto romano e civile*. Lanciano, Rocco Carabba, 1893, 288.

66 DEPPEKEMPER, Gunter: *Negotiorum gestio–Geschäftsführung ohne Auftrag (Bd. 2)*. Göttingen, V&R unipress, 2014, 71–72. Vö. Gai. D. 5,3,39 pr.; Paul. D. 19,2,55,1; Iav. D. 23,5,18 pr. A *necessitas* az *utiliter coeptum* egyik megnyilvánulási formájának tekinthető, a *necessitas* megléte mégsem zárta ki az ügyvitel *a posteriori* értékelését, mert a *gestor* eljárása során kifejtett valamennyi cselekményének célirányosnak kellett lennie: FINAZZI (2003) i. m. 523. Az ügyvivő költségtérítési igényének érvényesítése szempontjából az *utilitas–necessitas* kapcsolata voltaképpen a dologra fordított beruházások trichotómiájában (*necessariae–utiles–voluptariae*) is értelmezhető: Paul. D. 50,16,79 pr.–2.

67 Vö. DAWSON i. m. 822.

68 DELI Gergely: *Egy kis kozmológia. Az utiliter fogalma a D. 3,5,9,1-ben*. In: JAKAB Éva–POZSONYI Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Szeged, SZTE ÁJK, 2014, 77–95. 78skk.

69 SAYIN, Baha Yiğit: *Negotiorum Gestio As a Source of Obligation. From Roman Law to Modern Codes. Annales de la Faculté de Droit d’Istanbul*, 73 (2023), 261–325. 283. Vö. Ptk. 6:584. §.

negotiorum gestio alapján történő igényérvényesítés kérdésével foglalkozik. A szöveg betekintést kínál a konszenzuális ügyvitel és a kéretlen beavatkozás közötti diszkrepancia klasszikus jogi megítélésébe.

Afr. 7 *quaest.* D. 3,5,45 pr.: *Mandasti filio meo, ut tibi fundum emeret: quod cum cognovissem, ipse eum tibi emi. Puto referre, qua mente emerim: nam si propter ea, quae tibi necessaria esse scirem, et te eius voluntatis esse, ut emptum habere velles, agemus inter nos negotiorum gestorum, sicut ageremus, si aut nullum omnino mandatum intercessisset, aut Titio mandasses et ego, quia per me commodius negotium possim conficere, emissem. Si vero propterea emerim, ne filius mandati iudicio teneatur, magis est, ut ex persona eius et ego tecum mandati agere possim et tu mecum actionem habeas de peculio, quia et si Titius id mandatum suscepisset et, ne eo nomine teneretur, ego emissem, agerem cum Titio negotiorum gestorum, et ille tecum et tu cum illo mandati. Idem est, et si filio meo mandaveris, ut pro te fideiuberet, et ego pro te fideiusserim.*

A *mandator* (a továbbiakban: „Tu”) megbízta „Ego” fiát, hogy vásároljon neki egy földterületet.⁷⁰ Mikor „Ego” tudomást szerzett az ügyletről, maga vásárolta meg a földet „Tu” részére. Africanus számba veszi azokat a kereseteket, amelyekkel a felek perelhetik egymást, érvelését egy párhuzamos eset bemutatása mentén vezeti végig, majd véleményéhez egy analógiát is fűz.

Az alaptényállás a következő: „Tu” és „Ego” fia, a *filius* között megbízási szerződés jött létre, amelynek tárgya egy telek megvásárlása.⁷¹ A vásárlást végül mégsem a megbízott, hanem annak apja bonyolította. A jogtudós „Ego” vásárláshoz köthető tudati viszonyulásának, intenciójának megfelelően variációkat állít fel.⁷²

Az első változat az, mikor „Ego” tudomással rendelkezik arról, hogy a telekre „Tu”-nak szüksége van, és azt meg akarta venni (*propter ea, quae tibi necessaria esse scirem, et te eius voluntatis esse, ut emptum habere velles*).⁷³

70 A forrásanyag alapján a telekvásárlásra irányuló *mandatumot* a szerződés egyik tipikus tárgyának tekinthetjük: Gai. D. 17,1,2,1-3; Paul. D. 17,1,5,3; Ulp. D. 17,1,8,6; D. 17,1,10 pr., 2; D. 17,1,12,8; Gai. D. 17,1,13; Paul. D. 17,1,15; Afr. D. 17,1,34,1; Ner. D. 17,1,35; lav. D. 17,1,36,1-3; Paul. D. 17,1,45 pr.; Cels. D. 17,1,48,2.

71 A vételi megbízási felelősségtani kérdéseivel kapcsolatban lásd: RUNDEL, Tobias: *Mandatum zwischen utilitas und amicitia. Perspektiven zur Mandatarhaftung im klassischen römischen Recht.* Münster, Lit, 2005, 47skk. A *mandatum* ingatlanvásárlásra vonatkozó típusának kérdésével foglalkozik: CHOE, Byoung Jo: *Die Schulkontroverse bei Überschreitung des Auftrags zum Grundstückskauf.* In: NÖRR, Dieter–NISHIMURA, Shigeo (Hrsg.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht.* Berlin–Heidelberg, Springer, 1993, 119–139.

72 Vö. MAYER-MALY (1969) i. m. 428.

73 A *negotiorum gestor* miután tudomást szerzett a *dominus* igényéről, azzal a szándékkal

Amennyiben „Ego” „Tu” érdekeire tekintettel avatkozik az idegen ügybe,⁷⁴ az igényérvényesítésre a *negotiorum gestio* szabályai szerint van lehetőség, mintha „Tu” korábban nem is adott volna megbízást a telekvásárlásra vonatkozóan (*si aut nullum omnino mandatum intercessisset*).⁷⁵ „Ego” tehát *negotiorum gestio*ként *actio negotiorum gestorum contraria* útján követelheti költségeinek megtérítését a *dominustól*, míg „Tu” *directa actió*val perelheti a *gestort* az ügyvitel folytán hozzá került dolog – azaz a földterület – kiadására, illetve az esetlegesen felmerülő kárának megtérítésére.⁷⁶ Ugyanez vonatkozik a párhuzamos esetre, melyben Africanus a *filius* pozíciójába megbízottként, az önjogú Titiust állítja, aki helyett ugyancsak „Ego” vásárolja meg a telket, ugyanis utóbbi kedvezőbben tudja intézni az ügyet (*aut Titio mandasses et ego, quia per me commodius negotium possim conficere, emissem*). Az imént említett szituációkban a *negotiorum gestor* már az ügyvitel megkezdése előtt ismeri a *dominus negotii* akaratát, hiszen „Tu” a megbízás keretében egyértelműen nyilatkozott arról, hogy a telket meg kívánja vásárolni.⁷⁷ „Ego”

avatkozik az ügybe, hogy a vásárlást az ügy ura helyett hajtsa végre: SEILER i. m. 32. Africanusszal megegyező értelemben vizsgálja a hozományrendelés kérdését: Ulp. D. 23,4,4.

- 74 A *contemplatio* általánosságban megtekintést, tekintet, figyelembevételt jelent: HEUMANN, Hermann Gottlieb–SECKEL, Emil: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, Gustav Fisher, 1907, 101-102. Ulpianus nyomán a *contemplatio* szűkebb értelemben a *dominus* érdekének figyelembevételét, a *negotiorum gestor* saját gazdagodását szolgáló ügyvitel ellentétét jelenthette: Ulp. D. 3,5,5,5; D. 3,5,5,11. Az ügyvivő intenciójának az érdekelt félre kellett irányulnia: Ulp. D. 3,5,5,3. A *contemplatio* megmutatja továbbá az *actio negotiorum gestorum* passzív legitimációját: Ulp. D. 3,5,5,14. Finazzi szerint a *contemplatio* a *gestor* akaratának irányát ('la direzione della volontà del gestore') képezte le: FINAZZI (2003) i. m. 371. Ezzel egyezik Rabel definíciója ('Willensrichtung'): RABEL, Ernst: *Negotium alienum und animus*. In: Studi in onore di Pietro Bonfante (vol. 4). Milano, Fratelli Treves, 1930, 279–304. 289. A terminusról összesen harminchárom Digesta-szöveg tesz említést, ennek ellenére Iustinianus újításának tekinti: MONIER, Raymond: *Manuel élémentaire de droit romain (tom. 2)*. Paris, Scientia Verlag Aalen, 1970⁵, 209. Vö. WACKE, Andreas: Die adjektivischen Klagen im Überblick. Erster Teil. Von der Reeder- und der Betriebsleiterklage zur direkten Stellvertretung. SZ, 111 (1994), 280–362. 335.
- 75 HARKE, Jan Dirk: *Das Vertragsrecht in Afrikans Quaestionen*. In: HARKE, Jan Dirk (Hrsg.): *Africani quaestiones. Studien zur Geschichte und Dogmatik des Privatrechts*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2011, 42.
- 76 Uo. 42. Lenel kétségbe vonja a szöveg eredetiségét, és kételkedik abban, hogy „Ego” beavatkozásából közvetlenül a *negotiorum gestio* tényállása állna elő: LENEL, Otto: *Africani Quaestionen. Versuch einer kritischen Palingenesie*. SZ, 51 (1931), 1–53. 27⁶.
- 77 Vö. BERTZEL i. m. 135. Ankum szerint a *dominus negotii* akaratának megfelelő cselekményeivel a *negotiorum gestor* eleget tett az *utilitas gestionis* kritériumának, beavatkozása hasznosnak bizonyult: ANKUM, Hans: *Utiliter gestum*. OIR, 1 (1995), 19–53. 39. Hasonló véleményen van: FINAZZI (2003) i. m. 582. Vö. MICELI i. m. 124.

ügyvitele tükrében a *contemplatio domini* teljesülése „Tu” vonatkozásában detektálható.⁷⁸

A második variációban „Ego” beavatkozási szándéka nem „Tu”, hanem a *filius* érdekére koncentrálódik. Ez esetben „Ego” azért vette meg a telket, hogy fiát ne lehessen felelősségre vonni a „Tu”-val kötött *mandatum* alapján (*ne filius mandati iudicio teneatur*).⁷⁹ Azzal, hogy „Ego” kimenti fiát a megbízás teljesítésével járó kötelezettségek alól, a *mandatarius* helyébe lép. Ily módon „Ego”-t *ex persona filii* megilleti a kereseti jog a megbízóval szemben.⁸⁰ Vagyis „Ego” megbízottként *actio mandati contrariá*val perelhet „Tu” ellen a földterület megvásárlásából eredő költségeinek megtérítésére.⁸¹ „Tu” járulékos keresettel perelheti a hatalomalatti által kötött szerződésből kifolyólag „Ego”-t.⁸² A *filius* csak különvagyona erejéig vállalhat kötelezettséget,⁸³ így „Tu” csupán ezen összeghatárig lenne jogosult perelni a *pater familias*at, „Ego”-t, *actio de peculio*val.⁸⁴

78 A *tua gratia* követelménye involválta a felek felelősségének érdekszféra szerinti meghatározását: FREZZA, Paolo: *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano. Le garanzie personali (vol. 1)*. Padova, Cedam, 1962, 202. Ulpianus az örökgyógy akaratának értelmezésével összefüggésben is figyelembe vette a *contemplatiót*: D. 23,4,11; D. 32,11,22; D. 35,1,92.

79 A *filius familias* a római jog szerint csak korlátozott vagyoni jogi jogképességgel rendelkezik, ugyanis amíg apja hatalma alatt áll, minden jogot neki szerez, a kötelezettségek viszont magát a *filiust* terhelik: Gai. *Inst.* 2,87; Ulp. D. 45,1,45 pr. MOLNÁR Imre–JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, Leges, Diligens, 2021⁹, 132. A hatalomalatti családtagok helyzetét illetően lásd: P. SZABÓ Béla: *Előadások a római állam- és jogtörténet köréből*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1999, 101.

80 A második variációban a *filius* minősül az ügy urának, ő viszont „Ego” *patria potestas*a alá tartozik, és a hatalmi viszony kizárja a *negotiorum gestio* alapján történő igényérvényesítés lehetőségét: FINAZZI (2003) i. m. 420; HARKE i. m. 43.

81 NEUMANN, Alexander: *Der Bürgerregress im Rahmen des römischen Auftragsrecht. Studien zur formula in factum concepta*. Baden-Baden, Nomos, 2011, 65.

82 SCHULZ, Fritz: *Classical Roman Law*. Oxford, Clarendon Press, 1951, 556.

83 Ulp. D. 15,1,3,5; vö. Ulp. D. 15,1,7,4; D. 15,1,5,1. A hatalomalatti személyek különvagyonuk révén kapcsolódhattak be az üzleti tevékenységekbe: LAMBERTI, Francesca: *Hauskinder (filii familias)*. In: BABUSIAUX, Ulrike–BALDUS, Christian–ERNST, Wolfgang et al. (Hrsg.): *Handbuch des Römischen Privatrechts* (Bd. 1). Tübingen, Mohr Siebeck, 2023, 858–875. 870sk. A *peculium filii* ugyan a *pater familias* tulajdonát képezte, mégis biztosított bizonyos fokú pénzügyi önállóságot a *filius* részére: POZSONYI Norbert: A családgyermek különvagyona a nem jogász irodalomban (Suet. Tib. 15 és 50). *AUB*, 52 (2015), 73–85. 75.

84 Paul. D. 15,1,47,1; MICELI, Maria: *Sulla struttura formulare delle ‘actiones adiecticiae qualitatis’*. Torino, Giappichelli, 2001, 236. A *cum cognovissem* részlet arra enged következtetni, hogy a *pater familias* utólag szerzett tudomást a *filius* ügyletkötéséről. A hatalomgyakorló *ignorantiája* esetünkben az *actio de peculio* alkalmazására ad lehetőségét: FÖLDI i. m. 177. Vö. Ulp. D. 15,1,3,7; Pomp. D. 15,1,4,5; Pap. D. 15,1,50 pr.

Más a helyzet akkor, ha „Tu” az önjogú Titiust bízta meg a vásárlással. „Ego” a vásárlást itt is a megbízott felelősség alóli mentesítése céljából intézi (*ne eo nomine teneretur, ego emissem*). A párhuzamos esetben viszont „Ego” beavatkozásától függetlenül megilleti Titiust a megbízásból származó kereseti jog, a *gestor* ügyvitele a felek belső jogviszonyát szabályozó *mandatumot* nem érinti (*et ille tecum et tu cum illo mandati*).⁸⁵ „Ego” Titius érdekében jár el, helyette vásárolja meg a telket, így a *negotiorum gestio* most kettejük között létesül: Titius a *dominus negotii*, „Ego” pedig a *negotiorum gestor*.⁸⁶ A *contemplatio domini* ebben a konstellációban szintén megvalósul, azonban nem „Tu”-ra, hanem Titiusra irányul.⁸⁷ Az előzőkből következik, hogy „Ego” Titiuszal szemben indíthat *contraria actiót* (*agerem cum Titio negotiorum gestorum*).⁸⁸

Africanus a *filius* vételi megbízásáról alkotott álláspontját a *filius* kezességvállalására vonatkozó analóg megbízási tényállással is alátámasztja.⁸⁹ Abban az esetben, ha „Tu” kezességvállalással bízna meg a *filiust*, a telekvásárláshoz hasonlóan, apja látná el helyette a feladatot (*si filio meo mandaveris, ut pro te fideiuberet, et ego pro te fideiusserim*).⁹⁰ Az analógia a következő fragmentumban folytatódik.⁹¹

Afr. 7 *quaest.* D. 3,5,45,1: *Si proponatur te Titio mandasse, ut pro te fideiuberet, meque, quod is aliqua de causa impediretur quo minus fideiuberet, liberandae fidei eius causa fideiussisse, negotiorum gestorum mihi competit actio.*

85 JÖRS, Paul–KUNDEL, Wolfgang–WENGER, Leopold: *Römisches Privatrecht*. Berlin–Göttingen–Heidelberg, Springer, 1949³. 102.

86 HARKE i. m. 42.

87 A *contemplatio domini a negotium alienum* azonosítására is használható: KASER–KNÜTEL–LOHSSE i. m. 338.

88 Az *actio negotiorum gestorum* érvényesítését a *contemplatio* megvalósulásához köti RUHSTRAT i. m. 328 is.

89 Vö. Ulp. D. 17,1,12,6. A vásárlás mellett, a kezességvállalás is a *mandatum* tipikus szolgáltatásának minősült, lásd pl.: Gai. D. 17,1,2,1-3; Ulp. D. 17,1,10,11; Paul. D. 17,1,22 pr.-1; D. 17,1,26,5; BÜRGE, Alfons: *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999, 130.

90 BRÓSZ, Róbert: Peculium servi (vel filii?). AA, 18 (1970), 307–335. 309. A *pater familias* a *filius* kezességvállalása folytán is a különvagyon erejéig felel: Ulp. D. 15,1,3,9. Vö. a *servus* kezességvállalásából eredő felelősséggel: Ulp. D. 15,1,3,5; Pap. D. 15,1,47,1.

91 A kezességvállalás szintén mint *negotium peculiare* alapozza meg a *pater familias* felelősségét: PESARESI, Roberto: *Studi sull'actio de peculio*. Bari, Cacucci Editore, 2012, 32skk.

Az összevetés alapját megint csak a megbízottak eltérő *statusa* adja.⁹² Amennyiben „Tu” a *sui iuris* Titiuszt bízta meg a kezességvállalással, a *mandatarius* viszont akadályozottsága okán nem tudja kötelezettségét teljesíteni, Titius mentesítése céljából, „Ego” vállalja át a kezességet (*liberandae fidei eius causa fideiussisse*).⁹³ A kezesi feladatokat ellátó *negotiorum gestor*, „Ego” ebben a tényállásban is a megbízott oldalán lép fel, tehát *actio negotiorum gestorum contraria*val követelhet költségtérítést az ügy urától, Titiusától.⁹⁴

Az Africanus-szövegben a *negotiorum gestio*ból keletkező aszimmetrikus jogviszony a *negotiorum gestor* előzetes informáltsága, illetve a *contemplatio domini* révén „kiegyenlítődt”. A *voluntas domini negotii* a megbízási szerződés alapján már a beavatkozás előtt közvetett módon ismert volt a *negotiorum gestor* előtt. Az ügy ura érdekének megfelelő ügyvitel valamilyen variációban, a *mandator*, illetve a *mandatarius* viszonylatában teljesült. A *contemplatio domini* tehát a költségtérítés előfeltételének tekinthető, az ügyvivő igényérvényesítésének eszköze a közte és a *dominus* között keletkező jogviszonyhoz igazodik:⁹⁵ *actio mandati contraria* vagy *actio negotiorum gestorum contraria*.⁹⁶

A *negotiorum gestor* költségtérítési igényének elbírálását Labeo, Pomponius és Ulpianus is a *contemplatio* vizsgálatához kötötte. Szembetűnő hasonlóságok fedezhetők fel a D. 3,5,45 pr. és a D. 3,5,5,8 fragmentumok között. A

92 A jogtudós a D. 15,3,17 pr. körében is párhuzamosan vizsgálja az *alieni iuris* és a *sui iuris* képviselő ügykezelését. A szöveg elemzését lásd: KLAUSBERGER, Philipp: Versum autem sic accipimus, ut duret versum? Bemerkungen zur actio de in rem verso zwischen Geschäftsführung und Bereicherung. *RIDA*, 56 (2009), 75–90; KLAUSBERGER, Philipp: Versionshaftung trotz Verlust? Nochmals zu D.15.3.17pr. *RIDA*, 61 (2014), 217–227.

93 A *fideiussor*t nem illette meg a *beneficium ordinis*, a hitelező közvetlenül a kezestől követelhetette az egész tartozás megtérítését: BOÓC Ádám: A kezesség egyes kérdései a római jogban. *Állam- és Jogtudomány*, 51 (2010), 357–382. 370. Titius és „Ego” nem álltak jogviszonyban egymással, így az elszámolásra, költségtérítésre a *negotiorum gestio* tényállása szerint adódott lehetőség, vö. Paul. D. 17,1,20,1; Cels. D. 17,1,50 pr.; Újvári Emese: Versengő biztosítékok. Ugyanazon főkötelem záloggal és kezességgel történő biztosítása a római jogban. *Jog-Állam-Politika*, 7 (2015), 65–84. 72.

94 A *contemplatio Titii a liberandae fidei eius causa fideiussisse* részletben fejeződik ki: FINAZZI (2003) i. m. 421. Az *actio negotiorum gestorum* érvényesítése a *fideiussor* üzleti szándékának (‘Geschäftsabsicht’) megfelelően kerül elismerésre: BENKE, Nikolaus: Zu Papinians actio ad exemplum institoriae actionis. *SZ*, 105 (1988), 592–633. 614¹¹¹.

95 HARKE i. m. 43.

96 Több olyan szöveg maradt ránk, melyben mind az *actio mandati*, mind pedig az *actio negotiorum gestorum* alkalmazásának kérdése felmerül: Ulp. D. 3,3,31 pr.; lav. D. 3,5,27; Paul. D. 11,1,20 pr.; Ulp. D. 14,3,1; Ulp. D. 15,3,3,2; Afr. D. 21,1,51,1; Scaev. D. 22,1,13,1; Ulp. D. 46,1,4 pr.; Paul. D. 46,3,62.

D. 3,5,5,8 alatt Ulpianus – Labeóra és Pomponiusra hivatkozva – kimondja,⁹⁷ hogy a *pater familias* vagy *dominus* hatalma alatt álló ügykezelők helyett tevékenykedő *gestor*, *negotiorum gestorum actió*val perelheti az ügy urát, feltéve, hogy a hatalomgyakorló személyes érdekeire tekintettel látta el az ügyvitelt.⁹⁸ Míg *actio de peculio*t érvényesíthet akkor, ha beavatkozása a *filiushoz* vagy a *servushoz* fűződő baráti viszonyára (*amicitia filii tui vel servi*) vezethető vissza, vagy ha azok érdekeire tekintettel járt el (*eorum contemplatione*).⁹⁹ Amennyiben pedig a hatalomalattinak nem volt *peculiuma*, a *gestor actio de in rem verso*val a *pater familias*, illetve *dominus* ügyvitelből eredő gazdagodásának mértéke szerinti összegre perelhetett (*in quantum locupletior ex mea administratione factus sit*).¹⁰⁰

A D. 3,5,5,2-ben a Iulianus gondolatait¹⁰¹ interpretáló Ulpianus szintén a *contemplatio*nak megfelelően differenciálja a *negotiorum gestor* igényérvényesítési lehetőségeit. Azon esetben, ha a megbízás nélküli ügyvivő abból a célból intézte a *pupillus* ügyeit, hogy a gyámot ne vonhassák felelősségre (*contemplatio tutoris*), *actio negotiorum gestorum contrariát* érvényesíthet utóbbival szemben. A remekjogász szerint a *gestor* még a *pupillus* ellen is fordulhat, feltéve, hogy az az ügyvitelből gazdagodott (*modo si locupletior fuerit factus*).¹⁰²

97 Lenel – nem igazán meggyőző okfejtése – szerint a szöveg részben interpolált, úgy véli, Labeo és Pomponius nem különböztette meg a töredék tengelyébe állított *negotia pecularia* és *negotia non pecularia* kapcsolatát: LENEL, Otto: Textkritische Miszellen. SZ, 39 (1918), 119–171. 132skk. Vö. SEILER i. m. 34.

98 *Contemplatione tui* esetében a hatalomgyakorló korlátlanul, míg *amicitia filii tui vel servi, vel eorum contemplatione* esetében, *de peculio* tartozik felelősséggel: SEILER i. m. 33.

99 A *negotiorum gestor* mindkét esetben a *dominust* perelheti, a keresettípust viszont a *contemplatio* határozta meg: FINAZZI (2003) i. m. 418.

100 Az *actio de peculio* és az *actio de in rem verso* viszonyához lásd: CHIUSI, Tiziana J.: *Die actio de in rem verso im römischen Recht*. München, C.H. Beck, 2001, 49skk.

101 Iulianus idézésének interpolációkritikai elemzését lásd: LABRUNA, Luigi: *Rescriptum divi Pii. Gli atti del pupillo sine tutoris auctoritate*. Napoli, Jovene, 1962, 168skk. Vö. FINAZZI (2003) i. m. 422-423.

102 A *pupillus* felelőségének kivételes megállapítására valószínűleg a *rescriptum divi Pii* (Paul. D. 3,5,33; Ulp. D. 26,8,1 pr.) alkalmazásával kerülhetett sor: SIBER, Heinrich: Das angebliche rescriptum divi Pii über Bereicherungsklagen gegen Mündel. SZ, 53 (1933), 471–477. 477.

5. Voluntas – contemplatio

A jogügyleti tan terrénumában paradigmaváltást előidéző *id quod actum est*¹⁰³ fenomenonja szakított a hosszú időn át uralkodó, az akarat és a nyilatkozati elmélet ellentétpárjába szorult sematikus szemléletmóddal.¹⁰⁴ Az *id quod actum est* felmentette a *voluntast* az interpoláció vádja alól, bizonyította a szerződő felek akaratának klasszikus jogi relevanciáját, anyagi és alaki jogi funkciói pedig általános elismerést nyertek a modern romanisztikában.¹⁰⁵ A komplex tartalmú konstrukció¹⁰⁶ szinonimáinak tekinthetjük többek között a *voluntast*, a *consensust*, az *animust* és a *menst*.¹⁰⁷ Ezen terminusok a *mandatum* és a *negotiorum gestio* kapcsolatának csomópontjaiként is felfoghatók.

Jóllehet, a *mandatumból* egyenlőtlenül kétoldalú kötelelem keletkezik, a szerződő felek konszenzusa kétségtelenül involválja az egybehangzó akaratnyilatkozatokat.¹⁰⁸ A szerződést a *mandator* és a *mandatarius* önként hozzák létre.¹⁰⁹ A *mandatum*nak *per definitionem* más érdekét kell szolgálnia, ez a követelmény azonban nem fosztja meg a megbízottat attól, hogy kiadásainak megtérítését igényelje.¹¹⁰ A *mandatarius* a rábízott feladat ellátásának megkezdésétől függetlenül, a megbízás elfogadásától kezdve felelősséggel tartozik a *mandator* irányába; a *negotiorum gestor* csak beavatkozását követően vonható felelősségre.¹¹¹ A *negotiorum gestióból* létrejövő kvázi-kontraktuális viszonyt az ügyvitel ténye hozza létre, a kötelelemkeletkezés időpontjában előfordulhat, hogy nem pusztán a *dominus negotii* akaratnyilatkozata hiányzik,

103 A kifejezést vélhetően először Servius használta: Lab. D. 18,1,80,2; PRINGSHEIM (1961) i. m. 18.

104 Az *id quod actum est* definíciója vitatott az irodalomban. PRINGSHEIM (1961) i. m. 30. értelmezési eszközként, GANDOLFI i. m. 135 viszont értelmezési célként határozza meg azt.

105 MANTOVANI, Dario: Ulrike Babusiaux, *Id quod actum est. Zur Ermittlung des Parteiwillens im klassischen römischen Zivilprozeß.* SZ, 126 (2009), 563–576. 563.

106 HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselő.* Budapest, Rejtjel, 1997, 112.

107 BABUSIAUX, Ulrike: *Id quod actum est. Zur Ermittlung des Parteiwillens im klassischen römischen Zivilprozeß.* München, C.H. Beck, 2006, 11.

108 CASCIONE, Cosimo: *Consensus. Problemi di origine, tutela processuale prospettive sistematiche.* Napoli, Editoriale Scientifica, 2003, 391.

109 NÖRR, Dieter: Sulla specificità del mandato romano. *SDHI*, 60 (1994), 367–393. 383sk.

110 Arangio-Ruiz hívja fel a figyelmet a *mandatum* képviselői jogban betöltött szerepének fontosságára. A közvetlen képviselő hiánya miatt az üzleti tranzakciókban a *mandator* helyett a *mandatarius* jelent meg, elsőként neki kellett vállalnia a harmadik személlyel kötött szerződésből származó kötelezettségeket: ARANGIO-RUIZ (1949) i. m. 86.

111 WLAŠAK i. m. 63.

hanem maga az ügy ura is ismeretlen a beavatkozó előtt.¹¹² A szemilaterális ügyletben ekkor még csak a *gestor* idegen ügyviteli szándéka (*animus aliena negotia gerendi*¹¹³) jelentkezhethet.

Miként Africanusnál tapasztalhattuk, a jogvita elrendezésében hangsúlyos szerephez jutott, hogy az ügyvivő milyen intencióval (*qua mente*¹¹⁴) avatkozott be. A beavatkozási szándék rekonstruálásával állapítható meg, hogy több lehetséges személy közül, ki volt az, akire tekintettel a *gestor* végrehajtotta az ügyvitelt.¹¹⁵ Az elemzett szöveg alapján nem a megbízó akarata, hanem a *contemplatio* iránya, az adott *dominus negotii* érdekének megfelelő ügyintézés határozza meg a költségtérítésre kötelezett fél személyét: amennyiben a motívum a földvásárlás kivitelezése, „Tu”; ha a motívum a megbízott felelősség alóli mentesítése, akkor Titius perelhető *actio contrariá*val.¹¹⁶ Ebben a momentumban az akaratok konvergenciája érhető tetten: a *negotiorum gestió*nak az ügy ura feltehető érdekében kell állnia – a D. 3,5,45 pr. esetében ez már az intervenciót megelőzően nyilvánvaló volt –, a *gestornak* pedig a *dominus* számára hasznosan kell cselekednie ahhoz, hogy igényeit érvényesíthesse – azaz érdeke fűződik az *utilitas gestionis* követelményének teljesítéséhez.

A *voluntas domini negotii* előzetes ismerete és az azzal harmonizáló *contemplatio domini* teljesülése esetén egy konszenzuális jellegű jogviszony keletkezhethet a megbízás nélküli ügyvivő és az ügy ura között.¹¹⁷ A *negotiorum*

112 BURDESE, Alberto: *Manuale di diritto privato romano*. Torino, Utet, 1964, 577. Vö. DAWSON i. m. 822-823.

113 Az *animus* és a *negotiorum gestio* viszonyáról ellentmondásos nézetek alakultak ki a szakirodalomban. Lásd összefoglalóan: MEISSEL, Franz-Stefan: *Klage aus Geschäftsführung ohne Auftrag (actio negotiorum gestorum)*. In: BABUSIAUX, Ulrike–BALDUS, Christian–ERNST, Wolfgang et al. (Hrsg.): *Handbuch des Römischen Privatrechts* (Bd. 2). Tübingen, Mohr Siebeck, 2023, 2379–2399. 2385–2387. A források arról tanúskodnak, hogy az *animus negotia aliena gerendi* csak Labeo, Paulus, Trebatius és Proculus olvasatában minősül a *negotiorum gestio* tényállási elemének (Paul. D. 3,5,18,2; Ulp. D. 11,7,14,11), klasszikus eredete ennek ellenére igen valószínű: RICCOBONO, Salvatore: *L'animus aliena negotia gerendi*. In: *Scritti di diritto romano* (vol. 2). Palermo, Società tipografica «Multa paucis», 1964, 73–89. 85; RABEL i. m. 295; MAYER-MALY (1969) i. m. 427; TALAMANCA (1971) i. m. 219; ANKUM i. m. 47; FINAZZI (2003) i. m. 615skk.; DEPPENKEMPER (2014a) i. m. 370; MEISSEL (2017) i. m. 284.

114 A *mens* leggyakoribb – itt is szereplő – jelentése: szándék, cél, nézet, értelem (HEUMANN–SECKEL i. m. 338.).

115 FINAZZI (2003) i. m. 415skk.

116 Vö. MARTON i. m. 74.

117 A *negotiorum gestió*ból azonban az ügy ura általi jóváhagyással sem keletkezik *mandatum*. A *ratihabitio* kétségtelenül egy *mandatum*hoz hasonló jogviszonyt keletkeztet, azonban az nem kerül a szerződés hatálya alá. A jóváhagyás révén a *dominus* a *gestor*

gestio fentebb modellált tényállása nélkülözi az ügyvitel *utilitas–necessitas* szempontú értékelését, hiszen implicite magában foglalja a *dominus* érdekeinek megfelelő tevékenységet, és így feljogosítja a *gestort* az igényérvényesítésre. Megjegyzendő, hogy *negotiorum gestio*nál nem az ügy ura és az ügyvivő közötti akarategység kialakulása tekinthető idealizált állapotnak, ugyanis az intézmény háttérében húzódó *ratio legis* éppen a jogosultság nélküli eljárásból, a *voluntas domini* hiányából fakadó problémák rugalmas kezelésének kívánalmára vezethető vissza.¹¹⁸ Az *utilitas-necessitas* garanciái elsősorban nem a *gestor* igényeinek figyelembevételét, hanem a beavatkozást megelőzően nyilatkozni képtelen *dominus* privátautónómiájának megóvását szolgálják. A szabályozás alapeszméje, hogy a *negotiorum gestor* tetszése szerinti idegen ügyviteléből a *dominus*nak nem származhatnak kötelezettségei.¹¹⁹ Amennyiben a jog megengedi, hogy a *gestor* más ügyébe avatkozzon, egyúttal biztosítania kell a *dominus* védelmét a gondatlan ügykezeléssel szemben.¹²⁰

cselekményeit magára nézve kötelezőnek ismeri el, és vitathatatlanná teszi az ügyvitel hasznosságát: ARANGIO-RUIZ (1949) i. m. 200; TALAMANCA (1990) i. m. 611.

118 Vö. Ulp. D. 3,3,40,4; VOCI i. m. 176.

119 SEILER i. m. 51.

120 ZIMMERMANN (1996) i. m. 446.

A HORIZONTÁLIS HATÁLY KIÉPÜLÉSÉNEK BUKTATÓI AZ ADATVÉDELMI OMBUDSMAN JOGFEJLESZTŐ TEVÉKENYSÉGÉBEN

BÁN-FORGÁCS NÓRA
*tudományos munkatárs (HUN-REN TK JTI),
docens (Milton Friedman Egyetem)*

Absztrakt

Ez a tanulmány az adatvédelmi jog horizontális hatályával foglalkozik. Célja kettős, egyrészt be szeretnénk mutatni a személyes adatok példáján keresztül az alapjogok érvényesülésének horizontális jellegét, rámutatva, hogy ez inherens része már a korai alapjogvédelmi dogmatikának, jóval a GDPR megjelenése előtti időszakban is. Másrészt érdekes kortörténeti látképet igyekszünk felvázolni az adatvédelmi ombudsman privát szférával szemben folytatott küzdelmeiről, egészen a korai időktől az új adatvédelmi hatóság felállításáig.

Kulcsszavak: horizontális hatály, adatvédelem, adatvédelmi ombudsman, személyes adatok védelme, adatvédelmi hatóság

THE DIFFICULTIES OF „HORIZONTALITY” IN THE JURISPRUDENCE
OF THE HUNGARIAN DATA PROTECTION OMBUDSMAN

Abstract

This article discusses the horizontal effect of data protection law. Its aim is twofold: on the one hand, to demonstrate the horizontal nature of the enforcement of fundamental rights through the example of personal data, pointing out that this is an inherent part of the early doctrine of fundamental rights protection in Hungary, long before the adoption of the GDPR. On the other hand, we seek to draw an interesting contemporary historical picture of the Hungarian Data Protection Ombudsman's struggles with the private sphere, from the early days until the establishment of the new data protection supervisory authority under the new Fundamental Law of 2011.

Keywords: horizontal effect, data protection, data protection ombudsman, personal data protection, data protection authority

1. Bevezetés

Ez a tanulmány az adatvédelmi ombudsman erőfeszítéseit mutatja be a személyes adatok védelme (adatvédelmi jog) horizontális hatályának a kiterjesztésével összefüggésben. A horizontális hatályú alapjogvédelem a mai napig az alapjogi dogmatika gyakran tárgyalt kérdései közé tartozik. Azt is mondhatjuk, hogy a horizontális hatály érvényesülésének egy sajátos formájáról beszélhetünk, amely éppen az adatvédelmi szabályozással ért el egy magasabb szintű elismerést.

A tanulmány egyrészt arra vállalkozik, hogy bemutassa, hogy az alapjogok területén, és különösen az információs önrendelkezés joggal összefüggésben milyen nehézségekkel szembesülünk a horizontális hatály érvényesítése kapcsán, áttörve a klasszikus vertikális alapjog-védelem rendszerét. Másrészt, a tanulmány vállalt célja, hogy jogtörténeti perspektívába ágyazva bemutassa azt a szinte heroikus erőfeszítést, amit az adatvédelmi biztos kifejtett a privát szféra, a piac feltartóztathatatlan nyomásával szemben a személyes adatok védelme és végső soron az ember méltóságából adódó magánszférája védelmében.

Az elemzést a személyes adatok védelmének néhány koncepcionális kérdésével kezdjük, bemutatva, hogy a horizontális hatály magából az 1992-es adatvédelmi törvényből következik, az mintegy megágyazott egy olyan Janus-arcú alapjogvédő intézménynek, amely eljárásában az állami szereplőkön kívül a magánszférát is vizsgálhatja. Ezen hatásköre jelentősen eltér az adatvédelmi ombudsmannak az alapvető jogok biztosától (pontosabban a többi parlamenti biztostól). A Bevezető után, egy konkrét jogeseten keresztül szeretnénk bemutatni a horizontális hatály 'születését' és 'bukását', a hitel-információs rendszer magyarországi bevezetésén keresztül.

Az információs jogok hazai és nemzetközi előzményei a nyolcvanas évekre vezethetők vissza. Már a kezdetektől a jogfejlődés szempontjából jelentős áttörés, hogy az adatvédelem súlyponti kérdése a horizontális hatály lett. Vámos Tibor akadémikus, a Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (SZTAKI) alapítója igen korán, már 1981-ben javaslatot tett egy úgynevezett 'informatikai törvény' megalkotására.¹ A javaslat szerint a törvény „meg-

1 VÁMOS Tibor: *Informatika törvényjavaslat – második tervezet*. Budapest, KSH Levéltára, 1981. november, G2/11.

határozná az adatok hozzáféréseinek és felhasználásának körét, feltételeit, szervezeti háttérét [...] az adatok titkossága mellett azok nyíltsági fokát is, egyrészt az adatok ellenőrzésének lehetőségét annak a személynek a számára, akinek adatait az információs rendszer tárolja, másrészt a bíróságok, az államigazgatási, helyi igazgatási és a munkáltató szervek adathozzáférési feltételeit [...]”.² A magyar jogtudósok és szakemberek figyelemre méltóan a számítástechnika új adatvédelmi kockázatai felé fordult. Sólyom László 1983-ban jelenteti meg *A személyiségi jogok elmélete* című nagymonográfiáját,³ majd később *Az adatvédelem és információszabadság jogi előtörténete Magyarországon* című tanulmányában az 1978-as Ptk.-módosítást tekintette az 1992-től hatályos magyar adatvédelmi törvény első előzményének.⁴

A magyar és az európai jogfejlődésben az adatvédelem mint harmadik generációs jog (ki)fejlődése párhuzamosan haladt. Magyarország sokat merített a nyolcvanas évek második felében született hesseni adatvédelmi törvényből és a ráépülő adatvédelmi biztosi joggyakorlatból.⁵ Ekkor már egyértelműen látszott „a személyes szabadságot érintő technikai fenyegetettségnek a súlya is, amely a kiteljesedő komputerizációból önmagában, mindenféle politikai visszaélés nélkül [is] következik”.⁶

Egyértelművé vált ugyanis, hogy az informatika robbanásszerű fejlődésével az alkotmányos védelem az individuumot, illetve magánszféráját illeti meg, a piac növekvő információéhségével és hatalmi koncentrációjával szemben. (Később pedig az összes az információs túlhatalomról szóló baljós jóslat beteljesedett, gondoljunk csak az interneten az adatok kereskedelmi célú felhasználására, az adathalászatra, a közösségi média adatforgalmára, a kereskedelmi bankok adatigénylésére vagy az AI és a személyes adatok védelmének kérdéseire).

A személyes adatok védelméről szóló első átfogó magyar törvény 1992-ben született meg. Ugyan az 1989-es alkotmánymódosítás (formailag módosítás, fogalmilag új alkotmány) felhívta a személyes adatok védelméhez való jogot

2 Uo. Lásd még: KÖNYVES TÓTH Pál: Adatvédelem és információszabadság. *Világosság*, 1990/31, 8–9.

3 SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

4 SÓLYOM László: *Az adatvédelem és információszabadság jogi előtörténete Magyarországon*. In: MAJTÉNYI László – MOLNÁR Péter – PETRI Lukács Ádám – SZABÓ Máté Dániel (szerk): *Az elektronikus információszabadság*. Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2005, 175.

5 Uo. 180.

6 TAKÁCS Albert: Egy alkotmányos forradalmár. Sólyom László a tudós, az alkotmánybíró, az elnök. *Fundamentum*, 1999/3, 30-41.

(Alkotmány 59. §), de nem tartalmazta az adatvédelem alkotmányosan intézményesült védelmét, nem utalt a független adatvédelmi biztos intézményére. Ennek ellenére az 1992. évi LXIII. törvény kvázi alkotmányos szintre emelte a horizontális hatályt, nemcsak az állami szereplők, az állam intézményvédelmi kötelezettsége miatt, de mindenkire kiterjedően, a magánszféra szereplőinek is kötelezővé tette az Alkotmány 59. §-nak az alkalmazását és egy teljes intézményrendszert épített fel annak kikényszerítésére. Így megszületett Magyarországon az első alkotmányos szabály a horizontális hatály elismeréséről. Ennek okán az adatvédelmi törvény jellegadóan eltért az ombudsman jogállásáról szóló 1993. évi LIX. törvénytől, amely az állammal szemben biztosította az alapvető jogok védelmét. Hiszen az ombudsmanok „feladata, hogy a végrehajtó hatalom tevékenysége során a törvények uralmát és az állampolgárok jogvédelmét biztosítsák. Ez az igény és követelmény a modern demokráciákban általánosan megjelenik, tekintettel a közigazgatás [...] informális »túlhatalmára«, illetőleg az abban rejlő veszélyekre”.⁷ Tehát az adatvédelmi biztos hatásköreinek horizontális hatályával szemben az ombudsman szerepét a közigazgatás demokratikus kontrolljában hangsúlyozzák a hazai szerzők – többek között – Holló András,⁸ Somody Bernadette⁹ és Varga Zs. András.¹⁰ (Az adatvédelmi ombudsman sajátos jogállását, a hatalommegosztásban betöltött szerepét és az általános ombudsmanhoz való viszonyát részletesen feldolgozza Bán-Forgács Nóra *Az adatvédelmi ombudsman intézménye Magyarországon. A kezdet és a vég 1995–2011*,¹¹ valamint az *Ombudsmanok és a hatalommegosztás* című írásaiban¹²).

7 Lásd: SOMODY Bernadette: Az országgyűlési biztosok funkciója – a közigazgatás ombudsmani kontrollja. *Jog–Állam–Politika – Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2011/ különszám, 73-84. <https://dfk-online.sze.hu/images/J%3c%81P/2011/k%3c%bcl%3c%b6nsz%3c%a1m/somody.pdf>

8 A mai közjogi rendszerben „lehet alkotmányos követelmény, politikai közérdek a közigazgatás ellenőrzése, az állampolgár és a közigazgatás konfliktusában az utóbbi számára a hatékony védelem biztosítása”. Lásd: HOLLÓ András: Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa. *Magyar Közigazgatás*, 1990, 60 (1), 12.

9 Lásd: SOMODY i.m.

10 VARGA Zs. András: *Ombudsman, ügyész, magánjogi felelősség. Alternatív közigazgatási kontroll Magyarországon*. Budapest, Pázmány Press, 2012.

11 BÁN-FORGÁCS Nóra: *Az adatvédelmi ombudsman intézménye Magyarországon. A kezdet és a vég 1995–2011*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021.

12 BÁN-FORGÁCS Nóra: *Ombudsmanok és a hatalommegosztás*. In: CHRONOWSKI Nóra – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – SZILÁGYI Emese (szerk.): *Demokrácia-dilemmák: Alkotmányjogi elemzések a demokráciaelv értelmezéséről az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2022, 377., 359-375.

Az 1992-es adatvédelmi törvény értelmében a törvény célja annak biztosítása, hogy személyes adatával mindenki maga rendelkezzen és a közérdekű adatokat mindenki megismerhesse. [1. § (1) bekezdése]. Bárki az adatvédelmi biztoshoz fordulhat, ha véleménye szerint személyes adatainak kezelésével vagy a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő jogainak gyakorlásával kapcsolatban jogsérelem érte, akár a magánszféra, akár az állam részéről, vagy a sérelem közvetlen veszélye fennáll [27. § (1) bekezdése].

A horizontális hatály jelentőségét pontosan érzékelt Majtényi László első adatvédelmi ombudsman. Álláspontja szerint a rendszerváltás maximája, hogy legyen a polgár átláthatatlan és az állam átlátható. „Az információs jogok a jogállami forradalmunk legfontosabb vívmányai közé tartoznak. [...] Ez volt »a« vagy legalábbis az »egyik« tengely, melyen átfordult itt a világ. A pártállam információs filozófiáját kellett ellenkezőjére változtatni: átláthatatlan állam – átlátható állampolgár vs. átlátható állam – átláthatatlan állampolgár.”¹³

Az első Alkotmánybíróság kitüntetett szerepet szánt a hazai adatvédelemnek. Ahogy Sólyom László fogalmaz, az adatvédelmi biztos szükségességét nem a politikai egyezkedések tartották napirenden (mint például a nemzeti kisebbségek biztosát), hanem az Országgyűlés alkotmányozásától különálló fejlődés: az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezése.¹⁴

„Az 1991-ben hozott személyiszám-határozat voltaképpen tárgyán túlterjeszkedve meghatározta a meghozandó adatvédelmi törvény alkotmányos kereteit” és a személyi szám eltörléséről hozott 15/1991 (IV. 13.) AB határozatot követően imperatív igényként jelentkezett egy külön adatvédelmi törvény mielőbbi megalkotása.¹⁵ Sólyom László így fogalmaz: „az új demokratikus rendszerben voltaképpen az Alkotmánybíróság folytatta az adatvédelem és az információs szabadság kibontását. Már az első határozatok között, 1990 elején, a személyes adatok védelmét aktívan, információs önrendelkezési jogként értelmezte az Alkotmánybíróság; nyilvánvalóan német hatásra, hiszen maga a szóhasználat is tükörfordítása a német kifejezésnek. 1991-ben került sor arra, hogy a személyi számot, pontosan »a korlátozás nélkül használható, egységes és általános személyazonosító jelet« alkotmányellenesnek nyilvánítsa. [...] A személyi szám szimbolikus kérdéssé vált, amely az adatvédelemhez való különféle hozzáállásokat fejezte ki. Az Alkotmánybíróság kategorikus

13 MAJTÉNYI László: *Az információs szabadságok*. Budapest, Complex Kiadó, 2006, 17.

14 SÓLYOM László: *Az ombudsman „alapjog-értelmezése” és „normakontrollja”*. In MUSIL, Robert (szerk.): *Az odaátra nyíló ajtó*. Budapest, Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001. Másodközlés: *Fundamentum*, 2001/2, 3.

15 Uo. 4.

megsemmisítő határozata igen nagy viharokat kavart. [...] ¹⁶ Az Alkotmánybíróság részletesen kifejtette az adatvédelem alapelveit, a célhoz kötöttségtől az adattovábbítás korlátozásán át az adatok összekapcsolásának kérdéséig, s ezek betartását alkotmányos követelménynek nyilvánította. De tartalmazza az ítélet a független külső kontroll, az adatvédelmi biztos intézményének alkotmányos szükségességét is. [...] A személyi szám-határozat [...] végül mégiscsak az 1992-es adatvédelmi törvény meghatározó részévé vált[ak].”¹⁷

A 2012-től hatályos magyar Alaptörvény nem rendelkezik a horizontális hatály kérdéséről, az Alkotmánybíróság joggyakorlata alakítja ki azokat az érvényesítendő alkotmányos szempontokat, amelyeket a bíróságoknak (beleértve az Alkotmánybíróságot is) figyelembe kell venniük ítélezésük során. Gárdos-Orosz és Bedő rámutatnak, hogy a horizontális hatály tehát egyes alapjogok és ügycsoportok tekintetében egy lassú bírói folyamat eredménye.¹⁸

„Először a 8/2014. (III. 20.) AB határozatban ismerte el az Alkotmánybíróság, hogy az Alaptörvényben foglalt jogok a tételes jog generálklauzuláin keresztül beszivárognak a magánjogba, ugyanis az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek és az Alaptörvény normáinak a jogrendszer egészében kell érvényesülniük. Ugyanakkor az, hogy az Alaptörvényben foglalt jogok milyen mértékben befolyásolják a magánjogi viszonyokat és a jogvitákat, a Kormány által kezdeményezett absztrakt alkotmányértelmezésre irányuló eljárásban nem került bővebb kifejtésre.”¹⁹

E tekintetben is figyelemre méltó, hogy az adatvédelmi törvény helyébe lépő új szabályozás, az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény szinte teljes egészében átveszi a korábbi

16 SÓLYOM i.m. 181.

17 SÓLYOM i.m. 174–181.

18 GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – BEDŐ Renáta: Az alapvető jogok érvényesítése a magánjogi jogviták során – az újabb alkotmánybírói gyakorlat (2014-2018). *Alkotmánybírói Szemle*, 2018/1, 3. Lásd még: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2011. A horizontális hatály legújabb – igaz, nem az adatvédelem körében jelentkező – fejleményeiről, a lassú és bizonytalan érvényesülési folyamatról ld. KLEIN Tamás: *A újmédia szabályozásának új iránya? – A Digital Services Act alapjogvédelmi mechanizmusa*. In: TÖRÖK Bernát – ZŐDI Zsolt (szerk.): *Digitalizálódó társadalom*. Budapest, Ludovika, 117–140., valamint KLEIN Tamás: *A DSA alapjogvédelmi mechanizmusa, mint alkotmányjogi nívó – A magánjogviszonyokban érvényesülő alapjogvédelem egy új példája*. In: KOLTAY, András; SZIKORA, Tamás; LAPSÁNSZKY, András (szerk.): *A vadnyugat vége? Tanulmányok az Európai Unió platformszabályozásáról*. Budapest, ORAC Kiadó Kft., 2024, 260-294.

19 GÁRDOS-OROSZ – BEDŐ i.m. 3.

adatvédelmi törvény fogalomháztartását és alapvető követelménynek tekinti a horizontális hatályt. Eszerint a törvény hatálya – személyes adatok tekintetében – minden olyan adatkezelésre kiterjed, amely személyes adatra, valamint közérdekű adatra vagy közérdekből nyilvános adatra vonatkozik. [Infotv. 2. § (1) bekezdése]. Ezt a helyzetet tovább erősíti a 2018– tól hatályos Általános Adatvédelmi Rendelet, a GDPR.²⁰ Eszerint 'adatkezelés' a személyes adatokon vagy adatállományokon automatizált vagy nem automatizált módon végzett bármely művelet vagy műveletek összessége, így a gyűjtés, rögzítés, rendszerezés, tagolás, tárolás, átalakítás vagy megváltoztatás, lekérdezés, betekintés, felhasználás, közlés továbbítás, terjesztés vagy egyéb módon történő hozzáférhetővé tétel útján, összehangolás vagy összekapcsolás, korlátozás, törlés, illetve megsemmisítés (GDPR. 4. cikk 2. pont). Személyes adat pedig azonosított vagy azonosítható természetes személyre ('érintett') vonatkozó bármely információ; azonosítható az a természetes személy, aki közvetlen vagy közvetett módon, különösen valamely azonosító, például név, szám, helymeghatározó adat, online azonosító vagy a természetes személy testi, fiziológiai, genetikai, szellemi, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára vonatkozó egy vagy több tényező alapján azonosítható (GDPR. 4. cikk 1. pont).

Összefoglalva elmondható a Bevezetőben, hogy az adatvédelmi ombudsman Janus-arcú intézmény, tevékenysége lefedi nem csak az összes fontos államszervezeti rendszert (és alrendszert), de a piaci szereplőkre is kiterjed az ombudsman vizsgálódásának a hatásköre. Nem túlzás azt állítani, hogy a klasszikus magyar adatvédelem súlyponti kérdései 1995-től napjainkig a magán- és piaci szférára tolódtak át. A horizontális hatályt igazolja, hogy az adatvédelmi biztos, majd később az adatvédelmi hatóság (NAIH) ügyeinek hetven-nyolcvan százaléka a magán és piaci szereplők adatkezelésével foglalkozik. Ezen ügyek spektruma rendkívül széles, a tőkepiac és a magánvállalkozások valamennyi szegmensét átfedik, a biztosítók tevékenységétől a bankok, a telemarketing cégek, az összes informatikai vállalkozás és a direkt marketing tevékenységen át a piac minden szereplőjére kiterjednek.

Jelen dolgozat egy emblematisz példán, a hitelinformációs rendszer magyarországi kiépítésén keresztül kívánja bemutatni a horizontális hatály kialakulását és kiszélesedését az adatvédelem mint harmadik generációs jog érvényesülése kapcsán. Ugyanakkor a tanulmány alkalmat ad az adatvédelem *és a piaci szféra konfliktusának jobb megértésére.*

20 Az európai parlament és a tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

2. A hitelinformációs rendszer és az ombudsman

Jelen tanulmány a horizontális hatály intézményesülését szeretné bemutatni Magyarországon a személyes adatok védelmén keresztül. A Bevezetőben elmondottak alapján az adatvédelmi biztos jogfejlesztő szerepét a magánszféra védelme érdekében *egy emblematikus ügyön keresztül szeretné szemléltetni a cikk: a kereskedelmi bankok hitelinformációs rendszerének ismertetésével.*

Álláspontunk szerint a pozitív listás hitelinformációs rendszer kiépítése minden elemében jól jelzi azt a *küzdelmet*, amit az adatvédelmi ombudsman a *piac hatalmával szemben* sokszor reménytelenül folytatott. Ennek a küzdelemnek az lett az eredménye, hogy az ombudsman minden kitartása, több mandátumon átívelő következetes joggyakorlata ellenére, végül *döntő vereséget szenvedett a piaci szereplőkkel, a bankszektorral szemben.*

Ugyanakkor ez az ügy a piac és az ombudsman kapcsolatának a feltárásával rámutat az adatvédelem horizontális hatályának szinte valamennyi aspektusára. A hitelinformációs rendszer kiépítése azért is érdekes kérdés, mert nagyon kevés olyan ügy van, amely egyértelműen az első adatvédelmi biztos mandátumával kezdődik, és amely egészen az intézmény megszűnéséig, a NAIH megalakulásáig mintegy *ívszerűen* magába foglalja a magyar adatvédelem történetét.

2.1. Mi a hitelinformációs rendszer?

A pénzügyi hitelinformációs rendszer lényege, hogy a kereskedelmi bankok az adósaikról teljes körű nyilvántartást vezetnek. A pénzügyintézetekről és a pénzügyintézeti tevékenységről szóló 1991. évi LXIX. törvény 1993. évi módosítása úgy rendelkezett, hogy minden pénzügyintézetnek csatlakoznia kell egy, a Pénzügyi Felügyelet által elismert központi hitelnyilvántartó rendszerhez. Az 1993-as törvénymódosítást követően nyolc hazai bank megalapította az úgynevezett Bankközi Informatikai Szolgáltató Rt.-t (továbbiakban: BISZ), amelynek feladata az volt, hogy kiépítse és üzemeltesse az új Bankközi Adósnilyvántartó Rendszert. Tehát először a bankok még csak azt célozták meg, hogy saját nyilvántartásaik helyett bankközi nyilvántartásokat vezessenek, nyilván egy integrált adatbázis összes előnyével. A bankok érve az volt, hogy a banki kölcsönügyleteknél nagy segítség, ha vissza tudják keresni a szerződő fél korábbi hiteltörlesztési szokásait, ezzel a tranzakciós költségek csökkennek, egy integrált adatbázis pedig azt eredményezi, hogy egyik banknál szerződő fél adatait a másik bank is látja, így nem lehet a rendszert kijátszani. Ebben a rendszerben még 'csak' a hátralékkal

rendelkező adósok szerepeltek. A következő lépés az volt, hogy a bankok arra is törekedtek, hogy adósnnyilvántartásaik vállalatok mellett a magánszemélyekre is kiterjedjenek, végül pedig a bankok azt is elérték, hogy azon személyekről is bankközi nyilvántartást vezessenek, akik nem is adósok, hanem banki ügyfelek, úgynevezett 'pozitív adósok' voltak. Egy budapesti bank vezérigazgatója 1996-ban a központi bankközi adósnnyilvántartási rendszer lakossági kibővítésének tervével kapcsolatban kérte az adatvédelmi biztos állásfoglalását. A beadvány vizsgálata közben elfogadták a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvényt (a továbbiakban: Hpt.).²¹ Az adatvédelmi biztos leszögezte: „a jelenlegi szabályozás alapján a lakossági hitelinformációs rendszer felállítása, a természetes személy adósok adatainak központi kezelése, gyűjtése az Avtv. alapján csak az érintett magánszemélyek hozzájárulásával lehetséges” [588/A/1996]. A Hpt., valamint az értékpapírok forgalomba hozataláról, a befektetési szolgáltatásokról és az értékpapír tőzsdéről szóló 1996. évi CXI. törvény értelmében nemcsak a hitelintézetek, hanem a lízincégek és a brókercégek számára is kötelezővé vált az adatszolgáltatás a BAR-ba. A Hpt. rendelkezései ugyanakkor kizárták természetes személyek adatainak a kezelését, csak a cégek hitelszerződéseire vonatkoztak.

A Hptv. 1998-ban hatályba lépő módosítása tovább szűkítette az adatvédelmi biztos mozgásterét, annak ellenére, hogy folyamatosan egyeztetett az ágazati szakemberekkel, és a hitelintézetek ekkor már a természetes személyek adatait is kezelték,²² annak ellenére, hogy mint rámutattam, az adatvédelmi biztos ezt korábban erősen kifogásolta.²³ Az adatvédelmi biztosnak azt sikerült elérnie a Hptv. 1998-as módosítása kapcsán, hogy a tervezett 'adatbank' nem valamennyi magánszemély hiteladós adatát, csak a 90 napon túl nem fizetők adatait tartalmazza, amennyiben hátralékuk meghaladja a minimál-

21 A *Magyar Közlöny* 1996. december 12-ei számában jelent meg, 1997. január 1-jétől hatályos.

22 A biztos az ügyben megkereste az Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyeletet. Az ÁPTF elnökének álláspontja az volt, „hogy csupán egy központi hitelinformációs rendszer működhet állami elismeréssel, de annak nincs akadálya, hogy a hitelintézetek hitelezési kockázatuk csökkentése érdekében üzleti alapon más hitelinformációs rendszert is kiépíthessenek.” *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 1998, 102.

23 1998. január 1-jén hatályba lépett Hpt. 54. § (1) bek. c) pontjában, ill. az 54. § (2)–(7) bekezdéseiben foglalt új rendelkezései szerint lehetőség nyílt arra, hogy a pénzügyi intézmények és a befektetési társaságok az „általuk működtetett központi hitelinformációs rendszernek” [54. § (1) bek. c)] meghatározott adatokat adjanak át a természetes személy hiteladósokról, amennyiben ezek szerződésben vállalt kötelezettségeiknek kilencven napot meghaladóan, összecszerúságában pedig a minimálbért meghaladóan nem tesznek eleget [54. § (3) bek.].

bér összegét. (Ezt a továbbiakban szokták negatív adólistának is nevezni.) A hitelintézet a szerződéskötéssel egyidejűleg köteles volt tájékoztatni leendő adósát, hogy az előbbi feltételek bekövetkezte esetén adatai bekerülnek a hitelintézetek közös nyilvántartásába.²⁴ A törvény által szabályozott 'központi hitelinformációs rendszer' üzemeltetője a Bankközi Informatika Szolgáltató Rt., a rendszer elnevezése Bankközi Adós- és Hitelinformációs Rendszer (BAR).

A pénzügyminisztérium már 1998-ban úgy vélte, hogy a hitelképesség növelése, a hitelek pontos kihelyezése és a bankrendszer stabilitása érdekében kívánatos lenne egy pozitív adólista: „a kérdést újra kell gondolni, egy olyan hitelinformációs rendszer működtetése, amelybe csak a nem teljesítő adósok kerülnek, hitelképességük csökkenése miatt a benne szereplőkre csak negatív következményeket hordoz [...] egy olyan nyilvántartási rendszer azonban, amely azt is nyilvántartja, aki pontosan teljesíti kötelezettségeit, pozitívan befolyásolja a hitelkérő hitelképességét”.

2.2. Az adatvédelmi ombudsman fellépése

Ugyanakkor az adatvédelmi biztos ragaszkodott az elért védelmi szint megtartásához és a negatív adólistához. Érvei világosak voltak: „vitára érdemes a kérdés, hogy nem jelentene-e túl nagy árat a hitelképesség növekedéséért cserébe a *magánszféra újabb korlátozása*: az adatvédelmi biztos a külföldi modellek tapasztalatai alapján mindent megtesz majd azért, hogy a rendszer átalakítása ne eredményezzen a jelenleginél kedvezőtlenebb helyzetet”.²⁵

Érthető, hogy a biztos 2002-ben sikerként élte meg, hogy megakadályozta az adósnylvántartási rendszer kiterjesztését valamennyi (jól fizető) adósra is. *Ebben az évben az adatvédelmi biztos jelentős eredményeket ért el, melyek közül talán a legfontosabb az, hogy fellépésének köszönhetően a már meglévő negatív listás lakossági hitelinformációs rendszer kibővítésére tett kísérlet nem járt sikerrel. A Pénzügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Magyar Bankszövetség, és a Magyar Nemzeti Bank, valamint a felügyelet vezetőivel folytatott szakmai konzultáción az adatvédelmi biztos határozottan ellenezte a pozitív listás adós-nyilvántartási rendszer felállítását. Ennek értelmében nemcsak a minimálbért meghaladó 90 napon túli késedelmes tartozásokról vezetne a bankszektor központi nyilvántartást, hanem minden egyes hitelszerződés teljes adattartalma az adósnylvántartásba kerülne.*²⁶

24 703/J/1997.

25 *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 1998, 103.

26 *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2002, 95–96.

Hangsúlyozta az adatvédelmi biztos, hogy a javasolt szabályozás a személyes adatok védelméhez való jog korlátozásának feltételeit – szükségesség, arányosság, a cél elérésére való alkalmasság – nem elégíti ki. A központi hitelinformációs rendszert legfeljebb azok adataival indokolt kibővíteni, akik korábbi hitelkérelmük kapcsán hamis adatokat szolgáltatottak, vagy más hasonló visszaéléseket követtek el, de az ő esetükben is megfelelő adatvédelmi garanciákra lenne szükség. Az adatvédelmi ombudsman hivatkozott a francia adatvédelmi biztos 2000. évi beszámolójára is, mely kétségessé teszi a pozitív listás rendszer hatékonyságát, és felhívja arra a veszélyre a figyelmet, hogy a pozitív lista nagyobb teret enged a célhoz kötöttségi elv megsértésének, mivel a benne lévő információk nagy száma és gazdagsága komoly kisértés a más célra történő felhasználásra.²⁷

2.3. Újabb kísérletek a hitelinformációs rendszer bevezetésére

2003-ban a bankszektor ismét javaslatot tett a Bankközi Adós- és Hitelinformációs Rendszer adattartalmának kibővítésére, a pozitív adósnilyvántartási rendszer bevezetésére. A lakáscélú állami támogatásokról szóló 12/2001. (I. 31.) Korm. rendelet módosítása kapcsán merült fel ez a kérdés ismételten. A bővítés indokai között mind üzleti-hatékonysági, mind költségvetési szempontok szerepeltek. Az adatvédelmi biztos a pénzügyintézetek képviselőivel folytatott tárgyalásokon leszögezte, hogy „továbbra is határozottan ellenzi a pozitív listás adósnilyvántartási rendszer felállítását. A tervezett szabályozás nem felel meg az alapjogi korlátozás alkotmányos követelményének.”²⁸ Az adatvédelmi ombudsman felhívta a bankszektor figyelmét, hogy a kamattámogatások igénybevételi feltételei meglétének ellenőrzésére megfelelő módszernek tartja – pozitív listás adósnilyvántartás hiányában –, ha a folyósító hitelintézet meghatározott tényekről az igénylőt büntetőjogi felelőssége mellett nyilatkoztatja.²⁹ (Például, hogy a hitelt igénylőnek nincs más le nem járt tartozása.)

2004-ben tovább növekedett a Bankközi Adós- és Hitelinformációs Rendszer elleni panaszok száma. Ez természetesen összefüggött a lakosság hitelképességének romlásával és a nemfizető adósok számának növekedésével. Az indítványokból egyértelműen megállapítható volt, hogy a bankok nem

27 *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2002, 95–96.

28 *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2003, 110.

29 Uo.

tettek eleget tájékoztatási kötelezettségeiknek.³⁰ A kezesekre vonatkozóan az adatvédelmi ombudsman korábbi álláspontját továbbra is fenntartotta, mely szerint a kezesek személyes adatai – mivel a kezes nem hiteladós – a Hpt. hatályos rendelkezései alapján jogszerűen nem kezelhetők a központi hitelinformációs rendszerben. Bár a kezesek ügyének rendezésénél a biztos enyhített korábbi álláspontján annyiban, hogy a Hpt. megfelelő módosítását kellő jogalaprak találta. „A kezes és egyéb szerződéses biztosíték nyújtójára vonatkozó adatszolgáltatás a központi hitelinformációs rendszerbe alkotmányos keretek között tehát csak törvénymódosítás útján képzelhető el.”³¹ Ennek a véleményének alapja az volt, hogy több beadvány is érkezett, amelyben állampolgárok azt sérelmezték, hogy annak ellenére, hogy csupán kezesek, a BAR-rendszerben nyilvántartják őket. Az adatvédelmi ombudsman felszólította a rendszert üzemeltető Bankközi Informatika Szolgáltató Rt.-t, hogy töröljék a nyilvántartásból a kezesek adatait, és tájékoztatta az érintett bankokat az adattovábbítás jogellenességéről. Jól jelzi a helyzet elmérgesedését, hogy a bankok nem fogadták el a biztos állásfoglalását. Válaszukban leírták, hogy nem értenek egyet a biztos álláspontjával, a Bankközi Informatika Szolgáltató Rt. pedig – amellett, hogy szintén nem fogadta el a biztos állásfoglalását – azt a kissé pimasz tájékoztatást adta az ombudsmannak, hogy nyilvántartásában „nincsenek megkülönböztetve a »főadósok«, illetve a kezesek, ennél fogva törölni sem tudják a kezesek adatait a nyilvántartásból” (1305/K/2004).³²

2005-ben a *pénzügyi szolgáltatók adatkezelésével* kapcsolatos ügyek közel 40%-át a központi hitelinformációs rendszer működését kifogásoló panaszok tették ki. A panaszok többsége 2005-ben is arra irányult, hogy az adósokat nem értesítették a központi hitelinformációs rendszerbe (továbbiakban: BAR) kerülésükről, így annak tényéről csak később, leggyakrabban egy újabb hitelkérelem benyújtása során szereztek tudomást. Megnyugtató fejlemény volt, hogy a módosított Hpt. javított a jogorvoslati rendszeren. Eszerint a hiteladós

30 A bank tájékoztatási kötelezettsége két esetre vonatkozott. Egyrészt a hitel- és hiteljellegű szerződés megkötésével egyidejűleg tájékoztatást kell adnia a központi hitelinformációs rendszerbe való bekerülés lehetőségéről (értelemszerűen a bekerülés tényéről ekkor még nem adhat tájékoztatást), másrészt köteles értesíteni a hiteladóst az adatszolgáltatás tényéről. Az elsőként említett tájékoztatás nem pótolja az utóbbit, ugyanis a hiteladat-szolgáltató ezen kötelezettségét a Hpt. konjunktív módon határozta meg. Néhány hitelintézet esetében viszont a biztos azt tapasztalta, hogy a bekerülés tényéről nem tájékoztatták ügyfeleiket. (55/A/2004, 177/A/2004). Lásd: *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2004, 109.

31 Uo.

32 Lásd részletesen: Uo. 109–110.

a kifogás jogával élhetett, s amennyiben a hiteladat-szolgáltató nem adott helyt a kifogásnak, az adós hiteladat-pert indíthatott. A peres eljárás mind a referenciaadat-szolgáltató, mind a központi hitelinformációs rendszert kezelő pénzügyi vállalkozás ellen megindítható. A nemfizető kezesek személyes adatait a Hpt. 2005-ös módosítása után sem lehetett a hitelinformációs rendszerben rögzíteni. Ugyanakkor az adatok kezelésére szánt öt éves nyilvántartási idő vonatkozásában nem differenciált a módosítás sem, tehát kisebb súlyú késedelem esetén sem rövidült meg a nyilvántartási idő, mert „nem sikerült olyan szempontrendszert kidolgozni, mely alapja lehetett volna a törvényi szabályozásnak”.³³ Sőt, a BAR-ban a törvényes öt évet követően újabb öt évre archív állományba kerültek az adatok oly módon, hogy azok a hiteladat-szolgáltatók számára nem voltak láthatók, de a bíróság, ügyészség esetleges írásbeli megkereséseire bizonyítási célból még előhívhatóak és kiadhatóak.³⁴

A Hpt. 2006. január 1-jén hatályba lépett módosítása után már Központi Hitelinformációs Rendszernek nevezett (továbbiakban: KHR) nyilvántartás jellege is változott. A lakossági nyilvántartásokban mind a hitelmulasztás, mind a kártyavisszaélés feltételeinek pontosabb meghatározása mellett egy új nyilvántartásnak, a valótlán adatközlés vagy hamis okmányok miatt elutasított hitelgénylések nyilvántartásának létrehozását is előírta a törvény. A bankszektor, megnyerve magának a Bankszövetséget, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletét és több minisztériumot is, közös levélben fordult az adatvédelmi ombudsmanhoz. Érveik szerint az új rendszerben a kockázat csökkenésével a folyósított hitelek kamata is csökken, tehát olcsóbb lesz hitelt kapni. Később látjuk, hogy ez az érv mennyire sántít, a hitelfelvétel az érintettek számára sem olcsóbb, sem gyorsabb nem lett.

2.4. Teljes listás hitelinformációs rendszer

De a piaci szereplők nem érték be ezzel a szabályozással, továbbra is erőltették a pozitív adólista elfogadását, hangsúlyozva annak gazdasági előnyeit. Válaszul az adatvédelmi ombudsman ismét leszögezte: „a pénzügyi szervezetek képviselőivel és a Magyar Bankszövetséggel folytatott – több évre visszanyúló – konzultációk során a biztos többször is kifejtette, hogy a pozitív adólista súlyos alkotmányossági kérdéseket vet fel, így annak felállítását határozottan ellenzi. Érdemes kiemelni az ügyben az adatvédelmi ombudsman felelősségvállalását elődei joggyakorlatával szemben, amely a jogállami

33 *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2005, 104.

34 1653/K/2005.

követelmények komoly betartására utal. Az ombudsman így fogalmaz: „(...) A javaslat egy több millió adatból álló adatbázist eredményezne, melynek meghatározó része – a szerződészerűen teljesítő adósok esetében – cél nélküli, készletező adatgyűjtés lenne. (...) álláspontomat mindaddig nem vizsgálom felül, amíg nem látom egyértelmű bizonyítékát annak, hogy a pozitív lista jár olyan előnyökkel az állampolgárok számára, ami indokolja alkotmányos jogaik korlátozását. (91/K/2006).”³⁵

A ’teljes listás lakossági hitelinformációs rendszer’, a pozitív adóslista hazai bevezetésével kapcsolatban 2007-ben is több ízben kezdeményeztek egyeztetést a biztos meggyőzése érdekében a bankszektor érdekcsoportjai. A biztos megállapította, „hogy törvényben előírt, kötelező adatkezelés csak akkor fogadható el, ha az megfelel az alkotmányosság követelményeinek. (...) Az Alkotmánybíróság több határozatában rámutatott arra, hogy ha a korlátozás kényszerítő ok nélkül történik, vagy egyébként az nem áll összhangban az elérni kívánt céllal, azaz nem elkerülhetetlen, akkor az alapjog lényeges tartalmát érintő sérelem megállapítható. A szükségesség mellett a korlátozás másik lényeges eleme az arányosság: az alapjogot korlátozó normákkal szemben támasztott követelmény az, hogy az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelem súlya összhangban legyen egymással. Ennek során a törvényhozó köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb korlátozó eszközt kiválasztani.”³⁶ Ezért az adatvédelmi biztos „továbbra is úgy ítélte meg, hogy a célok mögött álló szabályozást szükségessé tevő érdek nem igazolható, emellett az alkalmasság is megkérdőjelezhető”.³⁷ Az érvelés érdekessége, hogy az adatvédelmi biztos nyíltan kimondja, hogy a hitelinformációs rendszer ügyében a törvényi felhatalmazást, tehát a Hpt. módosítását alkotmányosan elégtelennek tartja, azaz megkérdőjelezi a törvényes jogalap alkalmazhatóságát.

2008 októberére az igazságügyi tárca a bankszektor nyomására az ombudsmannal szemben elkészítette a központi hitelinformációs rendszerről szóló törvényjavaslatot, amely tulajdonképpen lehetővé teszi a pozitív adóslista felállítását. Bár törvényi kötelezettsége lett volna, a tárca a közigazgatási egyeztetést mellőzve, röviddel a parlamenti vita előtt küldte el javaslatát véleményezésre az adatvédelmi biztosnak.³⁸ Az adatvédelmi biztos megerősíti

35 *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2006, 96.

36 *Adatvédelmi Biztos Irodája*, 2007, 88.

37 *Adatvédelmi Biztos Irodája*, 2007, 88.

38 Lásd: *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2008, valamint 1004-2/2011/K. az adatvédelmi biztos számára.

korábbi álláspontját október 28-án kiadott közleményben.³⁹ Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy a javaslat szerint valamennyi hitelfelvevő, sok millió állampolgár hiteladósságának adatai egy központi nyilvántartásba kerülnek. „Bár a javaslat szerint a nyilvántartás »önkéntes«, a szabályozás részletei nyilvánvalóvá teszik, hogy ebben az esetben nincs szó valós önkéntességről. (...) A pénzügyi intézetek felelős hitelezési gyakorlatának előmozdítását azonban mindenekelőtt a polgárok, az ügyfelek információs kiszolgáltatottságának csökkentése, tájékoztatói lehetőségeik és jogaik kiterjesztése, nem pedig a magánszférájuk korlátozása segítheti elő.” Az adatvédelmi biztos a rendelkezésére álló minden eszközzel fel fog lépni a teljes körű hitelinformációs rendszer létrehozása ellen.⁴⁰ A nemzetközi tapasztalatok sem azt bizonyítják, hogy a mindenkire kiterjedő, hatalmas nyilvántartások valóban csökkentenék a hitelezési kockázatokat és képesek lennének megakadályozni a veszélyes méretű lakossági eladósodást. Sőt, elsőként éppen azon országok pénzügyi rendszere lett a válság áldozata, amelyekben a bevezetni kívánt teljes körű hitelnyilvántartáshoz hasonló adatbázisok hosszú ideje léteznek. Az adatvédelmi ombudsman azon az állásponton volt, hogy a teljes körű hitel-információs rendszer létrehozására irányuló kezdeményezés a pénzügyi válságot ürügyként használva, alkotmányos cél híján, elsősorban üzleti érdekekből, szükségtelenül és aránytalan módon korlátozná az állampolgárok – köztük a megbízható adósok – alkotmányos jogait.⁴¹

Végül az Országgyűlés a tervezet tárgyalását a 2009. év tavaszi ülészakára halasztotta. Ugyanakkor – nem utolsósorban az adatvédelmi biztos ellenkezése miatt – ebben az évben nem fogadták el a módosításokat. A biztos figyelmeztetett: ha a bankszektor szereplői mégis a formálisan ’önkéntes’ hozzájáruláson alapuló rendszerek létrehozása mellett döntenek, akkor a biztos meg fogja vizsgálni a hozzájárulás valós önkéntességét, és erre külön projektet állít fel.⁴²

A Hptv. módosításának tervei mellett végül 2009-ben, az adatvédelmi biztos tiltakozása ellenére, elfogadták a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló

39 http://abiweb.obh.hu/abi/index.php?menu=aktualis/kozlemenyek&dok=20081030_ABI_1

40 A biztos azt az érvelt is megismétli, hogy a nemzetközi tapasztalatok sem azt bizonyítják, hogy a mindenkire kiterjedő, hatalmas nyilvántartások valóban csökkentenék a hitelezési kockázatokat, és képesek lennének megakadályozni a veszélyes méretű lakossági eladósodást. Sőt, elsőként éppen azon országok pénzügyi rendszere lett a válság áldozata, amelyekben a bevezetni kívánt teljes körű hitelnyilvántartáshoz hasonló adatbázisok hosszú ideje léteznek. *Adatvédelmi Biztos Beszámolója*, 2008, 175.

41 Uo. 175.

42 Uo. 24.

2009. évi CLXII. törvényt.⁴³ Ezt követően 2010. augusztusában az adatvédelmi biztos megkereséssel fordult a nemzetgazdasági miniszterhez, mert elindultak a teljes körű, elvileg az érintettek hozzájárulása alapján és üzleti alapon működő hitelinformációs rendszer kiépítésének előkészületei. Az adatvédelmi biztos – helyesen – rámutatott, hogy az önkéntes hozzájárulást adott esetben finoman szólva is kérdésessé teszi a felek közötti gazdasági erőegyensúly hiánya, hiszen az ügyfél nem lesz olyan helyzetben, hogy az adatszolgáltatást megtagadja; így valójában az állampolgárok alkotmányos jogainak korlátozása lesz az eredménye az ügynek. Az adatvédelmi biztos a rendellenességek feltárására válaszul 2010 májusában új projektet indított *Az üzleti alapú hitelinformációs rendszer hazai létrehozásának vizsgálata, valamint a fogyasztóknak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. tv. (Fhtv.) alkalmazásának ellenőrzése a hazai hitelintézeteknél* címmel. Azt a célt tűzte ki, hogy feltárják, megvalósul-e a banki ügyfél adatainak kezelésénél az önkéntes hozzájárulás, illetőleg a személyes adatok biztonságos kezelése. Az adatvédelmi biztos 2011 áprilisában levélben kereste meg Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi minisztert. Jól jelzi az adatvédelmi biztos kétségbeesését, hogy az általa tizenhat éve bírált teljes körű hitelinformációs rendszer bevezetését is kisebb rossznak tartja az üzleti alapú úgynevezett önkéntes hitelinformációs rendszerénél. A miniszternek címzett levelében az adatvédelmi biztos ezt írja:

„Úgy vélem, (...) az aggasztó fejlemények azt jelzik, hogy sürgős állami beavatkozásra van szükség. A korábbi állásfoglalásaimban kifejtett indokok alapján továbbra sem tartom indokoltnak teljes körű hitelinformációs rendszer törvényi úton való létrehozását, azonban úgy vélem, hogy még ennél is rosszabb az, ha a rendszer állami kontroll nélkül, az érintettek formális hozzájárulására alapozva, megfelelő tájékoztatás és garanciák nélkül jön létre, ezért megfontolandónak tartom az adatkezelés törvényi mederbe terelését, amennyiben annak jogszabályi tiltására nincs lehetőség. Előzetesen tisztázni szükséges, hogy szükséges-e egyáltalán a jelenlegi nyilvántartás adattartamának esetleges bővítése és szolgálja-e a közérdeket a jól teljesítő adósokról történő adatgyűjtés. Amennyiben ezzel kapcsolatos közérdek kimutatható, az ilyen adatok kezelésének feltételei az állami kontroll alatt működő adatbázisban a törvényalkotó által megfelelő garanciák mellett szabályozható.”⁴⁴

Az üzleti alapú, önkéntes adósnyilvántartási rendszer zavarait jelezték a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének 2011 márciusában napvilágot

43 Kihirdetve: 2009. 12. 30.

44 1004-2/2011/K.

látott vizsgálati eredményei, amelyek szerint öt hitelintézet közül mindössze egy informálta teljeskörűen a fogyasztókat a pozitív adólistáról. A vizsgálat két piacvezető banknál alapvető problémákat tárt fel az új önkéntes hitelinformációs rendszerrel kapcsolatban. Utóbbiak annak ellenére sem tájékoztatták megfelelően az ügyfeleket, hogy a vizsgált időszakban már adatokat továbbítottak a pozitív adólistába. A vizsgálat során meghallgatott érintettek beszámolóí és az átadott dokumentumok alapján a Felügyelet megállapította, hogy e bankok több esetben nem adtak sem szóbeli, sem írásos tájékoztatást a pozitív adólistáról.⁴⁵

2.5. Az adatvédelmi ombudsman bukása, a pozitív listás (teljes listás) hitelinformációs rendszer bevezetése

2011. szeptember 16-án képviselői indítványként, tehát nem miniszteri előterjesztésként, megjelent az Országgyűlés honlapján a központi hitelinformációs rendszerről szóló 2011. évi CXXII. törvény (Khrtv.) javaslata, majd nem sokkal ezt követően, szeptember 19-én a Parlament elfogadta a törvényt.⁴⁶ Az adatvédelmi biztosnak még elvi lehetősége sem volt a Khrtv. véleményezésére. Ezért 2011. december 16-án indítványában az adatvédelmi biztos megtámadta az új központi hitelinformációs rendszerről szóló, egyeztetés nélkül született törvényt (Khrtv.-t) az Alkotmánybíróság előtt.⁴⁷ Az ombudsmani indítvány hangsúlyozza, hogy a természetes személy hiteladósok adatainak ilyen széles körre való kiterjesztése alkotmányellenes, ellentétes az alapjogi korlátozás kritériumait meghatározó megannyi alkotmánybírósi határozattal. „Az Alkotmánybíróság a 46/1995. (VI. 30.) AB határozatban kifejezetten a személyes adatok védelmével összefüggésben mondta ki, hogy a ‘közérdek’ az Alkotmánybíróság ítélezési gyakorlata szerint önmagában alkotmányos alapjog korlátozásának nem lehet hivatkozási alapja, és hogy az Alkotmány 59. § (1) bekezdésében biztosított szabadságjogot mint alapjogot csak elkerülhetetlen esetben lehet alkotmányosan korlátozni, akkor ha a korlátozás elkerülhetetlenül szükséges és az a korlátozással elérni kívánt célhoz képest arányos.”⁴⁸

45 Uo.

46 A törvény hatályos 2014. október 26-tól. A Khrtv. első komolyabb módosítására már 2014. november 7-én sor került (hatályos november 14-től).

47 ABI-3879-1/2011/H.

48 Uo. „Az elkerülhetetlenség és szükségesség a közérdeknél’ szigorúbb alkotmányos követelmény [64/1993. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1993, 381–382.], vagyis az Alkotmánybíróság a ‘közérdek’ fennállásának és alkotmányos indokának a vizsgálatánál is

Nem ismertek olyan megalapozott elemzések, amelyek igazolnák, hogy a hiteladósok negatív listájának rohamos bővülése az ügyfelek hitelképességével kapcsolatos hiányos információkra vezethető vissza.⁴⁹ Ellenkezőleg, a tények azt mutatják, hogy leginkább azon hitelek visszafizetése romlott, amelyekre jellemző az önrész, a jövedelemigazolás vagy fedezet nélküli finanszírozás, azaz ahol a hitelnyújtás nélkülözötte a szükséges körülményt és garanciákat, legkevésbé pedig azokban az esetekben (jelzálog alapú lakáshitelek), amelyek valóságos kockázatfelmérésen és garanciákon alapulnak. E körben pedig a nem-fizetés legnagyobb kockázatát a pénzügyi válság előre nem látható és tovagyrúzó hatásai, elsősorban a munkahely elvesztése jelenti, nem pedig a hiteladós felelőtlen magatartása.⁵⁰ Ezért a törvényben meghatározott célra, a hitelképesség megalapozottabb megítélésére és a hitelkockázat csökkentésére, alkotmányosan alkalmatlan eszközt választott a jogalkotó. Az adatvédelmi biztos leszögezi: a hitelválság nemhogy elkerülte volna a teljes listás hitelinformációs rendszerrel rendelkező országokat, éppenséggel abból az országból indult ki, amelyben ilyen rendszer mintegy harminc esztendeje létezik. „Ez figyelmeztető jel kell legyen a jogalkotónak (...).”⁵¹

Az Országgyűlés 2011. április 18-án elfogadta Magyarország új Alaptörvényét, amely 2012. január elsejétől hatályos. Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezéseiről szóló (Árt.) törvény⁵² 16. cikke értelmében a hivatalban lévő adatvédelmi biztos megbízatása az Alaptörvény hatálybalépésével megszűnik. 2012. január elsején hatályba lépett az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (Infotv.), amelynek értelmében a személyes adatok védelméhez, valamint a közérdekű és a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való jog érvényesülését egy új hatóság, a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) látja el. Tehát az adatvédelmi ombudsman intézménye megszűnt. Az Európai

a 'szükségesség-arányosság' ismérveit alkalmazza. Ez azt jelenti, hogy ha a 'közérdek' megoldás önmagában is valamely más alkotmányos jogot sért, az Alkotmánybíróságnak vizsgálnia kell, hogy a 'közérdek' szempontja a törvényhozó választásának feltétlen szükségességét indokolja-e.

49 A Khrtv. 1. §-a szerint „a központi hitelinformációs rendszerben (a továbbiakban: KHR) nyilvántartott adatok kezelésének célja a hitelképesség megalapozottabb megítélése, valamint a felelős hitelezés feltételei teljesítésének és a hitelezési kockázat csökkentésének elmozdítása az adósok és a referenciaadat-szolgáltatók biztonságának érdekében”.

50 ABI-3879-1/2011/H.

51 Az indítvány utal arra, hogy pénzügyi- jogi érveinek megalapozását a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete 2006 augusztusában készült, *Háttéranyag a lakossági hitelinformációs rendszerekről* című munkadokumentuma segítette.

52 Kihirdetve: 2011. december 31.

Unió Bíróság 2014. április 8-i ítéletében megállapította,⁵³ hogy Magyarország megsértette az adatvédelmi biztos függetlenségére vonatkozó szabályokat.

Az Alkotmánybíróság a fent idézett Központi Hitelinformációs Rendszerről szóló 2011. évi CXXII. törvény (Khrtv.) alkotmányellenességének megállapítására irányuló adatvédelmi biztos indítványt 2013. márciusában visszautasította [3082/2013. (III. 27.) AB végzés]. Ekkor az adatvédelmi ombudsman tisztsége már halott volt. Az Alkotmánybíróság arra hivatkozott, hogy az indítvány az Alkotmány rendelkezésére alapozta érveit, ezért ki kellett volna egészíteni azzal, hogy az indítványban érintett jogszabály az Alaptörvény mely rendelkezéseit sérti és miért. Az Alkotmánybíróság az indítvány kiegészítéséről 2012. február 28-án hozott végzést, tehát az adatvédelmi biztosnak elvi lehetősége sem volt, hogy a hiánypótlást elvégezze, mert időközben tisztségét (egyébként jogellenesen) megszüntették. Az Alkotmánybíróság az indítvány kiegészítésére – ezért jobb híján – az alapvető jogok biztosát hívta fel. Az alapvető jogok biztosa ennek a felhívásnak nem tett eleget. Tehát az ombudsman az eljárás érdemi lefolytatására nem tett indítványt, és az adatvédelmi biztos indítványát nem egészítette ki, sőt nem is indokolta hallgatásának indokait. Ezután az Alkotmánybíróság Paczolay Péter előadó alkotmánybíró javaslatára az indítványt végzésében elutasította. Feltételezem az elmondottak alapján, hogy sem az alapvető jogok biztosának eljárása, sem az Alkotmánybíróság ezen döntése nem fogja a magyar jogállam történetében a jogállamiság dicsőséges pillanatait gyarapítani! Ezt a helyzetet tovább 'rontja' a NAIH. Az új adatvédelmi jogszabály, az Infotv. 38. § (4) bek. b) pontja alapján a NAIH a tevékenységéről minden évben március 31-éig beszámolót hoz nyilvánosságra. A NAIH 2012. évi beszámolója már kifejezetten üdvözli, hogy a 'hitelválságra tekintettel', a hitelképesség megítélése céljából a negatív adólista mellett egy újabb nyilvántartás jött létre 2012 tavaszától, amely teljes körű adatnyilvántartást vezet azon lakosokról, akik hitelt vettek fel valamely banknál. Tehát az adatvédelmi biztos utódja, a NAIH a teljes tiltástól minden különösebb magyarázat nélkül eljut a teljes támogatásig! A NAIH így fogalmaz: „a hitelválság miatt a pénzügyintézetek részéről többször is felmerült az igény arra, hogy a hitelképesség megalapozottabb megítélése, a hitelezési kockázat csökkentése érdekében létrejöjjön a teljes listás lakossági hitelinformációs rendszer. A központi hitelinformációs rendszerről szóló törvény értelmében 2012 tavaszától a korábbi negatív adólista mellett egy újabb nyilvántartást is vezet a BISZ Központi Hitelinformációs Zrt. A pozitív adólista azon lakossági ügyfelek adatait tartalmazza, akik hitel- vagy hitel-

53 A C-288/12. sz. ügy.

jellegű szerződéssel rendelkeznek valamely hazai pénzintézetnél.”⁵⁴ A NAIH azt sem kifogásolta, hogy az ügyfelek csak utólag kaptak tájékoztatást, hogy adataikat feltöltötték. „Az ügyfelek 2012. január 9-ig tájékoztató levelet kaptak arra vonatkozóan, hogy a feltöltés során mely adataik kerültek be a pozitív adólistába.”⁵⁵ Végül a NAIH, a korábbi joggyakorlatot megcáfolva, úgy látja, hogy az információs önrendelkezés nemhogy nem sérül az új rendszerben, hanem ellenkezőleg: „az ügyfelek információs önrendelkezési jogát azáltal biztosítja a rendszer, hogy a hitelmúlttal kapcsolatos adatokat a pénzintézetek kizárólag akkor kérhetik le, ha valaki hitelkérelemmel fordul egy bankhoz, és ehhez kifejezetten hozzájárult”.⁵⁶

3. Záró gondolatok

Ebben a tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy a hitelinformációs rendszer magyarországi kiépülése kapcsán jogtörténeti perspektívába ágyazva bemutatjuk az adatvédelmi ombudsman joggyakorlatát a piaci szereplőkkel folytatott alapjogvédő küzdelmei tükrében. Célunk kettős volt: egyrészt a magánszférát is érintő horizontális hatály intézményesülését konkrét jogeseteken (és joggyakorlaton keresztül) bemutatni, másrészt annak az elemzésére vállalkoztunk, hogy milyen nehézségekkel kellett egy alapjogvédő intézménynek szembesülni a piac részéről érkező növekvő nyomással szemben. Elhatárolási szempontból nem vállalkozunk a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) gyakorlatának az összevetésére az adatvédelmi ombudsman állásfoglalásaival szemben, tehát elemzésünket befejezzük a NAIH megalakulásával és egy következő elemzés tárgya a NAIH jelenlegi gyakorlatának értékelése a horizontális hatály és a hitelinformációs rendszerek tükrében.

54 *NAIH Beszámolója*, 2012, 23.

55 Uo.

56 Uo.

A BÜNTETŐELJÁRÁS EGYSZERŰSÍTÉSÉNEK HATÁSA A SÉRTETT JOGaira

DOBROCSI SZILVIA
egyetemi docens (KRE ÁJK)

Absztrakt

A büntetőeljárás gyorsításának és egyszerűsítésének igénye végigkíséri a büntetőeljárásunk fejlődését. Ha áttekintjük a büntetőeljárás hazai szabályozásának változásait, azt látjuk, hogy a büntetőeljárás szabályok első kodifikációja, az 1896. évi XXXIII. törvénycikk óta a jogalkotó folyamatosan az eljárások gyorsítására és egyszerűsítésére törekszik. A hazai jogunkban a gyorsítás és az egyszerűsítés kéz a kézben jár. A Be. kodifikációja során is különös figyelmet fordított a jogalkotó az eljárások időszerűségének biztosítására. A büntetőeljárások gyorsítása és egyszerűsítése a kodifikáció prioritása lett. A büntetőeljárás gyorsítása, valamint a terhelt beismerő vallomáshoz kötött egyszerűsítése azonban minden további védelem mellett is a sértett jogérvényesítésének korlátját jelentheti. Előfordulhatnak olyan helyzetek, amikor a sértett éppen azért nem képes a büntetőeljárásban biztosított jogainak érvényesítésére, mert egészen egyszerűen nincs rá lehetősége abban a gyorsabban lefolytatott, hamarabb befejezett eljárásban, amelyre a törvény a terhelt részvételével lehetőséget ad. A vizsgálódás alapkérdése, hogy vajon a sértetti jogok érvényesíthetők-e maradéktalanul a hatályos Be. által szabályozott, gyorsabb és egyszerűbb eljárásban. A tanulmány külön foglalkozik a büntetőjogi mediáció kérdésével.

Kulcsszavak: büntetőeljárás, sértett, mediáció, különleges bánásmód, külön eljárások, gyorsítás, egyszerűsítés

EFFECTS OF THE SIMPLIFICATION OF CRIMINAL PROCEDURE
ON THE RIGHTS OF THE VICTIM

Abstract

The need for the acceleration and simplification of criminal procedure has been obvious throughout the development of Hungarian criminal procedure. If we review the modifications of the criminal procedural regulations from the

first codification of such rules in 1896 we may conclude that the legislator has always been focusing on the acceleration and simplification of the procedure. In Hungarian criminal procedure law these two aspects are inseparable. The legislator paid special attention on ensuring the timeliness of the procedures during the latest codification, as this became the priority of the lawmaking. However, the acceleration of the procedure and its simplification related to the confession of the accused may hamper the enforcement of victims' rights. In some cases victims may be unable to enforce their legal rights because they might not have the time or chance to do so, due to the nature and rules of the accelerated and simplified procedures. Therefore a basic question of the study is whether the victims' rights may be enforced properly in accelerated and simplified criminal procedures regulated by the valid Criminal Procedure Codey. The study also reviews the rules of mediation.

Keywords: criminal procedure, infringed party, mediation, special care, special procedures, acceleration, simplification

1. Bevezetés

A büntetőeljárás gyorsításának és egyszerűsítésének igénye végigkíséri a büntetőeljárásunk fejlődését. Ha áttekintjük a büntetőeljárás hazai szabályozásának változásait, azt látjuk, hogy a büntetőeljárás szabályok első kodifikációja, az 1896. évi XXXIII. törvénycikk óta a jogalkotó folyamatosan az eljárások gyorsítására és egyszerűsítésére törekszik. A hazai jogunkban a gyorsítás és az egyszerűsítés kéz a kézben jár. A Be. kodifikációja során is különös figyelmet fordított a jogalkotó az eljárások időszerűségének biztosítására. A büntetőeljárások gyorsítása és egyszerűsítése a kodifikáció prioritása lett.

A büntetőeljárás gyorsítása és egyszerűsítése a sértettre is jelentős hatással lehet. Az Be. indokolása a sértettéről is szól, hiszen „a törvény megteremti annak a feltételeit, hogy a büntetőeljárásban a sértettek, ha ezt igénylik, az egyéni jellemzőiken alapuló megkülönböztetett bánásmódban részesülhessenek. A büntetőeljárásban a sértett határozott törvényi támogatásban részesül, lehetőséget és segítséget kap ahhoz, hogy az őt ért sérelmeket előadhassa, ezáltal feldolgozhassa, és jóvátételi igényének érvényt szerezhessen. Mind-ezen lehetőségek igénybevétele azonban nem lehet kötelezettség, ezért a törvény a kieroszakolt jogérvényesítés helyett a kíméletet helyezi előtérbe, a sértett személyes belátásában bízva.”¹ A büntetőeljárás gyorsítása, valamint

1 Lásd a Be. indokolását.

a terhelt beismerő vallomásaához kötött egyszerűsítése azonban minden további védelem mellett is a sértett jogérvényesítésének korlátját jelentheti. Előfordulhatnak olyan helyzetek, amikor a sértett éppen azért nem képes a büntetőeljárásban biztosított jogainak érvényesítésére, mert egészen egyszerűen nincs rá lehetősége abban a gyorsabban lefolytatott, hamarabb befejezett eljárásban, amelyre a törvény a terhelt részvételével lehetőséget ad.

Éppen ezért a vizsgálódás alapkérdése, hogy vajon a sértetti jogok érvényesíthetők-e maradéktalanul a gyorsabb és egyszerűbb eljárásban.

2. A sértett büntetőeljárásbeli szerepének fejlődése a magyar szabályozásban

A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk (a továbbiakban: Bp.) lehetővé tette a sértett részvételét az eljárásban, de valódi jogokat akkor biztosított számára, ha a sértett valamely (magánjogi vagy büntetőjogi) igényét érvényesítette. Ezzel együtt sértettként is jelen lehetett az eljárási cselekményeknél, bizonyítási indítvánnyal élhetett, és jogorvoslati jogot gyakorolhatott az eljárásban hozott határozatokkal szemben.

A bűnvádi perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: II. Bp.) és az immár a büntetőeljárásról rendelkező 1962. évi 8. tvr. (a továbbiakban: I. Be.) igen szűkmarkúan bánt a sértettel. Az „egyszerű” sértett nem volt az eljárás megbecsült résztvevője, jogai kifejezetten a büntetőjogi vagy kártérítési igényének érvényesítéséhez kötődtek.

Az 1973. évi I. törvény, a II. Be. nem hozott számottevő változást a sértetti jogok tekintetében. Csupán a sértett tárgyaláson való felszólalásának lehetőségét tartalmazta újdonságként. A hatályba lépését megelőző tíz évben, majd az azt követő időszakban azonban hazánk több emberi jogi egyezményhez is csatlakozott, amelyek eleinte mérsékelten, majd kifejezetten hangsúlyt helyeztek a sértetti jogok biztosítására. A folyamat előkészítette a rendszerváltást követő büntetőeljárás kodifikációt, amelynek során a jogalkotó kifejezetten célul tűzte ki a sértett védelmének és jogérvényesítési lehetőségeinek növelését.

A III. (rég) Be. jogalkotói indokolása szerint az új törvény egyik alapvető célkitűzése volt a következő: „A büntetőeljárás során szélesíteni kell a sértett igényérvényesítési lehetőségeit és eljárási jogosítványait. Megfelelő korlátok között meg kell engedni, hogy a sértett pótmagánvádlóként járhasson el”.² Ez meg is valósult a szabályozással. A törvény hatályban léte alatt megvalósított több, mint 80 módosítás közül több is érdemben érintette a sértettet és annak jogérvényesítési lehetőségeit. 2006-ban bevezették a büntetőjogi

2 Lásd az 1998. évi XIX. törvényhez fűzött indokolást.

mediáció intézményét. Létrejött a távoltartás szabályozása és korszerűsítették az áldozatok megsegítésére és a kárenyhítésre vonatkozó rendelkezéseket is³.

A hatályos (IV.) Be. indokolása még magasabb szintre emeli a jogalkotói vállalásokat. E szerint a törvény célja a sértett jogainak teljes körű védelme és az érdekeinek érvényesítése. A Be. másik fontos célja azonban az eljárás gyorsítása és egyszerűsítése.

A hatályos Be. komplex módon közelít a sértett és pozíciói szabályozásához. Eme üdvözlendő változás egyik jele a törvényhez fűzött indokolás egyik fordulata, amely szerint a Be. „a sértetteket érintően szemléletváltást tartalmaz, egyebekben az új rendelkezések dogmatikai szempontból letisztultabb, egyben a gyakorlat számára kezelhetőbb formát kapnak. A sértettek érdekeinek hatékonyabb védelme jegyében a törvény megőrzi, továbbviszi az áldozatvédelem körében már kialakított vívmányokat, amelyek erősítik a sértetti jogokat, valamint az őket megillető eljárási garanciákat.”⁴ Ez a törvény szövegéből is kitér. A Be. új sértett-fogalmat tartalmaz. Bár sértett továbbra is az lehet, akinek „jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztette”⁵, a Be. a tisztánlátás kedvéért leszögezi, hogy ez mind természetes, mind jogi személyeket magában foglalhat. A sértett jogainak és pozícióinak meghatározásakor a Be. egyértelművé teszi, hogy a magánvádlói, pótmagánvádlói és magánféli pozíciók a sértetti kategórián belüli szűkebb csoportokat jelölik. Ez azt jelenti, hogy a sértetre vonatkozó valamennyi rendelkezés irányadó akkor is, ha a sértett további pozícióban más igényét (is) érvényesíti. Ez jelentős előrelépés a korábbi szabályozáshoz és felfogáshoz képest, hiszen fel sem merülhet annak a szükségessége, hogy a sértett „válasszon” a számára elérhető, különböző jogosultságokat biztosító pozíciók közül.⁶ Valamennyi sértetti jog megilleti a magánvádlót, a pótmagán-

3 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről.

4 Lásd a Be. részletes indokolásának a Negyedik részhez fűzött megjegyzését.

5 Be. 59. §-a.

6 Ez a korábbi szabályozás alapján nem volt ennyire egyértelmű. Az eltérő jogalkalmazási gyakorlat miatt 2009-ben, az 5/2009. BJE. sz. határozatában a Kúria leszögezte, hogy a pótmagánvádlóként eljáró sértett meghallgatható tanúként és az ügyészre vonatkozó kizárási okok a pótmagánvádló esetében nem alkalmazhatók. Jogalkotási úrt töltött ki a Kúria akkor, amikor megállapította, hogy „kétségtelen, hogy a Be. a pótmagánvádló tanúkénti kihallgatása lehetőségére vonatkozóan ilyen kifejezett rendelkezést nem tartalmaz. Ennek hiánya azonban szintén nem értelmezhető akként, hogy a pótmagánvádlóként fellépő sértett az ügyben tanúként nem hallgatható ki, illetve a tanúként kihallgatott sértett pótmagánvádlóként nem léphet fel.” Bővebben lásd: <https://kuria-birosag.hu/hu/joghat/52009-szamu-bje-hatarozat> (2024. 07. 01.)

vádlót és a magánfelet a további pozíciójuk adta jogok gyakorlása mellett. A Be. a sértett és további igényérvényesítési pozícióinak szabályozását teljesszűkörűen tartalmazza. A pótmagánvádlói pozíció kapcsán pedig egy új külön eljárást is bevezetett, amely inkább struktúráját tekintve újdonság, hiszen a korábbi törvény töredezett szabályrendszerét tartalmazza összefoglalva.

A Be. a fentiek mellett továbbra is tartalmazza azon eljárási jogi jogintézmények szabályozását, amelyek a sértett aktív eljárási részvételét elősegítik, lehetővé teszik számára, hogy hallassa a hangját, aktívan részese legyen az eljárásnak és jóvátételben részesüljön.

A sértett jogosult arra, hogy a Be. adta keretek között:

- a) bizonyítékot terjesszen elő, indítványt és észrevételt tegyen,
- b) a perbeszédnek során felszólaljon,
- c) a tárgyaláson és a törvényben meghatározott eljárási cselekményeknél jelen legyen és kérdéseket tegyen fel,
- d) az őt érintő bűncselekménnyel összefüggésben keletkezett ügyiratokat a törvényben meghatározott keretek között megismerje,
- e) a büntetőeljárási jogairól és kötelességeiről felvilágosítást kapjon,
- f) jogorvoslattal éljen,
- g) segítő közreműködését vegye igénybe,
- h) a bírósági eljárásban magánfélként polgári jogi igényt érvényesítsen, a nyomozás során erre vonatkozó szándékát bejelentsen, továbbá
- i) magánvádlóként, pótmagánvádlóként fellépjen.

E jogok gyakorlása a törvényben meghatározott módon és korlátozásokkal valósulhat meg. Ez a gyakorlatban többnyire azt jelenti, hogy a sértett az őt érintő, valamint rá vonatkozó kérdések kapcsán gyakorolhatja ezen jogokat.

Nagyon fontos, elsőként a Be-ben szabályozott jogosultság, hogy a sértett bármikor jogosult nyilatkozni arról, hogy a bűncselekmény következtében milyen testi, lelki sérelmet szenvedett, milyen vagyoni hátrány érte, illetve kívánja-e a terhelt bűnösségének megállapítását és megbüntetését.⁷

7 E rendelkezés számos európai országban a büntetőeljárási szabályozás része. Hátterét elsősorban a Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a bűncselekmények áldozatainak nyújtandó segítségről szóló Rec(2006) 8. számú ajánlása, valamint a sértettek jogainak és védelmének, különösen a büntetőeljárások során való megerősítésére vonatkozó ütemtervről szóló, a Tanács 2011. június 10-i (2011/C 187/01) állásfoglalása jelenti.

3. A sértett jogai a modern, egyszerűsítésre és gyorsításra törekvő büntetőeljárásban

3.1. A tájékoztatáshoz való jog, a különleges bánásmód és az igényérvényesítés egyes formái

A sértett jogai a nyomozás megindulásával nyílnak meg.⁸ A nyomozó hatóság szerepe a sértett jogérvényesítésében kivételes. A nyomozás megindításakor a nyomozóhatóság tájékoztatja a sértettet arról, hogy a pozíciójához milyen jogosultságok kapcsolódnak, és nyilatkoztatja is a sértettet számos, a törvényben meghatározott kérdésben.⁹ Tájékoztatja a sértettet arról, hogy áldozatsegítő szolgálat¹⁰ segítségét veheti igénybe a büntetőeljárás megindításakor, valamint gondoskodik a sértett adatainak és személyének védelméről. Ezt elsősorban a törvényben biztosított különleges bánásmód megállapításával és az ehhez kapcsolódó részletszabályok betartásával teheti meg.¹¹ A különleges bánásmód alapvető eleme a sértett meghallgatása, tájékoztatása, nyilatkoztatása az eljárási jogainak gyakorlásáról és a joggyakorlásának elősegítése. A sértetti joggyakorlásba beletartozik a különleges bánásmódról való lemondás és a sértetti jogok gyakorlásától való elállás is.

A sértettet számos jogosultság illeti meg a büntetőeljárásban. Részt vehet az ellene elkövetett bűncselekmény miatt indított büntetőeljárásban, sértettként nyilatkozatot tehet. Felvilágosítást és tájékoztatást kérhet a hatóságoktól a büntetőeljárási jogairól és kötelezettségeiről és megismerheti az őt érintő bűncselekménnyel összefüggésben keletkezett iratokat. A sértett az első számú tanú és megilletik az ezen pozícióhoz kapcsolódó jogosultságok. A sértett jogérvényesítési lehetőségeihez tartozik továbbá az, hogy távoltartást indítványozhat a bíróságtól a terhelt felé. A sértett részt vehet közvetítői eljárásban, polgári jogi igényt érvényesíthet magánfélként, felléphet magán-

8 A korábban már kifejtettek szerint az áldozat és a sértett fogalma nem azonos. A sértett büntetőeljárási kategória, büntetőeljárási pozíció, ezért büntetőeljárás nélkül nem is beszélhetünk sértettéről és így sértetti jogérvényesítésről sem. Éppen ezért az áldozat akkor válik eljárási szempontból sértetté, amikor megindul az ellen elkövetett bűncselekményben a büntetőeljárás.

9 Be. 51. § (2) bekezdése.

10 A jelenleg a Kormányhivatalokban működő Áldozatsegítő Szolgálatok a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény és a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés természetes személy sértettjeinek nyújtanak kérelemre – többek között – tájékoztatást, jogi segítséget, azonnali pénzügyi segílyt és állami kárenyhítést.

11 Be. 81-83. §-ai.

vádlóként és pótmagánvádlóként. Nagyon fontos joga az, hogy az eljárásban bizonyítékot terjeszthet elő, indítványokat és észrevételeket tehet, részt vehet egyes eljárási cselekményeken és a bírósági tárgyaláson, ott kérdéseket tehet fel, perbeszédnek során felszólalhat, jogorvoslással élhet.¹²

Mintegy mellékesen megjegyzendő az is, hogy a sértett a különleges bánásmódról és az őt megillető jogosultságok gyakorlásáról lemondhat. Vagyis az eljárásban való részvétele – a törvényi kötelezettségeinek teljesítésén túl – csupán lehetőség, nem kötelező, ezért joggyakorlásának korlátai is akkor rendelkeznek tényleges relevanciával, ha a sértett aktívan részt venne az eljárásban, de erre nincs lehetősége.

A sértetti jogok érvényesítésének elősegítése a hatóságok feladata. Az előzőekben felsorolt és az ehelyütt elemzett jogosultságok érvényre juttatása az általános eljárás keretei között valósul meg maradéktalanul. A gyorsított, egyszerűsített eljárásokban szükségszerűen korlátozottabb formában érvényesíthetők a sértett jogai. Ezen eljárások közé tartoznak egyes külön eljárások, továbbá minden olyan jogintézmény, amely az eljárás gyorsítását, egyszerűsítését célozza, s mint ilyen, az általános eljárás egyes részeit mellőzi. A továbbiakban ezek elemzésére kerül sor.

3.2. A sértetti jogok érvényesítése az egyszerűsített külön eljárásokban

A sértett jogainak érvényesítése akkor válhat nehézkessé vagy ütközhet tényleges akadályba, ha az eljárást egyszerűsítő és gyorsító külön eljárást folytatnak. A tárgyalási jelenléthez kapcsolódó jogai jelentősen csorbulnak akkor, amikor a bíróság nem tart tárgyalást a büntetőügyben. A vizsgált külön eljárások közé tartozik a bíróság elé állítás, az egyezség megkötésével folytatott eljárás és a büntetővégzéses eljárás. Az érintett jogok a sértett általános jogai, valamint az igényérvényesítésre szolgáló jogosultságai.

A sértettet szükségszerűen érintő gyorsítás eseteit tekintve az egyezséggel végződő ügyek aránya elenyésző (2019-ben 91, 2021-ben 77, 2022-ben 85, összességében 0,2%). A bíróság elé állítással befejeződő büntetőügyek száma a Be. hatályba lépése óta csökkenést mutat (2019-ben 6920, 2021-ben 1183, 2022-ben 1246, összességében 2,5%), míg a büntetővégzéssel elintézett ügyek száma évről évre jelentősen emelkedik (2019-ben 27633, 2021-ben 34900, 2022-ben 33960, összességében 70,3%).¹³ Ebből kitűnik, hogy a vádemelésre került ügyek több, mint 2/3-a esetében indítványozta az ügyészség a

¹² Be. 51. § (2) bekezdése.

¹³ Be. 411. § (1) bekezdése és 736. § (4) bekezdése.

büntetővégzés meghozatalára irányuló külön eljárás alkalmazását¹⁴, és ezen esetek mintegy 80%-ában jogerős büntetővégzés zárta az eljárást.¹⁵ Ez minden esetben hatással van az eljárásban részt vevő sértett jogaira.

A *polgári jogi igény* érvényesítését az eljárás egyszerűsítése érdemben nem érinti, hiszen a polgári jogi igényt az ügyész belefoglalja a vádiratba, és így a bíróság bár gyorsabb eljárásban, de mégiscsak dönt a polgári jogi igény vonatkozásában. Az utóbb említett külön eljárás esetén a bíróság a végzését az iratok alapján hozza, de döntésében kitér a vádiratban foglalt polgári jogi igényre is¹⁶, így a sértett erre vonatkozó jogai nem sérülnek. Ugyanakkor azt ne felejtjük el, hogy a sértett ezen eljárásban a bíróság előtt nem tud felszólalni a polgári jogi igényével kapcsolatban. Ha a büntetővégzést sérelmesnek tartja, tárgyalás tartását kérheti, azonban, ha csak a polgári jogi igénnyel kapcsolatban érkezik tárgyalás tartása iránti igény, azt a bíróság egyéb törvényes útra utasítja.¹⁷

A bíróság elé állítás során a magánfél is megjelenhet a bíróság előtt¹⁸ és nyilatkozatot tehet, vagyis a sértett gyakorolhatja az őt megillető jogokat a polgári jogi igény érvényesítésével kapcsolatban.

A vádemelést megelőzően az ügyész és a terhelt között létrejövő, és a kapcsolódó külön eljárás alapjául szolgáló egyezség tartalmazhatja a terhelt által vállalt egyéb kötelezettségek között a magánfél polgári jogi igényének megfizetését. Amennyiben a terhelt vállalja a magánfél igényének kielégítését, a bíróság csak akkor hagyhatja jóvá az egyezséget, ha a terhelt a fizetési kötelezettségének eleget tett. Ha a bíróság az egyezséget jóváhagyja, a benne foglalt polgári jogi igényt sem utasíthatja el.¹⁹

Amennyiben a sértett nem érvényesít polgári jogi igényt, hanem csupán a sértetti jogait gyakorolja az egyszerűsített külön eljárásokban, akkor az eljárások jellegéből adódóan jellemzően a tárgyalási jogai sérülnek.

14 <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/11/buntetojogi-szakag-2022.-ev.pdf> (2024. 07. 01.)

15 <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/11/buntetobirosag-elotti-ugyesi-tevekenyseg-fobb-adatai-i.-2022.-ev.pdf> (2024. 07. 01.)

16 GÁL Anikó: *A polgári jogi igény megjelenése a büntetőeljárásban*. <https://ujbtk.hu/gal-aniko-a-polgari-jogi-igeny-megjelenese-a-buntetoeljarasban/> (2024. 05. 10.)

17 Be. 742. § (2) bekezdése és 747. § (3) bekezdése.

18 A Be. 727. § (5) bekezdése alapján az értesítéséről az ügyész köteles gondoskodni.

19 FARKAS Krisztina: *A sértett helyzete az eljárás hatékonyságának tükrében*. <https://jog.tk.hu/uploads/files/FarkasKrisztina.pdf> 72. (2024. 05. 02.)

3.3. Az alternatív jogintézmények

A büntetőeljárást már a nyomozás során megakasztó, egyes esetekben a vádemelés elkerülését szolgáló *alternatív jogintézmények* is gátolhatják a sértetti jogok maradéktalan érvényesülését. A feltételes ügyési felfüggesztés esetén az ügyész magatartási szabályként előírhatja a sértettnek teljesítendő jóvátételt, valamint a bűncselekménnyel okozott kár, vagyoni hátrány megtérítését vagy az eredeti állapot helyreállítását, ha arra a gyanúsított képes és azt a sértett elfogadja. E kötelezettség meghatározásától az ügyész csak méltányolható okból térhet el.²⁰ Látható azonban, hogy e szabályozás nem teszi kötelezővé a polgári jogi igény megfizetését és a sértett felé teljesítendő jóvátételt, így előfordulhat, hogy a sértett hoppon marad. Arról nem is szólva, hogy a legfontosabb eljárási fegyvereit, a tárgyalási jelenléthez és indítványtételhez kapcsolódó jogait ilyen esetben sem gyakorolhatja, sőt, az ellene elkövetett bűncselekmény ügyében még vádemelésre sem kerül sor. A nyomozás során gyakorolható jogai ugyanakkor érvényesíthetők.

3.4. Jogérvényesítés a közvetítői eljárásban

3.4.1. A közvetítői eljárás jelentősége a büntetőeljárásban

A közvetítői eljárás egy alternatív eljárás, amely segít elkerülni a bírói utat, s amelyet a régi Be-t módosító Novella, a 2006. évi LI. törvény vezetett be a magyar büntetőeljárás jogba. A büntetőeljárással szorosan nem összefüggő részletszabályokat azonban külön jogszabály, a 2006. évi CXXIII. törvény (a továbbiakban: Bkt.) szabályozza. A Bkt. szerint „a közvetítői eljárás a bűncselekmény elkövetésével kiváltott konfliktust kezelő eljárás, amelynek célja, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával - a sértett és a terhelt közötti konfliktus rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő - írásbeli megállapodás jöjjön létre.”

A közvetítői eljárás alapelveiben felismerhetők a nemzetközi trendnek megfelelő megfogalmazások. Az alábbiak általános jelleggel meghatározzák a mediáció lényegét:

- a felek önkéntessége: a terheltnek és a sértettnek is hozzá kell járulnia a közvetítői eljárás megindításához, ezzel kifejezve a megoldáskeresésre

²⁰ Be. 419. § (2), (5) és (6) bekezdései.

való szándékukat. A hozzájárulás nem rendelkezik kötelező erővel, bármikor visszavonható, mely esetben a közvetítés félbeszakad és folytatódik a büntetőeljárás.

- a terhelt beismerő vallomása: a felelősség elismerése a közvetítői eljárás egyik sarokköve.
- a teljesítésre és annak elfogadására való hajlandóság: mindkét fél együttműködésére szükség van a vállalt jóvátétel megfelelő teljesítéséhez.
- a megfelelő reparáció: a jóvátételnek arányban kell állnia az elkövetett bűncselekmény súlyával és az okozott kár mértékével.
- a közvetítői eljárás anyaga titkos, azaz nem használható fel az eljárás további részében.

A közvetítői eljárás olyan konfliktuskezelési eljárás, mely az elkövető, a sértett és a társadalom közötti megbomlott egyensúlyt igyekszik helyreállítani. Alapvetően kis súlyú bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazható, bár alkalmanként – például súlyos testi sértés vagy emberölés előkészülete esetén – súlyosabb cselekmények esetében is megkísérelhető. A tapasztalatok szerint az esetek többsége megegyezéssel zárul azt követően, hogy a terhelt találkozik a sértettel és közös álláspontra jutnak a megfelelő jóvátételt illetően. Az is megállapítható, hogy a személyes találkozásra tekintettel a terhelt nagyobb valószínűséggel teljesíti a rá rótt kötelezettséget, a sértett pedig sokkal elégedettebb, mint egy általános eljárási rendben hozott elmarasztaló ítélet esetén.²¹

A közvetítői eljárás engedélyezésével (az eljárási szakasztól függően) az ügyész visszavonul a büntetőeljárástól, utat engedve egy alternatív megoldásnak, amelynek segítségével a terhelt elkerülheti a hagyományos felelősségre vonást. A büntetőeljárást a mediáció idejére felfüggesztik, az eljárás egy mellékágon zajlik, majd a közvetítés végeztével visszakanyarodik a büntetőeljáráshoz, melynek további menetét a közvetítői eljárás eredménye határozza meg.

A közvetítői eljárás során a terhelt és a sértett egyenrangúak, az eljárás feltétele mindkettejük beleegyezése abba, hogy ily módon alakítsák a büntetőeljárás menetét. A mediáció lehetőséget biztosít a sértett számára arra, hogy aktívan részt vegyen az eljárás alakításában, a terheltet sújtó joghátrány meghatározásában, a terhelt pedig lehetőséget kap arra, hogy bűncselekményét beismerve olyan jellegű szankciót álljon ki, mely hozzájárul a sértett kárainak megtérítéséhez és a bűncselekmény elkövetése előtti állapot helyreállításához.

21 LAJTÁR István: A mediáció a büntetőeljárásban. *Ügyészek Lapja*, 2007/5, 6.

3.4.2. A közvetítői eljárás szabályai

Közvetítői eljárást olyan, az élet, testi épség és az egészség elleni, az emberi szabadság elleni, az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni, a közlekedési, a vagyon elleni, illetve a szellemi tulajdonjog elleni bűncselekmények kapcsán folytatott eljárásban lehet tartani, amelyek ugyan szabadságvesztéssel büntetendők, de a büntetési tétel felső határa az 5 évet nem haladja meg. Fontos a felek önkéntessége és egyetértése, vagyis az eljárás megindítására csak akkor van lehetőség, ha abba mind a terhelt, mind a sértett beleegyezett. Mediációra egyébként bármelyikük indítványára vagy akár a védő vagy az ügyész kezdeményezésére is lehetőség van a vádemelést megelőzően. Amennyiben a mediációs eljárás megindításának feltételei fennállnak, az ügyész a büntetőeljárást felfüggeszti és az eljárást a mediátor veszi át. A régi Be. a közvetítői eljárást a vádemelést követő eljárási szakaszban is biztosította, továbbá sokkal részletesebb szabályozást tartalmazott a jogintézményről, mint a hatályos kódex.

Bár a 2006. évi CXXIII. törvényhez fűzött indokolás szerint a közvetítői eljárás a büntetőeljárással párhuzamosan folyó eljárás, véleményem szerint ez nem megfelelő felfogás, mert egymást ténylegesen kizárják, egyszerre nem folyhatnak. A közvetítői eljárás elrendelése esetén az ügyész vagy a bíróság a büntetőeljárást felfüggeszti, az nyugszik mindaddig, míg a közvetítői eljárás véget nem ér. A mediáció tulajdonképpen egy „vargabetű” az eljárás menetében, amely nem kötelező, de ha alkalmat adnak rá, alapvetően befolyásolja a büntetőeljárás további alakulását.

A mediációs eljárás megindításával tehát a büntetőeljárás egy időre kikerül az eljárást hagyományosan folytató szervek hatásköréből. A mediációt teljes egészében a mediátor folytatja le, az esetlegesen létrejövő egyezséget ő foglalja írásba és közli az ügyésszel vagy a bírósággal. A büntetőeljárás további folytatását a mediáció eredménye határozza meg – a hatóság csak ennek fényében dönt a további teendőkről és a terhelt sorsáról, a mediáció során létrejött egyezséget mint okiratot használja fel.

A tevékeny megbánás szabályozását – éppen a közvetítői eljárás gyakorlati tapasztalataira tekintettel – a 2009. évi LXXX. törvény úgy alakította, hogy az jobban igazodott a közvetítői eljárás céljához. A tevékeny megbánás büntetethez vezető ok, amely a 2006. évi LI. törvénnyel került be a régi Btk-ba kifejezetten azzal a céllal, hogy a sikeres közvetítői eljárásban részt vevő terhelt helyzetét megkönnyítse és elősegítse a megegyezés elérését. Az okozott kár, sérelem tevőleges jóvátétele, a bűncselekmény következtében

fellépő hátrány kiküszöbölése a terhelt javára írható, amelyet a jogalkotó a felelősség megállapításánál és a büntetés kiszabásánál igyekezett figyelembe venni.

A mediációs eljárás során a terhelt beismerő vallomást tesz, mely nem csak a tényekre, hanem a bűnösségre is kiterjed. Csak a tényekre vonatkozó vallomás nem fogadható el beismerésként, mert hiányzik a pszichikai feltétel, az, hogy a terhelt beismerje, ezáltal megélje bűnösségét és vállalja érte a felelősséget. A mediáció a sértett és a terhelt közötti egyezség elérésére irányul, melynek lényege, hogy a sértettnek a bűncselekmény elkövetésével elszenvedett kárát vagy egyéb sérelmét a terhelt anyagi vagy egyéb úton megtéríti. A mediációs eljárás nem nyilvános, ahogy az ott elhangzottak és az eljárás során létrehozott iratok sem, ezek az eljárás további szakaszában nem használhatók fel, a terhelt beismerő vallomásából, vagy abból, hogy bizonyos tényállításokat tett vagy elfogadott a közvetítői eljárás során, nem lehet következtetéseket levonni a bűnössége kérdésében.²²

Ez a szabály nagyon fontos, mert amennyiben a közvetítés megghiúsul és bírósági eljárásra kerül sor, a bíróság nem fér hozzá a terhelt beismerő vallomásához, mely a közvetítői eljárás során született. Ha a terhelt bízik a közvetítői eljárás sikerében és hozzájárul ahhoz a beismerő vallomás megtételével, méltánytalan helyzetbe kerülne akkor, ha ezt később a bíróság felhasználhatná ellene. A beismerés célja ekkor a közvetítés előbbre vitele, más célra nem lehet a vallomást felhasználni. Valószínűsíthető, hogy amennyiben a törvény nem biztosítaná ezt a védelmet, a terheltek beismerési kedve csökkenne, mert nem szívesen kockáztatnák azt, hogy az esetlegesen az önhibájukon kívül sikertelen közvetítői eljárás után a beismerő vallomásuk miatt kerüljenek nehezebb helyzetbe. Ezért tehát a közvetítői eljárás anyaga nem nyilvános, sőt, ha az eljárás sikertelen, a bíróságot az eljárás tényéről sem kell tájékoztatni.

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (új Be.) 412. §-a a korábbi szabályozásnál sokkal szélesebb körben teszi lehetővé a közvetítői eljárást, és koncepcionális változást is eredményez, ugyanis szakít a tevékeny megbánás és a közvetítői eljárás évtizedes egymásra utaltságával. A tevékeny megbánás és a közvetítői eljárás bevezetése körüli megfontolásokkal teljes egészében szembemegy a két jogintézmény elválasztása, amely ezzel a közvetítői eljárás köré felépített eljárási garanciák rendszerét is gyengíti.²³

22 Lásd: R(99) 19 Ajánlás magyarázata.

23 Lásd a 2006. évi LI. törvény indokolását: „A tevékeny megbánást megalapozó megállapodás közvetítői eljárás hiányában nem eredményezheti az eljárás megszüntetését, illetve

A jogalkotó a büntetőeljárás szabályozásának módosításakor egyértelműen az egyszerűbb, gyorsabban befejezhető eljárások lehetővé tételére törekedett, aminek szerves része az alternatív eljárások alkalmazási körének kiszélesítése. A jogalkotó szerint²⁴ „a közvetítői eljárásra vonatkozó nemzetközi minták és a jogalkalmazói tapasztalatok azt mutatták, hogy a közvetítői eljárásnak mind a terhelt mind a sértett oldaláról a materiális jóvátételen és a büntethetőség megszűnésén túl számos kívánatos hozadéka van”, ezért döntött úgy, hogy alkalmazhatósága elválik a tevékeny megbánás anyagi jogi büntethetőséget megszüntető ok feltételeitől. Az új Be. „súlyosabb bűncselekmények, illetve a hatályos törvényben felsorolt bűncselekmény csoportok mellett más bűncselekmények miatt is lehetővé teszi az intézmény alkalmazását, ha ezzel a közvetítői eljárás céljai – a megegyezés, a jóvátétel és a gyanúsított magatartásának kedvező változása – elérhetők”. Ennek megfelelően a közvetítői eljárás a továbbiakban nem csak a tevékeny megbánás anyagi jogi büntethetőséget megszüntető vagy más kedvezményt engedő okkal összefüggésben alkalmazható, hanem attól függetlenül mindaddig, amíg az eljárás céljai elérhetők. A büntethetőség megszűnésére, illetve a büntetés korlátlan enyhítésére azonban nem kerülhet sor a súlyos bűncselekmények esetében. Az egyezséggel folytatott eljárás alkalmazása következtében is gyakorolhat a terhelt jóvátételt, a megállapodásban foglalt, meghatározott nemű és mértékű büntetésért cserében. A törvény mindezek mellett megőrzi a közvetítői eljárás hatályos alapjait, hogy arra csak mindkét oldalról önkéntes alapon, a jóvátétel valószínűsítése esetén kerülhessen sor, feltéve, hogy a kedvezmény nem ellentétes a büntetés kiszabásának elveivel vagy az eljárás lefolytatásának mellőzésével.

A 2018. július 1-jén hatályba lépő törvény rendelkezései szerint a közvetítői eljárás a gyanúsított és a sértett megegyezését, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő, a gyanúsított, illetve a sértett indítványára, vagy önkéntes hozzájárulásukkal alkalmazható eljárás. Alkalmazásának a módosítások szellemével összhangban továbbra sem akadályos, ha a gyanúsított a bűncselekménnyel okozott kárt, vagyoni hátrányt, vagy a bűncselekmény elkövetési értékét rész-

a büntetés korlátlan enyhítését. Ennek a rendelkezésnek garanciális jelentősége van, az esetleges visszaéléseket, a sértett befolyásolásának lehetőségét, a sértett helyzetének kihasználását lehet kiküszöbölni azzal, ha csak és kizárólag a Be. szabályai szerint, illetőleg a közvetítői eljárásról szóló külön törvény szerint eljáró szervek felügyelete mellett folynak a tárgyalások a terhelt és a sértett között.”

24 Lásd a 2017. évi XC. törvény indokolását.

ben vagy egészben már önként megtérítette, illetve a sértett által elfogadott módon és mértékben a bűncselekménnyel okozott sérelmet jóvátette, vagyis a törvény fenntartja azt a lehetőséget, hogy a korábban teljesített jóvátételt figyelembe vegyék a közvetítői eljárás eredményének meghatározása során.

A közvetítői eljárás feltétele a felek hozzájárulása, a gyanúsított beismerése, a jóvátétel valószínűsíthetősége, valamint az, hogy közvetítői eljárás lefolytatása nem ellentétes a büntetőeljárás vagy a büntetés céljaival.

A közvetítői eljárás során a mediátor őrködik a szabályok betartása felett és igyekszik megegyezésre bírni a feleket. A megegyezésben foglalt jóvátétel²⁵ mértékének arányban kell állnia az okozott sérelem nagyságával, olyannak kell lennie, amit a sértett elfogad, és amit a terhelt hajlandó és képes is teljesíteni. A jóvátétellel vagy kártérítéssel kapcsolatban a jogintézmény bevezetésekor a törvény megfogalmazásából kitűnt, hogy a jogalkotó elsősorban anyagi, pénzbeli jellegű kártérítéssel azonosította a terhelt által vállalható szolgáltatást. 2009-ben azonban – jórészt az addigi gyakorlati tapasztalatok hatására – változott a szabályozás, elsősorban azért, mert a kizárólag anyagi jellegű jogkövetkezmény a jogalkotó szerint is polgári jogi kártérítési egyezkedéssé silányította a mediációt²⁶. Ma már akkor is eredményesnek tekinthető a közvetítői eljárás, ha a terhelt az okozott kárt megtéríti a sértettnek, a sértett által elfogadott módon és mértékben. Ez a változás azt jelenti, hogy a pénzbeli jóvátétel elveszítette kizárólagosságát és a jogalkotó felismerte, hogy egyéb módon, akár természetben, akár bizonyos szolgáltatások nyújtásával is kárpótolható a sértett.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint a mediáció intézménye – a viszonylag alacsonyabb 2007. évi számokat²⁷ követően – beépült a büntetőeljárásba és rendkívül népszerűvé vált az eljárás résztvevői körében. Az első évben 2481 ügy érkezett a pártfogó felügyelőkhöz mediációra, majd a számok emelkedni kezdtek. Mára évente nagyjából 3500-3700 bünte-

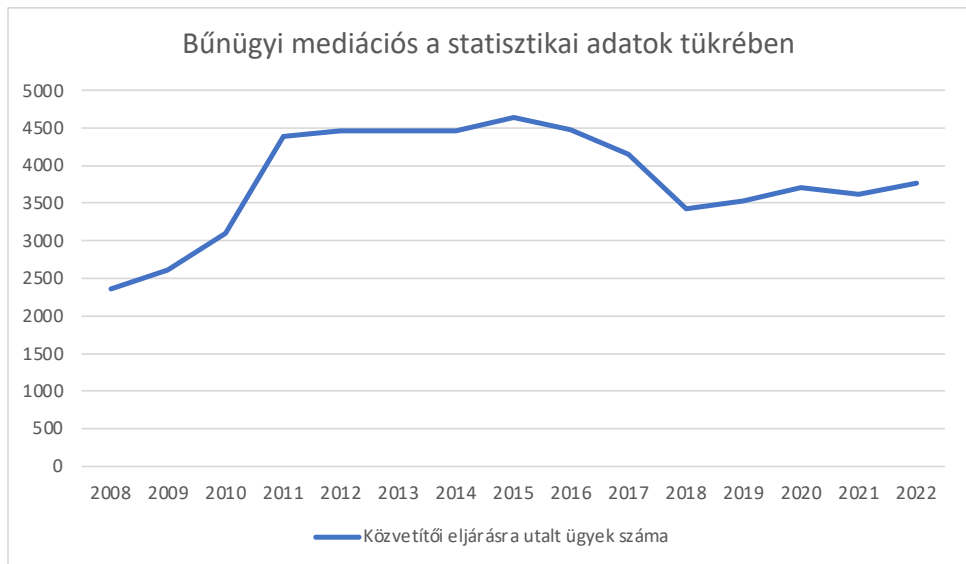
25 A szakirodalom és a gyakorlati szakemberek is a jóvátétel fogalmát részesítik előnyben a kártérítéssel szemben éppen azért, mert a kifejezés túllép az anyagi jellegű szolgáltatásokon és sokkal szélesebb körben ad lehetőséget a terhelti teljesítésre.

26 A módosító jogszabály indoklásából: „(...) a megfogalmazás előtérbe állítja a büntetőjogi mediáció pergazdaságossági szempontjait és a gyakorlatban a polgári jogi értelemben vett kártérítésre szorítja a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeivel elérhető előnyöket. (...) jelenleg kiaknázatlan a büntetőjogi mediációban rejlő számos jóvátételi lehetőség, így többek között az elkövetői megbánás kifejezésre juttatása, a sértett, illetőleg az áldozat kiengesztelése, az okozott sérelemnek a sértett igényei szerint és a megelégedésére történő jóvátétele.”

27 Forrás: http://www.kih.gov.hu/data/cms12679/stat_20071231_osszesített.pdf (2024. 07. 01.)

tőügyben folytatnak közvetítői eljárást, ezek mintegy 80%-a zárul sikeres megállapodással.²⁸ Bár ez a vádemelésre került ügyek számának kevesebb, mint 10%-a, mégis olyan eljárásokról van szó, amelyekben a sértett aktívan részt vehet és jóvátételhez juthat.

Az utóbbi években a mediációra utalt ügyek száma visszaesett, a csökkenés az új szabályozás hatályba lépése óta figyelhető meg. Ennek oka lehet az, hogy mediációra a korábbiaktól eltérően csak vádemelés előtt kerülhet sor, valamint, hogy az ügyek jelentős része büntetővégzéssel zárul, ami nem kedvez a közvetítői eljárás lefolytatásának.

1. ábra. A Szerző saját szerkesztése

A jogalkotó a közvetítői eljárás engedélyezését, eredményének elfogadását igyekszik ösztönözni a törvény egyéb részletszabályaival is. A közvetítői eljárásra már a gyanúsított kihallgatást követően sor kerülhet, ami jelentősen meggyorsíthatja az eljárást, másrészt viszont kétséget ébreszt az ügy felderítettségét illetően. A felek kérelmének elutasításáról az ügyészség formális határozatot köteles hozni, ami további adminisztrációs kötelezettségeket keletkeztet. Ezek elkerülésének lehetősége – a jogalkotó várakozásai szerint – ösztönözheti a jogalkalmazókat a közvetítői eljárás folytatásának engedélyezésére. E kötelezettségnek épp az ellentéte jelentkezik a megál-

²⁸ <https://ugyeszseg.hu/az-ugyeszsegrol/statisztikai-adatok/ugyeszsegi-statisztikai-tajekoztato-buntetojogi-szakterulet/> (2024. 05. 10.)

lapodás ügyészi elfogadásával kapcsolatban. Az ügyész csak törvényességi okból (jogszabálysértő, jó erkölcsbe ütköző vagy ésszerűtlen rendelkezések) tagadhatja meg a megállapodás elfogadását, amire annak megérkezésétől számított 5 nap áll rendelkezésére. Ha ezalatt az idő alatt nem nyilatkozik, a megállapodást elfogadottnak kell tekinteni.

A tevékeny megbánás továbbra is a nyomozás ügyészi megszüntetésének oka lehet, de a korábban írtaknak megfelelően nem minden sikeres közvetítői eljárás vezet a tevékeny megbánás következményeinek alkalmazásához.

3.4.3. Mediáció a gyorsított eljárásokban

A közvetítői eljárás kapcsán nehézséget okozhat az, hogy ha az eljárás gyorsított eljárásban kerül bíróság elé, akkor előfordulhat, hogy az idő rövidsége miatt közvetítői eljárásra egészen egyszerűen nem nyílik lehetőség.²⁹ Egyes esetekben a terhelt és a sértett e lehetőségről való tájékoztatása teljesen elmarad.³⁰ A bíróság elé állítás céljai – a nyomozás gyors befejezése, mielőbbi vádemelés – és a közvetítői eljárás szabályozása között ellentét feszül, a gyorsított eljárásban nincs lehetőség a nyomozás felfüggesztésére, a közvetítői eljárásra utalásra és arra, hogy a sértett igényeit is figyelembe vegye a hatóság. Így olyan esetben sem kerülhet sor mediációra, ha egyébként minden feltétel adott és a sértett szívesen részt vett volna benne, és ha a közvetítői eljárás eredményeképpen olyan jóvátételi megállapodást köthetett volna a terhelttel, amiből ő maga is ténylegesen profitál.

A közvetítői eljárás lefolytatása a büntetővégzéses eljárásokban is fogalmilag kizárt.³¹ Egyezségkötés esetén ugyanakkor a terhelt vállalhatja, hogy részt vesz közvetítői eljárásban, ami a sértett számára jóvátételt jelenthet.

4. Összegzés

A sértett a büntetőeljárás megkerülhetetlen szerepelője, akinek a történeti fejlődés során eleinte több, majd kevesebb jogosultságot biztosított a büntetőeljárás szabályozása. Napjainkra a sértett egyre erősebb pozícióban áll, és egymással összefüggő, egymást erősítő jogosultságok rendszere biztosítja az eljárásban való részvételét.

29 Lásd 3. BkV XIX. rész 1. b) pontját.

30 SÜMEGI Zsuzsa: *A büntetőjogi mediáció a jogalkalmazásban*. https://www.kriminologia.hu/files/kiadvany/2019/kk_79_sum_zsuzsa.pdf, 74. (2024. 05. 10.)

31 Lásd 3. BkV XIX. rész 1. c) pontját.

Az egyszerűbb és gyorsabb büntetőeljárás nem feltétlenül gátolja a sértetti jogok érvényesítését. A hatóságok részéről tudatosabb és koncentráltabb eljárást követel a sértett segítése, különösen a büntetőeljárás kezdeti időszakában, amikor a sértett tájékoztatása különleges jelentőséggel bír. A sértett részéről is tudatosabb és koncentráltabb magatartást igényel a jogainak védelme és gyakorlása, hiszen ha nem vesz részt aktívan az eljárásban, előfordulhat, hogy az eljárás kicsúszik alóla, és amikor élne egyes eljárási jogaival, akkor már nem lesz rá lehetősége, ugyanis az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása nyomán előfordulhat, hogy olyan eljárási cselekmények, illetve akár egyes eljárási szakaszok, amelyeknek részese lehetett volna, egészen egyszerűen nem kerülnek sorra, illetve nem valósulnak meg, mert a terhelt beismerő vallomása nyomán nincs rájuk szükség. A jogalkotó a gyorsított és egyszerűsített eljárások szabályozásánál nem feledkezett meg a sértetről, bár ez elsősorban a polgári jogi igény érvényesítésének lehetővé tételét jelenti, és a sértett indítványtételi és tárgyalási jogainak elenyészésére nem jelent gyógyírt.

KIALKUDOTT IGAZSÁG? GONDOLATOK AZ EGYEZSÉGKÖTÉS BÜNTETŐELJÁRÁSBAN SZABÁLYOZOTT LEHETŐSÉGÉRŐL

GYÜRE BETTINA

PhD hallgató (Debreceni Egyetem)

Marton Géza Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola)

Absztrakt

Mi az igazság? E kérdés mindmáig fontos és megoldatlan kérdése a filozófiai és a társadalmi gondolkodásnak egyaránt. A vizsgálódás dimenzióját a büntető igazságszolgáltatás területére szűkítve azonban már nem pusztán az 'igazság'¹ fogalma, hanem önmagában az igazságkeresés fontossága és formája is attól függ, hogy melyik jogcsalád igazságszolgáltatási rendszerében járunk el. Az eltérő paradigmák alapján szerveződő eljárások ugyanis eredendően másképpen közelítik meg az igazságot, az igazságkeresés jelentősége, s így a büntetőeljárásban a terhelttel köthető megállapodások lehetőségének kérdését is. A tanulmány elsősorban leíró és összehasonlító módszerrel veszi górcső alá a terhelt és az állami vádhatóság között köthető megállapodás bölcsőjeként ismert amerikai szakirodalmat, majd vetíti rá arra az egyezségkötés magyar jogszabályban rögzített módját, melyből a szerző általános jellegű következtetéseket igyekszik levonni.

Kulcsszavak: igazság, igazságkeresés, egyezségkötés a büntetőeljárásban, vádalku

NEGOTIATED TRUTH? THOUGHTS ON REACHING
AN AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract

What is truth? This question is still a crucial and unsolved question of both philosophical and social literature. Narrowing down the dimension of the analysis to the area of criminal justice, however, not only the concept of 'truth', but also the importance and form of the search for the truth in itself

1 A továbbiakban 'igazság' fogalom alatt a büntetőeljárásban megállapított történeti tényállást értem.

depends on the judicial system we are acting in. Criminal procedures based on different paradigms naturally approach the question of truth, the importance of the search for truth, and thus the possibility of agreements with the accused in criminal proceedings, in a different way. This paper primarily uses a descriptive and comparative method to examine the American literature, known as the base of the agreement between the accused and the prosecutor and then examines the method of reaching a settlement with the defendant defined in the Hungarian criminal procedure law, from which the author attempts to draw general conclusions.

Keywords: truth, searching for truth, settlement with the defendant, plea bargaining

1. Bevezető gondolatok

A jelen téma szempontjából nem releváns részletes jellemzéstől eltekintek, azonban mégis utalni kell arra, hogy a büntetőeljárásbeli igazság felderítésével kapcsolatban az említettek szerint eltérő elvek mentén – gyakorlatilag két nyomvonalon – szerveződnek az egyes jogrendszerek.² A kontinentális hagyományokat követő büntetőeljárások középpontjában a valós tények megállapítása áll, azaz, hogy pontosan megállapíthatóvá váljon, mi is történt a múltban a bűncselekménnyel összefüggésben.³ Ehhez képest az angolszász rendszerek az egyes eljárási cselekmények fölött a rendelkezési jogokat a felek kezébe adják.⁴ E megoldás elsődlegesen az igazságnak jogi keretek között a tárgyalóteremben történő megállapítására törekszik, ugyanis célja a jogvita eldöntése, a jogvita igazságának megállapítása. Az eljárás során pedig pusztán a felek vitájának eldöntéséhez szükséges mértékben keresik a 'valószínű' igazságot.⁵

2 Természetesen e rendszerek a maguk tiszta formájában sehol nem jelennek meg, ezen túl az egyes 'rendszeridegen' elemek jelenléte hasznos is, hiszen azok alkalmasak lehetnek megfelelő ellensúlyt képezni a rendszer gyengeségeivel szemben.

3 DAMAŠKA, Mirjan: *The Faces of Justice and State Authority – A Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven and London, Yale University Press, 1986, 160.

4 KOVÁCS Tamás: *Kell-e nekünk a vádalku?* In: VÓKÓ György (szerk.): *Tanulmányok Polt Péter 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015, 140.

5 ERDEI Árpád: *Mi az igazság?* In: ERDEI Árpád (szerk.): *A büntetőítélet igazságtartalma*. Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2010, 13. Lásd még: CHEESMAN, Samantha Joy: *A Comparative Analysis of Plea Bargaining and the Subsequent Tensions with an Effective and Fair Legal Defence*. PhD Thesis, Szeged, SZTE ÁJK DI, 2014, 134. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2488/1/Samantha_Joy_Cheesman_ertekezes.pdf (2019. augusztus 31.) (2024. 05. 04.)

Újra, s minden bizonnyal elkerülhetetlenül visszatérő kérdés, hogy szükséges-e az egyes jogcsaládok eltérő megoldásait adaptálni, s rendre felmerül a terhelti együttműködés és az eljárás egyszerűsítése konstellációjának vizsgálata is. Ma is aktuális kérdés ez, hiszen a Be.⁶ a terhelti együttműködés fokozatos lehetőségeit teremtette meg. A nyomozati szakban az állami vádhatósággal köthető egyezség, a vádemelést követően pedig az előkészítő ülésen elfogadható, ún. informális egyezség lehetőségét biztosítja a törvény a terhelti együttműködés esetére.⁷ Vajon mindez azt jelenti, hogy köthető vádalku ma Magyarországon? Egyáltalán hogyan egyeztethető össze a megállapodás lehetősége az igazságkeresés követelményével?⁸ S milyen gyakorlati kérdéseket vethet fel e jogintézmény? Annak érdekében, hogy e kérdésekre megalapozott választ találjunk, mindenekelőtt meg kell vizsgálni, hogy mit is jelent pontosan a vádalku jogintézménye.

2. Elméleti alapvetés

2.1. A vádalku⁹

Abban a tekintetben egyetértés mutatkozik, hogy a *megállapodások lehetősége* a kezdetektől fogva, valójában már azóta részét képezi az angolszász büntető igazságszolgáltatási rendszereknek, amióta az állam bűncselekmény – mint a társadalom rendezett együttélését sértő cselekmény – elkövetése miatt felelősségre vonja az elkövetőt.¹⁰ Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a szó szoros értelemben vett vádalku lehetősége sokáig lényegében

6 A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény.

7 Jelen tanulmány nem szól az 1998-as Be. által is szabályozott, ún. nyomozati alkuról (Be. 219. §).

8 A Be. igazságkoncepciója vonatkozásában megfigyelhető egy paradigmaváltás. A Preambulum rögzíti, hogy összhangban a törvény szellemével, szem előtt tartja – nem véletlenül jelző nélkül – az igazság megállapításának igényét; a bizonyítás általános szabályai között elhelyezett tétel szerint pedig a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a döntését pusztán a valóságghú tényállásra alapozza. Ez pedig az 1998-as Be. rendelkezéseihez képest egy jóval árnyaltabb fogalom, amely a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázására való törekvésről rendelkezett. [A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 75. § (1) bekezdése]

9 A magyar jogi szaknyelvben a 'plea bargaining' különböző fordításaival találkozunk, mint 'ítéleti egyezség', 'beismerési megállapodás' vagy 'beismerési alku'. Talán a leggyakrabban alkalmazott kifejezés a 'vádalku', ezért a továbbiakban így utalok e gyakorlatra.

10 ERICKSON, H. William: The Finality of a Plea of Guilty. *Notre Dame Law Review*, 1973/4, 835–849.

ismeretlen volt, e rendszerekben is. A következőkben a vádalku gyakorlatának bölcsőjeként emlegetett Egyesült Államokbeli¹¹ szerves fejlődést vizsgálva kísérlem meg összefoglalni a kérdést érintő legfontosabb dimenziókat, s általános jellegű, a magyar jogi szabályozás és joggyakorlat szempontjából is releváns megállapításokat tenni. A vizsgálatot nehezíti, hogy az Egyesült Államokban mindmáig nem alakult ki heterogén szabályozás, a tagállamok ugyanis eltérő rendelkezéseket állapíthatnak meg a szövetségi előírásokhoz képest.¹² Minthogy a tanulmánynak nem célja részletes áttekintést adni a hatályos joganyagról, így nem az egyes államok, vagy a szövetségi szint hatályos szabályainak bemutatására törekszem, hanem sokkal inkább az általános – az igazságkeresés szempontjából jelentős – irányvonalakat igyekszem felvázolni.

A kezdetektől fogva léteztek bizonyos bevett gyakorlatok, melyek alapján lehetőség nyílt arra, hogy például *a terhelt által szolgáltatott információért cserébe* a hatóság eltekintsen a felelősségre vonástól, vagy enyhébb büntetést szabjon ki. E gyakorlat ugyanakkor a vádalku tényleges jogintézményétől elhatárolandó.¹³ A vádalku ugyanis valójában a hatóság részéről biztosított engedményt jelenti, melyért *cserébe – a vádalku minden formája esetében – a terhelt bűnösnek vallja magát és lemond a tárgyaláshoz való jogáról*. Az engedmény vonatkozhat akár a tényállásra, akár a cselekmény minősítésére is, az eredmény azonban mindig enyhébb szankció lesz. A terhelt részéről nyújtható ellentételezés az engedményért *cserébe* ugyanakkor *minden esetben ugyanaz, be kell ismernie bűnösségét*. Ez az a mozzanat tehát, amely elhatárolja a vádalku lehetőségét az egyéb, a büntetőeljárásban érvényesíthető megállapodásoktól. E meghatározás ennek megfelelően kizárja bármilyen más, a bűnösség beismerésén kívül történő ellentételezés lehetőségét is, mint például reparáció, vagy további elkövetőkre vonatkozó információ szolgáltatása a hatóság részére. Pusztán a beismerő vallomásaért *cserébe – s így a munkateher csökkentése okán*¹⁴ – részesül tehát enyhébb büntetésben a terhelt,¹⁵ tekintve, hogy beismerő vallomása megléte esetén további bizonyítást nem kell folytatnia a bíróságnak. Mindez pedig az ítélező bíróságnak is megfelel, sőt a bizonyítékok királynőjeként az „már önmagában ítélet, több nem is szükséges ahhoz, hogy a bíróság ítéletet hozzon, és büntetést szabjon

11 MISKOLCZINÉ Juhász Boglárka: A 'vádalku' jogintézményét érintő kérdések az Amerikai Egyesült Államok hatályos szabályainak tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2014/3, 65.

12 MISKOLCZINÉ (2014) i.m. 66.

13 ALSCHULER, W. Albert: Plea Bargaining And Its History. *Columbia Law Review*, 1979/1, 4.

14 KOVÁCS i.m. 138 – 139.

15 ALSCHULER (1979) i.m. 3–4.

ki.”¹⁶ Természetesen a beismerés önkéntessége, valamint a következményekről történt kielégítő tájékoztatás és annak megértése ugyanúgy vizsgálandó.¹⁷

Összefoglalva tehát: a megállapodás minden esetben a terhelt és az állami vádhatóság között születik meg, az ügyészség részéről nyújtott előny – azaz az alku tárgya – végső soron mindig az enyhébb büntetés lesz, mely érdekében a felek a megállapodásban akár a tényállást, akár a bűncselekmény minősítését is módosíthatják. A terhelt mindezt cserébe lemond ártatlansága vélelméről, és a bűnösségére is kiterjedő beismerő vallomást tesz, ezzel elejét véve a bizonyítási eljárás lefolytatásának.

Friedman a vádalku üzleti jellegét hangsúlyozva jelenti ki, hogy célja nem más, mint egy egyszerű, legális üzleti tranzakció eredményeként bizonyos enyhébb büntetés érdekében a beismerő vallomások tehermentesítsék az igazságszolgáltatást, és megvédjék a társadalmat a bűnözőktől.¹⁸

Alapvető jelentősége van e pontosított fogalmi meghatározást hangsúlyozni, ugyanis a vádalku esetében az alku tehát kizárólag egy, a tisztességes eljáráshoz való jog immanens összetevőjéről – az ártatlanság vélelméről – történő lemondást jelentheti a terhelt részéről.

E gyakorlat felbukkanása az Egyesült Államokban a 18. század végére, a 19. század elejére tehető, s annak fogadtatásáról általánosságban elmondható, hogy nem csak a társadalom, de a jogászai szakma is helytelenítette.¹⁹

16 Machibroda kontra Egyesült Államok 368 U.S. 487 (1962) No. 69. Supreme Court of United States. <https://www.courtlistener.com/opinion/106335/machibroda-v-united-states/> (2020. 09. 05.)

Lásd még: ALSCHULER (1979) i.m.; illetve LANGER, Máximo: From Legal Transplants to Legal Translations: The Globalization of Plea Bargaining and the Americanization Thesis in Criminal Procedure. *Harvard International Law Journal*, 2004/1, 120-134.

17 Kercheval kontra Egyesült Államok 274 U.S. 220 (1927) No. 705. Supreme Court of United States. <https://www.courtlistener.com/opinion/101079/kercheval-v-united-states/?q=Kercheval%20v.%20United%20States%20> (2020. 09. 05.)

18 FRIEDMAN, M. Lawrence: Plea Bargaining in Historical Perspective. *Law and Society Review*, 1979/7, 247–259.

19 ALSCHULER (1979) i.m. 5–6.

A bíróságok is sokkal inkább óva intették a terheltet attól, hogy a vádalku megkötése céljából beismerő vallomást tegyenek. (ALSCHULER, W. Albert: Implementing the Criminal Defendant’s Right to Trial: Alternatives to the Plea Bargaining System. *The University of Chicago Law Review*, 1983/3, 970.)

Az amerikai szakirodalomból lásd még: DAMAŠKA, Mirjan: Negotiated Justice in International Criminal Courts. *Journal of International Criminal Justice*, 2004/2, 1021–1022.; COMBS, Nancy Amoury: Copping a Plea to Genocide: The Plea Bargaining of International Crimes. *University of Pennsylvania Law Review*, 2002/1, 12–13.

Nem csak a vádalku gyakorlatának felbukkanásakor, hanem azóta is elmondható, hogy

A széleskörű, szabályozatlan ügyészi diszkréciós jogra tekintettel²⁰ a jogtudósok és a gyakorlati szakemberek a vádalkut jogellenesnek, s eredendően kényszerítő jellegűnek tekintették hosszú ideig. Mégis, rendszerint sor került ilyen alkuk megkötésére a háttérben, tekintettel a megállapodással elérhető praktikus előnyökre.²¹ Ezen esetekben az ítélkező bírák tudatlanságot színlelve vezényelték a tárgyalást, a nyilvánosság felé pedig az ügyész és a védő is azt közvetítették, hogy nem történt semmiféle megállapodás a vád, illetve a kiszabandó büntetés vonatkozásában.²² Az 1970-es években ugyanakkor az Amerikai Legfelsőbb Bíróság a bűnözés volumene és a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy az igazságszolgáltatási rendszer túlterhelt, és valamiféle biztonsági szelep beiktatása mégiscsak szükséges. Amellett azonban, hogy legitimálta a vádalku gyakorlatát, a bíróság is elismerte, hogy egy ilyen rendszerben igen nagy a kockázata a kényszernek, valamint annak, hogy így figyelmen kívül marad a közérdek.²³ Ebből következően arra kötelezte az ítélkező bírakat,

nincs még egy jogintézmény, mely ekkora ellentétet váltana ki a jogászai szakmán belül, az Egyesült Államokban. Éppen ezért különböző megoldási javaslatokkal igyekeznek tompítani a megállapodások életét. Ilyen megoldási javaslat például a vádalku kizárása abban az esetben, ha az ügyész által felajánlott kedvezmény a büntetés tekintetében túlzó. Ebben az esetben a bizonyítás szempontjából gyengébb lábakon álló ügyeket bíróságnak kellene tárgyalnia, míg a bizonyítás szempontjából megalapozott büntetőügyekben ugyanúgy lehetne vádalkut kötni. (GAZAL, Oren: Partial Ban on Plea Bargaining. *Law & Economics Working Papers, University of Michigan Law School*, 2005/59, 2.)

20 Az Egyesült Államokban mind tagállami, mind pedig szövetségi szinten igen széleskörű diszkrécionális joga van az ügyészségnek. Egyes szerzők egyenesen úgy fogalmazzák, hogy „az ügyész uralja és irányítja az egész büntető igazságszolgáltatást”, s hogy „gyakorlatilag korlátlan hatalma van”. Nem kötelező ugyanis minden esetben vádat emelni, valamint a vádalku lehetőségével a büntetőeljárás eredménye tekintetében is igen nagy szerepe van. (Erről részletesen: SKLANSKY, David Alan: The Nature and Function of Prosecutorial Power. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2016/3, 480 – 481.)

21 PÁPAI-TARR Ágnes: Vádalku – az amerikai és a magyar valóság. *Jogelméleti Szemle*, 2011/1, <http://jesz.ajk.elte.hu/papai45.html> (2020. 12. 17.); illetve CRESPO, Andrew Manuel: The Hidden Law of Plea Bargaining. *Columbia Law Review*, 2018/5, 1303.

22 GOLDSTEIN, Abraham: Converging Criminal Justice Systems: Guilty Pleas and the Public Interest. *Southern Methodist University Law Review*, 1996/3, 569.

23 A Legfelsőbb Bíróság elsőként a Boykin kontra Alabama ügyben állapította meg azt, hogy a vádalku gyakorlata nem ellentétes az alkotmánnyal. [Boykin kontra Alabama 395 U.S. 238 (1969) No. 642 <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/395/238/> (2020. 12. 23.)]

Később azonban már kimondottan e gyakorlat mellett érvelt. Erről lásd: Brady kontra Egyesült Államok, 397 U. S. 742 (1970). No. 270, 742, Supreme Court of United States. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/397/742/> (2020. 12. 20.) Santobello kontra

hogy minden esetben győződjenek meg a terhelt vonatkozásában a megállapodás tisztességessége²⁴ felől, továbbá arról, hogy az összeegyeztethető a közérdekkel.²⁵ Ezen utóbbi követelmény azt jelenti, hogy a büntetőeljárás sikerének statisztikai szempontú megítélésén túl tekintettel kell lenni különösen a közösség védelmére.²⁶ Olyan esetben ugyanis, amikor a bíróság rendelkezésére álló adatok szerint a cselekmény tárgyi súlya kiemelkedő, és a társadalom védelme érdekében, esetleg a közhangulat figyelembevételével a vádalku alapján kiszabható büntetésnél lényegesen súlyosabb büntetés kiszabása látszik indokoltnak, a bíróság elutasíthatja a megállapodást.²⁷ A plea bargaining intézményét 1975-ben emelte törvényi szintre a Federal Rules of Criminal Procedure. A törvénybe iktatás idővel tagállami szinten is megtörtént.²⁸

A vádalku kikristályosodott gyakorlata – azaz a szaknyelvben alkalmazott 'plea bargaining' – ugyanakkor nem egyetlen jogintézményt jelent, hanem egy gyűjtőfogalmat.²⁹ Tovább bonyolítja a helyzetet a már említett körülmény, miszerint tagállami és szövetségi szinten is eltér a szabályozás.

A vonatkozó szakirodalomban tett megkülönböztetés szerint egyrészt a vádalku lehet 1) explicit – nevezzük ténylegesnek –, továbbá 2) implicit, melyet nevezzünk hallgatóságosnak.³⁰ E különbségtétel alapján a tényleges, avagy *explicit vádalku* azt jelenti, hogy a vád, valamint a védelem nyíltan egyeztet azon engedmények tekintetében, amelyeket a terhelt a beismeréséért cserébe kaphat. A *hallgatóságos forma* ugyanakkor inkább egy a büntetés kiszabása körében érvényesülő körülményt jelent, az ítélkező bírák ugyanis e rendszerben is enyhítő körülményként értékelik a terhelt beismerő vallomását.³¹

New York, 404 U.S. 257 (1971) No. 70-98, 260 – 261. Supreme Court of United States. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/404/257/> (2020. 12. 20.) Bordenkircher kontra Hayes, 434 U.S. 357 (1978) No. 76-1334, 371, Supreme Court of United States. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/434/357/> (Letöltés időpontja: 2020. 12. 22.)

24 Ennek keretében vizsgálni szükséges a terhelt önkéntességét, azt, hogy a következők ismeretében tette meg beismerő nyilatkozatát, a beismerő vallomás ténybeli megalapozottságát, továbbá a bíróság megalapozott mérlegelésével való egyezőségét. [GOLDSTEIN (1996) i.m. 570.]

25 GOLDSTEIN (1996) i.m. 570.

26 MISKOLCZINÉ (2014) i.m. 70.

27 KELEMEN Ágnes: A vádalku, illetve megegyezés az Amerikai Egyesült Államok igazságszolgáltatásában. *Magyar Jog*, 1990/10, 861.

28 MISKOLCZINÉ (2014) i.m. 67.

29 PÁPAI-TARR (2011) i.m.

30 ALSCHULER (1979) i.m. 3–4

31 COMBS (2002) i.m. 11.; ALSCHULER, W. Albert: The Trial Judge's Role in Plea Bargaining,

A vizsgálat tárgyára tekintettel a megköthető alku tartalma szerinti csoportosítást veszem alapul a következőkben.³² Eszerint összesen négy típus létezik az Amerikai Egyesült Államok igazságszolgáltatásában. A tényleges vádalku keretében lehetőség van alku kötni 1) a vádról, 2) az ítéletben kiszabott büntetésről.³³

1. A vádról való megegyezésen belül alku köthető egyrészt a) a tényállás tekintetében.³⁴

Ezen esetben a vádló és a terhelt közötti alkudozás a megtörtént eseményekről folyik. A terhelt bűnösségre is kiterjedő beismerő vallomást tesz, cserébe az ügyész a vádirati tényállásban bizonyos – egyébként a valóságnak megfelelő – tényektől eltekint. Például kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények esetén különös jelentősége lehet a kábítószer mennyiségének. Így amennyiben terhelttel szemben büntetőeljárást indít a hatóság valamely kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmény miatt, ezen esetben a terhelt dönthet úgy, hogy bűnösségét beismeri, 'cserébe' az ügyész azon állításáért, amely szerint a valóságtól eltérően, egy kisebb mennyiségű kábítószer képezi a bűncselekmény tárgyát.³⁵

b) Alku köthető a bűncselekmény minősítése tekintetében is.³⁶ Ezen esetben a vádlott beismeri bűnösségét – az eredeti, a tényleges cselekményhez igazodó minősítéshez képest – egy kevésbé súlyos bűncselekmény tekintetében, például emberölés helyett halált okozó testi sértés miatt. Így voltaképpen ezen alkutípus esetében az ügyész enyhébb minősítés

Columbia Law Review, 1976/7, 1076.; FRIEDMAN, M. Lawrence: Plea Bargaining in Historical Perspective. *Law and Society Review*, 1979/7, 247–259.

32 A megállapodás időpontja szerint Farkas Ákos három alkutípus között tesz különbséget: beismerési alku, vádalku, és ítéleti alku. (FARKAS Ákos: *Mentőöv a büntető igazságszolgáltatásnak: vádalku az USA-ban*. In: NAGY Ferenc, BALOGH Elemér (szerk.): *Ad futuram memoriam. Tanulmányok Cséka Ervin 85. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2007, 23.) Más szerzők az alku folyamatban résztvevők szerint csoportosítanak. Így megkülönböztethető az a módszer, amely esetben a bíró is részt vesz a tárgyalásban és jelzi, hogy milyen büntetés kiszabása várható; vagy vádmódosításra kerül sor az ügyész által, vagy a büntetés kiszabására irányuló ügyési indítvány tekintetében köttetik alku, esetleg ezek kombinációjára kerül sor. (GRMELA Zoltán: *Vádalku – az amerikai modell*. *Magyar Jog*, 1993/6, 368.)

33 Az egyes típusok kategorizálásáról a magyar szakirodalomból: MISKOLCZINÉ (2014) i.m. 81.; FARKAS (2007) i.m. 23.; PÁPAI-TARR (2011) i.m.

34 Az eredeti angol elnevezés: *fact bargaining*.

35 Erről részletesen: PIZZI, T. William: Fact-bargaining: An American Phenomenon. *Federal Sentencing Reporter*, 1996/6, 336–338.

36 Az eredeti angol elnevezés: *charge bargaining*.

szerint emel vádat a terhelttel szemben, cserébe a megállapodásban a terhelt vállalja, hogy beismeri bűnösségét, mely az ügyész részére garantálja elítélését a tárgyalás költségei nélkül.³⁷

c) Alkudozás folytatható az egyes vádpontok ejtése érdekében is.³⁸ Ezen alkutípus abban az esetben alkalmazható, amennyiben a vádlottal szemben több vádpont miatt emelne vádat az ügyészség. A vádhatóság azonban bizonyos vádpontoktól eltekint, azok vonatkozásában ejti a vádat, mégpedig a terhelt bűnösségre is kiterjedő beismerő vallomásaért.³⁹ Amennyiben például a terheltet három különböző betöréses lopással vádolják, és az egyik tekintetében beismerő vallomást tesz, úgy megállapodhatnak abban, hogy a másik két vádponttól az ügyész eltekint. Ugyanakkor az egyes vádpontoknak nem kell azonosnak lenniük, bármely vádpont tekintetében dönthet úgy az ügyész, hogy ejti a vádat.

2. Végezetül megállapodás köthető a konkrét büntetés tekintetében is.⁴⁰ Egyes megoldások szerint ezen alkufolyamatban részt vehet az ítélkező bíró is, aki ezen alkalommal jelzi, hogy milyen büntetés kiszabását látja indokoltnak. Ugyanakkor a legegyszerűbb és leggyakrabban alkalmazott forma szerint a bíró nem vesz részt az alku folyamatában, az ügyész által indítványozni ígért kedvezőbb, vagy valamilyen alternatív büntetés ígéretéért cserébe beismeri bűnösségét a terhelt, és lemond tárgyaláshoz való jogáról.⁴¹ Ezen alkutípus leggyakrabban akkor érvényesül, amikor a halálbüntetés elkerülése érdekében ismeri be bűnösségét a terhelt.⁴²

2.2. Érvék és ellenérvék az amerikai szakirodalomból a 'kialkudott' igazság vonatkozásában

Az első érv azon szerzők részéről kerül hangsúlyozásra, akik a piaci érdekek, a laissez fair ideológiája, valamint a személyes autonómia teljességének prizmáján keresztül szemlélik az igazságszolgáltatás rendszerét. E megállapítás azt hangsúlyozza, hogy az alku – tulajdonképpen egy szerződés – minden bizonnyal nem köttetne meg, amennyiben végeredményben nem hozná jobb helyzetbe a feleket. A vádalku gyakorlata vonatkozásában tehát az alku

37 CRESPO (2018) i.m. 1310–1311.

38 Az eredeti angol elnevezés: count bargaining.

39 COMBS (2002) i.m. 11.

40 Az eredeti angol elnevezés: sentence bargaining.

41 MEARES, Tracy L.: Rewards for Good Behaviour: Influencing Prosecutorial Discretion and Conduct with Financial Incentives. *Fordham Law Review*, 1995/3, 887.

42 COMBS (2002) i.m. 11.

mozzanatát hangsúlyozza. Azaz, miért kellene megakadályozni a megállapodás megkötését, amennyiben a terhelt számára biztosított a garanciákkal övezett tárgyalás lehetősége, ahol a bűncselekménnyel arányban álló szankció is kiszabható lenne, azonban a felek (ti. a vádhatóság és a terhelt) mégis a kompromisszumos megoldást választja? E modellben ugyanis a vádhatóság is jól jár, arra tekintettel, hogy végső soron a terhelt elítélésére bizonyosan sor kerül, a lehető legkisebb költségráfordítással. A terhelt számára e helyzet szintén előnyös, ugyanis – bár biztosan elítélik – a vád, avagy a büntetés tekintetében biztosan enyhítésben részesül. Az ügyészség ajánlatát pedig minden bizonnyal nem fogadná el az a személy, aki ártatlan, hiszen tudatában kell lennie annak, hogy a tárgyaláson majd be tudja bizonyítani az igazát.⁴³

Ezen elérhető előnyökkel szemben azonban rendre kritikaként kerül megfogalmazásra e gyakorlat rendkívül káros hatása az igazságszolgáltatás rendszerének egészére.⁴⁴ A vádalku titkos és önkényes, e szabályozásban ugyanis az ügyészség számára gyakorlatilag bármikor adott a vádalku megkötésének lehetősége, akár a bizonyítás szempontjából kevésbé megalapozott büntetőügyekben is.⁴⁵ A védelem vonatkozásában fennálló korlátozott iratismeret⁴⁶ okán kialakuló információs aszimmetria miatt pedig szintén aggályos az eljárás e formája. A gyakorlat ezen túl az ártatlan személyt is beismerő vallomás megtételére kényszerítheti, hiszen a helyzet pszichológiai terhet ró a vádlottra. Minél súlyosabb ugyanis az eljárás tárgyát képező bűncselekmény, annál valószínűbb, hogy beismeri majd és lemond a tárgyaláshoz való jogáról.⁴⁷ Ezzel összefüggésben egyes elemzések arra mutatnak

43 A vádalku mellett szóló érvek szempontjából a vádalku szerződés jellegét hangsúlyozza: SCOTT, E. Roberts, STUNTZ, J. William: Plea Bargaining as Contract. *The Yale Law Journal*, 1992/101, 1909–1968. Easterbrook a szerződéses jelleg hangsúlyozása helyett inkább a vádalkuval elérhető kompromisszumot emeli ki. (EASTERBROOK, H. Frank: Plea Bargaining as Compromise. *The Yale Law Journal*, 1992/4, 1969–1978.) Más szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a vádalku gyakorlata nem csak hatékonyságnövelő, hanem más, jelentős célokat is szolgálhat, úgy, mint egyfajta szűrő-, valamint biztosítási célokat. Az előbbi a téves elítélések elleni biztosítéku szolgál, míg utóbbi az ártatlan és bűnös személy közötti különbségtétel vonatkozásában nyújt segítséget. (GROSSMAN, M. Gene; KATZ, L. Michael: Plea Bargaining and Social Welfare. *The American Economic Review*, 1983/4, 757.)

44 SCHULHOFER, J. Stephen: Is Plea Bargaining Inevitable? *Harvard Law Review*, 1984/5, 27–44.; SCHULHOFER, J. Stephen: Plea Bargaining as Disaster. *The Yale Law Journal*, 1992/8, 211–228.

45 GAZAL (2005) i.m. 2.

46 A védelem a vádemelésig nem ismerheti meg a nyomozás iratait.

47 PACCIOCCO, Palma: Seeking Justice by Plea: The Prosecutor's Ethical Obligations During Plea Bargaining. *McGill Law Journal*, 2017/1, 48.

rá az Egyesült Államok gyakorlatában, hogy az ügyészek sok esetben eleve súlyosabb vagy akár több bűncselekmény miatt folytatják az eljárást, mint ami kétséget kizáróan bizonyítható lenne. Ennek célja az, hogy rávegyék a vádlottakat a bűnösség beismerésére. Így a vádalku eredményeként létrejött 'előnyös' megállapodás előfordulhat, hogy pusztán illúzió, valójában nélkülözi a valódi kedvezményt.⁴⁸ Erre mutat rá Alschuler is, aki egyenesen lóvásári licithez hasonlítja a vádalkut, utalva e taktikai megfontolásra.⁴⁹

Ugyancsak ellenvetés a vádalku általános gyakorlatával szemben, hogy az felfogatja a büntetőeljárásbeli garanciák rendszerét is, hiszen azt is közvetíti a büntető igazságszolgáltatás, hogy súlyosabb büntetésben részesülnek azok, akik nem mondanak le a tárgyaláshoz való jogukról. Ezáltal aláássa az ártatlanság véelmét, valamint a terhelt tárgyaláshoz való jogát.⁵⁰ Langbein egyenesen a középkori tortúrával állítja párhuzamba e gyakorlatot, s mutat rá arra, hogy az olyan alapvető garanciák, mint az akkuzatórius rendszer sarokkövét képező laikus részvétel, az ártatlanság véelme, az ésszerű kételyen túli ügyészi bizonyítás terhe, a szembesítés, az önvádra kötelezés tilalmának semmibe vétele végső soron az igazságszolgáltatásba vetett bizalom megrendülését eredményezi. Teszi mindezt pusztán a hatékonyság biztosítása érdekében.⁵¹

Mindezekon túl a büntetéskiszabási gyakorlatot is felborítja, hiszen a vádalku megkötése egyes esetekben aránytalanul enyhe, míg az általános, esküdszéki eljárás esetében aránytalanul súlyos büntetést eredményez. Ez a kiszámítható ítélkezést, s így a jogbiztonság követelményét ássa alá.⁵²

Ezen kívül, amennyiben alkudozásra a tények tekintetében kerül sor, úgy az szükségszerűen a megállapított tényállás torzulását eredményezi, a valószínűségben történt eseményekhez képest.⁵³

A büntetőperbeli igazságkeresés szempontjából a vádalku mellett szóló érv azt hangsúlyozza, hogy amennyiben a hatóságok végzik a bizonyítékok összegyűjtését, úgy már előzetesen elkerülhetetlenül feltevéseket alkotnak a kérdéses ügyről, ami azonban szükségszerűen kedvez az egyik félnek a másikkal szemben. Ebből a szempontból pedig nincs különbség abban a te-

48 MISKOLCZINÉ (2014) i.m. 66.

49 ALSCHULER, W. Albert: The Prosecutor's Role in Plea Bargaining. *The University of Chicago Law Review*, 1968/1, 85. Idézi: MISKOLCZINÉ (2014) i.m. 66.

50 PACCIOCCO (2017) i.m. 48.

51 LANGBEIN, John H.: Torture and Plea Bargaining. *The University of Chicago Law Review*, 1978/3, 3–22.

52 TURNER, Jenia Iontcheva: Prosecutors and Bargaining in Weak Cases: A Comparative View. *SMU Dedman School of Law Legal Studies, Research Paper*, 2011/87, 1–13.

53 TURNER (2011) i.m.

kintetben, hogy ezen előzetes feltevését bizonyítani vagy cáfolni törekszik.⁵⁴ A büntetőeljárás végén éppen ezért olyan igazságot kell megállapítani, ami az érintettek részéről elfogadható, a hangsúlynak pedig azon kell lennie, hogy az eljárási igazságosság érvényesüljön.

Az amerikai legfelsőbb bíróság a vádalku metódusával elérhető jelentős gyakorlati előnyöket hangsúlyozta. Egyrészt hatékonyabban érvényesíthetők a büntetési célok, amennyiben a bűncselekmény beismerését követően a büntetés nyomban megállapításra kerül. Ezen túl a legtöbb büntetőügy gyors és nagyrészt végleges elintézéséhez vezet; elkerülhető a letartóztatás azon terheltek vonatkozásában, akik a tárgyalás ideje alatt nem védekezhetnek szabaddalban. Nyomban megvédi továbbá a társadalmat azon bűnelkövetőktől, akik vonatkozásában fennáll a bűnisméltés veszélye; de a vádemelés és az ítélet meghozatala közötti időtartam lerövidítésével javítja a szabadságvesztésre ítélt terheltek rehabilitációs kilátásait is.⁵⁵

3. A büntetőperbeli megállapodások lehetősége a magyar büntetőeljárásban

3.1. A vonatkozó szabályozás áttekintése

Jól látható, hogy kevés olyan jogintézményt lehetne elképzelni, amely annyira összeegyeztethetetlen a kontinentális jogcsaládok igazságkeresésre vonatkozó paradigmáival, mint a vádalku gyakorlata. Nem hagyható figyelmen kívül továbbá az a tény sem, hogy a vádalku hazájának tekinthető Amerikai Egyesült Államokban is megosztó e jogintézmény, s az inkább az ügyteher mérséklése érdekében alkalmazott 'kényszer szülte megoldásként' honosodott meg. Ennek ellenére az időszerűség és a pergazdaságosság elveinek megfelelően az európai államok többsége – s így Magyarország is – előbb vagy utóbb eljutott annak felismerésére, hogy pragmatikus szempontok alapján érdemes lehet eltérően kezelni azokat az ügyeket, amelyekben a terhelt beismer, azokkal az eljárásokkal szemben, amelyekben a tagadó terhelt bűnösségét kell bizonyítani.⁵⁶

54 DAMAŠKA (1986) i.m. 120.

55 Santobello kontra New York, 404 U.S. 257 (1971) No. 70-98, Supreme Court of United States. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/404/257/> (2020. 12. 20.) Brady kontra Egyesült Államok, 397 U. S. 742 (1970). No. 270, Supreme Court of United States. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/397/742/> (2020. 12. 20.)

56 Az Európában köthető megállapodások lehetőségéről részletesen: KISS Anna: Vádalku magyar módra? *Kriminológiai Tanulmányok*, 2019/56, 88–92. HERKE Csongor: *A francia és az olasz büntetőeljárás alapintézményei*. Egyetemi jegyzet, Pécs, 2013; HERKE Csongor: *Az osztrák és a spanyol büntetőeljárás alapintézményei*. Egyetemi jegyzet, Pécs, 2016;

Természetesen eltérően, a kontinentális hagyományok vonalán megközelítve e gyakorlatot.

Bár Magyarországon sem példa nélküli a terhelti beismerés alapján az eljárás egyszerűsítése, a tárgyalásról lemondás, mint a büntetőperbeli megállapodás egyik lehetőségének kezdetleges előzménye egyáltalán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁵⁷A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) 2018. július 1. napján lépett hatályba, s alapvető változtatásokat eszközölt a magyar büntetőeljárásokban.

Önmagában a megállapodás lehetőségének integrálása is különösen fontos mozzanat a sikertelen előzményeket követően, tekintettel arra, hogy a Magyarországon kialakult joggyakorlatban bárminemű beismerésen alapuló egyezségkötés korábban teljesen elképzelhetetlennek tűnt. A rendszer ugyanis egészen a huszadik század végéig mellőzte a terhelt beismerésén alapuló eljárás gyorsítására és egyszerűsítésére irányuló lehetőséget. Ez persze nem azt jelenti, hogy semmiféle törekvés ne történt volna a bírósági ügyteher mérséklésére, csupán azt, hogy a hatékony és gyors eljárási formák közül nagyon sokáig hiányzott az egyezségkötésen alapuló metódus.⁵⁸ Ennek elsődleges oka legvalószínűbb, hogy a már említett, igen erősen érvényesülő kontinentális igazságkeresési hagyományokhoz ragaszkodásban keresendő. Alapvetően ugyanis idegen az igazság minél szélesebb körben történő feltárását hangsúlyozó rendszerektől – s így a magyar rendszertől is – az, hogy ettől bármilyen megfontolás alapján eltekintenek.

HERKE Csongor: A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei. Egyetemi jegyzet, Pécs, 2011. <http://www.herke.hu/tan/11na.pdf> (2020. 12. 18.)

57 A statisztikai adatok szerint a tárgyalásról lemondás eljárás alkalmazásának aránya a vádemelések számához képest statisztikailag szinte nem is kimutatható. 2017 évben például 84 vádlottat, tehát a terhelték 0,14 százalékát érintette a tárgyalásról lemondás, de olyan év is előfordult, amikor egyes megyékben egyáltalán nem is alkalmazták. (GULYÁSNE BIRINYI Ildikó – PÁPAI-TARR Ágnes: Néhány gondolat a büntetőjogi egyezségről. *Ügyészek Lapja*, 2020/4-5, 24.; FANTOLY Zsanett: *Lemondás a tárgyalásról – lemondás az igazságról*. In: ERDEI Árpád (szerk.) *A büntetőítélet igazságtartalma*. Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2010, 146.)

58 A hagyományostól eltérő, egyszerűbb szabályokat alkalmazó eljárási formák bevezetése iránti első lépéseket a Bűnvádi perrendtartás tette meg. A büntetőparancsnak nevezett jogintézmény – melynek a beismerő vallomás egyébként nem volt feltétele – a terhelt számára semmiféle kedvezményt nem jelentett, célja pusztán a gyorsító rendelkezések törvénybe iktatása volt a speciális körülmények fennállása esetén. (CZÉDLI-DEÁK Andrea: A beismerő vallomás szerepének változása. *De Iurisprudentia et iure publico. Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2015/1, 10.)

A magyar büntetőeljárásban immár a terhelti beismerés jelenleg kétféle megegyezéshez vezethet. Az első esetben az ügyész, a terhelt és a védő a *nyomozási-ügyészi szakban*, egészen az előkészítő ülés megkezdéséig, a bíróságtól függetlenül formális megállapodást köthet. A bíróság ekkor kizárólag a megállapodás törvényességét vizsgálhatja, annak tartalmát egyáltalán nem változtathatja meg, a megállapodást egészében jóváhagyja, vagy elutasítja. A másik eset a kötelezően tartandó *előkészítő ülés* keretében történő informális megegyezés, amely valójában nem eredményez formális megállapodást, inkább a terhelt jóváhagyását, belenyugvását igényli. Az ügyész ebben az esetben a vádiratban kilátásba helyezheti azt a pontosan meghatározott szankciót, amelyet elfogad, ha a terhelt a bűnösség beismerésével lemond a tárgyalásról, s így a bizonyítási eljárásról. A bíróságot az ügyész indítványa ebben az esetben részlegesen köti, hiszen a vádiratban foglaltnál súlyosabb szankciót nem alkalmazhat,⁵⁹ enyhébbet azonban igen.

Közös eleme a megegyezés két válfajának, hogy a tényállás és a jogi minősítés nem lehet alku tárgya, azt az ügyész közli a felekkel, kizárólag a joghátrányról és a járulékos kérdésekről lehet – de ez esetben is szűk körben – tárgyalásokat folytatni.

A hazai együttműködés rendszere így az angolszász jogrendszerből ismerős, a magyar büntetőeljárás hagyományoktól azonban idegen alkudozás helyett mindkét esetben ügyési ajánlattal, azaz lényegében ultimátummal, és azzal jellemezhető, hogy a terhelt csak tényleges – és amikor lehet, jóvátételben is megnyilvánuló – megbánás esetén részesülhet kedvezményben.⁶⁰

A terhelti együttműködés rendszere jelen formájában alkalmas arra, hogy társadalmi méreteken is hozzájáruljon az állami büntetőigény észszerű időn belüli elbírálásához, az igazságszolgáltatás hatékony működéséhez.⁶¹ A szabályozás jelentősége abban rejlik, hogy az általános eljárás folyamatába építve biztosít lehetőséget a terhelti együttműködésre; a nyomozási-ügyészi-bírói szakban egyaránt lehetőség van a megállapodásra; az ügyész, a terhelt, és a védő egyaránt aktív és kezdeményező szerepet játszhat; bizonyos esetekben alkalmas lehet a több vádlottal és több bűncselekménnyel érintett bűnügyek egyszerűbb és gyorsabb kezelésére is.

59 POLT Péter (főszerk.): *Kommentár a büntetőeljárás törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2018, 799–806; 1064–1075.

60 VIDA József: A sértetti reparáció és az eljárás időszerűségének aktuális kérdései az egyezség kapcsán. *Magyar Jog*, 2020/7-8, 404.

61 Erről részletesen: 422/B/1999. AB határozat.

A következőkben a felvázolt, terhelti együttműködésre vonatkozó magyar szabályozást kívánom részletesen áttekinteni az előző fejezetben ismertett nemzetközi ismeretek fényében. Az előkészítő ülés keretében említett informális megállapodás vonatkozásában tényleges egyezség megkötésére valójában nem kerül sor, így fel sem merül a vádalkuhoz hasonló elemek megléte. Éppen ezért a következőkben immár csak a vádemelés előtt megköthető formális egyezség szabályanyagára fókuszálok és összevetem a vádalku klasszikus formájával. Ennek keretében gyakorlati példa segítségével megkísérlek rámutatni a felmerülő jogalkalmazási kérdésekre és az azok kapcsán levonható tanulságokra is.

3.2. A 'formális' egyezségekre vonatkozó szabályok – terhelti együttműködés a vádemelést megelőzően

Mind a szakma, mind a társadalom felől érkező igény a büntetőeljárás minél hatékonyabbá tétele; ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a büntetőeljárás időszerűségének garantálása nem lehet cél, „pusztán a cél realizálásának egyik eszköze”.⁶² A törvénynek éppen ezért nem titkolt célja volt, hogy újjáélessze a terhelt és az állami vádhatóság közötti megállapodás megkötésének lehetőségét. A büntetőperbeli formális egyezség jogintézményére vonatkozó szabályanyagot elsősorban az angolszász elgondoláson alapuló szlovén minta inspirálta, mely alkalmazásával a gyakorlati tapasztalatok rövid időn belüli, lényeges gyorsítást és hatékonyság-növelést jeleztek, ezért a Szlovéniában bevált rendszer hazai viszonyoknak megfelelő adaptálásától is hasonlóan látványos eredményeket várt a szabályozás.⁶³

Az egyezségekre vonatkozó szabályanyag hatálybalépése óta eltelt idő immár lehetőséget biztosít arra, hogy a gyakorlatban való érvényesülés és hatékonyság tekintetében tényleges következtetéseket vonjunk le. A Legfőbb Ügyészség statisztikai adatai szerint 2018. július 1. napja és 2019. december 31. napja között összesen 2175 alkalommal került sor az egyezség kezdeményezésére, míg ténylegesen 372 esetben kötött egyezség⁶⁴. Ez bár kétségtelen előrelépés a jogintézmény elődjének alkalmazásához képest, még mindig nem mondható szignifikáns hatékonyság-növelésnek.

62 BELOVICS Ervin: Új büntetőeljárás törvény, új feladatok. *Börtönügyi Szemle*, 2018/4, 7.

63 VIDA (2020) i.m. 404.

64 POLT Péter: Az egyezség. *Magyar Tudomány*, 2020/5, 631.

Az egyezség megkötésének *elvi alapja*, hogy a terheltnek joga van a tárgyaláshoz, ugyanakkor ahhoz is, hogy arról lemondjon,⁶⁵ aki ebben az esetben „a terhére rótt cselekmény elismerésével az egyszerűbb eljárás és enyhébb jogkövetkezmények reményében bizonyos mértékben lemond ártatlansága vélelméről. E formális értelemben vett jogsérelmet azonban az önkéntesség ellentételezi.”⁶⁶ Azáltal pedig, hogy a törvény ténylegesen, kézzelfoghatóan honorálja a terhelt együttműködését – és ösztönzi is, tekintettel arra, hogy immáron a terhelt is megjelenhet kezdeményezőként – azt juttatja kifejezésre, hogy a terhelt maga akár közre is működhet annak alakításában. Előrebocsátva a később kifejtetteket, a klasszikus vádalku lehetőségét azonban a jogalkotó nem integrálta a törvénybe, a következők szerint.

A terhelt és a vádhatóság egyezségkötése kapcsán *a szabályozás kiindulópontja* annak lehetővé tétele, hogy az ügyészség és a terhelt legálisan, és szigorú formai kötöttségektől mentes formában léphessen kapcsolatba egymással,⁶⁷ *logikája* pedig alapvetően ugyanaz, mint az angolszász rendszerekből ismert megoldásnak. Ahol a vád és a védelem között nincs vita, ott egyáltalán nem szükséges lefolytatni az alapos, eljárási garanciákkal körülvett bizonyítási eljárást; a terhelt pedig saját elhatározásából tudomásul veszi azt, hogy a bíróság tárgyalás és bizonyítási eljárás nélkül mondja ki a bűnösségét a vád alapján.⁶⁸

Az angolszász megoldásból eredeztetendő a szabályozás logikáján túl ugyanakkor az a körülmény is, hogy *a terhelt bűnösségre is kiterjedő beismerő vallomása képezi alapját az egyezség megkötésének*, amely bár szükséges, azonban a magyar szabályozás esetében nem elégséges feltétele az egyezség megkötésének. A magyar metódus elsődleges célja ugyanis, hogy a megkötött egyezség mind az ügyészség, mind a terhelt számára előnyökkel járjon. A terhelt részéről ezen előny – az angolszász mintának megfelelően – enyhébb büntetésben manifesztálódik. A vádhatóság szempontjából előnyként pedig akkor értékelhető a terhelt beismerése, amennyiben egyszerűbbé, eredményesebbé teszi az állam büntetőigényének érvényesítését, s így elejét veheti az elhúzódó bizonyításnak a büntetőeljárás nyomozati, vagy bírósági szakaszában. Természetesen csak akkor, ha a bűncselekmény bizonyítására

65 LIPPKE, L. Richard: *The etics of plea bargaining*, New York, Oxford University Press, 2011, 39-43.

66 MISKOLCZI Barna: *Az igazság – igazságosság megjelenése a szabályozási elvekben*, *Ügyvéd Világ*, 2015/6, 22.

67 BELOVICS Ervin: *A büntetőeljárásról szóló törvény új jogintézményei (I. rész)*. *Ügyvédek Lapja*, 2019/4, 4.

68 HACK Péter: *A büntetőeljárás újításának esélyei*. *Belügyi Szemle*, 2018/3, 77.

egyébként az általános eljárási szabályok szerint is reális lehetőség mutatkozna.⁶⁹ Fontos ezért alaposan mérlegelni, hogy valóban eredményesebb teszi-e a büntetőeljárást és az állam büntetőigényét az egyezség megkötése, ellenkező esetben ugyanis a büntetési céloknak meg nem felelő, indokolatlanul enyhe büntetés kiszabását eredményezheti.

A terhelti együttműködés ily formában történő 'honorálásának' komoly kriminalisztikai jelentősége is lehet, tekintettel arra, hogy a beismerés révén részletesebben feltárt tényállás segíthet akár más bűncselekmények felderítésében is.⁷⁰ A szabályozás továbbá nem csak az alapügyre fókuszál, hanem kifejezetten más ügy felderítése vonatkozásában tanúsított együttműködés is honorálható.⁷¹

Az ügy sajátosságainak fényében egyéb megfontolás is megerősítheti az alkalmazást, így például amennyiben a bűncselekmény jellege indokolja a sértett vagy a tanúk kíméletét, vagy a bűncselekménnyel okozott hátrány jóvátételének előírását.⁷² Ezen többletkörülmények igazolhatják tehát az igazságkeresés teljességének igényéről ilyenként való lemondást.

Garanciális rendelkezésként tartalmazza a törvény azonban, hogy az egyezség meghíúsulása esetén a keletkezett iratanyag bizonyítékként nem használható fel a bírósági szakban; az egyezség eredményeként megszületett jegyzőkönyv pusztán a külön eljárás során válthat ki joghatást.⁷³ Éppen ezért különös figyelmet kell fordítani arra, hogy külön jegyzőkönyvben kerüljön rögzítésre az egyezség megkötésére vonatkozó kezdeményezés⁷⁴, ugyanis amennyiben utóbb meghíúsul a megállapodás megkötése, úgy a beismerő vallomást tartalmazó jegyzőkönyv sem használható fel a büntetőeljárás további szakaszában.

A beismerő vallomás megtétele időpontjával kapcsolatban azonban eltérő értelmezés meggyökerezését eredményezte az eredeti szabályozás, mely elsőként a Fővárosi Főügyészség gyakorlatában merült fel. A szűkítő, vagy dogmatikai értelmezés szerint ugyanis a bűncselekmény elkövetését már be-

69 POLT (2020) i.m. 635.

70 BÉKÉS Ádám: *Az egyezség (valóban) új lehetőségei a magyar büntetőeljárásban*. In: MOLNÁR Gábor Miklós, KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2018, 28.

71 VIDA (2020) i.m. 405.

72 A sértetti reparációról és az eljárás gyorsításáról részletesen: VIDA (2020) i.m. 403 – 410.

73 SZIGETI Imola: *Az egyezségekre vonatkozó eljárásjogi normarendszer*. *Magyar Jog*, 2018/12, 695.

74 A nyomozás és az előkészítő eljárás részletes szabályairól szóló 100/2018. (VI. 8.) Korm. rendelet 157. § (3) bekezdése.

ismert terhelt/terheltek vonatkozásában e jogintézmény nem alkalmazható. Ehhez képest a megengedőbb elgondolás szerint az egyezség megkötésének nem lehet akadálya a már beismerő vallomást tett terheltek esetében sem, ellenkező esetben a tisztességes eljáráshoz való jog sérülne.⁷⁵ A következő jogeset példáján keresztül jól kimutatható a jogintézményt érintő anomália.

A terhelttel szemben 1 rendbeli, kereskedéssel elkövetett új pszichoaktív anyaggal visszaélés büntettének megalapozott gyanúját közölte a nyomozó hatóság, a terhelt pedig a terhére rótt bűncselekmény elkövetését tagadta és érdemi vallomást nem tett a megalapozott gyanú közlése alkalmával. A gyanúsított kihallgatását követően őrizetbe vételére került sor, majd az ügyészség indítványa alapján a bíróság letartóztatását rendelte el, melyet utóbb a nyomozást felügyelő ügyészség határozatával megszüntetett. Később a gyanúsított az ügyészség felé – meghatalmazott védője útján – továbbított írásbeli beadványában beismerő vallomást tett. A nyomozás során feltárt tények fényében utóbb azonban a nyomozó hatóság 1 rendbeli, kereskedéssel elkövetett kábítószer-kereskedelem büntettének megalapozott gyanúját is közölte a terhelttel, mely bűncselekmény vonatkozásában ugyancsak beismerő vallomást tett a gyanúsított. A gyanúsítás módosítását követően a terhelt meghatalmazott védője útján kezdeményezte egyezség megkötését azzal, hogy további személyeket kíván megnevezni terjesztőként, ezzel is további információt felfedve, s a bűncselekmény felderítését előmozdítva. A bűncselekmény ezen a ponton ugyan már vádemelésre alkalmas módon felderítésre került, azonban az állam büntetőigényét egyértelműen eredményesebbé tehetné további elkövetők felkutatása.

E példán keresztül jól látható, hogy a dogmatikai értelmezést követve – mely eredetileg egyenesen következett a törvény megfogalmazásából⁷⁶ – az elérhető előny ellenére az egyezség megkötése kizárt, hiszen annak alapvető feltétele sem állapítható meg, nevezetesen az 'első' beismerés. A megengedőbb értelmezés gondolatmenetét követve azonban a tisztességes eljárás követelményét és az állami büntetőigény érvényesülését kell hangsúlyozni. A megszorító értelmezés ugyanis épp az együttműködésére tekintettel zárta ki a terheltet az egyezség megkötéséből, holott ezzel a büntetőügy minél szélesebb körű felderítéséhez is hozzájárulna, mint megfontolandó több-

75 POLT (2020) i.m. 639–640.

76 A Be. 407. § (1) bekezdésben rögzített tartalmi meghatározás szerint az ügyészség és a terhelt „(...) a vádemelés előtt egyezséget köthet a terhelt által elkövetett bűncselekmény vonatkozásában a bűnösség beismeréséről és ennek következményeiről”.

letfeltétel. Felismerve ezen ellentmondást, a novelláris módosítás utóbb⁷⁷ kiegészítette a Be. vonatkozó rendelkezéseit, immár egyértelműen rögzítve, hogy a korábban tett beismerő vallomás nem jelenti akadályát egyezség megkötésének a nyomozás során.

Az egyezség megkötésével kapcsolatban fontos szakmai iránymutatás az igazságkeresés igénye szempontjából az egyezség megkötésének kizárása, amennyiben a beismerő vallomás hiányában egyébként rendelkezésre álló bizonyítékok nem lennének elegendők a vádemeléshez. Azaz kizárólag olyan bizonyítottság esetén kerülhet sor az egyezség megkötésére, amely az általános szabályok szerinti vádemelést is megalapozná. Ezen túl természetesen az ügyésznek is vizsgálnia kell a beismerés önkéntességét és hitelt érdemlőségét, s ha ez kétséges, úgy szintén nem lehet egyezséget kötni.⁷⁸ Mindez tehát azt jelenti, hogy kizárólag felderített tényállás esetén van lehetőség egyáltalán megfontolni az egyezség megkötését.⁷⁹

Ugyancsak az igazságkeresés követelményét hangsúlyozandó, *nincs lehetőség valódi egyezkedés és alkufolyamat* lebonyolítására az ügyész, valamint a terhelt és a védője között. Így kizárt az angolszász rendszerekben gyakran előforduló azon anomália, hogy az alkuban foglaltak köszönőviszonyban sincsenek a valóságban történt eseményekkel. Az ügyészség által kilátásba helyezhető intézkedések és határozatok tartalmát jelen esetben nem az eljárás résztvevői alakítják, hanem törvényi rendelkezések határozzák meg. Ennek megfelelően a történeti tényállás megállapítása a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján, valamint a bűncselekmény Btk.-nak megfelelő minősítése is mind az ügyész szakmai kompetenciájába és szakmai felelősségébe tartozik.⁸⁰

Egyezség megkötése esetén a bíróság az ügyet a külön eljárásban meghatározott eltérésekkel *előkészítő ülésen* bírálja el, ahol főszabály szerint az ügydöntő határozatot is meghozhatja. A bíróságot ugyanakkor nem köti az egyezség jóváhagyására irányuló ügyészi indítvány. Amennyiben a vádlott az egyezséggel egyezően a bíróság előtt beismeri a bűnösségét és lemond a tárgyaláshoz való jogáról, úgy a bíróságnak először az egyezség jóváhagyásáról kell döntenie,⁸¹ ha pedig a vádlott nyilatkozata, vagy az ügyiratok alapján szük-

77 A büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény 193. §-a.

78 9/2018. (VI.29.) LÜ utasítás az előkészítő eljárással, a nyomozás felügyeletével és irányításával, valamint a befejező intézkedésekkel kapcsolatos ügyészi feladatokról, 50. §.

79 BARTKÓ Róbert: A beismerő vallomás, mint konszenzuális eljárási elem az új büntető eljárásjogi környezetben. *Advocat*, 2019/2, 15.

80 BELOVICS (2019) i.m. 4.

81 A bíróságnak több szempontot kell vizsgálnia, így különösen azt, hogy az egyezség

ségesnek tartja, meg is hallgathatja a vádlottat. Az egyezség jóváhagyásának törvényi feltételei fennállása esetén a bíróság az egyezséget az előkészítő ülésen jóváhagyja, ellenkező esetben az egyezség jóváhagyását megtagadja.⁸²

Amennyiben a jóváhagyott egyezség az ügydöntő határozatban eldöntendő valamennyi kérdésre kitért,⁸³ akkor a bíróság az ügyiratok ismertetését követően az előkészítő ülésen meghozza az ítéletet, melyben a *vád szerinti tényállástól, jogi minősítéstől és a jóváhagyott egyezségben szereplő büntetéstől, intézkedéstől és egyéb rendelkezésektől* tehát már nem térhet el.

4. Összegzés: vádalku kontra egyezség

A vizsgált joganyag, valamint az amerikai szabályozás egybevetése alapján megállapítható, hogy klasszikus vádalkura nincs lehetőség a magyar eljárásjogi szabályok között továbbra sem, ehelyett a terhelt együttműködésének fokozatos értékelésére – a vádemelést megelőzően és azt követően is – ad lehetőséget a jogszabály, a megfelelő garanciális elemekkel.

A vádalku amerikai mintáját és az ahhoz hasonló, egyezségre vonatkozó magyar szabályozást röviden összegezve, a főbb sarokpontok és különbségek pedig a következőképpen vázolhatók fel. *Mindkét esetben a terhelti beismerő vallomás a feltétele az alku megkötésének, ugyanakkor, az egyezségre vonatkozó szabályozás másképpen értékeli annak jelentőségét.* A Be. rendelkezései szerint nem elegendő a beismerő vallomás a bíróság előtt a bűnösség, avagy ártatlanság megállapítása szempontjából, azt ugyanis *alá kell támasztani egyéb bizonyítékokkal.*⁸⁴ Sőt, egyezség egyáltalán nem köthető abban az esetben,

megkötése és tartalma megfelel-e a törvény előírásainak, a vádlott tisztában van-e az egyezség természetével és következményeivel, a bűnösségét saját elhatározásából ismerte-e el, valamint azt, hogy a bűnösséget beismerő vallomása egyértelmű-e és azt az eljárás ügyiratai alátámasztják-e.

82 Ha a bíróság az egyezség jóváhagyását megtagadja, az eljárást az előkészítő ülésre vonatkozó általános szabályok szerint folytatja, ahol a terhelt nincs elzárva attól, hogy akár a vád tárgyává tett, akár az ügyész által időközben módosított váddal egyező beismerő vallomást tegyen, és ezáltal teremtsen meg az eljárás egyszerűsített módon történő befejezésének lehetőségét.

83 Amennyiben az egyezséggel nem rendezett, de kötelezően eldöntendő kérdések maradtak fenn, a további eljárás kizárólag ezen kérdések tisztázására korlátozódik. Például: elkobzás, vagyoneklobzás, melyek tekintetében maga a törvény zárja ki az egyezséget. Ha ez lehetséges, a bíróság még az előkészítő ülés folyamán tisztázza az egyezséggel nem rendezett kérdéseket, ellenkező esetben tárgyalást tart és az addig eldöntetlen kérdések keretei között bizonyítást vesz fel.

84 LANGER (2004) i.m. 11.

ha a tényállás felderítettsége nem volna elegendő a vádemeléshez. Ehhez képest – amint azt az USA Legfelsőbb Bírósága is rögzítette – a beismerő vallomás megléte esetén semmi más nem szükséges az ítélet meghozatalához.

Azonos követelmény ugyanakkor természetesen a beismerés önkéntessége, valamint a következményekről történt kielégítő tájékoztatás. Ezen túl – álláspontom szerint – a magyar szabályozás megfelelő értelmezése szerint a beismerésen kívül valamilyen, ügyszpecifikus *többletfeltétel is szükséges az egyezség megkötéséhez*, amely többletelen a korábban kifejtettek szerint nem vonható az amerikai vádalku gyakorlatának körébe, ott pusztán a beismerés lehet az alku tárgya.

Mindkét rendszerben vizsgálja az ítélkező bíró a megállapodást, annak ténybeli alapját, valamint a beismerés megbízhatóságát, és dönthet úgy, hogy nem fogadja el a megállapodást. Ugyanakkor, a terhelt és vádhatóság között létrejött megállapodás jóval szilárdabb alapokon nyugszik az angol-szász rendszerben, ugyanis kvázi szerződésként értékeli azt a bíró, míg ez a kontinentális rendszerekre általánosságban sem jellemző.⁸⁵

A megállapodás tartalmát tekintve jól látható, hogy az amerikai minta esetén a vádalku az egyes vádpontokat, sőt, az azok alapjául szolgáló tényeket is érintheti, míg a Be. ennek lehetőségét kizárja, a megállapodás *pusztán az eljárás végén megállapításra kerülő szankciót mérsékelheti*. Amennyiben pedig a terhelt és a vádhatóság között megkötött megállapodás elfogadásra kerül a bíróság által, úgy az amerikai mintában⁸⁶, csakúgy, mint a Be.-ben, *tárgyalásra az általános szabályok szerint egyáltalán nem kerül sor*.

Az ismertetett jogintézmény ennek megfelelően távol áll a szó szoros értelmében vett egyezkedéstől és alkudozástól, e lehetőség lényegében ultimátumként értelmezhető az állami vádhatóság részéről.⁸⁷ Rögzítettek ugyanis az igazságkeresés garanciáját jelentő mozzanatok, annak ellenére, hogy az egyezség megkötése és annak bíróság általi jóváhagyása esetén bizonyítás egyáltalán nem történik.

Ami pedig az egyezség megkötésének elvárt hatékonyság-növelő szerepét illeti, utalni kell rá, hogy a szabályozásnak nem célja, hogy általános elintézési formája legyen a büntetőeljárásnak az egyezség megkötése, ezért nem is feltétlenül kifogásolandó a jogintézmény ritkább alkalmazása. Az egyezség megkötése továbbá nem jelent alternatívát az egyszerűbb megítélésű ügyek

85 DAMAŠKA (2004) i.m. 1024–1027.

86 Uo.

87 A nyomozati szakban megköthető egyezség kapcsán találó lehet a 'büntetésalku' kifejezés használata. (GULYÁSNE BIRINYI – PÁPAI-TARR (2020) i.m. 26.

esetében alkalmazandó bírósági elé állítás, vagy büntetővégzés meghozatalára irányuló eljárás mellett sem.⁸⁸ Épp ellenkezőleg, akkor lehet kívánatos módja a büntetőeljárás elintézésének, amennyiben a bűncselekmény beismeréséhez az ismertettek szerint valamilyen többletelem is járul. Jóllehet az ismertetett statisztikák fényében elmarad a formális egyezség megkötésének szignifikáns hatékonyságnövelő szerepe – ez azonban meglátásom szerint mégsem tekintendő a jogintézmény kudarcának. Ügyspecifikus és szűk körben alkalmazható jogintézmény, amelynek jelentősége nem az egyezséggel elintézett ügyek számában mérhető, az sokkal inkább a bonyolultabb, hosszadalmasabb nyomozást/bizonyítást igénylő egyes ügyekben bír relevanciával.

88 POLT (2020) i.m. 634–635.

A KISKORÚ VESZÉLYEZTETÉSE BÜNTETTÉNEK MÁSODIK ALAKZATÁHOZ KAPCSOLÓDÓ ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLAT ELEMZŐ BEMUTATÁSA

KISS ANNAMÁRIA

bírósági titkár (Szekszárdi Törvényszék)

Absztrakt

A hatályos büntető törvénykönyv a XX., „A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények” című fejezetében rögzíti a családi egységet, valamint a kiskorúak testi, szellemi és erkölcsi fejlődését, mint védendő jogtárgyakat veszélyeztető, sértő deliktumok körét. A Btk. XX. fejezetében szereplő, a gyermekek érdekét sértő bűncselekmények a gyermekek családban való, kielégítő nevelkedéséhez fűződő jogát és a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődését veszélyeztetik, vagy sértik.

A gyermekek érdekét sértő bűncselekmények körében kiemelt jelentősége van a kiskorú veszélyeztetése büntettének, amely a kiskorú fejlődését veszélyeztető magatartásokat rendeli büntetni. A kiskorú veszélyeztetése az egyik leggyakoribb kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmény.

A kiskorú veszélyeztetése kerettényállás, ezért annak jellegéből adódóan a tartalmát más jogágakhoz tartozó jogszabályi rendelkezések, valamint a jogrendszeren kívüli normák, erkölcsi szabályok, társadalmi szokások töltik ki, ezért az egyes tényállási elemek pontos értelmét, definícióját a büntető törvénykönyv nem határozza meg egyértelműen. Erre tekintettel a jogtudományra és a bíróság ítélkezési gyakorlatára hárul tehát az szerep, hogy a törvény normaszövegét értelmezze és a törvényi tényállás elemeihez kapcsolódó különféle társadalmi tényezők, körülmények, magatartások egységes értékelését elvégezze, azok gyakorlati jelentőségét meghatározza.

A tanulmány célja a Btk. 208. §-ban szabályozott kiskorú veszélyeztetése törvényi tényállás dogmatikai elemzésének bemutatása a releváns bírói gyakorlat egyidejű ismertetésével.

Kulcsszavak: kiskorú veszélyeztetése; ítélkezési gyakorlat; kiskorú veszélyeztetésének első alakzata; kiskorú veszélyeztetésének második alakzata, veszélyeztetési eredmény; súlyos kötelezettségzegés

ANALYTICAL PRESENTATION OF CASE LAW
ON THE SECOND FORM OF ENDANGERING A MINOR

Abstract

The current Criminal Code establishes in its XXth Chapter titled „Crimes Against the Interest of Children and Family” the protection of family unity and the physical, mental, and moral development of minors as protected legal interests threatened by certain offenses. The crimes against the interest of children outlined in Chapter XX of the Criminal Code endanger or violate the right of children to a satisfying upbringing within the family and jeopardize their appropriate physical, mental, and moral development.

Among the crimes against the interest of children, particular significance lies in the offense of abuse of a minor, which punishes behaviors that jeopardize the development of minors. Abuse of a minor is one of the most common offenses committed against minors.

Abusing a minor is a broad concept, and its content is filled by provisions of other legal branches, as well as extralegal norms, moral rules, and societal customs, due to the nature of the offense. Therefore, the Criminal Code does not clearly define the precise meaning or definition of individual elements of the criminal offense. Consequently, it is the role of legal scholarship and judicial practice to interpret the legal text and to perform a uniform evaluation of various social factors, circumstances, and behaviors related to the elements of the legal offense, determining their practical significance.

The purpose of the study is to present a doctrinal analysis of the legal offense of abuse of a minor as regulated in Section 208 of the Criminal Code, along with a simultaneous presentation of relevant judicial practice.

Keywords: abuse of a minor; judicial practice; first form of endangering a minor; second form of endangering a minor, endangerment outcome; serious breach of obligation

1. A kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény második alakzata által sértett jogi tárgy és a bűncselekmény passzív alanya

A kiskorú veszélyeztetése Btk. 208. § (2) bekezdésében foglalt második alakzatának jogi tárgya a kiskorú erkölcsi fejlődése.¹ A második alakzatot képező

1 HORNYÁK Szabolcs: *A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények*. In:

bűncselekmény a passzív alanya tizennyolcadik életévét be nem töltött személy lehet, amely – a bűncselekmény első alakzatához fűzött magyarázatnak megfelelően – azonos kategóriát képez a kiskorú fogalmával. Az irányadó gyakorlat szerint a cselekmény jogi tárgyára figyelemmel azonban a passzív alany csak olyan, már bizonyos értelmi fejlettséget elért kiskorú lehet, akinek erkölcsi fejlődését az elkövetési magatartás károsan befolyásolhatja, azaz ha maga a kiskorú is felismeri cselekményének társadalomra veszélyességét.² Fontos továbbá, hogy a gyakorlat szerint a passzív alany kiskorú erkölcsi fejlődését veszélyeztető állapotnak a cselekmény eredményként be is kell következnie, ez általában abban az esetben állapítható meg, ha a kiskorú maga is felismeri a cselekménye tiltott jellegét. Abban az esetben, ha a terhelt pusztán „eszközként” használja fel a kiskorút, de ezt olyan módon teszi, hogy a kiskorú erkölcsi fejlődését nem veszélyezteti, akkor a terheltet a kiskorú által elkövetett bűncselekmény közvetett tetteseként kell felelősségre vonni, de a kiskorú veszélyeztetésének második alakzata miatt nem lehet felelősségre vonni. Erre tekintettel különösen a tizennégy éven aluli passzív alanyok tekintetében a konkrét eset valamennyi körülményeinek figyelembevételével kell elbírálni, hogy a kiskorú felismerte-e a «szándékos» cselekmény társadalomra veszélyes jellegét. Gondosan vizsgálni kell az adott kiskorú személyes tulajdonságait, értelmi fejlettségét, az elkövetés körülményeit, s nem utolsósorban a bűncselekmény jellegét.³

Ha a terhelt a fiatalkorú élettársát bűncselekmény elkövetésére bírja rá, és ennek eredményeként együtt követnek el bűncselekményeket, akkor a kiskorú veszélyeztetésének második alakzata megvalósulhat, és a vádlottat emiatt a bűncselekmény miatt is felelősségre kell vonni.⁴

2. A kiskorú veszélyeztetése második alakzatának elkövetési magatartása

A bűncselekmény második alakzatának elkövetési magatartása a bűncselekmény, vagy szabálysértés elkövetésére, illetve züllött életmód folytatására való rábírás, vagy rábírásra való törekvés, illetve a kiskorú bűncselekmény elkövetéséhez történő felajánlása. A rábírásra törekvés cselekménye eredménytelen felbujtásnak, a rábírás pedig eredményes felbujtásnak tekinthető azzal, hogy a kiskorú veszélyeztetésének elkövetése attól függetlenül meg-

TÓTH Mihály – NAGY Zoltán (szerk.): Magyar Büntetőjog. Budapest, Osiris Kiadó, 2014, 157.

2 BH+ 2005.9.390., Legf. Bír. Bfv.I.292/2004.

3 BH.1985.12.459., Legf. Bír. Bf.III.141/1985.

4 BH.1992.8.513., Baranya Megyei Bíróság 2.Bf.25/1992.

állapítható, hogy a rábírás következményeként a bűncselekményt a kiskorú ténylegesen elkövette-e.

A kiskorú veszélyeztetése második alakzatának elkövetője nagykorú, tizen-nyolcadik életévét betöltött személy lehet. A bűncselekményt csak szándékosan lehet megvalósítani, ezért az elkövető cselekménye akkor tényállásszerű, ha a szándék átfogja a tényállás minden elemét, beleértve azt is, hogy a rábírt személy kiskorú, bűncselekmény, amire a kiskorút rábíra és hogy a cselekménye ezáltal veszélyezteti a kiskorú erkölcsi fejlődését. Kizárólag abban az esetben lehet tehát a terhelt felelősségét megállapítani, ha az elkövetéskor kétségkívül tisztában volt a passzív alany kiskorú mivoltával, és ennek ismeretében veszi rá őt a bűncselekményben történő közreműködésre.⁵

A bűncselekmény elkövetési magatartása a bűncselekményre, szabálysértésre, vagy züllött életmód folytatására való rábírás, illetve rábírnai törekvés, vagy a bűncselekmény elkövetéséhez felajánlás.

A rábírás fogalmilag eredményes felbujtásnak, a rábírást törekvés pedig eredménytelen felbujtásnak tekinthető. Ebben a tekintetben fontos megjegyezni, hogy a tényállás tekintetében a rábírás sui generis tevékenység, ezért az elkövető büntethetőségének nem képezi feltételét az, hogy a passzív alany a bűncselekmény elkövetését megkísérelje. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a bűncselekmény csak abban az esetben tényállásszerű, ha passzív alany a nagykorú rábíró tevékenységének hatására határozza el a bűncselekmény elkövetését, tehát a terhelt szolgáltatja a kiskorú számára a döntő motívumot. Ha a kiskorú szándéka nem az elkövető ráhatására alakul ki és a terhelt cselekménye azt legfeljebb csak erősíti, akkor őt kiskorú veszélyeztetése miatt nem lehet felelősségre vonni.⁶⁷

Fontos megjegyezni, hogy nem csak a bűncselekmények, de szabálysértések és a züllött életmód folytatására való rábírást törekvés is megalapozza az elkövető bűnösségét. A törvény züllött életmód fogalmát nem határozza meg. A bírói gyakorlat szerint a züllött életmód nem elszigetelt, egyszeri magatartást, hanem huzamosabb időn át tartó, erkölcsileg kifogásolható olyan életvitelt jelent, amely még nem valósít meg bűncselekményt. A züllött életmódra rábírással elkövetett kiskorú veszélyeztetése ezért akkor állapítható meg, ha huzamosabb időn át tanúsítandó és erkölcsileg súlyos fokban kifogásolható életvitel folytatására történik a ráhatás.⁸

5 BH+ 2005.9.390., Legf. Bír. Bfv.I.292/2004.

6 BH.2001.2.50., Bács-Kiskun Megyei Bíróság 1.Fkf.95/2000/3.

7 BH.1999.399., Bács-Kiskun Megyei Bíróság 2.Bf.95/1998.

8 BH.1985.2.51., Fejér Megyei Bíróság Bf.218/1984.

3. A második alakzat szubszidiárius jellege

A kiskorú veszélyeztetésének második alakzata szubszidiárius jellegű bűncselekmény, ezért csak abban állapítható meg az elkövetése, ha az elkövető cselekménye súlyosabb bűncselekményt nem valósított meg.

Erre tekintettel, amennyiben az elkövető öt évnél enyhébben büntetendő bűncselekmény elkövetésére bírja rá a kiskorút, akkor az elkövetőt kiskorú veszélyeztetése miatt kell felelősségre vonni. Ha a terhelt a tizennégy évnél idősebb⁹ kiskorút öt évnél súlyosabban büntetendő cselekmény elkövetésére bírja rá, akkor őt a passzív által megvalósított bűncselekmény felbujtójaként kell felelősségre vonni. Amennyiben a terhelt a tizennégy évnél fiatalabb kiskorút öt évnél súlyosabban büntetendő cselekmény elkövetésére bírja rá, akkor őt a passzív alany cselekménye által megvalósított bűncselekmény közvetett tetteseként kell felelősségre vonni.

Rábírni törekvés esetén – amennyiben a Btk. büntetni rendeli annak a bűncselekménynek az előkészületét, amelyre az elkövető a passzív alanyt rábírni törekedett – a terheltet ennek a bűncselekménynek az előkészülete miatt lehet felelősségre vonni. Ha az adott bűncselekmény előkészülete a törvény szerint nem büntetendő, akkor az elkövető kiskorú veszélyeztetésének a tetteseként felel.¹⁰

4. Halmazati és elhatárolási kérdések a 208. § (1) bekezdése szerinti alakzat tekintetében

A Btk. 208. § (2) bekezdése alakzatának a rendbeliségére a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy által, a rábírás eredményeként elkövetett bűncselekmények száma nincs kihatással. A bűncselekmény rendbelisége a terhelt által rábírt, rábírni megkísérelt, vagy bűncselekmény elkövetésére felajánlott kiskorúak számához igazodik.

4.1. Lopás

A gyermekek által elkövetett bűncselekményeknek igen jelentős, domináns hányadát teszik ki a vagyoni elleni bűncselekmények. A gyermekjóléti szolgáltatók kutatásai számára szolgáltatott adatok szerint például 2004-ben 2658

⁹ Illetve a Btk. 16. §-ban meghatározott cselekmények tekintetében a tizenkét évnél idősebb kiskorút.

¹⁰ HORNYÁK i. m. 158.

14 éves gyermek követett el szabálysértést, vagy bűncselekményt. A vizsgált évben a bűnelkövetések tekintetében a tíz év alatti korosztályban 80%-os volt a vagyon elleni bűncselekmények aránya, a tizennégy éveseknél 74%, a tizenhét éveseknél 62%, a 20-24 éves korosztályban pedig az arány már 45%-ra csökkent.¹¹ A kiskorú elkövetők jelentős számban a velük egy háztartásban élő szülők, családtagok, vagy a lakókörnyezetükben élő hozzátartozók kérésére, utasítására, instrukcióinak megfelelően követik el a vagyon elleni bűncselekményeket. A fiatalkorúak részvételével megvalósított vagyon elleni bűncselekmény egyik jellegzetes elkövetési formája, amikor a szülők, családtagok a gyermekeikkel, vagy más ismerős kiskorú gyermekekkel elmennek és kozmetikumokat, édességeket lopnak az áruházakból.¹² A kiskorúak által elkövetett vagyon elleni bűncselekmények körében a lopások aránya legalább 73-79%-osra¹³ tehető, ezért a lopás és a kiskorú veszélyeztetése második alakzatának kapcsolatát mindenképpen érdemes vizsgálat alá vonni.

A kialakult gyakorlat szerint – a bűncselekmény szubszidiárius jellegére tekintettel – a második alakzat szerinti kiskorú veszélyeztetése és a lopás halmazata abban az esetben állapítható meg, ha a passzív alany által megvalósított lopás büntetési tétele enyhébb, vagy nem súlyosabb a kiskorú veszélyeztetésének büntetési tételénél¹⁴ és a terhelt a lopást a kiskorúval együtt követi el.¹⁵

Amennyiben az elkövető az általa szabálysértési értékre megvalósított lopás elkövetésébe vonja be a kiskorú passzív alanyokat, akkor a terhére kiskorú veszélyeztetésének a Btk. 208. § (2) bekezdésének a) pontja szerint minősülő alakzatát kell megállapítani.¹⁶

Ha az elkövető a kiskorút öt évi szabadságvesztésnél enyhébben büntetendő lopásra bírja rá, ő maga azonban nem vesz részt a lopás elkövetésében, akkor öt kiskorú veszélyeztetésének a második alakzata miatt kell felelősségre vonni.¹⁷

11 HERCZOG Mária – GYURKÓ Szilvia: Ártatlanságra ítélve – gyermekkorú elkövetők az igazságszolgáltatás és a gyermekvédelem határán. *Kriminológiai Tanulmányok*, 2007, (44), 148-149.

12 SOLT Ágnes: *Bírói ítélkezési gyakorlat a kiskorú veszélyeztetése tárgyában (A/III/9.)*. Kutatási zárójelentés. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2018, 14.

13 HERCZOG – GYURKÓ i.m. 149.

14 A kiskorú veszélyeztetése második alakzatának szubszidiárius jellege ugyanis csak abban az esetben zárja ki a bűnhalmazat megállapítását, amennyiben a kiskorú által megvalósított cselekmény annál súlyosabb megítélésű.

15 BH.1982.269., B. törv.II.941/1981.; BH.1984.1.1., B. törv.II.1191/1982.

16 BH.2022.2.33., Kúria Bfv.I.147/2021.

17 BH.2003.1.4., Legf. Bír. Bfv.III.51/2002.

4.2. Fogolyszökés

Figyelemmel arra, hogy a Btk. 283. § szerinti fogolyszökés bűncselekménye öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő, jelenleg is irányadónak tekinthető az a gyakorlat, amely szerint kiskorú veszélyeztetésének a második alakzata miatt kell felelősségre vonni azt a felnőttkorú elkövetőt, aki fiatalkorú fogvatartottat büntetésvégrehajtási intézetből történő szökésre vesz rá.¹⁸

4.3. Kóros szenvedélykeltés

Érdekes képet mutat a Btk. 181. § (1) bekezdés b) pontja szerint minősülő kóros szenvedélykeltés és a kiskorú veszélyeztetésének a Btk. 208. § (2) bekezdés b) pontja szerint minősülő alakzata közti kapcsolat vizsgálata. A két tényállás egyrésztől átfedést mutat egymással, ugyanis a Btk. hivatkozott rendelkezése szerint két évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett kóros szenvedélykeltés vétsége miatt felel az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt kábítószer fogyasztására rábírní törekszik. Ebben a körben utalni kell arra, hogy a kóros szenvedélykeltés jogi tárgya - a kiskorú veszélyeztetésétől eltérően - a tizennyolcadik életévét be nem töltött passzív alany egészsége, illetve, hogy a kóros szenvedélykeltés passzív alanyának meghatározására a törvény nem a kiskorú, hanem a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy kifejezést használja.¹⁹

A kóros szenvedélykeltés a fentiek szerint tehát tulajdonképpen a Btk. 178. § (6) bekezdése szerinti kábítószerfogyasztás rábírní törekvéssel megvalósított előkészületi cselekményét rendeli büntetni. Amennyiben súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, a Btk. 208. § (2) bekezdés a) pontja általánosságban rendeli büntetni azt a nagykorút, aki a kiskorú passzív alanyt bármilyen bűncselekmény elkövetésére rábírníja, vagy erre törekszik. Mivel a Btk. 178. § (6) bekezdése szerint a kábítószerfogyasztás bűncselekménynek minősül, a kóros szenvedélykeltés elkövetője a cselekményével megvalósítja a kiskorú veszélyeztetésének a második alakzatát is, amely súlyosabb, öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Mivel a két törvényi tényállás közti átfedést – a kiskorú veszélyeztetésének második alakzatára vonatkozó – szubszdiaritás elve alapján a fentiek szerint nem lehet feloldani, ezért a specialitás elvét kell alkalmazni. A kóros szenvedélykeltés privilegizált tényállásnak tekinthető a kiskorú veszélyeztetéséhez

18 BH.1986.10.400., Bács-Kiskun Megyei Bíróság 2.Bf.730/1985.

19 A két kategória ugyanakkor kétségtől egybeesik.

képest, ugyanis az előbbi törvényi tényállás esetében az elkövető meghatározott deliktumra kísérl meg rábírn a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt.²⁰ A gyakorlatban ezért a két törvényi tényállás kollíziója esetén a kóros szenvedélykeltés vétségét kell az elkövető terhére megállapítani.

4.4. Emberkereskedelem és kényszermunka

A kiskorú veszélyeztetésének az emberkereskedelem büntettével képzett halmazatának vizsgálata folyamatosan aktuális kérdésnek tekinthető, ennek oka, hogy az emberkereskedelem áldozatai igen jelentős mértékben kiskorú személyek. Az Európai Bizottság Migrációs és Uniók Belügyi Főigazgatósága által közölt adatgyűjtés szerint a 2017-2018-as években a regisztrált magyar emberkereskedelem-áldozatok 55%-a gyermekkorú volt.²¹ Tényként állapítható meg az is, hogy az emberkereskedelem áldozatainak többsége nemzetközi összetételben az úgynevezett szexuális célú emberkereskedelem áldozata.²²

Az emberkereskedelem és kényszermunka törvényi tényállásának a 2020. évi módosítását az a nemzetközi és uniós szinten felmerült elvárás tette szükségessé, amely szerint hatékony eszközökkel kell kezelni az emberkereskedelemnek gyakorlatban rendszerint megjelenő azon jellegét, amely szerint az elkövetők ezt a kriminális tevékenységet haszonszerzésre törekvés céljából folytatják oly módon, hogy eközben kihasználják a sértetettel szemben fennálló valamilyen speciális hatalmi viszonyukat.

A 2020. évi V. törvénnyel bevezetett módosítás eredményeként felmerülhet az emberkereskedelem és kényszermunka büntettének és a kiskorú veszélyeztetése büntettének kollíziója, ugyanis a Btk. 208. § (2) bekezdése szerinti második alakzat szubszidiárius jellegére tekintettel a két törvényi tényállás összeütközést mutathat a felnőttkorú elkövetők tekintetében, amennyiben az emberkereskedelem megvalósított tényállásának büntetési tétele nem éri el az öt évet.²³ A 208. § (2) bekezdésének a) pontja szerinti második alakzat elkövetési magatartása a rábírás, ez a bűncselekmény a

20 GÁL Andor: Az előkészületi cselekmények büntetendővé nyilvánításának egyes típusairól. *Magyar Rendészet*, 2018/3, 33-34.

21 BALOGH Krisztina – HUSZÁR Julianna – WINDT Szandra: Rábírás és/vagy felajánlás, avagy az emberkereskedelem és a kiskorú veszélyeztetése kérdései. *Ügyészek Lapja*, 2021, 6 (1), 59.

22 CZINE Ágnes: *Az emberkereskedelem, mint a szervezet bűnözés egyik megjelenési formája*. Ph.D. értekezés, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar DI, 2011, 131.

23 Btk. 192. § (1) bek., Btk. 192. § (7) bek.

Btk. 192. § (2) bekezdés a) pontjával²⁴ állhat átfedésben, de csak abban az esetben, ha a Btk. 192. § (2) bekezdésében meghatározott jogellenes cselekmény bűncselekmény.

Ha a terhelt az elkövető a kiskorú, nevelésére, felügyeletére, vagy gondozására köteles személy, akkor a cselekménye – a bűncselekmény második alakzatának szubszidiárius jellegére tekintettel – a Btk. 208. § (1) bekezdésben foglalt első alakzat szerint minősül, és a kiskorú veszélyeztetésének ez az alakzata állhat ütközésben az emberkereskedelemmel.

4.4.1. A Btk. 208. § (2) bek. a) pontja szerinti elkövetési magatartás: a kiskorú rábírása

Amennyiben a nagykorú elkövető²⁵ rendszeres előny szerzése céljából kiskorút – a Btk. 192. § (2) bekezdése szerinti jogellenes cselekményként – bűncselekmény, vagy szabálysértés elkövetésére rábír, vagy rábírn törekszik, akkor nem a Btk. 208. § (2) bekezdés a) pont szerinti kiskorú veszélyeztetésének büntette, hanem a Btk. 192. § (5) bekezdés a) pont szerint minősülő emberkereskedelem miatt kell felelősségre vonni, feltéve hogy a terhelt megtévesztéssel, hatalmi vagy befolyási viszonyal visszaéléssel, a sértett kiszolgáltatott helyzetével visszaélve – bírja rá a passzív alanyt a jogellenes cselekmény folytatására. Ha a rábírás tekintetében a rendszeres előnyszerzés célzatával történő elkövetés nem bizonyítható, vagy a rábírás eredménytelen marad, akkor tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett fent meghatározott cselekmény miatt kiskorú veszélyeztetésének büntette állapítható meg.

Ebben a körben fontos utalni arra, hogy a módosítás indokolása szerint a jogellenes cselekmény folytatására történő rábírással megvalósított emberkereskedelem passzív alanya által végzett cselekmény rendszerint ismétlődő jelleggel, többször valósul meg. A „jogellenes cselekmény folytatása” kifejezés több cselekmény elkövetését feltételezi. Ha a rendszeres előny szerzésének célzata megállapítható, akkor megalapozottan valószínűsíthető lehet, hogy az elkövető több jogellenes cselekmény elvégzésére törekedett. Ezért az elkövetők cselekménye a Btk. 192. § (5) bekezdés a) pont szerinti emberkereskedelem szempontjából abban az esetben tekinthető befejezettnek, ha a sértettet több jogellenes cselekmény elkövetésére bírják rá, aki pedig ezek közül legalább egy jogellenes cselekményt meg is valósít.²⁶

24 És ezzel összefüggésben a Btk. 192. § (5) bek. a) pont szerinti minősítéssel.

25 Aki a kiskorú neveléséért, gondozásáért, felügyeletéért nem tartozik felelősséggel.

26 BALOGH – HUSZÁR – WINDT i. m. 51-52.

4.4.2. A Btk. 208. § (2) bekezdés b) pontja szerinti elkövetési megatartás: a kiskorú felajánlása

Érdekes kérdést vet fel továbbá a Btk. 208. § (2) bekezdés b) pontja szerinti bűncselekmény elkövetéséhez felajánlás, illetve az emberkereskedelem és kényszermunka törvényi tényállásának kapcsolata. Amennyiben a kiskorú bűncselekmény elkövetésére történő felajánlásának elfogadása megtörténik, a két bűncselekmény összefüggése szempontjából vizsgálni szükséges azt, hogy a felajánlás és elfogadás egy bűncselekmény elkövetésére vonatkozóan, vagy több bűncselekmény folytatására valósult meg.

Ha a felajánlás és a felajánlás elfogadás kizárólag egy bűncselekményre történt, akkor a Btk. 192. § (5) bekezdés a) pontja szerinti minősítés nem minden esetben lehetséges, a rendszeres előnyszerzési célzat, illetve a jogellenes cselekmények folytatására²⁷ irányuló rábírás megállapíthatóságának a nehézségeire tekintettel. A kiskorú bűncselekményre történő felajánlása ugyanakkor a Btk. 192. § (1) bekezdése szerinti emberkereskedelem előkészítő cselekménye is lehet, mivel a felajánlással az elkövető a kiskorú átadása érdekében tesz lépéseket. Attól függően, hogy az elfogadott felajánlás alapján a felek által megkötött alku teljesítése milyen stádiumba jut el, az elkövetők cselekménye minősülhet a Btk. 192. § (1) bekezdése szerinti befejezett bűncselekményként²⁸, illetve a 192. § (7) bekezdés szerinti előkészületként. A kiskorút felajánló elkövető mindkét esetben megvalósítja a kiskorú veszélyeztetésének a Btk. 208. § (2) bekezdés b) pontja szerinti alakzatát, ezért őt emiatt a bűncselekmény miatt mindenképpen felelősségre kell vonni. Ha az a személy, akinek a kiskorút felajánlották, az ajánlatot nem fogadja el, akkor őt nem lehet felelősségre vonni és kizárólag a felajánló személy bűnösségét lehet megállapítani.

Ha a kiskorú felajánlása és annak elfogadása több bűncselekményre vonatkozott és a kiskorú átadása megtörtént, akkor az elkövetők bűnösségét a Btk. 192. § (5) bekezdés a) pontja szerinti emberkereskedelem büntette miatt lehet megállapítani, amennyiben a bűncselekményt a Btk. 192. § (2)-(3) bekezdéseiben meghatározott elkövetési magatartások valamelyikével

27 A fentiek szerint több jogellenes cselekmény megvalósítására.

28 Ennek oka, hogy a két bűncselekmény esetében különböző jogtárgy sérül, valamint a Btk. 192. § (1) bekezdése szerinti alakzat tekintetében a törvény nem kezeli a bűncselekmény minősített esetként a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére történő elkövetést, a kétszeres minősítést pedig a szubszidiárius klauzula az azonos büntetési tétel miatt nem zárja ki.

valósították meg. Ezzel szemben, amennyiben a kiskorú felajánlását és elfogadását követően az elkövetők a Btk. 192. § (2)-(3) bekezdéseiben foglalt magatartások valamelyikét nem kezdik meg, akkor cselekmény előkészületi szakaszban marad és a terhelteket a Btk. 192. § (7) bekezdése miatt kell felelősségre vonni azzal, hogy a kiskorút felajánló személyt ebben az esetben terheli a Btk. 208. § (2) bekezdés b) pontja szerinti kiskorú veszélyeztetése is.²⁹

4.5. Gyermekeprostitúció kihasználása – Prostitúció elősegítése - Kerítés

Ha az elkövető a nevelése, gondozása, vagy felügyelete alatt álló tizenhétéves életévét be nem töltött személyt hasznosítás érdekében szexuális cselekmény végzésére bírja rá, akkor gyermekeprostitúció kihasználása és kiskorú veszélyeztetése büntettének [208. § (1) bek.] halmazata miatt kell a felelősségét megállapítani.³⁰ Abban az esetben, ha az elkövető nem a passzív alany nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy, és tizenhétéves életévét be nem töltött személy prostitúciójából hasznosításra törekszik, akkor a terhére – a kiskorú veszélyeztetések második alakzatának szubszidiárius jellegére tekintettel – a gyermekeprostitúció kihasználásának büntette állapítható meg.

Ha az elkövető tizenhétéves életévét be nem töltött személyt prostitúcióra bír rá, azonban a terhére a hasznosításra törekvés céljából való elkövetés nem állapítható meg, akkor őt a prostitúció elősegítése büntettének a Btk. 201. § (2) bekezdése szerint minősülő alakzata miatt kell felelősségre vonni.

Amennyiben a kiskorú szexuális cselekményre történő felajánlása, vagy felhívása eredménytelen marad, akkor a terheltet a Btk. 200. § (2) bekezdése szerinti minősülő kerítés büntette és kiskorú veszélyeztetésének – az elkövetési magatartástól függően – a Btk. 208. § (2) bekezdés a) vagy b) pontja szerint minősülő alakzata miatt kell felelősségre vonni.

5. A foglalkozástól eltiltás – mint a kiskorú veszélyeztetése büntettének elkövetőjével szemben alkalmazható szankció

A kiskorú veszélyeztetésének büntette kapcsán említést szükséges tenni a bűncselekmény elkövetőivel szemben alkalmazandó foglalkozástól eltiltás szankciójához fűződő gyakorlatról is. A Btk. 52. § (4) bekezdése alapján a kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény elkövetőjét el kell tiltani bármely

29 BALOGH – HUSZÁR – WINDT i. m. 55-56.

30 BALOGH – HUSZÁR – WINDT i. m. 47.

olyan foglalkozás gyakorlásától vagy egyéb tevékenységtől, amelynek keretében tizennyolcadik életévét be nem töltött személy nevelését, felügyeletét, gondozását, gyógykezelését végzi, illetve ilyen személlyel egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyban áll. Különös méltánylást érdemlő esetben a foglalkozástól eltiltás kötelező alkalmazása mellőzhető.

A bírói gyakorlat a törvénynek megfelelően következetesen alkalmazza a foglalkozástól eltiltás büntetést azokkal az elkövetőkkel szemben, akik kiskorúak oktatására, nevelésére, gyógykezelésére és gondozására szolgáló intézményekben, társadalmi szervezeteknél kiskorúakkal foglalkoznak és a bűncselekményt e kötelezettségükkel összefüggésben követik el.

A törvény ugyanakkor a foglalkozástól eltiltás büntetés kiszabását nem kizárólag a fentiekben meghatározott személyi kör tekintetében írja elő, ezért olyan elkövetőkkel szemben is alkalmazható, akik a kiskorú nevelését, felügyeletét, gondozását nem intézményes keretek között, hanem a kiskorúval fennálló szülői, családi, vagy más kapcsolat alapján látják el. A kialakult gyakorlat szerint erre tekintettel a foglalkozástól eltiltás büntetés alkalmazhatóságának nem követelménye, hogy az elkövető az eltiltás tárgykörébe tartozó szakértelmet igénylő foglalkozással rendelkezzen. A Kúria álláspontja szerint a foglalkozástól eltiltás Btk. 52. § (3) bekezdésében és a (4) bekezdés 1. mondatában megfogalmazott esetköre tekintetében közös szabály, hogy annak alkalmazása során a Btk. 52. § (1) és (2) bekezdésében írt feltételek vizsgálatának nincs helye, az eltiltás alkalmazása kötelező és az olyan foglalkozás gyakorlására vagy egyéb tevékenységre terjed ki, amelynek keretében tizennyolcadik életévét be nem töltött személy nevelését, felügyeletét, gondozását, gyógykezelését végeznék, illetve ilyen személlyel egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyban állna. A Btk. 52. § (4) bekezdése szerint kiskorú veszélyeztetése esetén a foglalkozástól eltiltás ugyanakkor különös méltánylást érdemlő esetben mellőzhető. Ezért a büntetés mellőzése, vagy a mértékének meghatározása az eljáró bíróság mérlegelésére hárul és a bűncselekmény tárgyi súlyához, illetve a bűnösségi körülmények értékeléséhez igazodik. Amennyiben a bíróság a terhelt büntetőjogi felelősségét kiskorú veszélyeztetésében megállapítja, azonban a foglalkozástól eltiltás kiszabását nem tartja indokoltnak, és ezért különös méltánylást érdemlő okból mellőzi, a büntetés mellőzése felülvizsgálati eljárásban nem sérelmezhető.³¹

31 BH.2022.2.33., Kúria Bfv.I.147/2021.

6. Záró gondolat

Bár a kiskorúak megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődését sértő és veszélyeztető deliktumok szabályozása kétségkívül jelentős változásokon esett át a magyar büntetőjog-történeti fejlődés során, korántsem tekinthető újkeletű jogintézménynek. A Csemegi kódex (1878. évi V. törvénycikk) a gyermekkítétel szankcionálásával koránál vagy állapotánál fogva öngyógyra képtelen gyermek elhagyását,³² az 1879. évi XL. tc. pedig a kiskorú veszélyeztetése modern törvényi tényállásának mintegy előfutáraként büntetni rendelte azokat a szülőket, gyámokat, gondnokokat vagy felügyelőket „(...) a kik életkoruk tizenhatodik évét még be nem töltött gyermeküket, gyámolt vagy gondnokoltjukat, vagy a felügyeletük alatt álló egyént csavarogni engedik, vagy csavargásának megakadályozása végett, a házi fegyelem rendszabályait a lehetőségig nem alkalmazzák (...)”.³³

A meglehetősen hosszú múltra visszatekintő ítélkezési gyakorlat és anyagi jogi szabályozási környezet megfelelő eszközöket biztosít az azonosított elkövetők büntetőjogi szankcionálása szempontjából.

A büntetőjog eszköztárának alkalmazásán túlmenően, a gyermekbántalmazás elleni fellépés szempontjából ugyanakkor kiemelten fontos a gyermekvédelmi szervek, a rendőrség és az egészségügyi szakemberek szoros együttműködése és a meglévő intézményrendszerek további fejlesztése a gyermek védelme és az elkövető felelősségre vonása érdekében.

Jogalkalmazói körökben közismert tényként ismertek a hatóságok tudomására jutott bűncselekmények bizonyításával kapcsolatos nehézségek és a deliktumot jellemző nagyfokú látencia is. Éppen ezért, a kiskorú veszélyeztetése elleni küzdelemben a társadalmi tudatosságnak és prevenciónak is kiemelt a jelentősége, hiszen fontos, hogy a bántalmazott gyermekek környezetében élő minél több ember felismerje és bejelentsen az ilyen eseteket, hogy minél hamarabb lehessen segítséget nyújtani a sértettnek és fellépni az elkövetővel szemben.

32 1878. évi V. tc. 287. §.

33 1879. évi XL. tc. 64. §.

A KÖZOKIRAT-HAMISÍTÁS DOGMATIKÁJA ÉS ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA

BÉRCES VIKTOR
egyetemi docens (PPKE-JÁK)

Absztrakt

Az utóbbi évtizedek hazai jogirodalmában és ítélkezési gyakorlatában vitatott kérdésként merült fel a közokirat-hamisítás elkövetési magatartásainak, a közokirat fogalmának, valamint e bűncselekmény körében felmerülő halmozott kérdéseknek az értelmezése. Nem véletlen, hogy a Kúria számos jogeset kapcsán érintette e szempontokat. E tanulmány elsősorban a szóban forgó dogmatikai kérdések tisztázására, valamint a legfőbb bírói fórum ítélkezési gyakorlatának elemzésére fókuszál, amelynek során a szerző célja a legújabb eseti döntések, illetőleg a témában gyakran hivatkozott szerzők álláspontjainak ismertetése és elemzése.

Kulcsszavak: hamis közokirat, elkövetési magatartások, ítélkezési gyakorlat, hivatalos személyek általi elkövetés, szankcionálás szempontjai

LEGAL DOGMATICS AND CASE LAW OF PUBLIC DEED FORGERY

Abstract

In the domestic legal literature and case law of the last decades, the interpretation of the offence of forgery of public documents, the concept of public documents and the cumulative issues arising in the context of this offence have been a controversial issue. It is not by chance that the Curia has addressed these aspects in a number of cases. The present study focuses primarily on clarifying these doctrinal issues and analysing the case law of the Hungarian Supreme Court, with the aim of presenting and analysing recent case law and the opinions of authors frequently cited on the subject.

Keywords: public deed forgery, conduct, case law, offences committed by public officials, aspects of sanctioning

1. Bevezetés

A közokirat-hamisítás büntetendőségének jogpolitikai indoka az okiratok valódiságába vetett általános közbizalom, illetőleg – közvetett módon – a gazdasági forgalom, valamint az állami szféra tisztaságának megőrzése. Mind a közszféra, mind a magánszféra elképzelhetetlen olyan okiratok nélkül, amelyek teljes bizonyító erővel tanúsítják egyes történések, tények, adatok, körülmények bekövetkezését, megváltozását vagy megszűnését. E dokumentumok nélkül e szektorok működésképtelenné, diszfunkcionálissá válnának, ami beláthatatlan következményekkel járna.

Az Európai Unióban a közokirat-hamisítás megfelelő léptékű szankcionálása kiemelt tagállami feladattá vált, amely fokozott jogalkotói felelősséggel párosul. Ennek legfőbb oka, hogy az EU napjainkban – az eljárások megkönnyítése, illetőleg az adminisztráció leegyszerűsítése céljából – lényegesen „megengedőbb” szabályozási elveket követ a különböző tagállamokban kiállított közokiratok kölcsönös elismerése céljából. Ne feledjük, az állampolgárságuktól eltérő uniós országban élő polgároknak szinte rendszeresen be kell mutatniuk valamilyen közokiratot a lakóhelyük szerinti uniós országban (például házasságkötéshez szükséges születési anyakönyvi kivonatot, munkavállaláshoz kért erkölcsi bizonyítványt).¹ Erre tekintettel a hazai jogalkotó a lehető legszélesebb körben differenciálta a közokirat-hamisítás elkövetési magatartásait, valamint külön törvényi tényállásban szabályozta a bárki által elkövethető, illetőleg a hivatalos személy által elkövethető közokirat-hamisítást.

2. A bárki által elkövethető közokirat-hamisítás elkövetési magatartásai. Stádiumtani kérdések

- a) Hamis közokirat készítése, illetve közokirat tartalmának meghamisítása [Btk. 342. § (1) bekezdés a) pont]: hamis közokirat készítése esetén egy korábban nem létező közokirat mesterséges (jogosulatlan) létrehozásáról van szó, amelyet nem az okirat kiállítójaként feltüntetett hivatalos szerv (személy) készít. Annak, hogy ilyen esetben az okirat tartalmát tekintve

1 A közokiratokról szóló, 2019. február 16-tól hatályos (EU) 2016/1191 rendelet célja a bürokrácia és a költségek csökkentése a polgárok számára, amikor egy uniós tagállam által kibocsátott közokiratot egy másik uniós tagállamban be kell mutatniuk. Ennek alapján a rendelet – többek között – megszünteti a polgárok azon kötelezettségét, hogy egyidejűleg az eredeti közokiratot és annak hiteles másolatát is be kelljen nyújtaniuk. https://e-justice.europa.eu/content_public_documents-551-hu.do (Letöltés ideje: 2024. 02. 19.)

valós-e vagy sem, nincs jelentősége, miként annak sem, hogy a hamisítás mennyire valóságos. A lényeg, hogy az elkövető általában minél tökéletesebb utánzásra törekszik.

A második esetben már létezik egy valódi közokirat, amelynek a tartalmát az elkövető – szintén jogosulatlanul – megváltoztatja, így a létrejött közokirat már nem a kiállító nyilatkozatát tartalmazza. A tartalom meghamisítása a közokirat azon (lényeges) része tekintetében, illetve olyan módon követhető el, amelynek következtében az más tényeket fog bizonyítani, mint korábban. A tényállásszerűség tehát ahhoz kapcsolódik, hogy a hamisítás a közokirat joghatás kiváltására alkalmas részeit érinti. Tipikusan ilyen a fénykép kicserélése, szavak kitörlése, számok átírása, de nem ilyen például a szavak aláhúzása, bekeretezése.² Megjegyzem, közokirat-hamisításnak minősül a helytelen adatok helyesre cserélése, vagy a hiányos adatok pótlása is (például a személyi igazolványából kimaradt doktori cím utólagos, jogosulatlan beírása).

- b) Hamis, hamisított, illetve más nevére szóló valódi közokirat felhasználása [Btk. 342. § (1) bekezdés b) pont]: a felhasználás a bizonyító erő érvényesítését, vagyis a közokirat felmutatását, a hatóság részére történő megküldését, bemutatását jelenti. A hamis vagy meghamisított közokirat felhasználását mindig megelőzi annak elkészítése. A felhasználásért önmagában csak akkor vonható felelősségre az elkövető, ha 1. az okiratot nem ő készítette, illetve abban nem vett részt, vagy 2. a készítési cselekmény miatt büntetethetőségi akadály (például gyermekkor, elévülés) miatt nem vonható felelősségre.

A felhasználásra jó példa a jogosulatlan személy által rokkantkártyával történő parkolás, vagy éppen a parkolási jogosultság megszerzéséhez hamisított rokkantsági igazolvány felhasználása. Gyakori az is, amikor banki kölcsön felvételéhez hamis munkáltatói jövedelemigazolást használnak fel. A felhasználás szempontjából elvileg nincs jelentősége, hogy jó minőségű vagy rossz minőségű hamisításról van-e szó. Az sem releváns, hogy az a személy, akinek felmutatják a hamis, hamisított vagy más nevére szóló közokiratot, adott esetben rögtön felismeri a megtévesztési szándékot (és így a közokirat-hamisítás végül nem vált ki joghatást).

Nem valósul meg a más nevére szóló valódi közokirat felhasználásával

2 GÖRGÉNYI Ilona – GULA József – HORVÁTH Tibor – JACSÓ Judit – LÉVAY Miklós – SÁNTHA Ferenc – CSEMÁNÉ Váradi Erika: *Magyar büntetőjog – Különös rész*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. <https://mersz.hu/gorgenyi-levay-gula-horvath-jacso-santha-varadi-magyar-buntetojog-kulonos-resz/> (Letöltés ideje: 2024. 02. 19.)

elkövetett közokirat-hamisítás, ha a vádlott más gépkocsijának forgalmi engedélyét mutatja fel az intézkedő rendőrnek és más gépkocsira szóló rendszám táblát szerel fel a gépkocsijára. A forgalmi engedély ugyan közokirat, de nem a gépkocsi tulajdonosának, hanem a gépjárműnek az azonosítására szolgál, a rendszám tábla pedig nem okirat.³

- c) Az ún. intellektuális közokirat-hamisítás [Btk. 342. § (1) bekezdés c) pont]: e fordulat egy látszólag sui generis közvetett tettesi cselekmény, de az elkövető valójában önálló tettes. Jelen esetben a felhasznált személy egy közokirat kiállítására jogosult hivatalos személy, aki azonban nem tud arról, hogy valótlan adatot, tényt vagy nyilatkozatot foglal közokiratba. Ennek oka a tettes megtévesztő magatartása (közreműködése), aki valótlan adatokat közöl valótlan tartalmú közokirat kiállítása céljából. A közvetlenül cselekvő hivatalos személy ilyen esetekben nem büntethető, kivéve, ha tudott a közölt adatok valótlanosságáról. Utóbbi esetben ugyanis a hivatalos személy a Btk. 343. §-ba ütköző hivatalos személy által elkövetett közokirat-hamisítás tettese, a közreműködő pedig ez utóbbi bűncselekmény felbujtója vagy bűnsegédje.

Néhány szemelvény a gyakorlatból:

- A Kúria egyik vonatkozó döntése alapján az intellektuális közokirat-hamisítás törvényi tényállásában írt közreműködés mint elkövetési magatartás minden olyan értelmi-fizikai cselekvőség, amely alkalmas arra, hogy annak következményeként a közokirat kiállítására illetékes személy a közokiratban a törvényi tényállásban meghatározott joghatással bíró valótlan adatot, tényt vagy nyilatkozatot rögzítsen. E közreműködés tulajdonképpen speciális közvetett tettesség, mivel a közokiratot létrehozó, abban bejegyzést eszközölő ügyintéző tévedésben van az elkövető szándékát illetően. Nem kizárt azonban, hogy egy cselekménynek eltérő elkövetési magatartással több közvetett tettese is legyen.⁴
- Az 5/2000. Büntető jogegységi határozat szerint, ha a jármű átírásával kapcsolatos ügyintézés során olyan adásvételi szerződést nyújtanak be a rendőrséghez, amely a jármű korábbi tulajdonosát nem a valóságnak megfelelően tünteti fel, és ennek következtében a járműnyilvántartásba is a valóságnak nem megfelelő adatok kerülnek, a cselekmény intellektuális közokirat-hamisításnak minősül (lásd. a gépjármű nyilvántartás közokirat).

3 BH 1992.658.

4 *Kúria Bfv.I.693/2021/6.* <https://kuria-birosag.hu/hu/kuriai-dontesek/148-az-intellektualis-kozokirat-hamisitas-torvenyi-tenyallasaban-irt-kozremukodes> (*Letöltés ideje: 2024. 02. 18.*)

- Ha az elkövető az ittas járművezetés miatt bevont gépjármű-vezetői jogosítvány helyett a hatóság megtévesztésével olyan valótlan nyilatkozattal szerez újabb engedélyt, hogy a régit elvesztette: nem az intellektuális közokirat-hamisítás, hanem hamis magánokirat felhasználása valósul meg. A korábbi engedély elvesztésére vonatkozó valótlan nyilatkozatot ugyanis a hatóság nem foglalja közokiratba (az új engedélybe), az új engedély kiállításához szükséges adatlapon ugyanakkor a valótlan nyilatkozat feltüntetése és annak felhasználása hamis magánokirat felhasználását valósítja meg.⁵
- Az elkövetőnek az a cselekménye, hogy a nagynénje ingatlanára vonatkozó adásvételi szerződésben eladóként a nagynénje nevét aláírta, s így e hamis magánokirat folytán valótlan adat került a földhivatali nyilvántartásba – amely közokirat –, megvalósította az intellektuális közokirat-hamisítás büntetettét.⁶ Ilyenkor a hamis magánokirat felhasználása nem büntetendő eszközcselekmény.

Ami a stádiumtani kérdéseket illeti, befejezett a bűncselekmény a Btk. 342. § (1) bekezdés a) és c) pontja esetén a hamis, illetve a meghamisított közokirat létrejöttével. A Btk. 342. § (1) bekezdés c) pontja esetén a kísérlet elvileg előfordulhat, ha a hivatalos személy észleli a közreműködő által közölt adatok valótlanágát, és az okirat kiállítására már nem kerül sor. A b) pont csak a felhasználással válik befejezetté, kísérlet az okiratnak a hatóság részére postai úton történő elküldése esetén képzelhető el, ha az a címzetthez nem jut el.

A törvény büntetni rendeli a bűncselekmény előkészületét is,⁷ kivéve a c) pontban meghatározott intellektuális közokirat-hamisítást. Előkészületi magatartásnak minősülhet például – a feltételek biztosítása körében – a közokirat-hamisításhoz szükséges anyagok, nyomtatványok, egyéb eszközök célzatos megszerzése, birtokban tartása, illetve a már említettek szerint az elkövetési tárgy birtokban tartása felhasználás végett.

3. A hivatalos személy által elkövetett közokirat hamisítás

E törvényi tényállás önálló szakaszban (Btk. 343. §) történő elhelyezésének indoka a cselekmény fokozottabb társadalomra veszélyessége, mivel az elkövető ebben az esetben hivatalos személy. Ennek okán szabályozására – elvileg – a

5 BH 1991.302.

6 BH 1998.321.

7 Ilyen eset például, amikor valaki vízjeles papírokat szerez be hamis igazolványok gyártása céljából.

hivatali bűncselekmények között is sor kerülhetett volna, azonban a védett jogi tárgy komplexitása, illetőleg az okiratok védelméhez fűződő társadalmi érdekek elsődlegessége folytán a jogalkotó a közbizalom elleni bűncselekmények című fejezetben helyezte el. E bűncselekmény jogi tárgya tehát kettős: egyrészt a köziratok valóságába, másrészt a hivatali szervek működésébe vetett közbizalom megőrzése, illetőleg megerősítése.

A bűncselekmény elkövetési magatartásai:

- a) Hamis közokirat készítése [Btk. 343. § (1) bekezdés a) pont]: az előző bűncselekmény kapcsán kifejtettek irányadóak ebben az esetben is azzal, hogy itt a kiállítóként feltüntetett hatóság (hivatalos személy) nem azonos a közokiratot készítő hivatalos személlyel.
- b) Közokirat tartalmának meghamisítása [Btk. 343. § (1) bekezdés b) pont]: a meghamisítás szintén olyan közokirat tartalmára irányulhat, amelyet eredetileg nem az elkövető készített. Ezt a bűncselekményt valósította meg a bíró, aki peres ügyekben rábírta a fogalmazót arra, hogy helyette tárgyalásokat vezessen le és határozatokat hozzon, majd ezt követően a valótlan tartalmú jegyzőkönyveket és határozatokat már ő maga, mint eljáró bíró írta alá.⁸
- c) Lényeges tény hamisan történő közokiratba foglalása [Btk. 343. § (1) bekezdés c) pont]: ebben az esetben az elkövető készíti a közokiratot, amely formailag valós, tartalma azonban valótlan. Lényeges tény az okiratnak a joghatás kiváltására, a bizonyításra alkalmas rendelkezése, illetve része.

Az elkövetési mód a hivatali hatáskörrel visszaélés. Ennek előfeltétele, hogy a hivatalos személy a feladatkörét, jogosítványait meghatározó jogszabályok, belső szabályok szerint jogosult közokiratok kiállítására. A cselekményt e speciális helyzetet kihasználva követi el. Amennyiben általában a közokiratok kiállítása vagy éppen az adott közokirat kiállítása nem tartozik a hivatalos személy elkövető hatáskörébe, a bárki által elkövethető közokirat-hamisítás valósul meg.

A bűncselekmény alanya – tettesként és társtettesként is – csak hivatalos személy lehet.⁹ Közülük is azonban csak azok, akiknek hivatali hatáskörébe tartozik az adott bűncselekmény tárgyát képező közokirat kiállítása. A Btk. 343. § (2) bekezdése szerint a bűncselekmény alanya lehet olyan külföldi hivatalos személy is, aki mint a külföldi igazságszolgáltatási vagy bűnüldözési feladatot ellátó hatóság tagja hazánkban jár el.

A bűncselekmény csak szándékosan – egyenes vagy eshetőlegesen szándékkal – követhető el.

⁸ BH 2000.191.

⁹ Lásd. Btk. 459. § (1) bek. 11. pontot.

4. A közokirat mint elkövetési tárgy megítélése a bírói gyakorlatban

A közokirat-hamisítás elkövetési tárgya a hamis, hamisított, illetve más nevére szóló valódi közokirat. A közokirat fogalmát a Pp. 195. § (1) bekezdése határozza meg, amely irányadó e tényállás vonatkozásában is. Eszerint közokirat olyan papír alapú vagy elektronikus okirat, amelyet bíróság, közjegyző vagy más hatóság, illetve közigazgatási szerv ügykörén belül, a megszabott alakban állított ki, mint közokirat teljesen bizonyítja a benne foglalt intézkedést vagy határozatot, továbbá az okirattal tanúsított adatok és tények valóságát, úgyszintén az okiratban foglalt nyilatkozat megtételét, valamint annak idejét és módját. Ugyanilyen bizonyító ereje van az olyan okiratnak is, amelyet más jogszabály közokiratnak nyilvánít. A Pp. vonatkozó rendelkezése ezen túlmenően részletesen meghatározza azokat az okiratokat, amelyeknek az eredeti közokirattal azonos bizonyító ereje van. Ilyen például

- az eredeti papír alapú közokiratról műszaki vagy vegyi úton készített felvétel (fénykép-, film-, hangfelvétel), illetve adathordozó útján készült felvétel, ha azokat az említett szervek vagy hatóságok készítették;
- a levéltár által vagy ellenőrzése mellett készített felvétel vagy okirat;
- a közokiratról készített elektronikus okirat, amelyet a közokirat kiállítására jogosult ügykörén belül, a megszabott alakban készített el, és amelyen elektronikus aláírást, illetve időbélyegzőt helyezett el, stb.

A közokirat rendeltetése a bizonyítás, illetve valamilyen joghatás előidézése (jog vagy kötelezettség keletkeztetése, megváltoztatása, megszüntetése). Kiállítója valamely hatóság vagy bíróság, ennél fogva közhiteles dokumentum, vagyis: 1. mindenki számára kötelező érvényű, 2. általában mind a formai, mind a tartalmi valóságot bizonyítja.

További megjegyzések:

- a) A Btk. grammatikai értelmezéséből következőleg – a bűncselekmény megvalósítása szempontjából – nincs jelentősége annak, hogy 1. külföldön, a magyar külképviseleti hatóság által felülhitelesített vagy 2. belföldön kiállított közokiratról van-e szó. Mindazonáltal vannak kivételek, speciális törvényi tényállások, amelyek megalkotásával a jogalkotó egyes – közokiratnak minősülő – dolgokat „kiemelt” e törvényi tényállásból, így például nem tartozik az elkövetési tárgyak közé a rendszám tábla. (Ha az elkövető más gépkocsira szóló rendszám táblát szerel fel autójára, a Btk. 347. §-ba ütköző egyedi azonosító jellel visszaélés büntette miatt felel).

- b) A bírói gyakorlatban számos állásfoglalás található a közokirati minőséggel összefüggésben. Így amikor az orvos vagy a pedagógus államigazgatási jogkörben, hivatalos személyként jár el, az általa kiállított okirat közokirat.¹⁰ Ezzel szemben az orvos gyógyító tevékenysége körében kiállított, a gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök kiváltására jogosító orvosi vények, utalványok magánokiratok, így ezek felhasználása hamis magánokirat-felhasználást valósít meg. A fegyveres erők és fegyveres testületek szolgálata körében hatósági jelleggel kiállított okiratok közokiratok, így például a rendőr által készített szabálysértési feljelentés, illetve a behívóparancs, az eltávozási engedély.¹¹
- c) Korábban vitatott volt a bírói gyakorlatban, hogy az intellektuális közokirat-hamisítás kizárólag az ún. bizonyító közokiratokra, avagy a rendelkező közokiratokra is elkövethető-e. Bizonyító közokiratnak minősül például az anyakönyv, a személyi igazolvány, a jogosítvány, az iskolai bizonyítvány, vagy az ingatlan-nyilvántartás. Rendelkező közokirat például a bírósági ítélet, a közigazgatási határozat, a közjegyzői eljárásban megtett jognyilatkozat –, amelyek kizárólag annak bizonyítására alkalmasak, hogy az ott írt hivatalos szerv (személy) a megjelölt helyen és időben a rendelkező részben írt döntést hozta. Utóbbi okiratok esetében tehát a bizonyító erő nem terjed ki a határozat belső tartalmára, az abban foglalt megállapítások, tények helyességére.¹²

E problémakörrel kapcsolatban számos eseti döntés született az elmúlt 30 évben. Így például a Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 303/1989. sz. határozatával (BH 1991.7.) az V. r. és a VI. r. terhelteket a tettesként, az I. r. terheltet a felbujtóként elkövetett intellektuális közokirat-hamisítás büntette miatt emelt vád alól bűncselekmény hiányában felmentette. Az irányadó tényállás szerint az I. r. terhelt egy valódi közjegyzői okirat mintájára, részben annak fénymásoló eljárással történő felhasználásával egy más tartalmú hamis közjegyzői okiratot szerkesztett, s ezt az I. r. és az V. r. terhelt utóbb fel is használta. A Legfelsőbb Bíróság rámutatott, hogy a közjegyző előtt tett és általa hitelesített nyilatkozat nem bizonyítja a benne foglalt tények tartalmi valóságát, hanem kizárólag azt igazolja közhitelességgel, hogy az említett napon és helyen a felek megjelentek a közjegyző előtt, és tartalmilag azt a nyilatkozatot tették, amelyet a közjegyző a nyilatkozatába

10 Ilyen például a keresőképtelenséggel összefüggésben kiállított okirat, illetve a diákigazolvány (BJD 825., BH 1995.199.).

11 BKv. 45.

12 BH 1988.337.

foglalt. Kifejtette, hogy az intellektuális közokirat-hamisítás kizárólag az ún. bizonyító közokiratok tekintetében valósulhat meg, mert azok önmagukban is igazolják a bennük foglaltak valóságát.¹³

Ezzel szemben az 1/2004. Büntető jogegységi határozat szerint az intellektuális közokirat-hamisításra vonatkozó törvényi tényállásból nem vezethető le közvetlenül semmilyen megszorítás arra nézve, hogy ennek a bűncselekménynek a rendeltetését tekintve milyen – rendelkező, avagy csak bizonyító – közokirat lehet az elkövetési tárgy. A törvény szövege alapján nem állítható tehát a rendelkező közokiratoknak az elkövetési tárgyak köréből minden további nélkül történt kizártsága. Ennek alapján az intellektuális közokirat-hamisítás büntettének elkövetési tárgya lehet minden olyan közokirat, amelynek rendeltetése, hogy a benne foglalt adat valóságát teljes bizonyító erővel bizonyítsa. Így például a bírósági ítélet egy tanúvallomás tartalmi valóságát teljes bizonyító erővel nem bizonyítja, így, ha a hamis vallomástétel alapján valótlán tény kerül az ítéletbe, az intellektuális közokirat-hamisítás nem valósul meg. Ellenben az ítélet teljesen bizonyítja, hogy az adott bűncselekmény miatt kit ítélték el, így, ha a terheltet megtévesztő magatartása folytán egy másik személy nevében ítélik el, a bűncselekmény megvalósul.

- d) d) A közokiratok külső megjelenésével kapcsolatban a Kúria megállapította, hogy a közokirat-hamisításnak az 1978. évi IV. törvény [a továbbiakban: korábbi Btk.] 274. § (a) pontjában foglalt esete megvalósul, ha az annak eredményeként létrejött produktum a csak egyedileg létező közokirat külső jegyeit változtatás nélkül, az eredeti példánnyal összetéveszthetően jeleníti meg. Ezzel szemben nem hamis közokirat készítése a csak egyedileg létező közokirat olyan megjelenés-azonos többszörözése, amely a megjelenés-azonosság ellenére sem kelti azt a látszatot, hogy azt a hatóság (közjegyző) ügykörében eljárva állította ki. Amennyiben a fentiek az irányadó tényállásból nem tűnnek ki, a bűnösség kérdésében nem lehet megnyugtatóan állást foglalni. Ezért ilyen esetben a jogerős ítélet hatályon kívül helyezésének és az elsőfokú bíróság új eljárás lefolytatására utasításának van helye. E döntés előzménye, hogy az elsőfokú bíróság az I. rendű terhelt bűnösségét felbujtóként elkövetett közokirat-hamisítás büntettében és lopás vétségében, a II. rendű terhelt bűnösségét közokirat-hamisítás büntettében állapította meg és velük szemben szankciót alkalmazott. Az irányadó tényállás releváns része szerint a román állampolgár I. rendű terhelt komolyan tartott attól, hogy személyi igazolványát magánál hordva

13 <https://jogkodex.hu/doc/2288855> (Letöltés ideje: 2024. 02. 19.)

azt elveszítheti, pótlása pedig – mivel az csak Romániában lehetséges – komoly anyagi és idővesztéssel járhat. Ezért arról egy mindenki számára nyitva álló gyorsnyomdában az ott dolgozó II. rendű terhelten színes fénymásolatot készített, azt lamináltatta, és sarkait az eredetivel azonos méretre vágatta. Ezt követően a másolatot hordta magánál és néhány hónappal később, egy általa elkövetett lopási cselekmény során is e másolatot mutatta fel.

Az elsőfokú ítélet az I. rendű terhelten vonatkozásában első fokon jogerőre emelkedett. A II. rendű terhelten és védőjének fellebbezése alapján a másodfokú bíróság mindkét terhelten – az I. rendű terhelten esetében a részjogerőt áttörve – az ellenük közokirat-hamisítás büntette miatt emelt vád alól felmentette. Okfejtésének lényege szerint a keletkezett okirat nem felel meg a közokirat törvényes kellékeinek.

A jogerős ítélet ellen az ügyész mindkét terhelten terhére felülvizsgálati indítványt terjesztett elő. Okfejtésének lényege szerint a II. rendű terhelten – az I. rendű terhelten rábírására – a román személyi igazolványról egy, a valóság látszatát keltő, alakilag hamis utánezatot készített úgy, hogy az azon található adatok kiállítójaként az erre jogosult román hatóságot tüntették fel. Ezzel a közokirat-hamisítás valamennyi törvényi tényállási eleme megvalósult.

A Kúria a 2015. március 24. napján tartott nyilvános ülésen meghozott határozatában megállapította: a másodfokú bíróság azon álláspontja, miszerint közokirat-hamisítás azért nem valósult meg, mert a létrejött okirat – mivel a kiállítója nem hatóság – nem közokirat, nyilvánvalóan téves. Az utánezással elkövetett közokirat-hamisítás produktuma éppen attól lesz hamis, hogy nem a jogosult állította ki. Ugyanakkor a közokirat-hamisításnak a korábbi Btk. 274. § (1) bekezdés a) pontjában foglalt esete megvalósul, ha a másolás eredményeként létrejött produktum a csak egyedileg létező közokirat külső jegyeit változtatás nélkül, az eredeti példánnyal összetéveszthetően jeleníti meg. Ezzel szemben nem hamis közokirat készítése a csak egyedileg létező közokirat olyan megjelenés-azonos többszörözése, amely a megjelenés-azonosság ellenére sem kelti azt a látszatot, hogy azt a hatóság (közjegyző) ügykörében eljárva állította ki. Amennyiben a fentiek az irányadó tényállásból nem tűnnek ki, a bűnösség kérdésében nem lehet megnyugtatóan állást foglalni. Jelen esetben nem került rögzítésre, hogy a fénymásolat milyen anyagról (például a magyar személyi igazolványhoz hasonlóan kemény plasztiklapról) készült-e, csak annyi, hogy egy papírlapra, mely később körbevágásra és laminálásra ke-

rült. Ez esetben ugyanis már az igazolvány-másolat egyszerű kézbevétele esetén nyilvánvalóvá válik, hogy a terhelt szándéka nem az eredeti okirat utánzására irányult, hanem az volt a célja, hogy igazolja az eredeti, csak egyetlen példányban kiállított közokirat és az abban szereplő adatállomány létezését. A másolat ez esetben a közokirat képszerű ábrázolása. Mindez azonban jelen esetben a tényállásból nem tűnik ki, mint ahogy annak ellenkezője sem.

Ezért a Kúria az ügyben hozott első- és a másodfokú ítéletet hatályon kívül helyezte, és az elsőfokú bíróság új eljárás lefolytatásra utasította.¹⁴

e) A rendvédelmi szervek által kiállított okiratokkal kapcsolatban a Kúria az alábbiakat állapította meg: a rendvédelmi szervek, így a rendőrség közhatalmi jogkört is gyakorol a törvényben meghatározott – kívülálló személyek széles körének fontos jogait és kötelezettségeit érintő – feladatai ellátása során, és beosztottai a Btk. 459. § (1) bekezdésének 11. k) pontja értelmében hivatalos személyeknek is minősülnek. Így az azok által e jogkör gyakorlása keretében, megszabott alakban kiállított olyan iratok, amelyek alkalmasak arra, hogy jogilag jelentős tény a kiállító szerv körén kívül is igazoljanak, közokiratnak tekintendők. Így közokiratnak kell tekinteni az olyan iratot is, amely a kiállító szerv körén kívül is felhasználható jogilag jelentős tény vagy adat igazolására. Ennek megfelelően, a vonatkozó felülvizsgálati ügyben a Kúria megállapította, hogy a Helyszíni Szemle Alosztály által készített, a közúti baleset helyszínének megszemléléséről, az annak során rögzített tényekről készült jegyzőkönyv közokirat.¹⁵

f) Egy ügyben a városi bíróság a 2006. július 4. napján kihirdetett ítéletével a terheltet bűnösnek mondta ki 2 rendbeli közokirat-hamisítás előkészületének vétségében. A megállapított tényállás szerint a terhelt és M. Á. a 2004. április 2. napján a cégbírósághoz bejegyzett Kft. tagjai és ügyvezetői voltak. A társaság 2004. október 27. napjától 2005. július 7. napjáig gépjármű alkatrészek és tartozékok értékesítésével foglalkozó üzletet nyitott.

Az egyes ipari, kereskedelmi és idegenforgalmi tevékenységek gyakorlásához szükséges képzésekről szóló 5/1997. (III. 05.) IKIM rendelet melléklete szerint a gépjármű alkatrész kereskedelmi üzlet működéséhez vas-műszaki kereskedői képzés szükséges.

14 Bfv.III.1.499/2014/5. <https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/tajekoztato-kuria-bfvi-ii14492014-szamu-felulvizsgalati-ugyeben-hozott-hatarozatarol-kozokirat> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.)

15 Bhar.I.1.177/2014. <https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/tajekoztato-bhari11772014-szamu-ugyhoz-0> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.)

Az üzletek működéséről és a belkereskedelmi tevékenység folytatásának feltételeiről szóló többször módosított 4/1997. (I. 22.) Kormányrendelet 24. §-ának (1) bekezdése meghatározza, hogy a kereskedő vagy alkalmazottja ellenőrzéskor eredeti okirattal vagy hiteles másolattal köteles igazolni az árusításra való jogosultságát.

A terhelt és üzlettársa, M. Á. az üzlet megnyitásakor nem rendelkezett az előírt képesítéssel. Kezdetben ilyen képesítéssel rendelkező alkalmazottat sem foglalkoztattak, ezért a terhelt 2004. évben – pontosabban meg nem határozható időben – ismeretlen személytől megszerzett egy – a saját személyes adatait tartalmazó – hamis okiratot, amely valótlanul azt igazolta, hogy nevezett kereskedelmi boltvezetői képesítéssel rendelkezik. A terhelt a hamis közokiratot az üzlethelyiségben lévő íróasztalfiókban tartotta az M. Á. adatait tartalmazó hamis boltvezetői képesítést igazoló okirattal együtt abból a célból, hogy az esetleges hatósági ellenőrzés során a képesítések meglétét a hamis okiratok felmutatásával bizonyítani tudja. A rendőrhatalóság 2005. február 18-án a társaság által működtetett üzlethelyiségben tartott házkutatás során az eladótérben elhelyezett íróasztal alsó polcáról lefoglalta az M. Á. nevére kiállított és a terhelt nevére kiállított kereskedelmi boltvezető bizonyítványt.

A jogi indokolás körében kifejtett érveléssel elvetette az elsőfokú bíróság a védelemnek az alkalmatlan eszközzel elkövetés, valamint az önkéntes elállás megállapítására irányuló érvelését.

A felmentésre irányuló védelmi fellebbezések folytán másodfokon eljáró megyei bíróság a 2006. november 21. napján tartott nyilvános ülésen meghozott végzésével az elsőfokú bíróság ítéletét helyben hagyta. A tényállás pontosítása során rögzítette, hogy a terhelt 2004-ben megszerzett egy a saját személyes adatait tartalmazó hamis okiratot, amely valótlanul azt igazolta, hogy nevezett kereskedelmi boltvezetői képesítéssel rendelkezik. Az üzlethelyiségben az íróasztal polcon tartotta az M. Á. adatait tartalmazó hamis boltvezetői képesítést igazoló okiratot is abból a célból, hogy az esetleges hatósági ellenőrzés során a képesítések meglétét a hamis okiratok felmutatásával bizonyítani tudja. A védelmi fellebbezés kapcsán kifejtette, hogy a vonatkozó jogszabály szerint a tevékenység gyakorlásához vas-műszaki kereskedői szakképesítés igazolására lett volna szükség, míg a kereskedő boltvezető szakképesítés más árucikkkel való kereskedés végzéséhez volt szükséges. Ez azonban a bűncselekmény elkövetése szempontjából nem jelentős. A terhelt a két hamis okirattal a kereskedő boltvezető szakképesítés meglétét kívánta igazolni és a két

okirat a megjelenési formája alapján erre alkalmasnak is látszott, így az alkalmatlan eszközzel való elkövetés nem merülhetett fel.

A bíróság jogerős ügydöntő határozata ellen a terhelt nyújtott be felülvizsgálati indítványt a Be. 416. §-a (1) bekezdésének a) pontja alapján arra hivatkozással, hogy bűnösségének megállapítására a büntető anyagi jog szabályainak a megsértésével került sor.

A felülvizsgálati indítvány lényege szerint a kereskedelmi boltvezetői képesítés nem létezik, így arról közokirat sem készülhet. Bármely irat csak akkor képezheti a Btk. 274. §-ában meghatározott közokirat-hamisítás elkövetési tárgyát, ha a közokiratnak bizonyító ereje van, tehát joghatás kiváltására alkalmas. Mivel a terheltől lefoglalt iratok jogilag nem létező képesítésre jogosítanak, így joghatás kiváltására alkalmatlanok, ezért a közokirat-hamisításnak legfeljebb alkalmatlan eszközei lehetnek, amelyek nem alkalmasak a Btk. 18. §-ának (1) bekezdésében meghatározott előkészület megállapítására. Az előkészület azért sem valósult meg, mert az nem volt komoly, konkrét és közvetlen. Tévesen minősítették a bíróságok két rendbelinek a cselekményt, mert az M. Á. nevére kiállított hamis okirat felhasználása nem állhatott a terhelt szándékában. Végül a terhelt javára megállapítható az önkéntes elállás, mert 2005. januárjától olyan személyt alkalmazott, aki a tevékenység végzéséhez megfelelő képesítéssel rendelkezett. A hamis bizonyítványok felhasználására ettől kezdve már nem volt szüksége, így az okiratok ezt követő birtoklása már a Btk. 18. §-ának (1) bekezdésében megkívánt célzat nélkül történt. A terhelt mindezek alapján a marasztaló jogerős döntés megváltoztatását és a felmentését indítványozta.

A Legfőbb Ügyészség átiratában a felülvizsgálati indítványt nem találta alaposnak. A legfőbb ügyész képviselője a nyilvános ülésen az átiratában foglaltakat fenntartotta és azzal egyező indítványt tett.

A Legfelsőbb Bíróság a felülvizsgálati indítványt alaptalannak találta. Az eljárás tárgyát képező hamis közokiratok a kereskedelmi boltvezető szakképesítés megnevezést valóban tévesen tartalmazzák, mert az helyesen kereskedő-boltvezető I. vagy II. Mindez azonban az okiratok közhitelességét nem érinti. A bűncselekmény megvalósulása szempontjából tehát nincs jelentősége sem annak, hogy a bizonyítványok tévesen tartalmazták a kereskedelmi boltvezető szakképesítés megnevezést a kereskedő-boltvezető I. vagy II. helyett, sem pedig annak, hogy ez utóbbi bizonyítvány sem lett volna alkalmas az üzlet jogszerű üzemeltetésének az igazolására, mert ahhoz vas-műszaki kereskedői képesítésre lett volna szükség. A ter-

helt – amint azt a másodfokú bíróság is rögzítette – a két hamis okirattal a kereskedő-boltvezető szakképesítés meglétét kívánta igazolni és a két okirat a megjelenési formája alapján erre alkalmasnak is látszott. Az a körülmény pedig, hogy tévesen hitte, hogy ez utóbbi bizonyítványra volt szüksége, s nem tudta, hogy az üzlet üzemeltetéséhez más jellegű – ún. vas-műszaki – kereskedői képesítésre lett volna szüksége, végképp teljességgel közömbös a felhasználni kívánt hamis közokirat közhitelességének a megítélése során.

A kifejtettekre is figyelemmel – a felülvizsgálati indítvánnyal ellentétben – a Legfelsőbb Bíróság azt állapította meg, hogy a terhelt előkészületi cselekménye komoly, konkrét és közvetlen volt.

A felülvizsgálati indítvánnyal ellentétben a terhelt a saját nevére és a M. Á. nevére kiállított hamis bizonyítványt nem a „saját” jogviszonyának bizonyítására vagy igazolására kívánta felhasználni (mint amikor pl. a rendőri igazoltatáskor más személyi igazolványát felmutatva, magát az illető személynek mondva igazolja valaki a személyazonosságát). Szándéka az volt, hogy az ő és M. Á. tulajdonában lévő Kft. által üzemeltetett gépjármű-alkatrész szaküzlet működtetése körében az esetleges hatósági ellenőrzés során a szükséges képesítések meglétét hamis okiratok felmutatásával bizonyítani tudja.

A Legfelsőbb Bíróság nem értett egyet az indítvánnyal abban sem, hogy a bíróságok tévesen minősítették a terhelt cselekményét két rendbelinek, mert a M. Á. nevére kiállított hamis okirat felhasználása nem állhatott a szándékában. Az irányadó tényállásból ugyanis helyesen következtek arra, hogy szándéka mindkét hamis okirat felhasználására irányult és a felhasználás feltételeit mindkét okirat tekintetében egyezően kívánta biztosítani, ezért helyesen minősítették a cselekményét – a felhasznált okiratok számához igazodóan – 2 rendbeli előkészületnek.

A Legfelsőbb Bíróság az önkéntes elállás megállapítására sem látott lehetőséget. A Btk. 18. §-a (2) bekezdésének a) pontja szerint nem büntethető előkészület miatt, akinek önkéntes elállása folytán marad el a bűncselekmény elkövetésének a megkezdése. Az irányadó tényállás szerint a terhelt a hamis boltvezetői képesítést igazoló 2 darab közokiratot együtt tárolta az üzlethelyiségben az íróasztal polcon abból a célból, hogy az esetleges hatósági ellenőrzés során a képesítések meglétét a hamis okiratok felmutatásával bizonyítani tudja. Ezen 2004 decemberétől sem változtatott annak ellenére, hogy attól kezdve már alkalmazta a boltban S. Á.-t, aki a téves tudomása szerint megfelelő képesítéssel rendelkezett.

Az elállás csak akkor biztosít büntetlenséget, ha ennek folytán nem jut a cselekmény a kísérlet szakaszába. Az elállás végleges tervfeladást jelent, de a tényállás nem tartalmaz erre vonatkozó adatokat. A két hamis közokirat S. Á. foglalkoztatását követően is mindaddig ugyanazon a helyen maradt, ameddig onnan a rendőrség le nem foglalta.

Mindezekre figyelemmel a Legfelsőbb Bíróság azt állapította meg, hogy a terhelt bűnösségének kimondására a büntető anyagi jog szabályainak a megsértése nélkül került sor, ezért a megtámadott határozatokat – a Be. 426. §-a alapján – a hatályában fenntartotta.¹⁶

- g) A Fővárosi Bíróság, mint másodfokú bíróság 28. Bf.XIV. 8499/2001/5. számú ítéletében a vádlottat a közokirat-hamisítás bűntette miatt emelt vád alól felmentette. Az irányadó tényállás szerint a vádlott a rendőri igazoltatás során a személyazonosságára vonatkozóan valótlan adatokat mondott, melyeket rendőri jelentésbe foglaltak. A másodfokú bíróság álláspontja szerint a rendőri jelentés az igazoltatott személyét és nyilatkozatait illetően rendelkező okirat, mert bizonyító ereje a benne foglaltak megtörténtére terjed ki – az adott intézkedést kívül szemben, hol, mikor és kik foganatosították-, és nem az eljárás alá vont személy adatainak valódiságát igazolja. A rendőri jelentés, mint okirat nem az eljárás alá vont személy személyazonosságának közhiteles igazolására szolgál, különösen nem úgy, hogy a vádlott adatait nem hiteles okmányok, hanem bemondás alapján rögzítették. Az okirat ebben az értelemben nem valótlan tartalmú, hiszen abban a vádlott nyilatkozata szerepel, és az intézkedésről szóló rendőri jelentés célja éppen annak rögzítése, hogy mi történt az intézkedés alkalmával.¹⁷
- h) A Fővárosi Bíróság a 28. Bf. VIII. 9221/2001/4. számú ítéletével a terheltet a közokirat-hamisítás bűntette [korábbi Btk. 274. §-a (1) bekezdése b) pont] miatt emelt vád alól felmentette. Az irányadó tényállás szerint a terheltet a rendőr a személyazonosságának igazolására szólította fel, aki ekkor az általa korábban talált, más nevére szóló születési anyakönyvi kivonatot adta át. A másodfokú bíróság álláspontja szerint a születési anyakönyvi kivonat a születés tényét igazolja közhitelesen, nem pedig a személyazonosságot, melynek az igazolására nem alkalmas. A másodfokú bíróság álláspontja szerint a cselekmény csak akkor tényállásszerű, ha a

16 Legf. Bír. Bfv. II. 830/2010. <https://jogkodex.hu/doc/5851091> (Letöltés ideje: 2024. február 19.). Vö.: ugyanezen álláspontot jeleníti meg a Legfelsőbb Bíróság Bfv.I.2.085/2003/5. számú ítélete is.

17 <https://jogkodex.hu/doc/2288855> (Letöltés ideje: 2024. 02. 19.)

felhasználás arra az adatra vonatkozik, amelyet a közokirat közhitelesen igazol.¹⁸

E döntéssel ellentétes álláspontot jelenítenek meg az alábbi határozatok:

- A Pesti Központi Kerületi Bíróság 13.B. 22243/1995/25. számú ítéletével az I. r. terheltet a Btk. 274. §-a (1) bekezdésének b) pontjába ütköző közokirat-hamisítás büntette miatt jogerősen elítélte. (Fellebbezés folytán a II. r. terhelt tekintetében felülbírált ügyben a Fővárosi Bíróság a 25. Bf. 5444/2002/4. számú ítéletével megállapította, hogy a II. r. terhelt bűnsegédként elkövette a közokirat-hamisítás bűntettét.) Az irányadó tényállás szerint a II. r. terhelt azért adta oda TB kártyáját az I. r. terheltnek, hogy azt fogorvosi kezelése során sajátjaként felhasználja. A másodfokú bíróság álláspontja szerint a TB kártya (az OEP Főigazgatósága által kiállított hatósági bizonyítvány) – bár eredendően kétségtelenül nem a személy azonosságának igazolására szolgáló közokirat – a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 29. §-a (1) bekezdésére figyelemmel adott esetben alkalmas lehet arra, hogy az intézkedő rendőr azt személyazonosságot igazoló okmányként elfogadja, így nem tekinthető eleve alkalmatlan eszköznek a Btk. 274. §-a (1) bekezdésének b) pontja III. fordulatába ütköző bűncselekmény megállapíthatóságához.
- A Pesti Központi Kerületi Bíróság 15.B.VIII. 20298/2001/7. számú ítéletével a terheltet a korábbi Btk. 274. §-a (1) bekezdésének b) pontjába ütköző közokirat-hamisítás büntette miatt [és a Btk. 277. §-a (1) bekezdésébe ütköző közokirattal visszaélés vétsége miatt] ítélte el. A Fővárosi Bíróság a 25. Bf. VIII. 7228/2001/4. számú ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletének bűnösséget megállapító részét helybenhagyta. A közokirat-hamisítás büntette kapcsán irányadó tényállás szerint a vádlott rendőri igazoltatás során más nevére szóló valódi születési anyakönyvi kivonattal igazolta a személyazonosságát.

5. Minősítési és elhatárolási kérdések

- a) Hamis vád – közokirat-hamisítás: ha az elkövető az ellene indított büntető-eljárás során más létező személynek adja ki magát, és az ennek megfelelő adat kerül az ügyben eljáró hatóságok által készített közokiratba, a hamis vád büntette mellett az „intellektuális” közokirat-hamisítás büntettét is

18 <https://jogkodex.hu/doc/2288855> (Letöltés ideje: 2024. 02. 19.)

elköveti.¹⁹ Ráadásul ilyen esetben – a hamis vád büntette mellett – a hamis közokirat (például jegyzőkönyv vagy rendőri jelentés) készítésében való közreműködés által a más nevére szóló valódi közokirat felhasználásával, a Btk. 342. § (1) bekezdés b) pontjának III. fordulat szerinti közokirat-hamisítás büntettének egyidejű megvalósulása is felmerülhet.

- b) Hamis tanúzás („perben csalás”) – közokirat-hamisítás: a büntetőügy terheltje sem a hamis tanúzás, sem a közokirat-hamisítás büntettét nem követi el, ha a perben hamis okiratot szolgáltat, és ennek alapján a bíróság ítéletébe hamis adatok kerülnek. E kúriai döntés előzménye, hogy az eljáró bíróságok az I. rendű terhelt bűnösségét – többek között – intellektuális közokirat-hamisítás büntettében állapították meg.

A bíróság jogerős ügydöntő határozata ellen az I. rendű terhelt védője terjesztett elő felülvizsgálati indítványt arra hivatkozással, hogy a terhelt az ellene folyó büntetőügyben hamis magánokiratot szolgáltatott, azonban ez nem közokirat-hamisításnak, hanem hamis tanúzás büntettének minősülne, ami miatt a Btk. 272. § (3) bekezdésére tekintettel a büntetőügy terheltje nem büntethető. Ezért törvénysértően állapították meg a terhelt bűnösségét a közokirat-hamisítás büntettében.

A Kúria a felülvizsgálati indítványt alaposnak találta, a megtámadott első- és másodfokú határozatot megváltoztatta és az I. rendű terheltet az ellene – helyesen – hamis tanúzás büntettének minősülő cselekmény vádjára alól felmentette.²⁰

- c) Hivatali visszaélés, hivatali vesztegetés elfogadása – közokirat-hamisítás: ha a hivatalos személy hamis közokiratot készít, külön hivatali visszaélést nem valósít meg, ekkor ugyanis a hivatalos személy által elkövetett közokirat-hamisítás megállapításának van helye.²¹ Amennyiben azonban a hivatalos személy a közokirat-hamisításon kívül más, a hivatali visszaélést kimerítő kötelességszegést is megvalósít, a halmazatot meg kell állapítani. Ugyancsak megállapítható a halmazat a hivatali vesztegetés elfogadásával összefüggésben.
- d) Költségvetési csalás – közokirat-hamisítás: a költségvetési csalás a gyakorlatban sokszor együtt jár a közokirat-hamisítással. Ezzel kapcsolatban

19 Kúria Bfv.76/201810., BH 2016.231., BH 2005.91., BH 204.494., BH 2004.220., BH 2001.97.I., BH 1997.377., BH 1994.236., BH 1989.214., BH 1988.219., BH 1984.92.

20 Bfv.I.1.773/2015/5. <https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/tajekoztato-bfvi177320155-szamu-jelentos-dontesrol-buntetougy-terheltje-sem-hamis-tanuzas-sem> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.)

21 Bfv.I.444/2013. <https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/tajekoztato-bfvi4442013-szamu-ugyhoz> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.)

helyesnek vélhető ANGYAL Pál azon megállapítása, miszerint „az adócsalás elkövetése során eszköz-minőségben megvalósított más bűncselekmény (pl. okirathamisítás) a szerint olvad bele az adócsalásba, illetve értékelendő különállóan s foglalandó azzal anyagi halmazatba, amint a vonatkozó törvényrendelet fogalmának kereteit betöltő tényálladékot az adócsalás törvényes fogalmába elemként felveszi vagy nem.”²² Ezért a költségvetési csalás Btk. 396. § (1) – (6) bekezdésbeli variánsai a közokirat-hamisítással is valódi halmazatot képeznek.

Egyes szerzők szerint e szabály vonatkoztatható a közokirat-hamisítás felhasználással megvalósuló alakzatára és az ún. intellektuális közokirat-hamisításra egyaránt.²³ Mindez annak ellenére helytálló lehet, hogy WIENER A. Imre gazdasági delictumokat elemző monográfiájában úgy foglalt állást, hogy „az adócsalás mellett alaki halmazatban a magánokirat-hamisítás nem valósul meg, az eszközcselekményként elkövetett magánokirat-hamisítás megítélésére pedig az e kérdésben folytatott általános gyakorlat az irányadó.”²⁴ E nézőpont azonban már megjelenésekor is „fáziskésésben” volt, mivel 1986-ra a bírói gyakorlat feladta azt az 1961. évi Btk. idején érvényben volt felfogását, hogy a konkrét szükségszerű eszközcselekményeknek a célbűncselekménnyel való halmazati értékelése kizárt.²⁵

Más megítélést igényel a Btk. 396. § (7) bekezdésében foglalt költségvetési csalás. E tényállás egyik alakzata szerint ugyanis az elkövető költségvetésből származó pénzeszközökkel kapcsolatban valótlan tartalmú, hamis vagy hamisított okiratot használ fel. Tekintettel ugyanis arra, hogy a valótlan tartalmú, hamis vagy hamisított közokirat felhasználása tényállási elem, itt a költségvetési csalás és az okirati bűncselekmény közötti valódi halmazat megállapítása nyilvánvalóan kétszeres értékelést jelentene.²⁶ MOLNÁR Gábor ezt azzal magyarázza, hogy ebben az esetben „mind a specialitás, mind a konzumpció elvére figyelemmel a III. alapesettel valódi halmazatban a közokirat-hamisítás büntette [...] nem állapítható meg.”²⁷ MISKOLCZI Barna úgy foglalt állást, hogy „a bűncselekmény hal-

22 ANGYAL Pál: *Adócsalás*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt, 1930, 108.

23 KONDOROSI András: *Egyes kiemelkedő jelentőségű gazdasági bűncselekmények dogmatikai és eljárásjogi megközelítésben*. Ph.D. értekezés, Pécs, PTE ÁJK DI, 2019, 133.

24 WIENER A. Imre: *Gazdasági bűncselekmények*. Budapest, KJK, 1986, 276.

25 KONDOROSI i. m. 133.

26 KONDOROSI i. m. 133.

27 MOLNÁR Gábor Miklós: *Az adócsalás a költségvetési csalásban*. Budapest, HVG-ORAC, 2011, 301.

mazata a magán- és közokirat-hamisítással látszólagos.”²⁸ KONDOROSI András szerint ugyanakkor a szakirodalom nem ismer olyan látszólagos halmazati elvet, amelynek alapján – adott esetben – mind a specialitás, mind a konzumpció érvényesül. A specialitás és a konzumpció további jogértelmezési elvek, melyek a törvényben nem szerepelnek, hanem a jogalkalmazás és a jogtudomány mutatja ki azok létezését és oldja fel általuk a látszólagos halmazatot. Ezzel szemben a Btk. 396. § (7) bekezdése kifejezetten rendelkezik arról, hogy itt az elkövető valótlan tartalmú, hamis vagy hamisított okiratot használ fel. Ebből pedig az a következtetés vonható le, hogy nincs szükség a specialitás vagy a konzumpció elvének alkalmazására, hanem törvényi egységről van szó.²⁹

- e) Gazdasági adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása (Btk. 409. §) – közokirat-hamisítás: előbbi deliktum (1) bekezdése esetén – ugyanúgy, mint az intellektuális közokirat-hamisításnál – a bűncselekmény elkövetési magatartása a közreműködés.³⁰ A halmazat ebben az esetben viszont azért kizárt, mert „szükségszerű a kapcsolat a két cselekmény között.”³¹
- f) A foglalkozástól eltiltás indokoltsága: a Btk. 52. § (1) bekezdés b) pontja alapján a foglalkozástól eltiltás büntetés alkalmazására kizárólag azzal a terhelttel szemben kerülhet sor, aki a foglalkozása nyújtotta lehetőség közvetlen kihasználásával követi el a terhére rótt bűncselekményt. Ennek alapján nincs helye gazdasági társaság általános vezetését ellátó szerv tagja vagy egyszemélyi vezetője, illetve gazdasági társaság felügyelőbizottságának tagja foglalkozástól eltiltás büntetés alkalmazásának azzal a terhelttel szemben, akinek közreműködésével egy adott gazdasági társaság alapítását és ügyvezetését illetően valótlan adatok kerültek a közhiteles nyilvántartásba, de ezt követően a gazdasági társaság vezető tisztségviselői foglalkozáshoz kapcsolódó jogokat nem gyakorolta és kötelezettségeket nem teljesítette.³²

28 MISKOLCZI Barna: *A költségvetést károsító bűncselekmények*. In: POLT Péter: Új Btk. kommentár. 8. kötet. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó, 2013, 38-39.

29 KONDOROSI i. m. 133.

30 A (2) bekezdés, mint tisztán mulasztásos bűncselekmény semmilyen tevékenységgel, így a közreműködés egyetlen aktív formájával sem követhető el, ezért elhatárolási probléma nem merül fel.

31 KONDOROSI i. m. 194.

32 Kúria Bfv.I.1408/2022/5. <https://kuria-birosag.hu/hu/kuriai-dontesek/233-i-btk-52-ss-1-bekezes-b-pontja-alapjan-foglalkozastol-eltiltas-buntetes> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.)

6. Egység-többség-halmazat

Általános elvi tétel, hogy a közokirat-hamisítás különböző elkövetési magatartásait megvalósító elkövető cselekményei, ha ugyanarra az okiratra, mint elkövetési tárgyra vonatkoznak, természetes egységet alkotnak.³³ Másfelől, mindig annyi rendbeli bűncselekményt kell megállapítani, ahány közokiratra a cselekményt elkövetették, kivéve, ha a több közokirat csak egymást kiegészítve, együtthatásában képes a joghatás (jogsérelem) előidézésére.

Egy közokiratban szereplő több tény meghamisítása természetes egység, egy közokirat többszöri felhasználása az egyéb feltételek fennállása esetén folytatólagos egység. Amennyiben a közokirat-hamisítás mint eszközcselekmény a célcselekményhez (például csaláshoz) kapcsolódik, halmazat állapítandó meg, kivéve a kettős házasság és az intellektuális változat találkozását (amikor a házasulandók valótlanul azt nyilatkozzák az anyakönyvvezetőnek, hogy érvényes házasságuk nem áll fenn; ilyenkor az intellektuális közokirat-hamisítás mint szükségszerű eszközcselekmény nem állapítható meg).

További eseti döntések:

- a) A hamis vád büntette mellett folytatólagosan elkövetett közokirat-hamisítás büntettének minősítették az elkövető azon cselekményét, aki a lopási kísérlet elkövetése után a rendőri igazoltatás, majd az azt követő kihallgatása során magát testvérenek adta ki, majd a kényszerintézkedés tárgyában hozott ülésen szintén testvérei adatait diktálta be.³⁴ A folytatólagosság megállapításának oka, hogy a valótlan adatok bejegyzésére irányuló közreműködésre, mint elkövetési magatartásra nem csak tettenéréskor, hanem az azt követő hatósági, illetőleg bírósági eljárásban is sor került.³⁵

33 1/2000. BJE határozat <https://kuria-birosag.hu/hu/joghat/12000-szamu-bje-hatarozat> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.). Így például, ha az elkövető az általa hamisított közokiratot fel is használja, kizárólag a készítés miatt felel, a felhasználás – mint többletvegyenység – csak a büntetés kiszabása körében nyer értékelést.

34 Fejér Megyei Bíróság Bf.740/1996.

35 Vö.: A Fővárosi Bíróság a 25. Bf. VIII. 7087/1987. számú ítéletében (BH 1989. 214.) a vádlott cselekményét büntető eljárást eredményező hamis vád büntettének és közokirathamisítás büntettének minősítette. Az iránadó tényállás szerint a terhelt az előállításkor személyi adatait - személyi igazolvány hiányában - nem a valóságnak megfelelően adta elő, hanem V. M. adatait mondta be, ugyanígy, mint V. M. írta alá a nyomozati jegyzőkönyveket, emiatt a büntetőeljárás V. M. ellen indult meg, s csak az eljárás későbbi szakaszában tisztázódott, hogy a vádlott nem azonos V. M.-val. Azzal, hogy a terhelt nem a saját személyi adatait közölte, cselekménye megvalósítja a Btk. 274. §-a (1) bekezdésének c) pontjába ütköző közokirat-hamisítás büntettét is, hiszen közreműködött abban, hogy valótlan tényt foglaljanak közokiratba. <https://jogkodex.hu/doc/2288855> (Letöltés ideje: 2024. 02. 19.).

- b) A fiktív adásvételi szerződések benyújtásával megvalósított intellektuális közokirat-hamisítások rendbelisége a jogváltozás bejegyzése iránti ingatlan-nyilvántartási eljárások számához igazodik, s a tulajdonjog bejegyzésének megtörténtével válik befejezetté. Amennyiben csupán a széljegy feljegyzésére kerül sor, a közokirat-hamisítás büntettének kísérlete állapítandó meg.³⁶
- c) Egy ügyben³⁷ kétrendbeli közokirat-hamisítás büntettének minősítették a vádlott azon cselekményét, amelynek során egyrészt a rendőri igazoltatás során a más nevére kiállított anyakönyvi kivonattal igazolta személyazonosságát – ezzel elkövetve az 1978. évi IV. törvény 274.§ (1) bekezdésének b) pontjába ütköző közokirat-hamisítás büntettét –, emellett a vérvételről készült jegyzőkönyvnek ugyanezen személy nevében történő aláírásával az 1978. évi IV. törvény 274. §-a (1) bekezdésének c) pontjába ütköző (intellektuális) közokirat-hamisítás büntettét követte el. Más kérdés, hogy a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati eljárás során hozott ítéletében – a 342.§ (1) bekezdés c) pontjába ütköző közokirat-hamisítás vonatkozásában – megvizsgálta a közokirat formai ismérveit. Ezzel kapcsolatban hozott rendelkezése szerint a rendőri jelentés nem bizonyítja, – s nem is bizonyíthatja –, hogy az intézkedés alá vont egyén személyi adatai a valóságnak megfelelnek-e, hanem csupán azt, hogy az érintett milyen személyi adatokat mondott be, vagy milyen személyi okmányt adott át. Ezáltal rendelkező közokiratnak minősül, és az intellektuális közokirat-hamisítás büntettének megállapítása kizárt.³⁸
- d) Az intellektuális közokirat-hamisítás nemcsak eszköz-, hanem adott esetben célcselekményként is megvalósulhat. Ha például az elkövető a hatóságot hamis magánokirat felhasználásával avégett téveszti meg, hogy valamely hatósági nyilvántartásba hamis adat kerüljön, az eszközcselekmény a hamis magánokirat felhasználása, a célcselekmény pedig az intellektuális közokirat-hamisítás.
- A nevezett deliktumok e formában történő találkozása kapcsán a Legfelsőbb Bíróság az 5/2000. BJE-ben – még az előző Btk. szabályai alapján – arra az álláspontra helyezkedett, hogy ilyenkor csupán az intellektuális közokirat-hamisítás megállapításának van helye, az ezzel szükségszerűen megvalósuló magánokirat-hamisítás bűnhalmazatban történő megállapításra nem kerülhet sor.³⁹

36 EH 2002.734. II. <https://jogkodex.hu/doc/4116928> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.)

37 5.Bf.XXI.8147/2001/4.

38 Bfv.I.2.085/2003/5.

39 A jogegységi határozat utal a BH 1996.290.III. sz. alatt közzétett eseti döntésre is.

Megjegyzem, a hamis magánokirat felhasználása és az „intellektuális” közokirat-hamisítás halmazati kapcsolata – *in abstracto* – nem feltétlen. Így, ha például az elkövető valamely szóban létrejött szerződés vonatkozásában közöl valótlan adatot a közokiratot készítő hivatalos személlyel, magánokirat hiányában a hamis magánokirat felhasználása nyilvánvalóan nem valósul meg, az sem büntetlen, sem büntetendő eszközcselekményként nem jöhet szóba.⁴⁰

- e) A családi jogállás megsértése (Btk. 213. §) mellett önállóan mellékcselekmény lehet az intellektuális közokirat-hamisítás. Ha ugyanis az elkövető más családi állását oly módon változtatja meg, hogy közreműködik abban, hogy a passzív alany családi állására vonatkozó valótlan tény foglaldjon közokiratba, ez a közreműködés meg is előzheti és követheti is a főcselekményként értékelhető családi állás megváltoztatását. Ezért sorolható e két cselekmény ilyen formában történő együttes fennforgása esetén az intellektuális közokirat-hamisítás e látszólagos anyagi halmazati kategóriába.⁴¹

7. Eljárásjogi kérdések. Block Magyarország elleni ügye (56282/09.)

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB, illetve Bíróság) által egy magyar kérelmező ügyében – közokirat-hamisítással összefüggésben – lefolytatott eljárás előzménye az alábbi volt: a kérelmező ellen a Fővárosi Főügyészség – az előző Btk. alapján – pénzhamisítás miatt emelt vádat. A Fővárosi Bíróság 2006. november 30-án a kérelmező bűnösségét a vádnak megfelelően megállapította, és őt pénzbüntetésre ítélte. A Fővárosi Ítéltábla másodfokon nyilvános ülést tartott és kiegészítette a Fővárosi Bíróság által megállapított tényállást. Észlelte, hogy a kérelmező cselekménye eltérően, csalás minősített eseteként is minősülhet, és megkérdezte a kérelmezőt, hogy erre tekintettel kér-e halasztást. A kérelmező nemlegesen válaszolt. A Fővárosi Ítéltábla 2007. október 10-án az elsőfokú ítéletet megváltoztatta, és a kérelmező cselekményét átminősítette közokirat-hamisítássá. A kérelmező állítása szerint ebben a tekintetben nem folyt bizonyítás az Ítéltábla előtt. Büntetése változatlan maradt, ennek ellenére felülvizsgálati indítványt terjesztett elő.

40 AMBRUS ISTVÁN: *A bűncselekményi egység a magyar büntetőjogban*. Ph.D. értekezés, Szeged, SZTE ÁJK DI, 2012, 244.

41 A régi jogirodalom egyébként ugyancsak ekként értékelte a családi állás megváltoztatása szabályozási elődjének tekinthető családi állás elleni büntett (1961. évi Btk. 272. §) és az intellektuális közokirat-hamisítás kapcsolatát. AMBRUS i. m. 254.

A Legfelsőbb Bíróság 2009. április 30-án nyilvános ülést tartott, és a jogerős határozatot – bizonyítás felvétele nélkül – hatályában fenntartotta. A határozat indokolásában megjegyezte, hogy annyiban megsértették a Btk. anyagi jogi rendelkezéseit, hogy bár a német állampolgárságú kérelmező a szóban forgó bűncselekményt külföldön követte el, az alsóbb fokú bíróságok nem derítették fel, vajon a cselekmény büntetendő-e a német jog szerint, vagy hogy a vádirathoz a főügyész szükséges jóváhagyását megszerezték-e. A Legfelsőbb Bíróság azonban úgy ítélte, hogy a kérelmező cselekménye ténylegesen megvalósította a minősített csalás, valamint a magánokirat-hamisítás büntette kísérletének részesként való elkövetését. A kiszabott büntetést nem változtatta meg.

A kérelmező azt állította, hogy az ellene folytatott büntetőeljárás nem volt tisztességes, különösen tekintettel az ellene felhozott vádak átminősítésére. Az EJEB először emlékeztetett arra, hogy az Egyezmény alapján különös figyelmet kell fordítani a terhelt „vádról” való tájékoztatására. A bűncselekmény részletei döntő szerepet játszanak a büntetőeljárásban közlésük pillanatától, vagyis attól kezdve, hogy a gyanúsítottat írásban hivatalosan értesítették az ellene szóló vádak ténybeli és jogi alapjáról. Ebben a tekintetben meg kell állapítani, hogy a 6. cikk 3. bekezdésének a) pontja nem ír elő semmilyen alaki követelményt abban a tekintetben, hogy a terheltet az ellene emelt vádak okáról és természetéről milyen módon kell tájékoztatni.

A Bíróság ugyanakkor megállapította, hogy az ítélőtáblának, majd a Legfelsőbb Bíróságnak – azon vitathatatlanul meglévő joguk gyakorlása során, hogy átminősítsék azokat a tényeket, amely felett megfelelő joghatósággal rendelkeztek – biztosítaniuk kellett volna a kérelmező számára a védekezése kiigazításának lehetőségét gyakorlatias és hatékony módon, és különösen megfelelő időben.

A fentiekre tekintettel a Bíróság megállapította, hogy az Egyezmény 6. cikke 3. bekezdésének a) és b) pontját, az Egyezmény 6. cikkének 1. bekezdésével összefüggésben megsértették, ezért a kérelmező részére 5.000.-Euro nemvagyoni kártérítést ítélt meg.⁴²

8. Záró gondolatok

E tanulmányban – a teljesség igénye nélkül – igyekeztem rámutatni a közokirat-hamisítás ítélkezési gyakorlatának tendenciáira, a Kúria, az alsóbb fokon eljáró bíróságok, valamint az EJEB határozatainak alapulvételével. Megjegy-

42 Az ítéletet a Bíróság tanácsa 2011. január 25-én hozta. <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/block-magyarország-elleni-ugye-5628209> (Letöltés ideje: 2024. 02. 18.)

zem, a közokirat-hamisítás napjainkban az egyik leggyakrabban megvalósuló bűncselekmény, amely elsősorban a közokiratok gazdasági szerepével, kiállításuk gyakoriságával magyarázható. E felismerés alapján a jogalkotó a Btk.-ban igyekezett olyan törvényi tényállásokat alkotni, amelyek a lehető legteljesebb mértékben védik a közbizalomhoz, az okiratok valódiságához, valamint a gazdasági élet biztonságához fűződő társadalmi érdekeket. A törvényhozás és a büntetőbíróságok felelőssége továbbra is változatlan, sőt: tekintettel arra, hogy a közösségi jogharmonizációs törekvések a közokiratok kölcsönös elismerésének elvén alapulnak, e szabálynak pedig az uniós jogalkotó egyre tágabb körben kíván érvényt szerezni, e cselekmények megfelelő szintű tagállami szankcionálása elkerülhetetlennek mutatkozik a közeljövőben.

Glossa luridica

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának állam- és jogtudományi folyóirata

Szerkesztési szabályok

A törzsszöveget Calibri betűtípussal, 12-es betűmérettel, normál sorközzel, nullás térközzel, bekezdés előtti és végi sorköz nélkül, sorkizárva kell írni.

Cím:

A CÍM VÉGIG KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Alcím normál szedéssel, középre zárt

ALATTA A SZERZŐ NEVE („DR.” VAGY MÁS ELŐTAG NÉLKÜL, KIVÉTEL AZ IFJ. STB.)
KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Szerző neve alatt titulusa és (zárójelben) intézménye kurziválva (vezetői megbízás nélkül)

Például:

ACTIO COLLECTIVA EUROPAE ANTE PORTAS

Európai kollektív igényérvényesítés a kapuk előtt

UDVARY SÁNDOR
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt és kulcsszavak:

A címet és a szerző(k) nevét követően egy 8-10 soros, a tanulmány elkészítésének okait, a mű céljait, módszereit és eredményeit röviden összefoglaló absztraktot, valamint a tanulmányban használt legfontosabb fogalmakat és kifejezéseket rögzítő rövid felsorolást (kulcsszavak) is kérünk. A magyar változat mellett kérjük a tanulmány címének angol nyelvű változatát, valamint az absztrakt és kulcsszavak angol fordítását is.

A törzsszöveg tagolása:

A szöveg tagolása elsődlegesen **félkövér** szedésű és arab számozású fejezet-címekkel történik. Az esetleges további tagolás mélysége összesen legfeljebb négy egység lehet, azzal, hogy a második egység esetében a cím szintén **félkövér**, a harmadik egység esetében normál, míg a negyedik esetében *dőlt* szedésű.

Például:

1. A jog

1.1. A jog fogalmi elemei

1.1.1. Magatartásszabály

1.1.1.1. Tiltalom

Az automatikus számozást kérjük kikapcsolni.

A bekezdéseket csak ENTER választja el, behúzás, tabulátor használata kerülendő. Amennyiben azonos bekezdésen belül szeretne új sort kezdeni, sortörés alkalmazandó (shift+enter). A bekezdések végső formájukat a tördelés során nyerik el.

A törzsszövegben a kiemelést a kurziválással lehet jelölni, minden más stílus (aláhúzás, **félkövér**, KISKAPITÁLIS) használata a törzsszövegen belül kerülendő.

Szakirodalmi hivatkozás:

A cikkben végjegyzet nem használható, kizárólag folyamatos (arab) számozású, 10-es betűméretű lábjegyzetek használhatók. A cikkhez irodalomjegyzék nem csatolható.

Könyv idézése:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett könyv teljes címe kurziválva* [Többkötetes mű esetén a teljes cím után zárójelben kell utalni a kötet számára római számmal (pl. I. kötet), szükség esetén annak címével.]. Megjelenés helye, kiadó neve, a megjelenés éve, oldalszám (bármilyen oldalra való további utalás, pl.: p., pp., o., old., oldal szövegszerű használata nélkül!).

Például: SZLADITS Károly: *Magyar Magánjog (I. kötet. Általános rész – Személyi Jog)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 271–273.

Külföldi szerző esetén a szerző családi neve áll elől, ezt követi keresztnéve (utóneve). Ilyenkor a két név között vessző áll. Ha idegen nyelvű a kézirat, és magyar szerző magyar művére utal, a vezetéknev áll elől, majd vesszővel elválasztva jön a keresztnév. *Utóbbi három szabály a tanulmánykötetben, illetve folyóiratban megjelenő írásokra utalás esetén is irányadó.* A kiadás helye után szükség esetén a (kiadás országa) zárójelben megadható.

Például: JONES, Craig: *Theory of Class Actions*. Toronto (Canada), Irwin Law Inc., 2003, 14–15.

Az oldalszámok között nagyköötőjel (–) használata szükséges.

Idézés tanulmánykötetben szereplő cikkből:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, keresztnéve normál betűvel: *Az idézett tanulmány teljes címe kurziválva.* In: A TANULMÁNYKÖTET SZERKESZTŐJÉNEK VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel (szerk.): *Tanulmánykötet címe normál betűvel.* Megjelenés helye, kiadó, a megjelenés éve, oldalszám.

Például: UDVARY Sándor: *Szenzorok mátrixában. Jogi aggályok a digitális világ felépítésében.* In: GYEKICZKY Tamás (szerk.): *Határtér: Digitális kihívások a jogban.* Budapest, Patrocinium Kiadó, 2021, 159–171.

Idegen nyelven megjelent mű esetén a szerkesztésre utalás is az adott nyelvhez igazodjon. Leggyakrabban: (ed.), (eds.), illetve (Hrsg.).

Cikk folyóiratból:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett cikk teljes címe („In” nélkül!). Folyóirat címe kurzívval,* a megjelenés éve/a folyóirat lapszáma, oldalszám. A megjelenés évét követően – tipikusan egyes nem magyar folyóiratok esetében – megadható az évfolyam- és lapszám is: év, évfolyam (lapszám) formában.

Például: ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. vagy ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995, 72 (7), 1007–1010.

A folyóiratok általánosan (esetleg hivatalosan) használt rövidítései a jegyzetekben nem használhatók. (pl. JTK a Jogtudományi Közlöny helyett nem lehet).

Internetes hivatkozás:

Az URL megjelölésével és a letöltés időpontjának megjelölésével történik a hivatkozás

Például: www.echr.coe.int/Convention/webConvenHUN.pdf (2016. 03. 17.)

Ismételt hivatkozás:

Már idézett műre hivatkozás: SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL i. m. + oldalszám

Például: VÉKÁS i. m. 233.

Ha már a szerző több művére történt hivatkozás, akkor a hivatkozott mű megjelenésének éve zárójelben kiegészíti az előbbit – pl. VÉKÁS (1994) i. m. 233. Ha egy szerzőnek azonos évben több műve is megjelent, melyek hivatkozásra kerülnek, betűjellel teszünk különbséget (ezt az első, teljes hivatkozásnál már jelezni kell):

Így első alkalommal ALEXANDER, Larry: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. [a továbbiakban: ALEXANDER (1995a)]

Ezt követően ALEXANDER (1995a) i. m. 1008.

Ha a következő lábjegyzet ugyanabból a műből származik: Uo. 34.

Lábjegyzet mindig nagybetűvel kezdődik, a végén pont zárja le, vö., ld., pl. rövidítéseket használhatjuk (a nagybetűs kezdés és a ponttal való lezárás nem érvényesül internetes hivatkozásnál). Az op.cit., ibid., cf., e.g. és egyéb rövidítések a magyar nyelvű tanulmányokban kerülendők.

Idegen szöveg idézése:

Az idézet elején és végén nyomdai idézőjelet használunk: tehát „idézet” és nem „idézet”. Ha nem pontosan úgy kezdenénk az idézetet, ahogy az az eredetiben szerepel, akkor a korrekcióra szögletes zárójelet használunk: „[I] dézet”. Ugyanígy járunk el, ha az idézetből kihagyunk részeket ([...]), vagy ha értelemzavaró részt korrigálunk. Az idézeten belüli idézet jelölése a hagyományos módon, ún. lúdlábbal történik („a »clear and present danger« elve alapján...”).

Lábjegyzetben történő idézés esetén a lábjegyzetszövegben idézünk, anélkül, hogy megtörnénk a lábjegyzetszöveget (nem kell tehát új bekezdés).

Az idézetet sehol nem kell kurziválni.

Például: „[Mivel] a pártok a politikai rendszer meghatározó részei, helyénvaló, hogy az általános rendelkezések között [...] szól róluk az Alkotmány. [...] [A] pártok más alkotmányokban [is] az állami szervek és az alapjogok fejezetein kívül, vagy a szuverenitáshoz, vagy a választójoghoz illeszkedve szerepelnek.”

Kiemelés:

Nem dupla, hanem szimpla idézőjellel, pl. ‘jogrend’ (és nem „jogrend”)

Kiemelhető: egy-egy fontos szó, sajátos értelemben használt szó, idegen szó, általánosan használt jogi alapelv.

Kurziválás:

Akkor alkalmazzuk, ha hangsúlyozni akarunk valamit (az idézetet önmagában még nem kurziváljuk).

